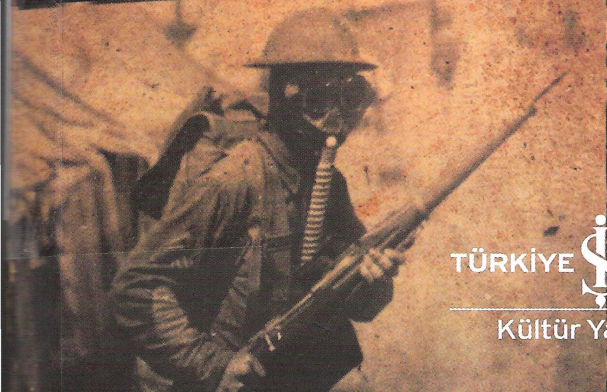
JAY WINTER GEOFFREY PARKER
MARY R. HABECK

I. DÜNYA SAVAŞI VE 20. YÜZYIL

Çeviren: Tansel Demirel

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TARİH

JAY WINTER, GEOFFREY PARKER VE MARY R. HABECK
I. DÜNYA SAVAŞI VE 20. YÜZYIL

ÖZGÜN ADI
THE GREAT WAR AND THE TWENTIETH CENTURY

COPYRIGHT © 2001 BY YALE UNIVERSITY

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
TANSEL DEMİREL

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
GAMZE VARIM

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ VE DİZİN
MEHMET CELEP

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: TEMMUZ 2012

ISBN 978-605-360-634-5

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL (0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Jay Winter, Geoffrey Parker ve
Mary R. Habeck

I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl

Çeviren: Tansel Demirel

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Giriş 3
Jay Winter, Cambridge Üniversitesi
Geoffrey Parker, Ohio Eyalet Üniversitesi
Mary R. Habeck, Yale Üniversitesi

BİRİNCİ KISIM
Çerçeve

1. Bölüm
I. Dünya Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek 15
Sir Michael Howard, Yale Üniversitesi
2. Bölüm
Doğu Cephesi 31
William C. Fuller, Jr., U.S Naval War College

3. Bölüm
İki İttifakın Politikası 63
David Stevenson, London School of Economics

İKİNCİ KISIM
Savaşın Yürütülüşü

4. Bölüm
Birinci Dünya Savaşı'nda Teknoloji:
Aşağıdan Bir Bakış 91
Mary R. Habeck, Yale Üniversitesi
5. Bölüm
Cephede Anlatı ve Kimlik:
"Teori ve Bitli Piyade" 119
Leonard V. Smith, Oberlin College
6. Bölüm
Savaş İçin Ekonomilerin Seferber Edilmesi 151
Gerald Feldman, California Üniversitesi, Berkeley
7. Bölüm
Birinci Dünya Savaşı'nda İşçiler ve İşçi Hareketleri 171
John Horne, Trinity College, Dublin

ÜÇÜNCÜ KISIM
Savaşın Gölgesi

8. Bölüm
Savaş, Emperyalizm ve Sömürgeciliğin Sona Erişi 207
A.S. Kanya-Forstner, York Universitesi, Kanada
9. Bölüm
Savaş, Barış ve Uluslararası Devlet Sistemi 231
Zara Steiner, New Hall, Cambridge
10. Bölüm
İnsanlar ve Mitoslar Üzerine:
Tarihin ve Dünya Savaşı'nın Kullanımı ve Suiistimali 267
Holger H. Herwig, Calgary Üniversitesi
11. Bölüm
Birinci Dünya Savaşı'nın Kültürel Mirası 297
Modris Eksteins, York Üniversitesi, Kanada

Notlar 311
Dizin 356

Teşekkür

Bu kitaptaki makalelerin çoğu, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışının sekseninci yıldönümü anısına Yale Üniversitesi'nde editörler tarafından düzenlenen ve 1994'te verilen bir konferans dizisine dayanmaktadır. Konferansta yapılan konuşmalar kâğıda dökülerek gözden geçirilmiş, ayrıca kitaba birkaç makale daha eklenmiştir. Destekleriyle konferansı ve kitabın yayımlanmasını mümkün kılan kişi ve kurumlara minnet borçluyuz. Lynde and Harry Bradley Vakfı'nın verdiği cömert mali destekle konferans dizisi düzenlendi. Yale Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Araştırmaları Programı'nın sağladığı mali destek de, kitabın oluşumuna imkân tanıdı. Yale'in tarih bölümü konuşmacılar ile dinleyiciler arasındaki canlı tartışmalara sıcak bir ev sahipliği yaptı. George Andreopoulos, Sir Michael Howard, Donald Kagan, Mark Shulman ve özellikle Paul Kennedy projenin organize edilmesine büyük katkıda bulundu. Ann Carter-Drier bütün bu süreç boyunca hayati önem taşıyan bir lojistik destek sağladı. Hepsine teşekkür ederiz.

I. DÜNYA SAVAŞI VE 20. YÜZYIL

Giriş

Birinci Dünya Savaşı bugün hâlâ tartışılan bir konu olma özelliğini korumaktadır: İnsanlar hâlâ tutkuyla bu savaşı önemsiyorlar ve nedenlerini, niteliğini ve mirasını ateşli bir şekilde tartışıyorlar. Bundan dolayı savaşa ilişkin incelemelerin sayısı hızla artmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın çektiği ilgi kısmen "yüzyıl dönümü"ne ilişkin genel bir duygudan kaynaklanmaktadır: 20. yüzyılın başlarındaki olaylar, hem aile tarihlerimizden dolayı hem de daha kamusal çeşitli kanalların etkisiyle bize adeta dokunabileceğimiz kadar yakın görünüyor. Dahası, 1914-1918'de fitili ateşlenen büyük ideolojik ve ulusal çatışmalar yüzyılın geri kalanına egemen olmuştur. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın bize bizzat garip bir şekilde tanıdık ve ilginç bir biçimde arkaik gelmesine şaşmamak gerek: Savaşın tamamı adeta bir sepya rengine bürünmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nı düşünmek, aynı anda hem aşina olduğumuz hem ulaşılmaz hem de müthiş önemli bir olaya yaklaşmak anlamına gelir.

Bu önem duygusunun iki kaynağı var. Birincisi, savaşın kültürel nesneleri ve yankılarının zenginliği dört bir yanımızı sarmıştır. Dilimiz savaşın izlerini sıradan ve çok çeşitli şekillerde taşımaktadır: *going over the top* (hedeflenenin ötesine geçmek), *no man's land* (kimseye ait olmayan toprak), *fighting it out in the trenches* (siperlerde savaşmak), hatta tıbbi bir kategori olan *shell shock*

(savaş sonrası sendromu). Ancak bugün hâlâ geçerliliğini koruyan 1914-1918'e kültürel referanslar bir başka nedenle ikonik gücünü korumaktadır. Söz konusu referanslar, dünyanın daha önce hiç yaşamadığı bir olayı bize hatırlatmaktadır: Sanayileşmiş devletler arasında dünyanın tamamını saran silahlı çatışma, tarihteki ilk topyekûn savaş.

"Topyekûn savaş" bir süreci kısa yoldan anlatmak için kullanılan bir ibaredir – bir sonucu değil, gelişen olaylar dizisini anlatan bir ibare. Matematikteki asimptota veya Zenon'un paradoksuna benzer, daima bir sınıra yaklaşılır, ama hiçbir zaman oraya ulaşılamaz. Savaş yayıldıkça, dünyanın insan gücünün ve kaynaklarının giderek daha fazlasını yuttu. 1914-1918'de seferber edilen unsurların her biri daha önceden ayrı ayrı mevcuttu, ama kombinasyonları yeniydi ve çok geçmeden ölümcül bir şekilde çoğalan bir nitelik kazandı. Her bir unsur diğerlerini büyütmeye eğilimliydi, öyle ki bütün, parçaların toplamından çok daha korkunçtu.

Örneğin savaşın eşi benzeri görülmemiş demografik etkisini ele alalım. Savaşın hemen öncesinde yaşları 15 ile 49 arasında olan erkek nüfusun çok büyük bir kısmı asker oldu: Fransa'da ve Almanya'da yüzde 80'i; Avusturya-Macaristan'da yüzde 75'i; Britanya, Sırbistan ve Osmanlı Devleti'nde yüzde 50 ile 60 arasındaki bir kesimi; Rusya'da yüzde 40'ı. Bu kişilerin –toplam dokuz milyon kişinin– yarısı öldü, yaralandı veya esir alındı. Ne var ki kayıplar eşit bir şekilde dağılmamıştı: Savaşta silah altında olan üç Sırp'tan biri canını kaybetmişti. Bu, her dört Rumen, Osmanlı ve Bulgardan biri; her altı Fransızdan biri; her sekiz İngilizden biri için de geçerliydi. Bu ölçekte kayıplar cephe gerisinde derin yankılar uyandırdı. Yakın tarihli pek çok araştırmada vurgulandığı üzere, bu kadar çok sayıda çalışanın işgücünden koparılması savaş ekonomilerini, refahı ve kadınları etkiledi; kitlesel ölümlerin sonucunda yaşanan kitlesel yaslar ise daha az incelenmiştir. Siviller sevdiklerinin öldüğü korkunç kanlı meydanları belki hiçbir zaman tasavvur edemezlerdi, ama evlerinde kalan insanlar, birçok askerin ve gazetecinin kendilerini yanıltma girişimlerine rağmen, savaşın nasıl ölüm saçtığını kesinlikle biliyorlardı. 1914'ten itiba-

ren Belçika'da, Fransa'da, Sırbistan'da ve Rusya'da savaştan akın akın kaçan milyonlarca kişiyi görüyorlardı; çok geçmeden sakatları gördüler ve ölülerin yasını tuttular. 1916'ya gelindiğinde bir milyondan fazla Fransız asker ölmüştü, ölen Almanların sayısı da neredeyse aynı düzeye ulaşmıştı. 1918'e gelindiğinde Avrupa'da her hane kayıp acısıyla sarsılmıştı, oysa gazetelerde ölümlerin ne kadar yaygın olduğu ender olarak bildiriliyor, hatta kabul bile edilmiyordu.

Bu sessizlik hiç de rastlantı değildi. Savaşta yer alan her ülke, halkın savaş azmini korumak ve kitlesel ölümleri meşru göstermek için, yurttaşların iradesini güçlendirmeye ve muhalefeti boğmaya yönelik ayrıntılı bir kültürel kampanya yürütüyordu. Dolayısıyla topyekûn zafer veya topyekûn mağlubiyet dışında bir şey düşünmek imkânsız hale gelmişti. Bu kampanya genel olarak işe yaradı. Savaş uzadıkça savaş karşıtı duygular kuşkusuz artmıştı, ama (Rusya gibi çok önemli bir istisna dışında) savaş karşıtı eylemciler savaşı bir saat bile kısaltamamıştı. Bu, büyük ölçüde devletin yönlendirdiği propagandanın, bu kültürel seferberlikte yalnızca belli bir rol –genellikle küçük bir rol– oynamasından kaynaklanıyordu. Politik ve sosyal elitler sansürü ve hapis cezalarını kullanarak kamuoyunu yönlendirmeye çalışmışlardı, ama savaş döneminde kamuoyu oluşturmak için pek fazla şey yapmadılar. Onların mesajları, ancak aşağıdan gelen mesajlarla birleşerek etkili oldu. Birinci Dünya Savaşı, kitlelerin tarihte eşi benzeri görülmedik ölçüde kan dökülmesine yol açan bir politikaya bağlanma eğilimlerini açığa çıkardı. *Kitsch* eserler, "gerilim" türünde kitaplar ve basın bir tarafın erdemlerini ve öteki tarafın şeytanlığını kitlelere gösteren doğrudan mesajlar yaydılar. Müzikholler, film ve gramofon sektörleri savaş sırasında hızla genişledi, gitgide yorgun düşen, sinirleri bozulan kitlelere sakinleştirici veya coşturucu imgeler sundular. Çoklu ortamları kullanarak girişilen bu çabanın önemi 1918 sonbaharında net bir şekilde görüldü. Bu tarihte Alman ordusu da, Almanya'nın cephe gerisi de aynı anda çöktü, her iki "kesim" de daha fazla fedakârlık yapmanın anlamsız olduğunu anlamıştı. Ateşkes kaçınılmaz hale gelmişti.[1]

Bu kültürel seferberlik Peter Gay'in "nefretin yeşertilip büyütülmesi" adını verdiği süreci doğurmuştu. Böylece devrimci ölçekte ve nitelikte savaş suçları için uygun ortam yaratılmıştı. Topyekûn savaş milyonların acımasız yaratıklara dönüşmesini beraberinde getirdi, kanlı çatışmaların ortasındaki bazı toplumlarda şiddete tolerans olağanüstü arttı. Topyekûn savaş bir enfeksiyona benzer: Çok geniş kesimlere bulaşma gücü vardır, gerçi insanların çoğu –hukuk sistemleri, eğitim, dinsel inançlar, askeri gelenekler veya başka inançlar ve pratikler sayesinde– belli bir bağışıklık sahibidir. Bu kadar talihli olmayanlar, (deyiş yerindeyse) antikorlardan yoksun olanlar, enfeksiyona boyun eğerler, sonra da acısını masumlar çeker. Savaşın ilk haftalarındaki göçmen akınları ve yaygın misillemeler, kitlesel tehcirlerin ve sistematik gaddarlıkların kaçınılmaz olarak kabul edildiğini gösteriyordu; ardından Oberost'ta (Alman ordusunun doğuda ele geçirdiği topraklarda) acımasız uygulamalar ve Osmanlı askerlerin Ermeni nüfusuna yönelik 1915 kıyımı geldi – topyekûn savaş şartlarında yapılan bir kırım, daha sonra yaşanacakların korkunç bir habercisiydi. Topyekûn savaşın en karanlık yüzünün göründüğü yer Ermeni coğrafyasıydı. Bunun sonuçları hâlâ bizimle birlikte.

***

Bu kitaptaki makaleler, tarihçilerin ilk topyekûn savaşın nedenlerini, yürütülüşünü ve sonuçlarını yorumlama çabasında kullandıkları yöntemlerden bazılarını göstermektedir. Yazarlar, 1914-1918 savaşı hakkında çok geniş bir literatürden yararlanmaktadır. Bu literatürün genişliği, ona katkıda bulunmak şöyle dursun, onu takip etmeye çalışanların bile gözünü korkutmaktadır. Batı Cephesi'ndeki siper savaşı, savaş hakkındaki stratejik tartışmalarda olduğu gibi, bu kitapta da ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Doğu Cephesi üzerine olabildiğince çok malzeme sunmaya çalıştık, ama zayiat oranlarının Batı'dan bile yüksek olduğu güneydoğu Avrupa'daki –Sırbistan'daki, Romanya'daki, Bulgaristan'daki ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki– savaşın tarihinin büyük bir kısmı hâlâ yazılmayı bekliyor. Kaçınılmaz olarak birçok boşluk kaldı. Okurların, kadınların tarihi, tıp tarihi, savaş sonrası ekonomi ve

savaşa katılanların kurdukları dernekler üzerinde Birinci Dünya Savaşı'nın ne gibi etkileri olduğuna ilişkin yeni çalışmalar için başka kaynaklara başvurması gerekmektedir.

Bazı tarihçiler Büyük Devletler arasındaki iki büyük savaşın geçici ve kırılgan bir ateşkesle ayrıldığını ileri sürerek 1914-1945 yılları arasındaki sürecin ikinci bir Otuz Yıl Savaşı olarak görülmesi gerektiğini savunur.[2] Gerçi bu görüş önemli sürekliliklere dikkat çekmektedir, ama Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda bir dönüm noktasıydı: Bu savaş, bir dünyanın sonuna ve bir başka dünyanın başlangıcına işaret ediyordu. Wellington Dükü 1914 savaşının pek çok taktik yönünü kabul edebilirdi, ama ilk çarpışmalara katılmış askerler bile yalnızca dört yıl sonra Batı Cephesi'ne dönselerdi yeni ve hiç aşina olmadıkları bir dünyayla karşılaşırlardı. Birinci Dünya Savaşı muharebe meydanının ötesinde incelendiğinde, yenilgiye uğrayan dört imparatorluktan –Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı– çok daha fazlasının yıkıma uğradığını görürüz. Hem savaştan zaferle çıkanlar hem de yenilenler arasında ümit, ilerleme ve daha iyi bir gelecek olasılıklarına ilişkin bir dizi varsayımın çöküşüyle yüz yüze geliriz. Kısacası böyle bir inceleme, bütün bir 20. yüzyılın anlaşılması açısından temel bir çerçeve sağlamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı gibi devasa bir konu ve çeşitlilik gösteren bir literatür tek bir ciltte bütün boyutlarıyla ele alınamayacağı için, bu kitapta, 20. yüzyılın ilk topyekûn savaşı hakkındaki –80 yıl sonra– tarihsel bilgilerin ve tartışmaların bugünkü durumunun bir özeti sunulmaktadır. Kitaptaki makaleler savaşın kökenlerini, yürütülüşünü ve sonuçlarını incelemektedir. Birinci Kısım'da Michael Howard, William C. Fuller, Jr. ve David Stevenson, otuz yıl önce A. J. P. Taylor tarafından popülerleştirilen "kaza olarak savaş" tezini bir yana bırakarak, kuzeybatı Avrupa'da kontrolü ele geçirmek için İngiltere ile Almanya arasında, ayrıca Doğu Avrupa'da hegemonya kurmak için Almanya ve Avusturya ile Rusya arasında yapılan güç mücadelesinin daha derin kaynaklarını ele almaktadır. Avusturya-Macaristan ile arkasında Rusya bulunan Sırbistan arasındaki çatışmayla tetiklenen bu mücadeleler

kesinlikle yüzeysel olaylar değildi. Fransız tarihçisi Elie Halévy, savaştan kaçınmak için yapılan tek tük diplomatik hamleleri yeterli sayanlarla alay etmek için "Bir depremi engellemeye yönelik haplar!" demişti. "Benim konum," diye yazmıştı 1930'da "depremin kendisi!"[3] Yetmiş yıl sonra, bizim de konumuz bu.

İkinci ve Üçüncü Kısımlardaki makalelerde ilk topyekûn savaşın çeşitli boyutlarının izi karşılaştırmalı bir perspektifle sürülmektedir. Mary R. Habeck ve Leonard V. Smith insanların ve malzemelerin savaş alanında devasa ölçekte seferber edilmesinin ve karada, denizde ve havada konuşlandırılmasının gerek askeri tarihte gerekse kültür tarihinde yarattığı birçok konu üzerinde durmaktadır. Gerald Feldman ve John Horne daha önce eşi benzeri görülmemiş bu savaş çabasının sanayi ve işgücü üzerindeki "bütünleştirici" etkilerini analiz etmektedir. İmparatorluk sistemi ve uluslararası ilişkiler açısından savaşın doğurduğu derin sonuçları, A. S. Kanya-Forstner ve Zara Steiner ele almaktadır. Son iki makale ise savaşın kültürel etkileriyle ilgilidir: Holger H. Herwig, 1920'li ve 1930'lı yıllarda tarihçilerin, politik liderlerini savaş sorumluluğu suçlamalarından kurtarmak için onlar hakkında gerçekle ilgisi olmayan yaygın kanıların üretilmesine nasıl katkıda bulunduklarını anlatmaktadır. Modris Eksteins ise, en azından kültürel alanda Almanya'nın savaşı kazandığının söylenebileceğini ileri sürmektedir. "Modernizm"in (19. yüzyılda ilerlemeye, geleneksel erdemlere ve değerlere inancın yıkılması olarak tanımlanmaktadır) bütün çelişkilerinin taşıyıcısı olan Almanya, ateşkes imzalamak ve yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Eksteins'a göre, 19. yüzyıl düzenini korumak isteyen ve savaştan zaferle çıkan Britanya ve Fransa ise, nihai mağluplar haline gelmiştir. Bu ülkeler modern dalgasını durduramadılar; tam tersine, modern dalgası onları alıp götürdü.

Gerçi bu makalelerin yazarları kullanılmamış veya birkaç yıl öncesine kadar erişilemeyen arşiv malzemelerini kullanmaktadır, ama Birinci Dünya Savaşı'nın muammalarına kesin çözümler değil, yalnızca bakış açıları, genel bir argümanın unsurlarını sunmaktadırlar. Savaş tarihsel önem taşıyan o kadar çok meseleyi

gündeme getirmiştir ki, seksen yıl sonra bile, elimizden gelen sadece, bugünkü tarihçilerin bunları anlama mücadelesinde açtıkları yolları göstermektir.

Bu kitap bir başka, daha dolaylı bir yönden de kolektif bir girişimdir. Kitaptaki makaleler, 1990'lardaki dramatik olaylarla dört açıdan bağlantılıdır. İlk olarak, Sovyetler Birliği ve uydularının çöküşü, Birinci Dünya Savaşı üzerine çalışan tarihçiler arasında 1917 Rus Devrimi'ne ilginin azalmasına; Rusya'da ve Doğu Avrupa'da savaşın ilk üç yılına ilginin artmasına yol açmıştır. Çok yakın tarihlere kadar bu, Birinci Dünya Savaşı tarihyazımında en büyük boşluğu oluşturuyordu ve bizim kitabımız da tarihçilerin boşluğu doldurmaya başlarken kullandıkları bazı yöntemlere işaret etmektedir.

İkinci olarak, Almanya'nın birleşmesi (Howard'ın ifadesiyle) Birinci Dünya Savaşı'nın "Avrupa'da nüfuz savaşı" niteliğini tekrar öne çıkardı. Bu, Almanya'nın 1866-1871'deki birleşme savaşlarından ayrı, ama bunlarla ilintili bir mücadeleydi. Aynı şey, 1939-40'ta Batı Avrupa'da ve daha sonra Doğu Avrupa'da yaşanan savaş için de söylenebilir. 1990'larda tarih yazan herhangi bir kimse, 20. yüzyıl başında "Alman meselesine" ilişkin tartışmaların ne kadarının yüzyıl sonunda hâlâ canlı olduğunu görebilir.

Üçüncü olarak, Yugoslavya'nın parçalanması ve eski Sovyet imparatorluğunun çeşitli yerlerinde patlak veren çatışmalar, tarihçilere ve okurlarına, Birinci Dünya Savaşı'nın ve sonucunun imparatorluklarla ne denli ilintili olduğunu bir kez daha hatırlattı (ki bunun hatırlatılmasına ihtiyaçları yoktur). Bu, Afrika ve Asya için olduğu kadar Avrupa için de doğruydu. Savaş için yapılan çokuluslu işbirliği ve kurulan koalisyonlar, barış ittifakları doğurmamıştı; savaşın sonucu, imparatorluk topraklarının istikrarsız (muhtemelen değişmesi kaçınılmaz) bir şekilde yeniden düzenlenmesi, emperyal ve imparatorluk karşıtı çatışmaların yeniden canlanmasıydı.

Nihayet, Birinci Dünya Savaşı'yla önemi belirgin bir şekilde artan ABD'nin uluslararası ilişkilerdeki muğlak konumu bu kitapta öne çıkmaktadır. ABD, büyük bir uluslararası güçtü, ama henüz

diplomatik sistemin daimi bir parçası değildi. Bugün ABD'nin uluslararası sistemdeki rolünün sınırlarını ve bu rolün altında yatan ilkeleri tanımlamaya çabalarken, doksan yıl önce de, ilkin dünya bu ülkesiz savaşa girdiğinde ve sonra 1917'de ABD savaşa katıldığı zaman da, aynı konu üzerine tartışmaların ne kadar benzer olduğunu görmek düşündürücü olabilir.

Rusya'daki ve Doğu Avrupa'daki büyük değişiklikler, Alman meselesi, etnik çatışma ve ulusların kendi kaderlerini tayin etme sorunu ve ABD'nin Avrupa ve dünya işlerine katılımındaki dalgalanmalar... Bütün bunlar, Eric Hobsbawm'un "kısa 20. yüzyıl" adını verdiği 1914-1989 dönemine damgasını vurmuştur. Bu meselelerin bugün tarihsel tartışmalara yön vermesi şaşırtıcı değildir, yakın gelecekte de muhtemelen bu durum değişmeyecektir. Dolayısıyla bu kitaptaki makalelere –çok geniş anlamda– günümüz merkezli denebilir. Makalelerde benimsenen yaklaşımlar için de aynı şey söylenebilir. Yazarlar, son yirmi yılda askeri tarihin, uluslararası tarihin ve kültür tarihinin bir araya geldiği bir alanı genel hatlarıyla anlatmaktadır. Tarihin bu temel araştırma kollarından hiçbirinin ötekilerden koparılamayacağını veya herhangi birinin diğerleri dışlanarak öne çıkarılamayacağını biliyorlar. Burada yirmi yıl önce mevcut olandan daha geniş ve daha kapsayıcı bir tarih literatürünü sunuyorlar okurlara – fikirleri ve kamuoyunu lojistiğe ve milyonlarca erkek ve kadının o kadar fedakârlıkta bulunmaya hazır olduğu politik ve stratejik hedeflere bağlayan bir literatür bu.

Savaşın incelenmesine yönelik bu daha kapsayıcı yaklaşım, söz konusu araştırmaların şekillendiği dünyayı da yansıtıyor olabilir. Kitabın yazarlarının birçoğu (ve editörlerinden ikisi) kariyerlerine Soğuk Savaş doruk noktasındayken başlamıştı, ama 1970'lerin ortasına gelindiğinde askeri meseleler konusu tamamen Vietnam Savaşı'nın gölgesinde kalmıştı. Araştırmacının kişisel görüşleri ne olursa olsun, o savaş askeri tarihi çok çeşitli bakış açılarından inceleme ihtiyacını net bir şekilde göstermişti. Yalnızca stratejik düşünceler, teknoloji, lojistik, ideoloji veya kitle psikolojisi üzerine odaklanmak yeterli olmayacaktı; araştırmacı, ancak daha kapsa-

yıcı bir yaklaşımla askeri meselelerin ana çizgilerinin ve niteliğinin analizine başlayabilirdi. Farklı alanlardaki uzmanlar bu zor görevin üstesinden geldi ve çalışmaları çeşitli unsurların bu kritik etkileşimine ilişkin kavrayışımızı zenginleştirdi. Özellikle Birinci Dünya Savaşı incelemeleri, çok farklı disiplinlerden araştırmalara ev sahipliği yapmaktadır. Bazı Fransız tarihçilerin "*l'histoire totale de guerre*" ["eksiksiz savaş tarihi"] dediği hedef için çalışmamız gerekmektedir. Bu terimi, topyekûn savaşın bütüncül tarihi olarak değil, bu yüzyılda savaşa giren orduların ve toplumların karşılaştırmalı tarihi olarak anlamak isabetli olacaktır. Elinizdeki kitap bu yönde bir adım sayılırsa, amacının bir kısmını gerçekleştirmiş olacaktır.

BİRİNCİ KISIM

Çerçeve

1. Bölüm

I. Dünya Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek

MICHAEL HOWARD

Yale Üniversitesi'nde Woolsey Hall'un dışında temsili bir anıt-mezar bulunmaktadır. Bu anıtın üstündeki yazıtta şu satırlar okunur:

> Özgürlük yeryüzünden silinmesin diye
> Yale geleneklerine uyarak
> Canlarını vermekten çekinmeyen
> Yale'li gençlerin anısına
> 1914-1918

Yakındaki bir koridorda hayatlarını kaybeden yüzlerce genç erkeğin ismi duvarlara kazınmıştır. Bunların büyük bir çoğunluğu üç aylık bir zaman diliminde ölmüştür: Eylül, Ekim ve Kasım 1918. Adeta ölmek üzere sıraya girmişlerdi, tıpkı iki yıl önce İngiliz akranlarının Somme Muharebesi'nde ölmek üzere sıraya girmiş olduğu gibi.

Bu kitap Birinci Dünya Savaşı'na ABD'nin katılımıyla ilgili değil. ABD'deki en zeki ve en yürekli gençlerden bu kadar geniş bir kesimin, ülkeleri savaşa girmezse özgürlüğün gerçekten yeryüzünden silineceğine niçin inandığını açıklamak için farklı türde bir inceleme gerekir. Burada bunun yerine, Avrupa tarihinde bir kriz olarak o savaşı ele alacağız. Ama Avrupa dünya tarihinin o sıra-

da –daha önce ve o günden beri hiç olmadığı ölçüde– temel direği olduğu için, savaş dünya tarihinde de kritik bir olaydı.

"Birinci Dünya Savaşı" adı ilk kez savaştan birkaç yıl sonra alaycı ve uzak görüşlü bir gazeteci tarafından türetilmişti.[1] Aslında isabetli bir isim değildi bu. Belirleyici muharebeleri Avrupa ovaları kadar Kuzey Amerika'da ve Hint Okyanusu'nda da yapılan 1756-1763 tarihleri arasındaki Yedi Yıl Savaşı bu ada çok daha uygundu. Katılanların çoğu –İngilizler kesin olarak bu gruptaydı– o savaşı Harb-i Umumi [*Great War*] olarak adlandırıyordu ve bu iç karartıcı terim, çalan bir çan gibi, o muazzam trajedinin çok daha uygun bir tanımlamasıydı. Fransızlar için o savaş *la Grande Guerre*'di, İtalyanlar içinse *la Grande Guerra*'ydı. Ama bu genel konsensusun önemli bir istisnası vardı: Almanlar. Kara ve deniz kuvvetleri Avrupa dışında pek az çarpışmaya girmiş olmasına rağmen, onlar açısından söz konusu savaş başından beri *das Weltkrieg*, yani "dünya savaşı"ydı. Belki de bu kendi başına, Almanların 1914'teki emelleri hakkında bize bir şeyler anlatmaktadır.

"Birinci Dünya Savaşı" terimi, savaşın yarım kalmış bir mesele olduğunu, ardından başka bir savaşın kaçınılmaz olarak geleceğini ima etmesi bakımından yerindeydi. Bu endişe 1919 yılında hayli yaygındı. *Daily Herald*, Versailles Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından, Wilson, Clemenceau ve Lloyd George'u konferans salonundan çıkarken gösteren bir karikatür yayımlamıştı. Karikatürde birbirlerine şöyle diyorlardı: "Ne garip! Sanki bir çocuk ağlaması duyuyorum." Tabii ki bir sütunun arkasında bir oğlan çocuğu bağıra bağıra ağlıyordu. Çocuğun başı üzerinde ise "1940 tertibi" yazılıydı.

İki dünya savaşını uzun bir ateşkes dönemiyle kesintiye uğrayan tek bir Otuz Yıl Savaşı olarak görenler gerçekten vardır. Bu görüş hakkında söylenecek çok şey var. Ben kendim 1939-1940 seferlerinin Birinci Dünya Savaşı'nın bir devamı olarak değerlendirilebileceğini yazmıştım. Avrupa'ya hâkim olmak için yapılan bir savaşı nihayet Almanya kazanıyordu – Hitler'in gerçekten istediği savaşa, yani doğuda *Lebensraum*'unu [hayat sahası] ele geçireceği ve Bin Yıllık Reich'ını (imparatorluğunu) kuracağı savaşa başla-

yabilmesi için kazanılması gereken bir savaştı bu.[2] Ama Raymond Aron'un bu savaşlar için kullandığı *Guerres en Chaine*, yani zincirleme savaşlar nitelemesi daha isabetlidir – bu niteleme birbirinden ayrı, ama birbiriyle bağlantılı savaşları anlatır. Aron kitabını 1950'lerde, İkinci Dünya Savaşı'nın bir üçüncü dünya savaşına yol açmasının muhtemel göründüğü bir dönemde yayımladığı için, bu adlandırma daha da anlamlı görünüyordu.[3]

Savaşı adlandırma konusunu bir tarafa bırakırsak, tarihçi savaşla ilgili yığınla soruyla karşı karşıyadır. Bu sorular üç ana başlık altında ele alınabilir. İlk soru en güç olanıdır: Savaş ne uğruna yapılmıştı? Ayrıca –bunun mutlaka aynı şey olması gerekmez– muharip ülkeler savaşın ne uğruna yapıldığını düşünüyordu? İkinci soru (esas itibarıyla askeri tarihçileri ilgilendirir) şudur: Savaş niçin aldığı şekli almıştır? Son olarak, savaşın gerek muharip ülkeler gerekse bütün dünya için sonuçları nelerdi?

Yale'li gençlere göre (çoğu Amerikalı onlar gibi düşünüyordu) bu savaş da bütün Amerikan savaşları gibiydi, yani Özgürlük'ü korumaya ve savunmaya yönelik bir ideoloji savaşı. Kinikler, bu gençlerin savunduğu esas özgürlüğün Amerikalı işadamlarının ticaret yapma ve para kazanma özgürlüğü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ama Aydınlanma değerlerine inananlar açısından özgürlük ayrılmaz bir bütündü – ister ticaret yapma ve seyahat etme, ister fikirlerini açıklama, isterse yönetimi değiştirme konusunda olsun, özgürlük bütün bunları içine alıyordu. Bu değerlerin 1914 Almanya'sında genellikle kabul edilmediğini söylemek gerekir. Ayrıca Almanya savaşı kazansaydı, Alman hükümeti bu değerleri genel olarak savunup geliştirmeyecekti. Britanya'daki liberaller için de hedef aşağı yukarı aynıydı, ama soyut Özgürlük'ten çok, hukukun üstünlüğünü, antlaşmaların kutsallığını ve küçük ulusların haklarını vurguluyorlardı. Yine kinikler, o sırada hukukun üstünlüğünün Britanya İmparatorluğu'nun küresel egemenliğini savunduğunu, İngilizler için küçük ulusların haklarının eski Boer cumhuriyetlerinin veya yeni doğan İrlanda ulusunun haklarını kapsamadığını ileri sürebilirler. Ancak 1914'te bu meselelerin, Belçika'nın bağımsızlığını savunmak için ülkeyi savaşa sokan

liberal yöneticilerin vicdanında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bu liderler meşru olarak şu savları da öne sürebilirdi: Boer'lere özyönetim hakkı tanımışlardı ve İrlandalılarla aynı ölçüde cömert bir çözüme ulaşmak için iyi niyetle çalışıyorlardı – öylesine cömert ki 1914 yılında kendi ülkelerini iç savaşın eşiğine getirmişlerdi.

Birleşik Krallık'ın her yerinde, en küçük köylerde bile bulunan savaş anıtlarında Özgürlük ve Hukukun Üstünlüğüne ilişkin gösterişli ifadeler yoktur, ama neredeyse hepsinde bir ibare yazılıdır: *God, King, and Country* (Tanrı, Kral ve Vatan). Almanya'daki daha eski moda anıtlarda da aynı şey görülür: *Gott, König und Vaterland* (Tanrı, Kral ve Vatan) – gerçi Weimar Cumhuriyeti'nde ilk iki kelime kaybolmaya başlamıştır, tıpkı devrim sonrası Fransa'da uzun zamandır olduğu gibi. Fransa'da *pour la Patrie* (Vatan için) ölen milyonların yası tutuluyordu. *Country*, *Patrie*, *Vaterland*... Avrupa'da gençlerin savunmak için orduya katıldığı davalar, Özgürlük, Demokrasi veya Hukukun Üstünlüğünden ziyade bunlardı. Ayrıca bu terimler, ölmelerinden çok sonra onların yasını tutmuş olan –ve hâlâ da tutmaya devam eden– topluluklara işaret ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nı inceleyecek yeni kuşaklar için yazılı belgelerden ziyade bu anıtlar başlangıç noktası olmalıdır. Bu anıtlar bize bir dizi şey anlatır. Her şeyden önce bunlar zafer anıtları değil, yas anıtlarıdır: Savaşı kazanmış ülkelerdekiler dahil bütün bu anıtlar, savaşı –İkinci Dünya Savaşı anıtlarında genellikle olduğu gibi– muzaffer çıkılan bir mücadele olarak değil, bir trajedi olarak gösterir. Başarıdan ziyade fedakârlıkları ve kayıpları vurgularlar. İkinci olarak, Batı Avrupa'nın dört bir yanında, ne kadar küçük olursa olsun neredeyse her yerleşim yerinde bulunmaları, bütün o toplulukların savaşa topyekûn katılmış olduğuna bir kanıt oluşturur. (Bu tür anıtlara Doğu Avrupa'da daha seyrek rastlanıyorsa, bunun tek nedeni o bölgede 1918 sonrasında yaşanan politik karışıklıktır – yoksa Doğu Avrupa'da kayıpların daha az ağır olması veya daha az derinden hissedilmiş olması söz konusu değildi.) Bu anıtlardaki isimler (birçoğunun az sayıdaki aynı ailelere mensup olması trajiktir) kaybın ne kadar büyük olduğunu gösterir; elit

üniversitelerin duvarlarındaki bilgiler, sınıfların tamamının savaşta öldüğüne işaret eder.

Sonuncu ve belki de en önemli nokta, söz konusu anıtların 20. yüzyılın başlarında Avrupa toplumlarındaki dayanışmayı ortaya koymasıdır – bu dayanışma, savaştan sonra varlığını koruyamayacaktır. Muharip ülkelerde yalnızca çok küçük azınlıklar, vatana hizmet görevlerini veya kendilerine yapılan çağrının meşruiyetini sorguladılar. "Kral ve Vatan" veya benzeri bir söz yeterliydi. Birinci Dünya Savaşı'nın, belki de bütün savaşların asker kaydetmeye yönelik en başarılı posterinde, yalnızca üniformalı bir generalin, Britanya'nın başlıca savaş kahramanı Herbert Horatio Kitchener'ın resmi bulunuyordu; posterde parmağıyla resme bakana işaret ederek "Kralının ve Vatanının SANA ihtiyacı var!" diyordu. Bu posterin, daha sonra ABD'de ve başka ülkelerde, ne kadar alaycı bir tarzda da olsa, sayısız taklidi üretilecekti. Birkaç yıl sonra, fedakârlıklar ve kayıplar arttıkça ve coşku azaldıkça, bu çağrının kitlesel propagandayla takviye edilmesi gerekecekti, ama 1914'te söz konusu çağrı, bütün Avrupa'da derin vatanseverlik duyguları uyandırmıştı – bu duygular, büyük şehirlerde inanılmaz bir coşkuya dönüşmüştü.

Fransa bir istisnaydı. Savaş öncesindeki birkaç yıl içinde milliyetçiliğin canlanması birçok Fransız entelektüelinin savaşı İngiliz ve Alman entelektüelleri gibi coşkuyla karşılamasına neden olmuştu, ama bu, kırsal kesimde, *la France profonde*'da pek yankı uyandırmamıştı. Kırsal Fransa'da kırk yıl önceki savaşın ve işgalin hatırası, yaşlı kuşağın hafızasında hâlâ canlıydı, onların çocukları da askere yazılma çağrısına vatanseverce bir coşkuyla değil, durum karşısında metanet gösteren bir tavırla uymuşlardı. Ama sonuç olarak orduya yazılmışlardı.[4] Belki diğer büyük devletlerin vatandaşlarından daha fazla Fransızlar için, açık seçik bir *casus belli* [savaş sebebi] vardı. Bir kez daha toprakları işgal edilmişti, hatta bu sefer herhangi bir bahane de ortada yoktu. Savaşın arifesinde sosyalist lider Jean Jaurès, pasifist olduğuna inanan fanatik bir sağcı tarafından öldürülmüştü. Aslında Jaurès pasifist değildi. Ömrünü uluslar arasında uyuma ve yeryüzünden

savaşın silinmesine vakfetmişti, ama ulusal savunmanın gerekliliğini ondan daha güçlü bir şekilde kimse savunamazdı. Emekçi sınıflar da aynı çizgiyi benimsedi ve Fransa, 1789 Devrimi'nden beri pek görülmemiş bir *union sacrée* [kutsal birlik] içinde birleşmiş olarak savaşa girdi.

1914'te Avrupa halklarının savaş çığırtkanı elitler tarafından yönlendirildiği suçlamasını, dönemin Almanya'daki en azından bir tanığı istihfafla reddediyor ve şöyle yazıyordu: "1914 mücadelesi kitlelere zorla dayatılmamıştı –Tanrı aşkına, hayır– bütün halk tarafından şevkle istenmişti bu mücadele. İnsanlar genel belirsizliğe uzun zamandır bir son vermek istiyorlardı. İki milyonu aşkın Alman erkeğinin ve delikanlısının, bayraklarını kanlarının son damlasına dek savunmaya hazır, bu en zor mücadele için akın akın orduya yazılmaya koşması ancak bu şekilde anlaşılabilir."[5] Bu tanığın Adolf Hitler olması, tanıklığı güvenilmez hale getirmemektedir. Kendisini destekleyecek bol miktarda kanıt bulunmaktadır.

Bu vatanseverlik coşkusunun –Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi monarşilerde de Batı Avrupa'nın "olgun" uluslarında olduğu kadar güçlü biçimde kendini gösteren o ünlü "1914 ruhu"nun– başlı başına savaşı doğurduğu söylenemez. Aslında ülke liderleri bu coşkuya hayli şaşırmıştı: Berlin dahil bütün büyük Avrupa şehirlerinde daha birkaç yıl önce kitlesel "barış" gösterileri düzenlenmişti. Fransız yetkililer, askere çağrılanların kaçının bu çağrıya uyacağı konusunda çok ciddi kuşkular taşıyordu ve polis solun politik liderlerini gözaltına almaya hazır bekliyordu. Avrupa'nın daha uzak görüşlü devlet adamları, halkın coşkusu ne kadar büyük olursa olsun, savaşın uzun vadeli sonuçlarının ne olabileceğinin önceden kestirilemeyeceğini kavramışlardı, Almanya Şansölyesi Bethmann Hollweg'in deyişiyle "pek çok tahtın devrilebileceğini" düşünüyorlardı. Ama savaşın zorunluluğuyla yüzleşmeye tamamen isteksiz bir kamuoyu tarafından politika üretimi sakatlanmadı, oysa 1938'de Fransa'da ve İngiltere'de tam da bu durum yaşanacaktı. Hükümetlerinin gerilimi tırmandırma politikasına eleştirel yaklaşan gruplar olsa da, özellikle Almanya'da,

sayıca üstün olmamalarına karşın, güçlü ve aynı derecede popüler sağcı kesimlerin çığırtkanlığı karşısında sesleri pek duyulamadı. Söz konusu sağcı kesimler, savaşın yalnızca politika aracı olarak değil, aynı zamanda meşru bir kendini ortaya koyma aracı olarak da kullanılmasının zorunlu olduğunu ileri sürüyorlardı ve savaş bu şekilde kullanılmazsa ciddi sorunlar yaratabilirlerdi. O sıcak temmuz gecelerinde Berlin'de imparatorluk sarayında barış ve savaş meseleleri tartışılırken, sarayın etrafında toplanan kalabalıklar barış için baskı yapmıyorlardı.[6]

Dolayısıyla Avrupa halkları –entelektüeller dahil– hükümetleri istediği için çarpışmıyorlardı, tersine anladıkları ölçüde bütünüyle onayladıkları davalar uğruna savaşa katılmışlardı. Peki Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri ya da "Nedenleri" nelerdi?

1914 yılında yalnızca bir savaşın patlak vermediğini, birbiriyle bağlantılı, iki ayrı savaşın çıktığını kavramak önemlidir. Bu savaşların her biri, uğrunda savaş yapılmasından kaçınılması çok güç olan meseleler için yapıldı. Savaştan kaçınma yönünde herhangi bir büyük arzu bulunsaydı da, durum pek farklı olmazdı.

Savaşların ilki Üçüncü Balkan Savaşı veya Avusturya'nın Dağılması Savaşı olarak adlandırılabilir. Bu savaş, Balkanlar'da, Avusturya-Macaristan'da veya Rus Çarlığı'nda kimin hüküm süreceğini belirlemek için yapıldı. 1878 Berlin Kongresi'nden beri bu savaş ihtimalinin yarattığı tehdit hissediliyordu ve koca bir Avrupalı diplomatlar kuşağı kariyerlerini böyle bir savaşı önlemeye vakfetmişti. İkinci savaşa Birinci Alman Savaşı adı verilebilir. Söz konusu savaş, yeni birleşmiş Almanya devletinin muazzam potansiyel gücünü sınırlamak veya genişletmek uğruna yapıldı. Bu savaşın çerçevesi içinde, birbirinden aynı ölçüde farklı küçük savaşlar bulunuyordu. İtalyan savaşı, Risorgimento'nun son perdesiydi ya da böyle bir hedef taşıyordu, Avusturya'yı çizmeden uzaklaştırma mücadelesiydi. Britanya için, Hint Okyanusu etrafında Güney Afrika'dan Singapur'a uzanan büyük bir yay içindeki imparatorluk topraklarını tahkim etme fırsatı sağladı. Benzer şekilde Japonya, imparatorluğunu sınırlı ölçüde genişletme fırsatı elde etti. Ama bu fırsatların hiçbiri, 28 Haziran 1914'te Gavri-

lo Princip'in tabancasından çıkan kurşunun kıvılcımını çaktığı büyük yangın olmasa ortaya çıkamazdı.

O tabanca kurşununun, önce, en azından altı yıldır art arda yaşanan Balkan krizlerinin en sonuncusunu çıkardığı düşünüldü. Avusturya-Macaristan 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, otuz yıl önce Berlin Kongresi'nde kurulan dengeyi bozmuştu. Bu yeni kriz ilkin genel bir endişe yaratmadı. Önceki bütün krizler yönetilmişti, bu kriz neden yönetilmesindi? Gerçekten tarihçiler, savaşın niçin önceki altı yıl içinde herhangi bir tarihte patlak vermediğini pekâlâ merak edebilirler.

Dünya tarihinde başka hiçbir gün, muhtemelen, Arşidük Franz Ferdinand'ın suikasta uğradığı 28 Haziran ile Britanya'nın savaş ilan ettiği 4 Ağustos arasındaki günler kadar dikkatle incelenmiş değildir. Bu tür incelemeleri, yalnız tarihçiler değil, Soğuk Savaş'ta kriz yönetimi sorunları için Balkan cepheleşmesinde meşum olsa da, yararlı bir paradigma bulan siyasetbilimciler de yapmıştır. Siyasetbilimciler, bu cepheleşmede, kendi kuşaklarının son derece aşina olduğu bir durumla karşılaştılar: Mükemmel olarak kontrol edemedikleri uyduları sayesinde bir bölgeye hâkim olmak isteyen iki büyük güç söz konusuydu; iki güç de savaş riskini göze alamıyordu, ama çıkarlarını terk etmeye ve tehlikeli bir hasma karşı yenilgiyi kabul etmeye hazır değildiler. İki büyük güç de durumu anladığı –ve gerektiğinde müttefikleri tarafından durum kendilerine hatırlatıldığı– sürece, barış korunabiliyor ve krizler aşılabiliyordu. Peki, işler nerede ters gitti?

1914'te yeni bir faktör, Avusturya-Macaristan'ın çözümün bir parçası olmayı bırakması ve sorunun önemli bir unsuru haline gelmesiydi. İki gelişme bir araya gelerek adeta patlamaya hazır kritik bir kütleye dönüşmüştü. İlk gelişme, Avusturya-Macaristan'ın içeriden dağılmaya başlaması, monarşinin iki tarafında da ulusal azınlıkların gitgide yönetilemez hale gelmesiydi. Öteki gelişme, aşırı iddialı bir Sırbistan'ın ilerleyişiydi. İki Balkan Savaşı'yla 1912 ile 1914 arasında toprakları ve askeri gücü iki katına çıkmış olan Sırbistan, İkili Monarşi'deki Güney Slavları için gitgide daha etkili bir çekim merkezi olarak algılanıyordu. İki sorun

bir araya gelmese, onlarla teker teker baş edilmesi mümkündü. Dışsal bir tehdit olmasa Viyana ve Budapeşte, azınlıklarını baskı ve tavizlerden oluşan bir karışımla yönetip sonsuza dek varlığını sürdürebilirdi. Viyana ve Budapeşte bunu başaramasa bile, ihtiyar İmparator Franz Josef'in ölümünün ardından dağılacağı geniş kesimler tarafından öngörülen imparatorluğunun akıbetinin de, kendi başına bir Avrupa savaşına yol açacağına kesin gözüyle bakılamazdı. Öte yandan, birleşik ve kendine güvenen monarşi de Sırbistan'ın yükselişi karşısında daha sakin davranabilir ve bu durumla başa çıkmak için daha etkili adımlar atabilirdi. Ne var ki sorunların her biri diğerini ölümcül hale getirdi. Sırbistan'ı yok edecek ve monarşiyi birleştirecek bir savaş, Viyana'daki devlet adamlarına, nihai ve kaçınılmaz felaketi engellemenin tek yolu olarak göründü.

Savaş ilanı Viyana'da kesinlikle son derece popülerdi. Savaş ilanına sıcak bakanlar arasında Viyana'nın seçkin entelektüeller çevresi de bulunuyordu. Asker olabilecek kadar genç olanlar –yalnızca birkaçını sayarsak, Kokoschka, Musil, von Hoffmansthal, Wittgenstein– orduya katıldılar. Askerlik yaşını geçmiş olan Sigmund Freud ise, kendi ifadesiyle libidosunu monarşinin hizmetine vakfetti.[7] Monarşinin yetersizliklerine ve adaletsizliklerine rağmen, uyruklu halkların hiçbiri (Çekler olası bir istisnaydı, belki onlara giderek artan sayıda Hırvat da eklenebilir) monarşinin küçük düşmesini ve yok edilmesini istemiyordu. Marşları *Gott erhalten Franz den Kaiser*'i [Tanrı Kayzer Franz'ı korusun] muhtemelen hayatlarında hiç söylemedikleri kadar büyük bir coşkuyla söylüyorlardı.

Rus Çarlığı'nın okuryazar yurttaşları da ülkelerinin küçük düşmesini istemiyordu. Demokratik kurumların yaygınlaşmasının uluslararası barışı kesinlikle güvence altına alacağına inanan iyimser düşünürlerin, 19. yüzyıl sonlarındaki ve 20. yüzyıl başlarındaki Rusya örneği üzerinde durmaları gerekir. Rusya'da temsili kurumların gelişmesi, Balkanlar'da Slav "kardeşlerini" önce Osmanlı, sonra Macar ve Alman "zulmünden" kurtarmaya yönelik "ilerleme" politikası izlenmesi için ülke içi baskıları artırmaktan başka

bir işe yaramadı. Oysa Rusya'nın geçmiş seksen yıldaki sicili pek parlak değildi: Rusya defalarca Sırpları teşvik etmiş, ardından askeri gücünün yetersizliğini bildiği için, Alman baskısı karşısında geri adım atmıştı. Moskova'da ve Petersburg'daki Sırplar için 1877'de Bulgarlar için olduğu kadar büyük bir coşku olmayabilir, ama Rusya'nın "onur"u (bugün daha çok "güvenilirlik" denen nitelik) Sırplara destek sağlamaları açısından, birkaç hafta sonra İngiltere'nin "onur"unun Belçika'yı desteklerken oynadığı role benzer şekilde kritik bir rol oynadı. Avusturya Sırbistan'ı ezmeye kararlı olduğu için, Rus hükümeti çarpışma ya da yine ağır bir aşağılamaya maruz kalma seçenekleriyle karşı karşıya kaldı. Basında ve Duma'da ifadesini bulan "kamuoyu," toleranslı olmaya hiç de hazır değildi.

Almanya'nın açık çeki olmasa, Avusturya'nın Sırbistan'ı ezmek için harekete geçip geçmeyeceği bugün hâlâ tartışma konusudur. Kanımca, savaşın sorumluluğunu bütünüyle Berlin'e yükleyen ve Avusturyalıları yalnızca Almanların kuklaları olarak gören (bugün genellikle Almanya'dan çıkan) tarihçiler, Viyana'daki durumu fazla hafife almaktadır. Avusturyalıların Berlin'in teşvikine hiç ihtiyacı yoktu; aslında eylemlerini veto etmeye yönelik girişimini göz ardı edebilirdi. Ama Berlin böyle bir girişimde bulunmadı. Bu da bizi Alman Sorunu'na getiriyor.

Alman Sorunu'nun analizi, önce savaşın tek sorumluluğunun Almanya'ya ait olduğu suçlamasıyla (bu suçlama, ilkin Versailles'da muzaffer İtilaf Devletleri tarafından dile getirilmiş, daha sonra Fritz Fischer ve çalışma arkadaşları tarafından canlandırılmıştır[8]) ve bu suçlamaların reddiyle zorlaşmıştır. Bu reddiye 1930'lı yıllarda çok popüler hale gelmiş; Almanya'nın savaş sorumluluğunun başka hiçbir devletten fazla olmadığı savunulmuştur. Ama burada sorulması gereken soru, Fischer'in ve çalışma arkadaşlarının ileri sürdüğü gibi, Almanya'nın bir dünya savaşını önce planlayıp sonra kışkırtıp kışkırtmadığı değildir. Asıl sorular şunlardır: Almanya, komşularıyla silahlı çatışmaya dönüşmesi kaçınılmaz bir yola girmiş miydi? Ayrıca Alman liderler, gerginliğin bir Avrupa savaşına ve -Britanya'nın da katılacağı neredeyse

kesin olduğu için– bir dünya savaşına tırmanma riskinin yüksek olduğunu *bilerek* mi hareket etmişlerdi?

Bu iki soruya verilecek cevaplar da olumlu görünmektedir. 1914'ten önce Alman hükümeti savaşı çok güçlü bir ihtimal haline getiren bir tarzda hareket ediyordu. Alman liderlerin gözünde –ve Alman politik sınıflarının geniş bir kesiminin gözünde– bugün savaştan kaçınma adı verilen politika pek öncelik taşımıyordu. Alman liderler, Saraybosna krizi karşısında izledikleri politikanın, yalnızca Avrupa savaşı değil, bir dünya savaşı çıkarma riskinin çok yüksek olduğunu biliyor olmalıydılar. Böyle bir politika izlemelerinin nedeni, savaşın kaçınılmaz olduğunu varsaymaları ve Rusya'nın artan gücünü dikkate alıp, askeri güç dengesinin o anda muhtemelen en elverişli durumda olduğunu hesaplamalarıydı. Dolayısıyla Bethmann Hollweg gibi devlet adamları bunu, haklı bir önleyici savaş sayabiliyor, Reichstag'da tamamen savunmaya yönelik olduğunu ileri sürebiliyordu. Bethmann Hollweg böylece bütün partilerin desteğini almış, 1870'den beri görülmemiş düzeyde ulusal birlik yaratabilmişti. Bu şekilde yaratılan duygu o kadar güçlüydü ki, sağduyulu bir kişi olan Savaş Bakanı General von Falkenhayn bile şu şaşırtıcı sözleri söyleyebilmişti: "Her şey felaketle sona erse bile, bu çabaya değer."[9]

Ama etkili Alman düşünürlerinin ve politik liderlerinin birçoğuna göre, bu kesinlikle önleyici bir savaş değildi. Almanya'nın bir dünya gücü olarak büyüklüğünü tam anlamıyla gösterebileceği, uzun zamandır beklenen günün şafağıydı. Almanya nasıl ancak Fransa'yı yenerek bir Avrupa gücü olduğunu gösterdiyse, dünya güçleri arasında yerini alabilmesi de, ancak İngiltere'yi yenilgiye uğratması ve küçük düşürmesiyle mümkündü. Pek çok Alman gazetecisi ve siyaset yazarı bu görüşü benimsemişti, ayrıca özellikle İngiltere'de olmak üzere, önemli sayıda kişi de bu yaklaşımı kabul etmişti.

Paul Kennedy, *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914* adlı bütünlüklü incelemesinde, 1914'te Almanya'nın Britanya ile savaşa girmesine yol açacak hiçbir spesifik mesele olmadığını göstermiştir.[10] Bu iki ülke birbirinin en iyi

ticaret ortağıydı, ayrıca denizaşırı bölgelerde barışçıl bir çözüme kavuşturulmamış hiçbir toprak anlaşmazlıkları yoktu. Aslında Almanya'nın *hiçbir* ülkeyle savaş girmesine yol açacak spesifik bir meselesi yoktu. Almanya'nın artık yeni toprak kazanma ihtiyacı ve arzusu yoktu; ekonomik bakımdan Orta Avrupa'da hâkimiyeti gitgide artıyor, hatta bu hâkimiyet bir hegemonyaya dönüşüyordu; Ortadoğu'ya barışçıl yollardan ustaca nüfuz ediyordu, üstelik bu süreçte Ortadoğu'da Alman nüfuzunu Rusya'ya karşı yararlı bir denge unsuru olarak gören bir Britanya'nın (açık onayı değilse de) rızası söz konusuydu.

Ama sorun tam da buydu. Almanya hem tatmin olmuş hem de derinden *tatminsizlik yaşayan* bir güçtü. 1914 öncesinde Almanya'da çıkan eserlerin çok tipik unsuru olan derin bir yayılma ve kendini gösterme ihtiyacının ne ölçüde ülke içi sosyal gerilimlerin bir ürünü olduğunu saptamak güçtür. Çatışmanın kaçınılmazlığını, hatta görkemini vurgulayan Sosyal Darwincilik gibi düşünce akımlarının ve Nietzsche gibi düşünürlerin etkisini değerlendirmek de güçtür. Bu fikirler bütün Avrupa'da ve ABD'de de yaygındı, ama Almanya'da birleşerek benzersiz biçimde patlama noktasına gelmişti. Dahası mevcut politik ortamda hiçbir meşru çıkış noktaları da yoktu. İngilizler, Ruslar, Amerikalılar, hatta Fransızlar ve İtalyanlar uluslararası sistemde dengeleri bozmadan kendi toprakları veya imparatorlukları çerçevesinde "aşikâr yazgılarını" arayabilirlerdi. Ama karaya sıkışmış olan Almanya ancak komşuları aleyhine genişleyebilirdi. Böyle bir girişimde bulunursa yüz yıldır barış içinde varlığını sürdüren bir Avrupa düzenini yok edecekti. Bir sonraki kuşağın Alman devlet adamlarının tersine, o dönemde Alman liderlerin ülkenin sınırlarını gözden geçirmek için anlaşılır, sınırlı ve müzakere edilebilir talepte bulunma şansları yoktu. Savaşın çıkmasından birkaç hafta sonra ünlü Eylül Programı'nda ortaya konan savaş hedefleri –Benelüks ülkeleri ve Manş kıyıları üzerinde hâkimiyet, Fransa'nın kalıcı olarak ikincil konuma itilmesi ve Baltık bölgesinde sınırların büyük ölçüde yeniden çizilmesi– etnik temelde nüfus birleşimi ilkelerine dayanan sınırlı düzeltmeler öngörmüyordu, kalıcı Alman üstünlüğü sağlamaya yönelik bir Yeni Avrupa Düzeni programı söz konusuydu.

İngilizlerin böyle bir meydan okumaya tepki vermesi kaçınılmazdı. Almanlar Belçika'yı işgal etmeseydi (işgalleriyle İngiltere'ye savaşa girme bahanesi verdiler) ve Belçika'da askerleri ahlaki açıdan kusursuz davransaydı da (hiç de öyle davranmadıklarını söylemek gerekir), Almanya'nın gücünün ve açık niyetlerinin uluslararası adalete ve hukukun üstünlüğüne bir tehdit oluşturduğu konusunda en liberal ve barışsever İngilizi bile ikna etmek güç olmazdı. İngiliz Muhafazakârların da şuna inanmaları için aynı ölçüde sağlam gerekçeleri vardı: Almanya'nın hedefi Britanya İmparatorluğu'nun ta kendisiydi ya da en azından Britanya Adaları'nın can damarı olan okyanus üstünlüğüydü.

Bugün şu şekilde düşünmek yaygın bir eğilimdir: İkinci Dünya Savaşı zorunluydu ve o savaşta çarpışanlar, yapılan bütün fedakârlıkları haklı kılacak ciddi sebeplerle çarpışmıştı; oysa Birinci Dünya Savaşı için aynı şey söylenemez; Birinci Dünya Savaşı karşılıklı yanlış anlamaların sonucu olarak başlamış ve devam etmiştir, o savaşta ölenler canlarını boş yere kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışan kuşağın yaklaşımı kesinlikle bu değildi. Kayzer grotesk figüründe kişileşen Almanya'nın ve yanlış olarak "Prusya militarizmi" diye anılan felsefenin temel demokratik değerler ve ülkelerinin bekası için yarattığı tehdit, onlara, bir kuşak sonra çocuklarının karşılaşacağı tehlike kadar büyük ve hayati görünüyordu. Dolayısıyla bu tehlikeyi bertaraf etmek için her türlü fedakârlık yapılabilirdi.

Dahası, tehdit zamanla daha gerçek hale geldi. Schlieffen planı başarıya ulaşsaydı –ki neredeyse ulaşıyordu– Almanya'nın Avrupa'ya dayatacağı barış Eylül Programı'nda açıkça görülüyordu. Sonraki yıllarda Almanya daha fazla çaresizliğe kapılıp sağ kanadın hükümet üzerindeki etkisi arttıkça, ülkenin hedefleri o kadar aşırı hale gelmişti ki, Bethmann Hollweg, 1916 kışında Başkan Wilson bu hedeflerin neler olduğunu sorunca, onları açıkça dile getirmeye cüret edememişti. Doğuda çok geniş toprakları Almanya'ya katan ve Rus Çarlığı'nın fiilen yıkılması anlamına gelen Brest-Litovsk Antlaşması, Üçüncü Reich'ın peşinden koşa-

cağı hedefleri önceden kabaca gösteren bir taslak gibiydi. Batıda zafer kazanacak bir Ludendorff'un dayatacağı barış koşullarının daha yumuşak olacağını varsaymak için hiçbir neden yoktur. Muzaffer İtilaf Devletleri'nin cezalandırıcı nitelik taşıyan Versailles Antlaşması'nı Brest-Litovsk'un gölgesinde hazırladıklarını gözden kaçırmamak gerekir.

Schlieffen planının neredeyse başarılı olacağını unutmamak gerekir. Alman generaller daha atak davransaydı, Fransızlar da daha az soğukkanlı olsaydı, bu plan pekâlâ başarıyla sonuca ulaşacaktı. Eğer Fransız ordusu yenilseydi, Rusya'nın hızla barış yapacağı neredeyse kesindir. O zaman Avusturya Sırbistan'a karşı istediğini yapabilecekti, ayrıca kendi kaderini hiç değilse erteleyecekti. Almanya Kıta Avrupa'sında muzaffer olacak, sağ kanat da Almanya'ya egemen olacaktı. Pek olumlu sayılamayacak bir tablo; ama bu tablo barışı getirir miydi? Getirmesi mümkün görünmüyor. Britanya, Napoléon Savaşları sırasında ve 1940'ta olduğu gibi ağır bir darbeyle kıtadan atılmış olacaktı. Ama yenilgiye uğratılmış olmayacaktı. İngiltere'yi yenilgiye uğratmak için, ABD'yi savaşa sokan donanma savaşı gibi aşırı hareketlerde bulunmak gerekecekti. Alman politik ve askeri liderlerinin 1914'ten önce o kadar yaygın bir beklenti olan İngiltere'yle savaşın beraberinde neler getireceği konusunda hiç düşünmemiş olması dikkat çekicidir. Alman kara kuvvetleri ve donanması hiçbir zaman bu konuyu değerlendirmek üzere bir araya gelmemişti, ayrıca politikacılarla da meseleyi konuşmamışlardı. Prusya askeri geleneği –Almanların başka bir askeri geleneği yoktu– son derece etnosantrikti. Onların kitabında savaşlar karada, muharebe meydanlarında askeri zaferle kazanılırdı ve mesele bundan ibaretti. Burada söz konusu olan kitap Clausewitz'in *Savaş Üzerine* adlı eseridir. Bu son derece etkili kitapta deniz savaşının ve ekonomik savaşın bahsi bile geçmez.

Dolayısıyla Almanya'nın karada elde edeceği başarıların Britanya'yı yenilgiyi uğratmakta ancak Napoléon'un zaferleri kadar etkisi olabilirdi. Ama daha önemlisi, Napoléon'un büyük zaferlerinin tersine, karada elde edilecek başarıların tek başlarına Britanya'nın kıtadaki müttefikleri Fransa ve Rusya'yı yenilgiye

uğratmaya yetmeyeceğiydi. Almanlar bir yıl sonra bunu kavradılar ve düşmanlarını yıpratma savaşıyla dize getirmek için çalışmaya başladılar. Bu teknik Ruslara karşı gayet etkili oldu. Ama Almanların müttefiki Avusturyalılar için de aynı ölçüde ölümcül sonuçlar doğurdu. Avusturya'nın çöküşü, Rusya'nınkinden birkaç ay sonra geldi. Batıda ise bu strateji kesinlikle Almanya'nın düşmanlarına yarıyordu. Fransa ve Britanya, Batı Cephesi'nde bedelleri çok ağır olan ve beceriksizce yaptıkları saldırılarını sürdürerek kendileri açısından durumu daha güç hale getirmişlerdi, ama ABD kaynaklarını arkalarına aldıkları için kendileri çökmeden çok önce Almanya'nın çökmesini sağlayabilirlerdi. ABD'den gelen kaynaklar, ancak bu ülkeyi tam anlamıyla savaşın içine sokması neredeyse kesin olan adımlar atılmadan kesilemezdi. Sınırsız denizaltı savaşı, Almanların stratejisinin iflasını gösteren ümitsiz bir kumardan başka bir şey değildi. Alman devlet adamlarından biri "Elimizdeki son koz bu" demişti. "İşe yaramazsa, asırlar boyunca belimizi doğrultamayız." İşe yaramadı. Aslında Almanya olmayacak bir işe kalkışmıştı.

Almanya, bu yenilgiyle Avrupa'nın bütününü aşağıya çekti. Karşılıklı bağımlı sanayi toplumlarının oluşturduğu sıkı ağ içinde yıpratma stratejisi, neredeyse nükleer savaş stratejisi kadar karşılıklı olarak yıkıcıdır. Alman genelkurmayı, Bolşevik Partisi'ne destek vererek ve Rus Devrimi'nin kritik bir anında Lenin'in sürgünden dönüşüne imkân sağlayarak Rusya'nın politik sistemini bilinçli bir şekilde yıkmaya çalıştı. Rüzgâr ektikten sonra fırtına biçme tehlikesi yaşadılar – neredeyse bir yıl sonra kendi ülkelerinde benzer bir olayla karşı karşıya kaldılar. Habsburg İmparatorluğu parçalandı –hatalarına rağmen Orta Avrupa'da temel istikrar unsuruydu– ve Batılı İtilaf Devletleri isteseler de muhtemelen onu kurtaramazdı. Almanya'da iç savaş, ancak devrim hükümeti ile muhafazakâr askeri liderler arasında kutsal sayılamayacak bir ittifakla önlenebildi. Ardından gelen istikrarsız on yıl, bütün sınıflardan birçok Almanı, Hitler'i bir kurtarıcı ve lider olarak karşılamaya hazırladı – Hitler'in kendilerini nereye götürdüğünü pek umursamadılar. Savaştan zaferle çıkan ülkelere, Fransa ve

Britanya'ya gelince, onlar da zaferin ödenen bedele gerçekten değip değmediğini düşünüp durdular. Bir daha böyle bir çetin tecrübe yaşamak zorunda kalmamaya kesin kararlıydılar.

***

Gerçekten ödenen bedele değmiş miydi? Eğer Almanya kazansaydı, özgürlük yeryüzünden silinmiş olacak mıydı? Bu tür metinlerde kullanılması doğal olan abartının payını göz ardı edemeyiz. Almanya'nın yenilgisinin ardından yazılan böyle bir yazıyı kimse yeminli bir ifade gibi kaleme almaz. Ama eğer ABD geri dursaydı ve Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmasına izin verseydi –ABD'nin müdahalesi olmaksızın bunun nasıl önlenebileceğini tasavvur etmek güçtür– hem Almanya hem de bir bütün olarak Avrupa çok daha sevimsiz bir yere dönüşecekti. Ludendorff ve aşırı sağcı takipçileri iktidarı tam olarak ele geçirecekti. Gerçi hepsi Adolf Hitler'in fanatik antisemitizmini paylaşmıyordu, ama felsefeleri özü itibarıyla ırkçıydı ve açıkça antidemokratikti. Liberal ve sosyalist muhalefeti bastırmakta kullandıkları yöntemler Nazi rejiminin yöntemleri kadar gaddarca olmayabilirdi, ama kesinlikle rahatsızlık verici ve muhtemelen etkili olacaktı. Bütün Avrupa'da filizlenmekte olan protofaşist fikirler, gerçekte olduğundan daha erken ve daha güçlü bir şekilde dal budak salacaktı. Almanya'nın yenilmesi, hiç değilse Avrupa'daki demokrasi davasına bir şans daha verdi.

2. Bölüm

Doğu Cephesi

WILLIAM C. FULLER, JR.

Yaklaşık son yirmi yılda Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin tarih eserlerinde bir patlama görüldü. Strateji, harekâtlar, taktikler ve teknoloji hakkındaki incelemelerin yanı sıra, cephede savaşan askerlerin deneyimlerini ele alan, sosyal psikoloji ve antropolojinin içgörülerinden yararlanan çalışmalar yayımlandı. Savaşın cephe gerisindeki siviller üzerinde yarattığı baskılar ve savaşın etkisiyle başlayan toplumsal dönüşümler konusunda da araştırmalar çıktı. Ayrıca savaşın nasıl anlaşıldığı, nasıl hatırlandığı ve savaşa nasıl anlam yüklendiği üzerine çalışmalar yapıldı. Ama bu seçkin literatür içinde garip bir eksiklik göze çarpmaktadır: Çalışmaların büyük bir çoğunluğu Batı Cephesi'ndeki savaşa odaklanmıştır. Doğu Cephesi nispeten ihmal edilmiştir.

Bir anlamda anlaşılabilir bir şeydir bu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu, Doğu'da Almanya ile Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması'yla barış sağlandıktan sonra, Batı Cephesi'nde belirlendi. Ayrıca Batılı araştırmacıların kendi toplumlarıyla ve o toplumların askeri deneyimleriyle ilgili tarihsel konulara ilgi duymasında da hiçbir gariplik yoktur. Rus arşiv malzemelerinin yabancı araştırmacıların kullanımına büyük ölçüde kapalı olması bu eğilimi güçlendirmiştir.

Doğu Cephesi'ne ilişkin görece sessizlik, yalnızca Batı'nın değil, aynı zamanda *Sovyetlerin* tarihyazımına da damgasını vurmuştur. Sovyetler Birliği'nde tarihyazımına yön veren resmi ideolojiye göre, Birinci Dünya Savaşı "emperyalist" bir savaştı, burjuva devletlerin sömürgeler ve pazarlar uğruna giriştikleri rekabet yüzünden çıkmıştı. O sırada Bolşevikler "emperyalist savaşın iç savaşa dönüşmesini" istiyordu. Sonunda bu dönüşüme çarpıcı bir başarıyla öncülük etmişlerdi. Rus İç Savaşı (1918-1921) komünistlerin iktidarı ele geçirme talebini meşru kılmış ve Sovyet kuruluş mitosunun ayrılmaz bir parçası olmuştu. Rusya'da iç savaşa o kadar büyük bir tarihsel önem verilmiştir ki, 1914-1917 yılları arasında yaşananlar gölgede kalmıştır. Gerçekten, halkın hafızasında iç savaşın hatırasının dünya savaşının hatırasını gömdüğünü söylemek abartılı olmaz.

Kuşkusuz eski çarlık subayları sürgünde ciltler dolusu savaş anıları yazmıştır. Çarlık ordusunda görev yapmış birkaç Sovyet subayı da, anılarına Birinci Dünya Savaşı'nı da dahil etmiştir. Sovyet yazarları esas itibarıyla harekât meseleleriyle ilgili çok geniş bir teknik askeri literatür oluşturmuştur. Bu literatürde savaşa bugün ve gelecek için yararlı askeri derslerin çıkarılabileceği bir maden gibi bakılmıştır.[1] Tarihsel belgelere ilişkin yaygın Sovyet tavrının tipik bir örneği, 1930'larda, Hitler'in iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, çarlık genelkurmayının 1906 ile 1914 arasında hazırladığı harekât planlama belgelerinin askeri tarih arşivlerinden alınıp Almanya'yla savaş planlarını oluştururken kullanmak üzere Kızıl Ordu kurmayına devredilmiş olmasıdır. Söz konusu belgeler 1989'a kadar Kızıl Ordu'da kalmıştır.

Birkaç önemli istisna dışında Rusların gerek popüler yazarları gerekse tarihçileri Birinci Dünya Savaşı konusunu göz ardı etmiştir.[2] Michael Howard, bu kitaptaki makalesinde, Fransa, Britanya, Almanya ve ABD'de Birinci Dünya Savaşı için dikilen çok sayıda anıt ve heykelden bahsediyor. Ama Rusya Federasyonu topraklarında Birinci Dünya Savaşı için veya o savaşta hayatını kaybeden –en az– 1,3 milyon çarlık askeri anısına böyle bir anıt bugüne kadar dikilmemiştir.[3] Birinci Dünya Savaşı'nın Rusya'da

ne denli ihmal edildiğini bundan daha iyi gösteren bir şey muhtemelen yoktur.

Komünizmin çöküşü, başka birçok şeyi değiştirdiği gibi, bu durumu da değiştirmektedir. Komünizmin sonu, pek çok Rus vatandaşına, hafızanın yeniden kazanılması (veya diriltilmesi) için fırsatlar yarattı. Birinci Dünya Savaşı'na dair popüler eserlerin yayımlanması konuya artan ilgiye işaret etmektedir.[4]

Rusya'nın eğitimli tarihçileri açısından Sovyet rejiminin yıkılması, ülkenin geçmişinin eski dönemselleştirme biçiminden kurtulması anlamına geliyordu. Bu dönemselleştirmeye göre, 1917 olayları çarlık tarihinin doğal, kaçınılmaz sonucu sayılıyor, devrim ise gerilik ile modernlik arasında keskin bir dönüm noktası olarak değerlendiriliyordu. Bu belli yorumlama paradigmasının gözden düşmesi, rastlantısallık konusunu bir kez daha öne çıkardı. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi konusunda herhangi bir değerlendirmede rastlantısallık göz önüne alınmalıdır.[5]

Rusya ve Doğu Cephesi'ne ağırlık vererek Birinci Dünya Savaşı'nı incelerken, dört soru dizisini ele alacağım. İlk olarak, savaştaki politik çıkarlar nelerdi? Muharip devletlerin hükümetleri savaşarak ne elde edeceklerini düşünüyorlardı? Kısacası savaş ne için yapılmıştı? İkinci olarak, Rusya niçin (ve nasıl) Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmişti? Üçüncü olarak, Rusya'nın savaşı kazanma şansı var mıydı? Eğer öyleyse, böyle bir zaferi nasıl elde edebilirdi? Son olarak, savaşın sonucunun anlamı neydi? Potansiyel olarak daha iyi sonuçlar var mıydı?

İncelemeye Doğu'daki savaşın arkasındaki politik hedeflerle başlayacağım. Doğu Cephesi'ndeki başlıca oyuncular tabii ki Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya'ydı. Viyana'nın savaştaki temel hedefi basit ve tutarlıydı: Pek çok etnik unsuru barındıran bir imparatorluk olan ve varlığına en büyük tehdit olarak milliyetçiliği (özellikle de güney Slavlarının milliyetçiliğini) gören Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ın parçalanmasını istiyordu – aslında Orta Avrupa politikasında bir faktör olarak Sırbistan'ın tasfiyesini hedefliyordu. Bu hedefe ulaşmak için en iyi yöntemin (yani ilhaklardan ve parçalamalardan oluşan en iyi karışımın) ne

olduğu konusunda Avusturyalı ve Macar devlet adamları arasında görüş ayrılıkları bulunmasına rağmen, Habsburg monarşisinin askeri operasyonları başından itibaren bu hedefe uygun olarak tasarlanmış ve yürütülmüştü: Avusturya, askeri planlamayı yaparken en ağır darbeyi Petrograd'a değil, Belgrad'a indirmeyi hedeflemişti. Almanya'nın hedefleri daha iddialıydı. Almanya'nın Doğu'daki pozitif savaş hedefleri savaş boyunca ciddi bir evrim geçirmişti. Bu hedefler arasında Litvanya'nın ve Belarus'un bazı kısımlarının yanı sıra Kurlandiya'nın ilhakı ve Rusya'nın Polonya topraklarının büyük bölümünün "kendi kendini yöneten" bir Polonya devletine dönüştürülmesi bulunuyordu. Aslında bu, Avusturya'ya ve Almanya'ya bağımlı bir devletten başka bir anlam taşımıyordu. Almanya, bu hedeflere (ve başka hedeflere) Mart 1918'de Bolşevik Rusya'yla Brest-Litovsk'ta imzalanan antlaşmayla teknik olarak, ama geçici bir süre için ulaşmıştı.

Rusya için savaşla bağlantılı tabii ki her zaman negatif veya savunmaya yönelik bir politik hedef vardı. Gerçi çarlık sözde Sırbistan'ın savunması için savaşa girmişti, ama daha gizli dürtüsü yenilgiden kurtulmak ve Büyük Devletler (Düvel-i Muazzama) arasında kalabilmekti. Genel bir Avrupa savaşı çıkarma bariz riskine rağmen çarlık hükümetinin seferberlik kararı almasının altında yatan temel etken, Rusya'nın bir Büyük Devlet olarak statüsünü ve inanılırlığını koruma ihtiyacıydı.[6] Bu negatif politik hedef savaş başlayınca daha da geliştirilip netleştirildi: İtilaf zaferinin ardından Alman gücünün dirilmesi tehlikesini ortadan kaldırmak için, birleşmiş Almanya'yı dağıtmak –örneğin Hannover monarşisini restore ederek– gerekli olabilirdi.[7]

Ama Rusya'nın, pozitif savaş hedeflerinden berrak bir program oluşturma konusunda çok daha büyük sorunları vardı. Muharip devletlerden bazılarının tersine, Rusya hiçbir zaman bu hedeflerini tutarlı bir şekilde kâğıda döküp resmi bir metin oluşturmadı.[8] II. Nikolay, ancak 1916 sonlarında eski başbakan Kont V. N. Kokovtsov'dan bu hedefleri açık bir şekilde gösteren bir belge hazırlamasını istedi. Şubat Devrimi'yle çarlık devrildiği sırada, Kokovtsov daha ilk taslağı tamamlamamıştı.[9]

Bunun nedeni beceriksizlik veya tembellik değil, hem elde edilebilirliği hem de korunabilirliği açısından gerçekçi toprak kazanımı hedeflerini belirlemekteki güçlüktü. Örneğin Almanya'ya veya Avusturya-Macaristan'a ait toprakların ilhakını ele alalım. Gerçi hem görev başındaki hem de emekli olmuş bazı subaylar Doğu Prusya'nın ve Silezya'nın ilhakını önerdiler, ama çarlığın askeri ve sivil liderleri bu tür planları hiçbir zaman onaylamadılar.[10] Hoşnutsuz Almanlardan oluşan kalabalık bir nüfusu hazmetmeye kalkışmanın ne kadar akıllıca bir hareket olduğu konusunda ciddi çekinceler söz konusuydu – böylesine aşırı bir talebin Rusya'nın müttefikleri tarafından nasıl karşılanacağına ilişkin kuşkulardan bahsetmeye gerek bile yok. Avusturya-Macaristan'dan Lehlerin ve Rutenyalıların yaşadığı bir bölge olan Galiçya'nın Rusya topraklarına katılması seçeneği belli bir çekicilik taşıyordu. Rusya 1915'te Galiçya'yı işgal ettikten sonra bölgeye istila edilmiş muamelesi yaptı. 1916'da da ani bir kararla Galiçya'yı resmen ilhak ettiğini duyurdu. Ne var ki bölgenin Leh ahalisi Rus idaresine amansız bir düşmanlık besliyordu. Rus işgalcilerin zalimce hareketleri ve mezhep kıyımları bu tavrı daha da güçlendirdi. Kısacası, Almanya'dan veya Avusturya-Macaristan'dan toprak koparmanın çok ciddi dezavantajları vardı. Bu tür toprakları elde tutmanın bedeli, Rusya'nın o topraklardan kazanımlarını rahatlıkla aşabilirdi.

Pek çok Rus devlet adamının iştahını kabartan bir başka hedef daha vardı: Boğazlar. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını elinde bulundurmak, Karadeniz'e giriş çıkışları kontrol etmek demekti. Böyle bir kontrol, stratejik ve ekonomik açıdan çok büyük önem taşıyordu. Rusya 1914'ten önceki on yıl içinde Boğazlar'ın önemini iki açıdan görmüştü. Rus-Japon savaşında (1904-1905) Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine kapanması, Karadeniz donanmasını işlevsiz hale getirmişti. İtalyan-Osmanlı savaşında (1911-1912) Boğazlar'ın ticari gemilere kapanması ise, ayda 20 milyon rublelik dış ticaret geliri kaybına mal olmuştu. Kasım 1913'te çarlık hükümeti, "Avrupa'da büyük bir savaş çıkması halinde" Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazlar'ı almaya hazır olması gerektiği sonucuna varan bir gizli raporun bulgularını kabul etmişti.[11]

O büyük savaş Ağustos 1914'te patlak verdi, ama ancak Osmanlı Devleti Ekim ayında İttifak Devletleri'nin safında savaşa girdikten sonra, Boğazlar anlamlı bir politik hedefe dönüştü. Ne var ki Rusya'nın bu emeline ulaşmasının önünde çok önemli engeller vardı. Her şeyden önce Rusya'nın müttefiklerinin razı olması gerekiyordu. Bu da hiç kolay bir iş değildi. Londra bir yüzyıldır Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'a yönelik girişimlerine kesin bir kararlılıkla karşı duruyordu. Ama Mart 1915'te İngilizler geleneksel politikalarını terk edip savaş kazanıldıktan sonra Rusya'nın hem İstanbul'u hem de Boğazlar'ı alabileceğini bir memorandumla bildirdiler. 10 Nisan 1915'te de Fransa hükümeti en azından prensip olarak bu anlaşmayı onayladı.

Ama savaş ganimetlerinin paylaşılmadan önce kazanılması gerekiyordu. Rusya ve müttefikleri Boğazlar'ı ele geçirebilir miydi? Karşısında Almanya ve Avusturya orduları bulunduğu sürece Rusya'nın İstanbul'un üzerine karadan yürümesi mümkün değildi. Bir tür çıkarma harekâtına ihtiyaç olduğu aşikârdı. İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'na yönelik harekâtı (Nisan 1915) hedefe ulaştıracak gibi görünüyordu, çünkü harekâtın amacı tek bir hamleyle İstanbul'u ele geçirmekti, böylece Osmanlı Devleti savaş dışı bırakılacak ve Rusya'yla yıl boyu erişimi sağlayacak bir deniz yolu açılacaktı. Çanakkale seferine Rusların Osmanlılara karşı askeri yardım talebi üzerine başlanmıştı, ama harekât Petrograd'da ciddi bir endişe yarattı. İngiliz büyükelçisinin deyişiyle, Boğazlar "bütün savaşın en değerli ganimetiydi."[12] Eğer Britanya İmparatorluğu bu ganimeti silah zoruyla ele geçirirse, *gerçekten* Rusya'ya teslim edecek miydi?[13] Rusya o sırada hiçbir kuvvet ayıracak durumda değildi, çünkü Polonya'da büyük bir Almanya-Avusturya saldırısı bekliyordu ve Osmanlı askerlerinin sayıca iki katı olduğu Kafkasya cephesinde de güçlüklerle karşı karşıyaydı.[14] Sonuç olarak, Britanya hiçbir zaman Rusya'ya verdiği sözünü yerine getirecek duruma gelmedi: Çanakkale seferi kanlı bir felaketle sona erdi. Ama Çanakkale seferinin başarısızlığa uğramasından en azından bazı Ruslar gizlice memnun oldu. Paris'te Rus ordusunu temsil eden General Y. G. Jilinskiy, Aralık 1915'te Britanya'nın Çanakkale Yarımadası'nı

boşaltacak olmasından duyduğu rahatlamayı, "Akdeniz'e girişte kalıcı bir İngiliz karakolu, yeni bir Cebelitarık yaratılmasını" görmeyi hiç istemediğini söyleyerek dile getiriyordu.[15]

Jilinskiy'in tutumunun arkasındaki mantık, Boğazlar'ı Rusya'nın kendisinin alması gerektiğiydi. Buradaki güçlük, Rusya'nın üst düzey generallerinden neredeyse hiçbirinin bunun başarılabilir bir misyon olduğuna inanmamasıydı. Rusya Genel Karargâhı'nın (Stavka) levazım dairesi başkanı General Iu. Danilov, "İstanbul Boğazı'nın ele geçirilmesi için ayrı bir savaş gerekir" diyordu ısrarla.[16] Danilov, anlaşılan, Boğazlar'a hâkim olmak için Anadolu hinterlandının hiç değilse bir bölümünün kontrol altına alınması gerektiğini düşünüyordu. Bu da, Rusya'nın Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya karşı yürüttüğü kadar büyük bir savaş gerektirecekti. Rusya silahlı kuvvetlerinin başkomutanı Grandük Nikolay Nikolayeviç, Osmanlılarla savaşı, orduyu esas görevinden, yani Viyana ve Berlin'i yenmekten uzaklaştıran, dikkat dağıtan zararlı bir unsur sayıyordu. Bu esas hedefe ulaşılana kadar Rusya Boğazlar'ı ne alabilir, ne de elinde tutabilirdi.[17] Çar başkomutanlığı şahsen üzerine alınca kurmay başkanı olan M. V. Alekseev ise daha da karamsardı. 1916 yılında Rusya'nın Osmanlı Devleti'yle ayrı bir barış imzalamasını önerdi, çünkü ona göre, Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkıldıktan sonra Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirmesi olsa olsa bir "yanılsama"ydı.[18]

Rusya'nın pozitif gündeminin en önemli maddesi, yani İstanbul'un ve Boğazlar'ın alınması konusunda, ülkenin politik emelleri ile askeri olanakları arasında uçurum olmasa da, bir mesafe göze çarpıyordu. Yüksek komuta heyetinin en tepesindeki generallerinin kabul ettiği üzere, Orta ve Doğu Avrupa'da elde edeceği en çarpıcı askeri başarılar bile istenen sonucu getirmeyecekti. Boğazlar'ı işgal etmek için kendisi bir girişimde bulunmazsa, Boğazlar'ın Rusya'ya bırakılmayacağı apaçık ortadaydı. Rusya'nın Boğazlar'a yönelik bir harekâta girişmemesinin nedeni, Stavka'nın Almanya ve Avusturya'ya karşı kara savaşına takıntı derecesinde odaklanmış olmasıydı. Bu odaklanma ise, Rusya'nın Büyük Devlet konumunu korumak için savaşmasıyla, ilhak hedeflerinin ikinci

planda olmasıyla açıklanabilir. Sonunda Rusya olumsuz hedefi açısından bile tabii ki çarpıcı bir başarısızlığa uğradı.

Rusya savaşı en temelde 1917 devrimlerinden dolayı kaybetti. Savaş olgusuyla devrim arasında kuşkusuz ileri ve geri bağlantı etkileri vardı. Bizzat Lenin savaşı Rusya'da devrimci süreci "olağanüstü hızlandıran" bir faktör olarak nitelemiştir.[19] Örneğin cephede görev yapan subaylar arasında savaş zayiatı o kadar yüksekti ki, 1917 yılı Ocak ayına gelindiğinde savaştan önce göreve alınmış subay oranı çok düşüktü.[20] Bir hesaplamaya göre, o tarihte ordudaki subayların yalnızca yüzde 10'u savaş öncesinde orduda görev yapan profesyonel subaylardan oluşuyordu. Bunların da birçoğu cephede değil, karargâhlarda görevliydi.[21] Yani Rusya ordusunda profesyonel subayların yerini asıl işi askerlik olmayan kişiler, "amatör" subaylar almıştı. Tabii ki "amatör subaylar," yerini aldıkları kişilere kıyasla çok daha az otorite sahibiydi ve çok daha az saygı görüyordu. Bunun sonucunda askerler arasında disiplin bozulmuş, böylece orduda devrimci duyguların yayılması kolaylaşmıştı. Rusya'nın cephelerdeki kötü performansı sivil halkta da hoşnutsuzluk yaratmış, on binlerce kişi çarlık yönetiminin savaşı idare edecek liyakatten yoksun veya savaşı kazanamayacak kadar yozlaşmış olduğuna inanmıştı ya da bunların her ikisine birden inanıyordu. Ama Şubat 1917'de çarlığın devrilmesinin ardından kurulan geçici hükümet, Britanya ve Fransa'nın müttefiki olarak savaşı sürdürmeye karar verdi.

Rusya barış yoluna ancak Ekim Devrimi'yle girdi. Lenin'in Bolşevik hükümeti savaşı sona erdirme kararı aldı ve İttifak Devletleri temsilcileriyle görüşmelere başladı. Ama Almanlar Rusya'dan geniş toprak tavizleri isteyince, Rus hükümeti Lenin'in kararını değiştirdi, görüşmeleri kesti ve Troçki'nin gülünç "ne savaş ne de barış" politikasını benimsedi. Bunun sonucu Alman ordusunun yeniden ilerlemesi oldu, Rus ordusundan geriye kalanlar buna karşı koyacak durumda değildi. Bolşeviklerin elinde savaşı sürdürecek hiçbir güç yoktu. Ocak 1918'de Birinci Ordu'nun kurmay başkanının bildirdiğine göre, firarlar yüzünden bazı bölüklerde yalnızca yedi asker kalmıştı. "Askerler bedeli ne

olursa olsun barış istiyorlar, hemen evlerine dönmeyi arzuluyorlar. Almanya'ya ve burjuvaziye karşı kutsal savaş çağrılarına tamamen kayıtsızlar."[22] Nihayet, Lenin'in başından beri ısrarla istediği tutum benimsenerek Bolşevikler Almanlara boyun eğdiler ve mart ayında Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Rusya savaşın dışında kaldı.

Savaş iki yılı aşkın bir zaman sürdükten sonra Rusya'nın Şubat Devrimi gibi bir olaydan nasıl sakınabileceğini düşünebilmek güçse de, Ekim Devrimi'nin Şubat'ın kaçınılmaz bir sonucu olduğu söylenemez. O sırada Bolşevikler bile devrimlerinin kıl payı kazanıldığını kabul ediyorlardı. Eğer geçici hükümet veya *herhangi bir* Rus hükümeti Kasım 1918'e dek --yani sekiz aydan yalnızca biraz daha uzun bir zaman dilimi boyunca-- dayanabilseydi, Rusya muzaffer devletler arasında yer alacaktı. Ama Şubat'sız asla Ekim olamazdı. Yukarıda işaret ettiğim üzere, Rusya'nın savaşı kaybetmekte olduğu şeklinde kitlelerde bulunan algı Şubat'ın yaşanmasında etkili olmuştu.

Peki Rusya'nın Ağustos 1914'ten Şubat 1917'ye kadar savaşta kötü bir performans göstermesini nasıl açıklayabiliriz? Eski çarlık ordusunun ülkeden göç eden birçok subayının tercih ettiği açıklama, Rusya'nın teknolojik geri kalmışlığıydı. Yani onlara göre Rusya savaş için gerekli silah ve malzemeleri üretecek teknolojiden yoksundu.[23] Rusya, gerçi gelişmekte olan bir sanayi sektörüne sahipti, ama elektrikli aygıt, kimyasal madde ve makine takımları gibi malların üretiminde Batılı komşularının çok gerisindeydi. Örneğin savaştan önce Rusya'nın her türlü toplam makine üretimi ülke ihtiyacının yüzde 50'sinden azını karşılıyordu.[24] Rusya tüfek, top mermisi ve tüfek mermisi stokunu tükettiği zaman, yenilerini Almanya kadar hızlı bir şekilde yerine koyamazdı. Bunun yarattığı sonuçlar, 1915'te top mermisi eksikliğinden yaşanan büyük sıkıntı; Polonya'nın, Livonya'nın ve Baltık kıyılarının önemli bir bölümünün Almanya'nın eline geçmesi ve hem cephede hem de cephe gerisinde moral bozukluğuydu.

Norman Stone 1970'lerin başlarında Rusya'nın doğudaki yenilgilerinin büyük ölçüde ülkenin endüstriyel azgelişmişliğine

bağlanabileceği savına karşı çıktı. Stone, savaşa katılan bütün ülkelerin cephane sıkıntısı çektiğini belirtiyor, sanayi açısından görece niceliksel veya niteliksel yetersizliklerine rağmen savaşta başarılı olan ülkelere işaret ediyor, ayrıca 1916 yılına gelindiğinde Rusya'nın ciddi endüstriyel atılım yapmış olduğunu gösteriyordu – bu sayede ordu donatımında çok önemli iyileşmeler görülmüştü.[25] Stone'a göre, Rus generaller geriye dönük olarak malzeme sıkıntısını "keşfetmişler", sonra bunu kendi askeri başarısızlıklarına bir bahane olarak kullanmışlardı – yani bir kılıf uydurmaktan başka bir şey yapmamışlardı.

Stone'un savlarından bazıları geçerlidir, ama Rusya'nın endüstriyel geri kalmışlığının savaş çabası üzerindeki etkilerini önemsiz gösterme girişimi ikna edici değildir. Her şeyden önce, savaşta Rus ordusunun yaşadığı cephane sıkıntısı bir mitos değil, gerçekti. Savaşın ilk aylarında ve yıllarında tüfek eksikliği çok büyük bir sorun olmuştu. Rus askerlerinin kitleler halinde teslim olması ve binlerce Rus askerinin de geri çekilirken veya kaçarken tüfeklerini bir tarafa atmaları eğilimi bu sorunu daha da şiddetlendirmişti.

Rus yüksek komuta heyeti, savaşın başından itibaren tüfek sorununun ağırlığının farkında olduğunu göstermişti. Stavka, daha 26 Ağustos 1914'te ölülerin ve yaralıların tüfeklerinin toplanması emrini veriyordu. İki ay sonra Kuzeybatı Cephesi komutanı, muharebe meydanında ıskartaya çıkarılmış Alman veya Avusturya tüfeklerini bile getiren sivillere para ödülü veriyordu.[26] Rusya'nın silah depolarını ülke dışından alımlarla takviye etme yönünde çok gayretli girişimlerde bulunuldu, ama sipariş süreçleri yavaştı, teslimatlar geç yapıldı ve düzensizdi. Mayıs 1915'te Güneybatı Cephesi'nde 150.000 askerin hâlâ tüfeği yoktu. Ocak 1916'da Batı Cephesi'nde ise 286.000 asker hâlâ tüfeksizdi.[27] O sırada Avrupa'daki bütün Rus ordularında tüfeksiz asker sayısı 666.000'di, yani toplam tüfek ihtiyacının üçte biri karşılanmamıştı.[28] Savaş Bakanlığı'ndan bir üst düzey görevli "ordumuz kendi kanında boğuluyor" diye yazıyordu.[29]

Top mermisi krizi de tüfek krizi kadar gerçekti ve sonuçları daha da korkunç olmuştu. Almanların (top sayısında değilse de)

top mermisi sayısındaki üstünlüğü daha 1915 başlarında kendisini hissettirmeye başlamıştı.[30] Aynı yılın ilkbaharında Rusların topçu mühimmatı stoku o kadar azalmıştı ki, bir subayın hatıralarına göre, top mermileri "eczanelerde olduğu gibi çay kaşığıyla" dağıtılıyordu.[31] Almanlar 7 Mart 1915'te Birinci Muhafız Piyade Tümeni'nin (Lomza yakınlarındaki) mevzilerine 1200 top mermisi göndermişti. Rusların elinde karşılık verecek yalnızca otuz top mermisi bulunuyordu.[32] Almanlar, Gorlice/Tarnow yarma harekâtını o zamana dek savaşta yapılan en yüksek top yığınağıyla hazırladılar. Almanlar, 2 Mayıs 1915'te dört saat içinde Rusların Üçüncü Ordusu'nun üzerine 400.000 top mermisi yağdırdı.[33] O gün başlayan ve ağustosa kadar devam eden sefer sırasında her ay top (ve top mermisi) sayısı bakımından çok geride olan Rusların 300.000'i öldürüldü veya yaralandı.[34] Almanlar 2 milyon esir aldılar ve Rusya'nın Avrupa topraklarının dörtte birini işgal ettiler.[35] Cepheden art arda gelen raporlarda düşmanın ağır silahlardaki üstünlüğünün bu şaşırtıcı askeri yenilginin temel sebebi olduğu vurgulanıyordu.[36] Sekizinci Ordu komutanı raporunda şöyle diyordu: "Düşman yüz yüze bakıldığında korkutmuyor, ama çok sayıdaki ağır silahla birlikler neredeyse tek bir kişi kalmamacasına yok ediliyor."[37] Bir general günlüğünde şunları yazıyordu: Ağır topların yokluğunda "insan bedenleriyle çarpışıyoruz."[38] Sonunda bu korkunç seçenek bile zamanla imkânsız hale geldi. Rusya'nın asker sayısı sonsuz değildi, 1914 yılı sona ermeden neredeyse bütün eğitimli yedek kuvvetleri tükenmişti. Bundan sonra eğitimli askeri personel yönünden sürekli sıkıntı çekecekti.[39]

İkinci olarak, Rusya'nın sanayi üretimi 1916'da olağanüstü bir artış göstermişse de (Stone bir ekonomik modernizasyon krizinden söz açacak kadar ileri gider), bu, Rusya'nın ihtiyacı olan her şeyi üretebildiği anlamına gelmiyordu.[40] Örneğin Stone, doğru bir saptamada bulunarak, Rusya'nın 76 mm.'lik sahra topu üretiminin 1916'ya gelindiğinde önemli ölçüde arttığını söyler. 76 mm.'lik sahra topu bir anti-personel silahıydı, şarapnelleri açık arazide yığılmış askerlere karşı tahripkâr olabilirdi. Ama Rus topçularının temel aracı olan bu silah, siperlere çekilmiş bir orduya karşı pra-

tikte faydasızdı. Beton sığınaklardakiler şöyle dursun, siperlerdeki askerleri öldürmek için bile, yüksek kalibreli, yüksek patlayıcı mermiler (Rus askerlerin argosundaki ifadeyle "bavullar") atan ağır toplar kullanmak gerekliydi. Rus sanayisi, yüksek patlayıcı mermi atan ağır toplardan ordunun taleplerini karşılayacak miktarda üretemedi. Örneğin 1916 yazında (Stone'un açıklamasına göre top mermisi krizinin sona ermiş olduğu tarihlerde) Rus ordusunun aylık topçu mühimmatı ihtiyacı 1,5 milyon top mermisiydi. Bu sayı içinde 300.000 tane 122 mm'lik obüs mermisi ve 152 mm'lik ağır toplar için 225.000 atımlık mermi bulunmaktaydı. Ama orduya teslim edilen mühimmat, yalnızca 100.000 obüs mermisi ve 152 mm'lik toplar için 40.000 mermiden ibaretti.[41] Aslında Rusya savaş boyunca sürekli olarak geniş kalibreli top, makineli tüfek, yüksek patlayıcı, zehirli gaz, ihtiraklı tapa ve tüfek sıkıntısı çekti.[42]

Üçüncü olarak, Rusya'nın silah ve cephane üretimi dışındaki alanlardaki endüstriyel geri kalmışlığının, ülkenin savaş çabası üzerinde tahripkâr etkileri oldu. Bu alanların en önemlisi ulaşımdı. Rusya'nın demiryolu ağı Batılı komşularınki kadar yoğun değildi. Bu dezavantaj ve özellikle cepheye paralel hatların bulunmaması, Rus Yüksek Komuta mevkiinin 1915 ilkbaharında ve yazında Alman saldırılarını genellikle durduramamasının bir nedeniydi. Yedek kuvvetler tehlike altındaki bir yere trenle hızla getirilemediği için, Stavka Almanların yerel bir yarma harekâtına çoğu zaman bütün cepheyi geri çekerek karşılık veriyordu.[43] Savaşta daha sonra Rusya fabrikalarının yeterli miktarlarda lokomotif, demiryolu işaretleri, makas cihazı ve ray üretememesi, ulaşım ve taşımacılıkta tam bir çöküş yarattı. Bu çöküş ordu ikmal malzemelerinin imalat ve dağıtımını felce uğrattı. Örneğin 1916 yazında, Alekseev'in hesaplarına göre, savunma sanayii fabrikaları, ihtiyaçları olan demiryolu taşımacılığının yalnızca yüzde 50-60'ından yararlanıyordu.[44] Zaman geçtikçe ulaşım sisteminin durumu çok daha da kötüye gitti: Rusya'nın 1914 yılında sahip olduğu 20.000 lokomotifin yarısından daha azı, savaşın sonuna kadar geçen yirmi yedi ay boyunca kullanılır durumda kaldı.[45] 1916 sonların-

da ordunun elinde 12 günlük erzak kalmasının nedeni, yiyecek bulunmaması değil, ulaşım sistemindeki bu darboğazlardı.[46] Bu darboğazların Rusya kentlerindeki etkileri daha da büyük oldu: Gıda ve yakıt krizleri Şubat Devrimi'nin doğrudan nedenleriydi. Şubat Devrimi'nden sonra geçici hükümet de, Rusya'nın ulaşım sorununu çözmekte çarlık yönetimi kadar başarısız oldu: Temmuz 1917'de cephedeki askerlere erzak teslimatı öngörülen miktarların yalnızca üçte biriydi.[47]

Rusya savaş ekonomisini daha hızlı ve daha rasyonel bir şekilde örgütleyerek maddi dezavantajlarının üstesinden gelebilir miydi? Kimi tarihçiler bu soruya "Evet" cevabı veriyorlar. Batı tarih literatüründe ekonomi konusunda uzun zamandır egemen olan standart yaklaşıma göre, Rusya'nın topyekûn savaşın gereklerine yavaş karşılık vermesi, devletin eğitimli kesimine öteden beri beslediği tarihsel güvensizliğin bir sonucuydu. Bu savı kabaca şöyle özetleyebiliriz. Çarlık yönetimi toplumu, sanayii ve emekçileri savaş çabası için seferber etmeye önce yanaşmadı. Sonunda bu karar için ağır bir bedel ödedi. Bürokratik-otokratik devlet kendi işleyişine bırakıldığında silah ve teçhizat krizlerini hafifletemezdi. Çarlık yönetimi, ancak bir hayli direndikten sonra kamuoyu baskısı sonucunda halkın sevmediği gerici bakanları görevden aldı, savaş çalışmalarına girişmesi için Zemgor'a (kır ve kent konseyleri birliği) yetki verdi, (hem emek hem de sermaye kesiminden temsilcilerle) savaş sanayii komisyonları kurdu ve savaş ekonomisine yön vermek üzere dört Özel Konferans sistemi (Ağustos 1915) oluşturdu. Bu sivil veya yarı-sivil kurumların çalışmalarının semeresi ancak 1916'da alındı.[48] Ama çok geç kalınmıştı. Hükümet, kamuoyunun güvenini kazanmak için boş yere çaba harcamıştı ve yüz binlerce can kaybı yaşanmıştı. Eğer çarlık yönetimi "toplum"u daha önce kucaklasaydı, savaş kazanılabilir ve Çarlık Rusyası kurtulabilirdi.[49]

Ne var ki bu sav pek çok yönden büyük zaaflar taşımaktadır. Çarlık hükümetinin toplumun yardımını istemekte nispeten geç kaldığı kuşkusuz doğrudur. Ama savaş ekonomisi sorununun çözümü gerçekten bu muydu? Topluma dönmek, çok sayıda

komiteyi, komisyonu ve (yarı-kamusal, yarı-özel sayılabilecek) örgütlenmeyi kurmak veya görevlendirmek demekti. Bunlardan bazıları, özellikle İlçe ve Kasaba Yerel Yönetimleri Birliği'nin desteklediği kurumlar, askerlere erzak, giyecek ve tıbbi hizmet sağlanmasında değerli çalışmalar yaptılar.[50] Ama bazıları da, özellikle savaş endüstrisi komisyonları o kadar verimli olmamıştı: Çoğu zaman siparişleri tam olarak karşılayamamış, yıkıcı politik faaliyetlere girişmiş, teknik personel ve kıt hammaddeler için resmi devlet kuruluşlarıyla açıkça rekabet etmişlerdi.[51] Dolayısıyla toplumun seferber edilmesi, ekonominin rasyonalizasyonu, merkezileşmesi veya askerileşmesi anlamına gelmiyordu. Daha ziyade anarşi, gereksiz kalabalık ve israf anlamına geliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda sanayide optimum performans elde etmek için ekonomide diktatörlük kurulması gerekirdi – böyle bir şeye Rusya hiçbir zaman kalkışmadı. Özel Konferans sistemi gıda, yakıt, cephane ve taşımacılık araç ve gereci üretimini koordine etmekten ziyade parçalara ayırdı, bundan dolayı istenen sonucu sağlamadı.[52] Rasyonel merkezi planlamanın bulunmaması çeşitli saçma durumların yaşanmasına neden oldu: 1915 yılında bir tarihte ülkedeki demiryolu tamirhanelerinin büyük bir çoğunluğu yalnızca top mermisi üretmek zorunda bırakıldı; bunun ülkenin ulaşım ağı için ne gibi sonuçlar doğurabileceği göz ardı edildi.[53]

Stone'un ileri sürdüğü savın tersine, maddi yetersizlik askeri yenilgi için sonradan uydurulmuş çürük bir bahane değildi. Maddi yetersizlik Rusya'nın çok sayıda muharebeyi kaybetmesine yol açmıştı – bu durum, yalnızca 1915 yılı için geçerli değildi, daha sonra savaş ekonomisinde görülen olumlu gelişmelere rağmen 1915 sonrasında da yaşanmıştı. Ocak 1917 tarihli bir Stavka iç yazışmasında Romanya cephesinde Dördüncü ve Altıncı Orduların çeşitli unsurlarının bozguna uğraması, düşmanın ağır toplardaki üstünlüğü göz önüne alınarak "anlaşılır ve doğal bir gelişme" olarak niteleniyordu.[54] Rusya'da karmaşık modern silahların imalatında gerekli birçok temel sanayi olmadığını dikkate alarak diyebiliriz ki, devlet savaş için ekonomiyi daha iyi örgütlemiş

olsaydı bile, ülkenin tek başına başarabileceklerinin belirgin sınırları vardı. Ne de olsa koskoca sanayi kolları bir anda yoktan var edilemezdi. Rusya'nın teknik yönden nispeten geride bulunması, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinde önemli bir faktör olsa da, *belirleyici* nitelikte değildi. Bu, yenilginin gerekli, ama yeterli olmayan bir koşuluydu.

Rusya'nın savaştaki başarısızlığına ilişkin bir başka yaygın açıklama askeri liderlerinin yetersizliğidir. Bu yoruma göre, Rusya'da yüz binlerce cesur asker bulunmasına rağmen, yüksek komuta heyeti yeteneksiz ve beceriksizdi. Kimileri bu durumdan otokratik sistemi sorumlu tutar: İltimasçılık, adam kayırma ve hanedanın kaygıları askeri terfi süreçlerine bulaşmış, birçok sıradan askerin yükselmesine neden olmuştur. Rusya'nın generallerine her türlü suçlama yapılmıştır: Gözünü hırs bürümüşlükten aşırı ürkekliğe ve tedbirsizliğe kadar haklarında söylenmedik şey kalmamıştır. Ağustos 1914'teki Doğu Prusya felaketinin ardından Rus generalleri hakkında, (sonradan Rusya'nın yenilgisi için günah keçisi ilan edilen) Savaş Bakanı Sukhomlinov şu sert sözleri kullanmıştır: "İçlerinden birçoğu düşmanımızın tarafında olsaydı bizim için daha iyi olurdu."[55] Komutanların kötü kararlarından kaynaklanan Rus yenilgilerinin listesi kuşkusuz hayli geniş ve rahatsız edicidir: Tannenberg (1914), Karpat seferi (1914-1915 kışı), Augustow Ormanı (1915) ve Riga (1917) bunlardan yalnızca birkaç tanesidir.

Rus yüksek komuta heyetinin hataları nasıl açıklanabilir? Karakter ve psikoloji kusurlarına bağlanabilecekleri ve burada incelenemeyecek kadar teknik olanları bir tarafa bırakırsak, üç genel açıklama öne sürülebilir: Taktik açıdan başarısızlıklar, kurumsal engeller ve müttefikler arası ilişkiler.

Taktik açıdan beceriksizliklere dair açıklama, Rus stratejisinin kavramsal zayıflığını öne çıkarır. Rus cephe toplantılarının tutanakları incelenince, genel olarak stratejik düşünme eksikliği göze çarpmaktadır, yani savaşı daha büyük bir stratejik hedeften kopuk olarak çeşitli operasyonlardan oluşan bir bilmece gibi düşünme eğilimiyle karşılaşılmaktadır. Örneğin 30 Kasım 1914'te

cephe komutanlarının toplantısına katılanlar, Rus ordularının her biri için coğrafi bir hedef (belli bir hatta tutunma, belli bir şehre ilerleme vb) belirlemiş, ama bu operasyonların savaşı kazanma genel hedefine nasıl katkıda bulunacağını tartışmamıştır.[56] 1916 ilkbaharına gelindiğinde Stavka'daki kilit isimlerin çoğunun, Almanya'yı yenilgiye uğratmak için o sırada Rusya'nın müttefikleri tarafından tercih edilen "yıpratma" yaklaşımını benimsediği açıktır. Hızlı karar operasyonlarının ve yarma harekâtlarının pek muhtemel olmadığı, belki de imkânsız olduğu varsayımına dayanan yıpratma stratejisi, olabildiğince çok sayıda Alman askeri öldürmeye odaklanıyordu, böylece Almanya'nın sonunda güçsüz düşüp veya ümitsizliğe kapılıp teslim olacağı umuluyordu. Ne yazık ki yıpratma süreci her iki tarafı da ezip geçiyordu: Fransızlar ve İngilizler gibi Ruslar da görmüştü ki, düşmanın tükenmesini beklerken kendinizin tükenmesi hiç de güç değildi.

Kurumsal engellere dair açıklama ise bu çok cepheli savaşta Rus kuvvetlerinin garip dağılımına odaklanır. Rusya herhangi bir sefere girişmeden önce, önceliklerini belirlemeli ve Almanya'ya, Avusturya-Macaristan'a ve Osmanlı Devleti'ne karşı kaç asker konuşlandıracağına karar vermeliydi. Ayrıca, esas harekât alanında ana darbeyi indirmek için Almanya'yı mı, yoksa Avusturya'yı hedef alacağı konusunda bir seçim yapmalıydı. Gerçi (Rusya dahil) bütün müttefikler esas düşmanın Almanya olduğu konusunda resmen görüş birliğine varmıştı, ama Rusya'nın Almanlara karşı saldırıları genellikle zayıftı, çünkü Stavka eşzamanlı olarak Avusturyalılara saldırı düzenlemekte ısrarlıydı. Örneğin 1914-1915 kışında Rusya hem Doğu Prusya'yı hem de Macaristan'ı istila etmeye kalkışmıştı. Rusya, Aralık 1916'da ("Berlin'e giden yol [Avusturya'ya ait] Galiçya'dan geçer" inancıyla) "önce Avusturya" stratejisini benimsemesine rağmen, durum iyiye gitmedi: Almanların karşısına aşırı asker yığılmasının Rusların Avusturya-Macaristan ordusuna karşı saldırılarını zaafa uğrattığı söylenmektedir.[57] Savaşın bütün evrelerinde kuvvetlerin bu şekilde bölünmesi saldırıları etkisizleştirmiş, iki devletten herhangi biri karşısında üstünlük sağlanmasını güçleştirmiştir.[58]

Bu durum genellikle kurumsal işleyişteki zaafa bağlanır. Kurumsal zaafın kökeninde ise, askeri bölgelerde savaş öncesi planlama geleneği bulunduğu ileri sürülür. Stavka cephe komutanlarına aşırı bağımsızlık tanımıştı – cephe komutanlarının her birine fiilen kendi ayrı savaşını yürütme olanağı verilmişti. Çar II. Nikolay, Nikolay Nikolayeviç'in yerini alıp başkomutanlığı üstlendikten sonra, cephe komutanlarının daha da başına buyruk oldukları, çünkü çarda onlara sözünü geçirecek irade kuvveti olmadığı söylenir.[59]

Üçüncü açıklamada ise, Stavka'nın Batılı müttefiklere aşırı itaati yenilginin kaynağı olarak gösterilir. Fransa ve Britanya, savaş boyunca Batı Cephesi'ndeki kendi saldırılarına ve savunmalarına destek olmak üzere Rusya'dan operasyonlar düzenlemesini ısrarla talep etmiştir.[60] Rusya genellikle bu isteklere uygun hareket etmiş, Alman mevzilerine ya tam olgunlaştırılmamış bir planlı taarruz düzenlemiş ya da plansız bir tarzda saldırıya geçmiştir. Örneğin Ağustos 1914'te Rusya, Fransızlara karşı antlaşma yükümlülüklerini yerine getirmek için Doğu Prusya'yı işgal etmişti, oysa böyle bir saldırıya uygun lojistik destek henüz sağlanmamıştı. Mart 1916'da Stavka, Verdun'de Fransızların üzerindeki baskıyı hafifletmek için Naraç Gölü'ne doğru bir taarruz başlatmıştı. Başka örnekler de verilebilir. Burada işaret edilmek istenen nokta, bu tür harekâtların ciddi israfa yol açtığı, hayli masraflı olduğu ve hiçbir olumlu sonuç alınamadığıdır; bazıları da tam bir felaket olmuştur. Örneğin Naraç taarruzunda Rusya on gün içinde yaklaşık 80.000 asker, yani taarruza katılanların üçte birini kaybetmişti. Bu açıklamayı ileri süren (ve büyük çoğunluğu Rus olan) tarihçilere göre, Rusya müttefikleri uğruna adeta kendini feda etmiş, 1914'te Marne'da Fransızları kurtarmak için, 1916'da İtalyanları kurtarmak için binlerce askerinden olmuştur.[61]

Peki Rus generalleri savaşa katılan başka ülkelerin generallerinden daha yeteneksiz miydi gerçekten? Her şeyden önce, generallik ve askeri performansa ilişkin değerlendirmelerin görece olduğunu unutmamak gerekir. Rusya pek çok fahiş askeri hata yapmış olabilir, ama aynı şey Fransa (Nivelle taarruzu), Britanya (Somme)

ve Almanya (Verdun) için de geçerlidir. Stratejiyi göz ardı etmek pahasına taktik ve harekâtlara takıntı derecesinde odaklanmak, Rus generallere özgü bir durum değildi, aslında savaşa katılan bütün ülkelerin genel karargâhlarında bu tutumla karşılaşılıyordu.

İkinci olarak, gerçi Stavka'nın kuvvetlerini tek bir ilerleme eksenine –yani ya Almanya'ya ya da Avusturya-Macaristan'a karşı– yığması gerektiği muhtemelen doğruydu, ama kuvvetleri cepheler arasında paylaştırma sorunu aslında çok karmaşıktı. Rusya'nın, Orta Avrupa'daki iki düşmanından hangisini önce yenmek için uğraşması gerektiği konusunda o sırada hararetli tartışmalar yapılıyordu. Eğer Almanya teslim olursa, savaş sona ererdi, çünkü Avusturya-Macaristan'ın tek başına savaşı sürdürmesi mümkün değildi. Öte yandan, eğer Avusturya çökerse, Almanya'nın savaş gücünün de büyük ölçüde kaybolacağı rahatlıkla söylenebilirdi. Avusturya-Macaristan'ı yenilgiye uğratıp ayrı bir barış antlaşması imzalamaya zorlayarak savaşı daha çabuk ve daha az kayıpla kazanmak mümkün olabilir miydi? Rus generalleri savaş sırasında bu konuda görüş birliğine varamadılar, bugüne kadar tarihçiler arasında da Rusya'nın hangi seçimi yapmasının doğru olacağı hakkında bir mutabakat oluşmuş değildir.[62] Rusya hangi düşmana odaklanmayı seçerse seçsin, aktif olmayan cepheyi boş bırakması tabii ki imkânsızdı. Eğer Rus ordusunun solundaki Avusturya kuvvetleri bağlanmazsa, Almanya'nın işgalinin, ister Doğu Prusya'dan ister Silezya'dan yapılsın, başarı şansı olamazdı. Aynı şekilde, Rusya'nın, Galiçya'ya veya Macaristan'a karşı bir hareketinin etkili olması için, Almanları yerinde tutmak amacıyla çok sayıda askeri konuşlandırması gerekecekti. Bütün bunlar kuşkusuz Rusya'nın ikili saldırı tavrını haklı göstermese de, bir ölçüde daha anlaşılır kılmaktadır.

Üçüncü olarak, müttefikler konusu var. Rusya'nın, müttefiklerinin arzusu üzerine giriştiği harekâtların birçoğu fiyaskoyla sonuçlandı, ama bu ülkenin Britanya ve Fransa'yla uyumu büyük ölçüde kendi yararınaydı. Rusya, müttefiklerine yalnızca cephane ve teçhizat açısından değil, savaş giderlerini karşılayacak borçlar açısından da bağımlıydı. Rusya, savaşı finanse etmek için kullandı-

ğı paranın beşte birini borç almıştı, bu paranın da yaklaşık yüzde 90'ı Paris ve Londra'dan gelmişti.[63] Rusya'nın Batı sermayesine erişimi ile İngiliz ve Fransız fabrikalarının ürünlerinin teslimatının devamı için müttefiklerinin olumlu tavrı büyük önem taşıyordu. Ne var ki Rusya kesinlikle bir kukla değildi; 1917 ilkbaharında olduğu gibi birçok kez müttefiklerinin isteğine göre hareket etmeyi reddetmişti.

Son olarak, Rus komutanların başarısızlığını vurgulayan hemen hemen hiçbir değerlendirmede Rus generallerinin büyük başarıları, örneğin Gumbinnen, Gnila Lipa, Lodzinsk ve Przemysl'deki zaferleri vurgulanmaz. Rusların zaferlerinin en çarpıcısı 1916 yazında General A. A. Brusilov tarafından kazanılmıştır. Brusilov, Güneybatı Cephesi'ndeki taarruzuyla, bir duraklama sürecine girmeden önce, düşmana bir milyon kayıp verdirdi, 450.000 askeri esir aldı, 496 top ele geçirdi ve 575.000 kilometrekareyi, yani Fransa'dan daha büyük bir araziyi işgal etti.[64]

İronik olan nokta, Brusilov'un taarruzunun başarı kazanma amacıyla yapılmamış olmasıdır. Taarruzun amacı, İttifak Devletleri'nin dikkatini kuzeyde yapılacak esas Rus saldırısından uzaklaştırmaktı. Ne var ki Brusilov hem agresif hem de yaratıcı bir tavır sergiledi: Düşmanı şaşırtmak amacıyla, *place d'armes*'ını cephe boyunca yirmi yerde kurdurdu, ilk topçu ateşini sınırlı tuttu ve düşmanın mukavemet noktalarını aşmak, böylece hatlarındaki dağılımı genişletmek üzere baskın birliklerini kullandı. Brusilov'un taarruzu operasyonel açıdan bir zafer olmasına rağmen, stratejik açıdan bir felaketti. Romanya İtilaf Devletleri safında savaşa girecek kadar cesaret kazandı, ama çok geçmeden çöküş yaşadı, böylece geniş petrol ve buğday kaynakları Alman kontrolüne geçti. Aynı zamanda Rus kayıpları da muazzam düzeydeydi, ordunun morali iyiden iyiye çöktü. Brusilov yalnızca 3 Haziran ile 13 Haziran arasında 490.000'den fazla asker kaybetti.[65] Brusilov'un harekâtının getirdiği korkunç bedeller ve çok sınırlı sonuçlar, subayların bile, ordunun nasıl donatılmış olursa olsun, *herhangi bir zamanda* zafere ulaşılıp ulaşılamayacağını sorgulamasına yol açmıştı.[66] Ocak 1917'ye –savaşın üçüncü

kışına– gelindiğinde, cephede savaşma isteği ve azmi büsbütün tükenmişti.

Askeri elit, Rusya'nın sıkıntı içindeki kuvvetleri için en iyi çözümün yeni bir saldırı olduğu şeklinde son derece yanlış bir sonuca vardı. Bu askerlerin ihtiyaç duyduğu şey, tabii ki bir saldırı değil, takviye, yeniden tertiplenme ve toparlanmaya fırsat verecek bir savunmaydı. Ama geçici hükümet 1917 yazında taarruzu başlattı. Bu taarruzun öngörülmesi hiç de zor olmayan başarısızlığı yüzünden iki yüz bin kayıp verildi, askerlerin morali daha da bozuldu.[67] Rus yüksek komuta heyetinin Ağustos 1917'de yaptığı değerlendirmelere göre, orduyu tekrar savaşa hazır hale getirmek aylar alacaktı, hatta o zaman bile aşırı sert, gaddarca bir askeri disiplin uygulanması şarttı.[68] Ne var ki bu, Petrograd'daki (Petersburg) geçici hükümetin benimseyebileceği bir yol değildi. Ordudaki çözülmenin çarpıcı bir göstergesi Eylül 1917'de en azından bir milyon firarinin bütün Rusya'da dolaşıyor olmasıydı. Ordudan firar etmiş kişiler tren istasyonlarına yığılıyor, kentlerdeki çetelere katılıyor, dilencilik ediyor, serserilik yapıyor, suç işliyorlardı.[69]

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinde rol oynayan kuşkusuz birçok faktör vardı. Rusya savaşı, en temel düzeyde, politik sistemi çöktüğü için kaybetti. Bu çöküş, önce Şubat, ardından Ekim Devrimi'ne yol açmıştı. Savaşın kötü idare edilmesi de sistemin çöküşünde etkili olmuştu. Gerçi teknolojik yetersizlik ve komutanların liyakatsizliği, yönetimi gözden düşüren ve halkı rejimden soğutan askeri yenilgilere yol açmıştı, ama Brusilov taarruzunda somutlaşan saldırı ruhu ve askeri başarı *da* ordunun moralinin çökmesinde ve nihai yenilgiye zemin hazırlanmasında kritik bir rol oynamıştı. Çok farklı sayılamayacak bir şekilde, Almanların Fransa'da 1918 ilkbaharında giriştiği büyük taarruzlar, taktik açıdan çok parlak olmalarına rağmen, aslında Almanya'nın çöküşünü hızlandırmıştır.[70]

Gelgelelim Rusya'nın yenilgisi kaçınılmaz değildi. Eğer Ekim Devrimi önlenebilseydi veya bertaraf edilebilseydi, Rusya'nın ayakta kalması –dolayısıyla zaferi– mümkün olabilirdi. Bu noktayı bir tarafa bırakırsak, başka gerçekçi alternatifler Rusya'nın

savaşta başarılı olma şansını artırabilir miydi? Varsayıma dayanan üç seçeneği kısaca inceleyeceğim. Bunlardan biri taktik (cepheyi yarmak), biri operasyonel (cephede çevresel ve birleşik harekâtlar), diğeri ise stratejik (müttefiklerle daha fazla stratejik koordinasyon sağlanması).

Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nde sorunun taktik bir açmaz olduğunu söylemek bir klişedir. "Denize akın"dan ve Aralık 1914'te cephenin istikrar kazanmasından sonra, iki taraf da uzun, kanlı ve sonuçsuz bir siper savaşına saplanıp kaldı. Bu siper savaşında düşman hatlarını yarmaya yönelik her girişim durduruldu. Bu duruma öteden beri getirilen açıklama, savunma teknolojilerinin saldırı teknolojileri karşısında geçici üstünlüğüdür. Daha yeni ve daha ileri yorumlarda "teknolojik tıkanma" geri plana itiliyor, Batı Cephesi'ndeki açmazın çaresinin doğru taktik ve doktrin yenilikleri olduğu ileri sürülüyor.[71]

Doğu Cephesi'nin siper savaşı evrelerinde Rusya, kuşkusuz Batılı müttefikleriyle aynı yakıcı bilgiyi edinmiştir: Müstahkem düşman mevzilerine cepheden saldırılar, çok ağır bedeller getiriyordu, belki de ümitsiz girişimlerdi. Dahası, bir düşman mevzii alınsa bile, Rus ordusu genellikle orayı elinde tutamıyordu, çünkü düşmanın karşı saldırısından önce takviye kuvvetler ve yeni cephaneye nadiren ulaşabiliyordu.[72] Batı'da da tamı tamına aynı hikâye yaşanıyordu.

Kuşkusuz Rusya'nın askeri liderleri siper savaşının taktik gereklerinin farkındaydılar ve bu konu üzerinde çok kafa yordular. Üstelik Rus generalleri bir entelektüel boşlukta da hareket etmiyordu; Belçika ve Fransa'daki meslektaşlarıyla hatırı sayılır ölçüde bilgi ve fikir paylaşıyorlardı.[73]

Ama Doğu Cephesi kesinlikle Batı Cephesi'yle özdeş değildi, çünkü Doğu'da siperlerde birbirleriyle çarpışan iki asker kitlesinden çok daha fazlası söz konusuydu. Batı Cephesi görece statikti, oysa Doğu Cephesi dinamikti; çeşitli tarihlerde taarruz yapan kuvvetler karşı cepheyi yarmış ve kilometrelerce geriye itmişti. Rusya'nın Doğu Prusya'yı iki kez işgali, Almanların Varşova üzerine yürüyüşü, Rusların Galiçya'ya ilerleyişi, Gorlice-Tarnow

harekâtı, Brusilov taarruzu ve Riga yarma harekâtı bu bağlamda anılabilir. İlerleme ve geri çekilmelerin genellikle metrelerle ölçüldüğü Batı Cephesi'yle karşıtlık daha çarpıcı olamazdı.

Doğu'da harekâtların nispeten fazla hareketli olması, savaş alanının muazzam genişliğinden ve kapsanan mesafelerin olağanüstü büyüklüğünden kaynaklanıyordu. Batı Cephesi 700 kilometreydi ve Manş Denizi'ndeki Nieuport'tan İsviçre sınırına dek uzanıyordu. Oysa Doğu Cephesi 1600 kilometreden daha uzundu ve Romanya'nın 1916'da savaşa girmesinden sonra Karadeniz'den Baltık Denizi'ne dek uzanıyordu. Bu da, Doğu Cephesi'nde Batı Cephesi'ndeki kuvvet yoğunluğuna benzer bir kuvvet yoğunluğu bulundurulmasının imkânsız olduğu anlamına geliyordu. 1915-1916'da Batılı müttefikleri cephede kilometre başına 2134 asker konuşlandırırken, Rusya'nın kilometre başına yalnızca 1200 askeri bulunuyordu.[74] Dolayısıyla Doğu Cephesi hiçbir zaman Batı Cephesi gibi kesintisiz bir hat olmadı. Churchill'in yazdığı gibi, "Batı'da ordular ülke için fazla büyüktü, Doğu'da ise ülke ordular için fazla büyüktü."[75]

Asker-cephe uzunluğu oranının düşüklüğünden dolayı, Doğu'da iki taraf da yandan kuşatma harekâtlarına girişebiliyorlardı – oysa bu harekât türü, Batı'daki orduların repertuvarından savaşın daha ilk birkaç ayında çıkmıştı. Bu tür saldırılar için en elverişli yerler, orduların veya ordu gruplarının bağlantı noktalarıydı. Bu yan yana düşman kuvvetlerinin kanatları arasında bağlantı zayıfsa veya mevcut değilse, cephede bir gedik açmak ve düşmanın arkasına geçmek mümkündü. Bu nedenle, (Batı'da hatların gerisinde boş yere bekletilen) süvari birlikleri Doğu Cephesi'nde ayrı bir önem kazanmıştı. Örneğin Eylül 1915'te Hindenberg Rusların Kuzey ve Batı Cepheleri'nin arasını açmak için birkaç süvari tümeni göndermişti – ve eğer Rus ordusu aniden kendi süvari birlikleriyle bir karşı saldırı başlatma kararı almasaydı, başarılı da olabilirdi.[76]

Doğudaki savaşın özel nitelikleri göz önüne alınarak şu soru sorulabilir: Rusya iki büyük düşmanından herhangi birinin cephesini aşacak yeni sızma taktikleri kullanarak, Viyana veya Berlin'e kadar gidip nihai zafere doğru ilerleyebilir miydi? Konuyu daha

somut hale getirirsek: Belki de, Brusilov taarruzu bu hedef için kullanılabilirdi ya da o taarruz başarısız olursa, aynı tarzda başka taarruzlar yapılabilir, nihayet bunlardan biriyle istenen sonuca ulaşılabilirdi. Rusların 1916 yazında Güneybatı Cephesi'ndeki ilerleyişi, kuşkusuz, zafere yıpratma savaşıyla değil, cepheyi yarıp ilerlemekle ulaşılacağı ümidini canlandırmıştı.[77]

Kanımca bu ümit son derece uzaktı. Gerçi Doğu Cephesi'nin muazzam genişliği Batı'da hayal bile edilemeyecek taktik fırsatlar sağlıyordu, ama tam da aynı neden bu fırsatlardan herhangi bir stratejik avantaj elde edilmesi olasılığını de enikonu azaltıyordu. Gördüğümüz üzere, Doğu Cephesi'nde cephe yarma harekâtları mümkündü. Ama bir yarma harekâtının savaşta belirleyici rol oynayabilmesi için, düşman cephesinde açılan gediklerden büyük kuvvetlerin geçmesi, düşmanın hinterlantına, hatta belki de başkentine kadar kovalanması gerekliydi. Ama o dönemde motorlu taşımacılık henüz emekleme aşamasında olduğu için, bu hedefe ulaşmanın önünde iki aşılmaz engel bulunuyordu. Her şeyden önce, düşman hatlarının gerisindeki taarruz birliklerinin ikmalini sağlama güçlüğü olağanüstü büyüktü ve ilerlenen her kilometreyle bir kat daha artıyordu, sonunda topyekûn bir lojistik çöküş yaşanması neredeyse kaçınılmazdı. Doğu'da taarruz harekâtlarının stratejik başarısı önündeki ikinci engel insan bedeninin kendisiydi. Bir ay veya daha uzun süre aralıksız olarak çarpışmak ve ilerlemek zorunda kalan askerler bedence tükenmiş olacakları için sonunda işe yaramaz hale geleceklerdi. Rusya'nın Avusturya'ya karşı 1914'teki taarruzu parlak bir şekilde başlamış, ama çok geçmeden açmaza girmişti. Bunun nedeni yalnızca kötü hava koşulları ve cephane sıkıntısı değildi. Askerlerin pek çoğu, hiç dinlenme fırsatı bulamadan aralıksız elli gün çarpıştıkları için fiziksel olarak tükenmişti.[78] Brusilov taarruzu da aşağı yukarı aynı nedenlerle durma noktasına gelmişti. Almanların daha sağduyulu olanları, Ruslara karşı sağladıkları taarruz başarılarına rağmen, Doğu Cephesi'nin coğrafyasının ve büyüklüğünün burada belirleyici *askeri* zafer kazanılması önünde aşılması çok güç engeller oluşturduğunu anladılar.[79] Bu gerçek, Almanya için olduğu kadar Rusya için de geçerliydi.

Rusya'nın başvurabileceği bir başka seçenek çevresel harekâttı. Bu tür harekât, ikincil harekât alanında deniz ve kara kuvvetlerinin bir kombinasyonunu kullanarak düşmana bir darbe indirmeyi hedefler. Kuramsal olarak, bu darbenin savaşın gidişatını temelden değiştirmesi beklenir. Britanya'da savaşın ilk aşamalarında (savaşın ancak Fransa'da kazanılabileceğine inanan) "Batıcılar" ile (kanlı cepheden taarruzun alternatifi, savaşın kaderini değiştirecek hamle olarak çevresel harekâtı savunan) "Doğucular" arasında açık bir çatışma vardı. Doğucuların fikirlerini hayata geçirmeye yönelik en ünlü girişim, tabii ki Çanakkale seferiydi. Çanakkale seferini başarı şansı bulunmayan, hatta başarılı olsa bile, stratejik etkisi pek sınırlı olacak masraflı bir önemsiz harekât sayarak küçümseme eğilimi bugün kimi çevrelerde hayli yaygındır.[80] Oysa Almanlar bu seferden çok ürkmüşler, seferin başarısızlığa uğramasının kendileri açısından büyük bir talih olduğuna inanmışlar, Çanakkale'de bir İngiliz zaferinin savaşın gidişatını kökten değiştireceğinden hiç kuşku duymamışlardı.[81] Gelibolu'daki başarısızlığın, Fransızların ve İngilizlerin çıkarma harekâtlarına soğuk bakmalarına neden olması belki de talihsizliktir.

Rus yüksek komuta heyetinin kendine özgü bir Doğucu-Batıcı ihtilafı vardı. Çanakkale seferinin hem öncesinde hem de sonrasında Stavka'daki bazı Rus deniz subayları çevresel harekâtları şiddetle savunmuş ve bu tür harekâtlara girişilmesi için çok sayıda plan hazırlamıştı. Genel olarak bu subaylar, hatırı sayılır bir yaratıcılığın yanı sıra, hem karadaki savaşı hem de denizdeki savaşın değerini kavradıklarını göstermişlerdi. Eylül 1914'te, söz konusu grubun önde gelen isimlerinden Yüzbaşı A. D. Bubnov, Kiel Kanalı'nı tehdit etmek üzere Jutland Yarımadası'na bir sefer kuvveti çıkarmayı önermişti. Bubnov'a göre, bu operasyonun bedelleri (başarısızlık ihtimali, Danimarka'nın tarafsızlığının ihlalinden dolayı uluslararası tepki) getireceği kazanımlardan daha küçüktü. Aslında böyle bir seferin yapılacağının yalnızca işaretinin verilmesi bile, Almanya'yı İtilaf Devletleri'nin lehine olacak iki adımdan birini atmaya zorlayacaktı: Almanlar, ya Kiel Kanalı'nın savunma-

sı için cephelerden asker çekecek ya da Açık Deniz Donanması'nı Kuzey Denizi'ne göndermek zorunda kalacaktı (bu durumda İngiliz Kraliyet Donanması Almanlara kuşkusuz yeni bir Trafalgar yaşatacaktı). Bu seçeneklerin hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, İtilaf Devletleri kazançlı çıkacaktı. Batı veya Doğu Cephesi'nde Alman askerlerinin sayısının azalması, kara muharebelerinde İtilaf Devletleri'nin zafer şansını artıracaktı; Almanların denize açılacak başlıca donanma kuvvetinin imhası ise, Almanya'nın kuzey sahillerini çıkarma yapmayı ve düşman cephesinin arkasına hatırı sayılır büyüklükte İtilaf kuvvetini yerleştirmeyi mümkün kılacaktı.[82] Uygulanabilirlik konusunu bir an için bir tarafa bırakırsak, Bubnov'un önerisi en azından, Stavka'daki bazı subayların savaşa yön vermek için ortak operasyonlar yapmak konusunda yaratıcı bir şekilde düşünebildiklerini göstermektedir.

Bubnov ve meslektaşları savaş boyunca çıkarma taarruzunu savundular. Rus donanması, 1915'te İstanbul Boğazı'na hareket etmek için çeşitli planlar hazırladı ve İngilizler Çanakkale'den çekildikten sonra bile bu tür planlar yapmayı sürdürdü.[83] 1916'da Stavka'daki donanma subayları İstanbul'a bir çıkarma için üç kolordunun (yani 86.400 askerin) ayrılmasını önerdiler. Bubnov, Mart 1917'de bir İstanbul Boğazı seferi için son girişimde bulundu. Osmanlıların Mezopotamya, Balkanlar ve Transkafkasya'daki seferlere odaklandığını belirterek, bir harekât ekonomisinin ana hatlarını çizdi ve İstanbul Boğazı'ndaki müstahkem bölgeye bütün Karadeniz donanmasının desteğinde iyi eğitimli üç tümenin bir baskın çıkarma yapmasını önerdi.[84]

Bubkov'un önerilerinin hiçbiri hayata geçirilmedi. Bunun nedenlerinden biri, Rus kara kuvvetlerinin Rus donanmasına güvenmemesiydi. Rus donanmasının Japon savaşındaki olağanüstü başarısızlığı söz konusu güvensizliği yaratan başlıca unsurdu. Bubkov'un önerilerinin hayata geçirilmemesinin bir başka nedeni ise, generallerin hayati önem taşıyan kara savaşına kaynakları yönlendirme konusunda baştan karar vermiş oldukları için bu konuda ısrarlı davranmalarıydı. Generaller, herhangi bir çıkarma harekâtının karada askeri dengeyi etkileyebileceğine inandıkları

için bu tür fikirleri derhal reddediyorlardı. Örneğin Alekseev, kara kuvvetlerinin istenen üç kolorduyu sağlayamayacağını kesin bir dille söyleyerek 1916 donanma planını engellemeyi başarmıştı.[85] Bubnov'un 1917 planının reddedilmesine de aynı itiraz yol açmıştı, oysa Rusya'nın tam da bu harekât için aylardır eğitilen Odessa yakınlarında üslenmiş üç tümeni bulunuyordu.

Bu çevresel harekâtlardan herhangi birinin uygulanma şansı var mıydı? Kiel Kanalı planı pek uygulanabilir bir öneri değildi, çünkü o sırada Almanya Baltık Denizi'ne on altı savaş gemisi çıkarabilecekken, Rusya'nın Baltık Denizi'ne çıkarabileceği yalnızca iki savaş gemisi vardı. Benzer şekilde, 1915'te Boğazlar'a bir saldırının başarı şansı da pek yüksek değildi, çünkü Osmanlılar Çanakkale seferinin ardından başkentlerinin ne denli hassas bir konumda olduğu konusunda alarma geçmişti. Dolayısıyla 1915 ilkbaharında İstanbul Boğazı'ndaki savunmalarını tahkim etmişler, buradaki asker sayısını 100.000'e çıkarmışlar, olası çıkarma noktalarına ilave sahil topu bataryaları yerleştirmişlerdi. Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra, Rusların hesaplamalarına göre, asker taşımak için kullanabilecekleri gemi sayısı yetersiz olduğu için, Batum'dan Boğaziçi'ne tek bir kolordunun gelmesi en azından on beş gün alacaktı.[86]

Ama 1916 ve 1917 planları büsbütün farklı bir nitelik taşımakta ve daha ciddi bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. 1916 ilkbaharına gelindiğinde Osmanlılar, İstanbul'da bulunan birçok birliğini Kafkasya'daki ve Ortadoğu'daki ordularını takviye etmek üzere göndermişti. Ayrıca yoğun bir gemi inşa programıyla, Karadeniz'deki donanma dengesinde Rusya lehine çok önemli bir değişiklik olmuştu. Dahası, Rusya'nın Karadeniz donanması bir kolorduyu aynı anda taşımaya yetecek kadar nakliye gemisi inşa etmişti ve Trabzon limanına harekâtları sırasında başarılı çıkarmalar konusunda deneyim kazanmıştı.[87] Taarruz için şartlar 1917 yılında belirli yönlerden daha da elverişliydi. Osmanlılar o sırada başka harekât alanlarında çok sıkışık durumdaydılar ki, İstanbul Boğazı'nda görev yapabilecek yalnızca iki tümenleri bulunuyordu.

Önerilen bu iki çıkarma harekâtından herhangi biri yapılıp başarılı olsaydı, ilginç sonuçlar meydana gelebilirdi. Gerek İngiltere'deki gerekse Rusya'daki donanma odaklı stratejistler Boğazlar'a başarılı bir taarruzun potansiyel yararları konusunda ayrıntılı savlar ortaya koymuştu: Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesi; Balkanlar'da yeni müttefikler kazanılması; Avusturya-Macaristan'ın teslim olması; ardından da yalnız kalan Almanya'nın teslim olması. Gerek o dönemde onları eleştirenler, gerekse daha sonra konuyu ele alan tarihçiler bu savları gerçekçilikten uzak fanteziler sayıp küçümsemişlerdir. Ama burada dikkat edilecek nokta, Osmanlılara karşı bir çıkarma harekâtının İtilaf Devletleri'ne yarar sağlaması için listedeki bütün bu maddelerin gerçekleşmesi gerekmediğidir. Her şeyden önce, eğer Boğazlar alınırsa, Osmanlı Devleti'nin savaştan derhal çekilip çekilmemesi önemli değildi, çünkü ülkenin Avrupa ve Asya bölümleri birbirinden kopmuş olacaktı. Osmanlıların bütün silah fabrikaları Avrupa'da ve başlıca tarımsal arazileri Asya'da bulunduğu için, herhangi bir kıtada savaşı uzun süre etkin olarak sürdürebilmeleri beklenemezdi. İkinci olarak, Rusya ile Batılı müttefikleri arasında deniz yoluyla bir bağlantı hattı açılacaktı. Bu sayede İtilaf Devletleri Rusya'ya çok daha fazla savaş malzemesi sağlayabilirdi. Böyle bir gelişme olmasa bile, müttefikleri Rusya'dan kesinlikle çok daha fazla tahıl alabilirdi. Bu da, başka sonuçlarının yanı sıra, Almanya'nın denizaltı savaşı stratejisine darbe vururdu. Nihayet, İstanbul Boğazı'nda bir zaferin muharip ülkeler kamuoyu üzerindeki psikolojik etkisi göz ardı edilemez.

Bu tür herhangi bir harekâtın taşıdığı riskler tabii ki çok büyüktü. Rusya'nın asker konvoyları denizaltıların, mayınların ve sahil bataryalarının tehdidi altında olacaktı. Sefere ikmal için en iyi liman Burgaz'dı. Ama bu şehir düşman Bulgaristan'a aitti ve Burgaz'ı daha önceden almaya yönelik herhangi bir girişim Rusya'nın niyetlerini anında gözler önüne serecekti. Bu itirazlar listesini uzatmak mümkündür. Ama Rusya deneyerek ne kaybederdi? İstanbul Boğazı seferi çok sayıda asker kaybına ve donanmanın önemli unsurlarının imhasına neden olsa bile, Rusya'nın savaş çabası büyük bir yara almış olmayacaktı. Başarılı olunması

halinde elde edilecek minimum faydalar bile göz önüne alındığında rahatlıkla denebilir ki, Rusya böyle bir kumara girerek kârlı çıkmış olurdu.

Rusya'yı Birinci Dünya Savaşı'nda zafere götürebilecek bir üçüncü yol stratejik koordinasyonun iyileştirilmesiydi. Bu amaca, kuşkusuz Rusya tek başına, müttefiklerinin işbirliği olmaksızın ulaşamazdı. Hitler, bir tarihte, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumunu –her tarafta düşmanlarla sarılmış olmasını– bir kâbus olarak nitelemişti. Ama savaşın tarihiyle ilgili şaşırtıcı taraf, askeri açıdan kuşatılmış olmasının Almanya'ya getirdiği dezavantajlardan İtilaf Devletleri'nin yararlanamayarak, stratejik inisiyatifi bu ülkeye ne denli bırakmış olmalarıdır. Koordinasyon, savaşı gerçekte olduğu haliyle, bir *bütün* olarak görmek anlamına geliyordu. Yani İtilaf Devletleri'nin kaynaklarını birleştirmesi, ayrıca düşmanları üzerinde her yerden ve aynı anda baskı yapmaya çalışması gerekliydi.

Gerçi İtilaf Devletleri'nden birçok liderin stratejik koordinasyonun değeri hakkında soyut bir kavrayışı vardı, ama stratejik koordinasyonu gerçekliğe dönüştürmek için gerekli adımları atmak konusunda son derece yavaş davrandılar. İtilaf Devletleri'nin bu konuya yönelik ilk konferansı ancak Aralık 1915'te, Chantilly'de toplandı. Bu toplantının sonuçları da tatmin edici değildi. Örneğin Alekseev, konferanstan hiçbir birleşik veya bütünlüklü plan çıkmadığı için hayal kırıklığına uğramıştı. Ona göre bu başarısızlık, "ittifakımızda genel bir stratejik kavramın bulunmadığını... kendi çıkarları yerine mücadelenin genel hedefini görme arzusu olmadığını gösteriyordu."[88] Şubat-Mart 1916'da ve Kasım 1916'da başka Chantilly konferansları yapıldı. Çarlık Rusyası'nın katıldığı ve İtilaf Devletleri'nin ortak strateji geliştirmesine yönelik büyük konferansların sonuncusu, devrimin arifesinde, Ocak 1917'de Petrograd'da toplanmıştı.[89]

Konferans sistemi oluşturulduktan sonra dahi, gerçek stratejik koordinasyon sağlanmasında güçlük çekildi. Bütün konferanslarda Avrupa cephelerinde harekâtların koordinasyonu ele alındı. Ayrıca ilkeler hakkında ateşli bildiriler yayımlandı: Şubat-Mart

1916 konferansına katılanlar bundan böyle "tek bir ordu ve tek bir cephe" olacağını duyurdular.[90] Gelgelelim koordinasyonun önemi hakkındaki retorik somut eylemlerin yerini tutmuyordu. İtilaf Devletleri arasında gerçek koordinasyona en çok yaklaşılan nokta, muhtemelen, 1916 yılında Brusilov taarruzu ile Somme Muharebesi'nin zamanlamasının ayarlanmasıydı. Ama İngilizler kendi saldırılarını başlattığı sırada Brusilov'un kuvvetleri bir aydır çarpışmaktaydı. Bundan dolayı Falkenhayn şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Somme'da ilk kurşun atılmadan, Galiçya'da Rus [Brusilov] taarruzunun en tehlikeli anı geçmişti."[91]

Kaynakların birleştirilmesi, yani pratikteki anlamıyla Rusya'ya yardım sağlanması konusunda, İtilaf Devletleri bir ölçüde daha başarılı olmuştu. Rusların, Londra ve Paris'ten gelen malzemelerin kalitesizliği konusunda şikâyet etmelerine rağmen, müttefiklerinin daha fazla miktarda askeri malzemeyi nasıl sağlayabileceklerini tasavvur etmek güçtür. Fransa ve İngiltere'nin, en azından 1915 yılı sonuna dek süren kendi cephane krizleri vardı. Rusların hizmetine ayrılabilecek İngiliz ticaret gemilerinin sayısı sınırlıydı, Karadeniz'i ve Baltık Denizi'ni düşman kapattığı için en pratik güzergâh olan Beyaz Deniz'den Rusya'ya malzeme taşımanın bariz güçlükleri vardı. 1916 yılı sonunda Murmansk demiryolu tamamlanana kadar Rusya kendi Beyaz Deniz limanlarına doğru dürüst bağlantıyı sağlayan ulaşım hatları bulunmadığı için, gelen yardımlardan yararlanmakta da güçlük çekiyordu. Örneğin Aralık 1915'te Arhangelsk doklarında yığılmış, kullanılmadan duran 486.000 ton askeri malzeme vardı.[92] Ulaşımdaki sıkıntılara rağmen, İngiltere ve Fransa'dan büyük miktarlarda malzeme Rusya'nın cephedeki askerlerine ulaşmıştı. 1916 sonuna kadar Rus toplarından atılan mermilerin yarısının Batılı ülkelerin fabrikalarında üretildiği hesaplanmaktadır.[93] Rusya müttefiklerinden gelen yardımların toplam tonajı hakkında şikâyet ederken pek haklı değilse de, hangi malzemelerin geldiği konusundaki şikâyetlerinde haklıydı. Rusya'nın eksikliğini hissettiği en önemli silah türü ağır toplardı; bu eksikliği gidermek için de müttefiklerinden yardım bekliyordu. Ama müttefikleri Rusya'ya sadece 745

adet ağır top, yani istediği miktarın dörtte birinden daha azını göndermişti.[94] Britanya ve Fransa'nın Batı Cephesi'nde ağır toplara çok ihtiyacı olduğu için, daha fazlasını gönderemeyecekleri söylenebilir. Ama eğer Britanya ve Fransa geniş kalibreli topları Doğu'daki müttefiklerine gönderirken daha cömert davransalardı, ittifaklarının genel hedefine daha fazla hizmet etmiş olabilirlerdi. Yeterince ordu donatım malzemesi bulunmadığı için Rusya cephede pek ilerleme sağlayamazsa, hatta yenilgilere uğrarsa, bunun Britanya ve Fransa'ya hiçbir faydası olmazdı.

Peki koordinasyonu engelleyen faktörler nelerdi? Rusya'nın ünlü "sır saklama politikası"nın –müttefikleriyle bilgi paylaşmaya yanaşmamasının– belli bir rol oynadığı açıktır. Rusya'nın stratejik konferanslara yolladığı temsilciler, hiçbir zaman hükümetlerini bağlayacak açıklamalarda bulunma yetkisiyle donatılmamıştı. Kimi zaman da, Doğu Cephesi'ndeki gerçek askeri durum, Rus ordusunun kabiliyetleri veya Rus Yüksek Komuta heyetinin niyetleri konusunda yeterince bilgilendirilmedikleri bile görülüyordu. Lloyd George Ağustos 1917'de şu noktaya dikkat çekiyordu: Bu durum düzeltilmedikçe, "tam ve sürekli koordinasyon" hiçbir zaman sağlanamazdı.[95] Tabii ki müttefikleri de Rusya'yı zaman zaman kendi silahıyla vurmuştur. Örneğin Kasım 1915'te Selanik konusunda Rusya'nın haberi olmadan bir anlaşma yapmaya kalkışmışlardı.[96]

Kimi zaman da iklim ve hava koşulları başarılı koordinasyon yapılmasını engelliyordu. İngilizler Rusya'nın Nisan 1915'te bir taarruz başlatmasını istemişler, ama o sırada Rusya'nın yollarını fiilen geçilemez hale getiren ve karların erimesiyle ortaya çıkan endişe verici durumu (*rasputitsa*) hiç hesaba katmamışlardı.[97] Dolayısıyla Rusların İkinci ve Beşinci Orduları 16 Nisan'da Disenka Irmağı ile Vişnyovskoye Gölü arasında ilerlemeye çalışmışlar, ama çok geçmeden oldukları yerden kıpırdayamadıklarını görmüşlerdi.

Kimi durumlarda da Doğu'da ve Batı'da çarpışan İtilaf Devletleri ordularının arasında savaşa hazırlıklı olma açısından bulunan uçurum yüzünden koordinasyon başarısız olmuştu. Kasım

1916'da toplanan Chantilly konferansında, şubat ayında bütün İtilaf ordularının genel bir taarruza geçmesi kararı alınmıştı. Ama Brusilov taarruzuyla bitkin düşmüş Rus askerlerinin, ne fiziksel yönden ne de moral bakımından kendilerinden beklenen rolü oynayacak halleri yoktu.[98] Ayrıca eşzamanlı olmayan üretim döngülerinin baskısı denebilecek bir faktör de etkili olmuştu: Hiçbir İtilaf ordusu eksiksiz biçimde teçhiz edilmeden saldırıya başlamak istemiyordu, ama ulusal savaş sanayileri silahları farklı hızlarda ve farklı etkinlik düzeylerinde ürettiği için, her ordunun eşit ölçüde hazır olduğu zamanın saptanması zordu.

Son olarak, İtilaf Devletleri'nin kendi çıkarlarını gözetmelerinin doğurduğu merkezcil etkilere işaret gerekir. Her askeri koalisyonda daima görüldüğü gibi, ülkelerin kendi çıkarlarını ön plana alması, İtilaf Devletleri arasında da birlik sağlanamamasına yol açan bir faktördü. Ne kadar dar görüşlülük de olsa, şöyle bir eğilim söz konusuydu: Her ülke, kendi can kaybını asgariye indirmeye ve savaşın yükünü mümkün olduğunca başka ülkelerin sırtına yükleyerek ittifaktaki politik nüfuzunu maksimum seviyeye çıkarmaya çalışıyordu. Bu duruma pek çok örnek gösterilebilir: 1915'te Britanya'nın Fransa'ya karşı, 1916'da Fransa'nın Britanya'ya karşı tavırları, Alekseev'in harekâtların Selanik'e yayılması talebi vb.

Gerçi stratejik koordinasyonun önündeki engeller hem sayıca çoktu hem de çok derindi, ama stratejik koordinasyonun genişletilmesi Rusya'ya Birinci Dünya Savaşı'nı kazanması için mümkün olan en iyi fırsatı sağlayacaktı. Britanya ve Fransa da bundan kazançlı çıkacaktı: Gerçek stratejik koordinasyon, zaferin daha erken ve daha az bedelle kazanılmasını sağlayabilirdi. Sonunda İtilaf Devletleri savaşı Rusya'sız kazandı. ABD'nin savaşa geç de olsa katılması, Rusya'nın boşluğunu fazlasıyla telafi etti. Ama Rusya hâlâ ittifaka dahilken savaşın kazanılması, Britanya ve Fransa açısından çok daha iyi olurdu.

Michael Howard, bu kitaptaki makalesinde Birinci Dünya Savaşı'nın zorunluluktan çıktığını, İtilaf Devletleri'nin davasının haklı olduğunu ve zaferlerinin büyük önem taşıdığını etkili

savlar ileri sürerek savunuyor. O sırada muhariplerin erişebildiği bilgiler açısından kuşkusuz haklıdır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki İtilaf askerleri ve onları destekleyen sivil halk, Almanya İmparatorluğu'nun egemen olduğu Avrupa'dan daha kasvetli bir gelecek tasavvur edemezlerdi. Ama bizim geçmişe bugünden, daha fazla bilgiyle bakmak gibi bir avantajımız var. Geçmişe bugünden bakıldığında, Rusya *olmadan* elde edilen bir İtilaf zaferi Birinci Dünya Savaşı'nın optimal sonucu sayılabilir mi? Bu koşullar altında uygarlık ve insanlık için bir Alman zaferi daha iyi olmaz mıydı? Eğer Alman İmparatorluğu savaşta başarılı olsaydı, Bolşevik yönetimini kısa zamanda ortadan kaldırırdı. Bu durumda ne Stalin'in ne de Hitler'in iktidara geldiği bir 20. yüzyıl yaşardık. Bizim varsayıma dayalı 20. yüzyılımız da kuşkusuz korkunç olaylarla dolu olurdu, ama bu olaylardan herhangi biri gerçekten yaşananlara denk veya onlardan daha kötü olabilir miydi?

3. Bölüm

İki İttifakın Politikası*

DAVID STEVENSON

Birinci Dünya Savaşı dört beş ay içinde sona ermedi. Eğer savaş, 1870'de olduğu gibi, yıllar değil aylar sürseydi, 1914 yılı yine bir nirengi noktası haline gelirdi, ama o zaman "Avrupa çağının sonu" anlamına gelmesi pek güçlü bir olasılık olmazdı.[1] Alman şansölyesinin "şiddetli, ama kısa bir fırtına" öngörüsüne rağmen, fırtına hem şiddetli hem de uzun oldu. Napoléon'un yenilmesinden beri döneminin en güçlü ülkelerini içine alan ilk genel savaş haline geldi, sanayileşmiş devletler arasında yapılan bu nitelikteki ilk savaş oldu. Clausewitz'in "mutlak" veya topyekûn çatışma fikrine daha önceki emsallerinden çok daha fazla yaklaşan bir savaştı bu; getirdiği ölüm ve yıkımların tarihte bir benzeri yoktu. Kısacası Birinci Dünya Savaşı bir felaketti, ardından da bir yığın felaket getirmişti. Rusya'da Stalinizm, faşizmin yükselişi, 1929 Büyük Bunalım'ı ve İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın az çok dolaysız sonuçları olarak görülebilir. E. J. Hobsbawm'ın "aşırılıklar çağı" adını verdiği ve Saraybosna'daki suikastla başlayan dönemin, ancak 1989-1991'de Sovyetler'in çöküşüyle gerçekten kapandığı pekâlâ savunulabilir.[2]

* Bu makale 24 Ekim 1994'te Yale Üniversitesi'nde verilen bir konferansa dayanmaktadır. Geoffrey Parker, Paul Kennedy ve Jay Winter'a davetleri ve New Haven'daki konukseverlikleri için minnettarım.

Avrupa'daki savaşın bütün küresel etkileri, çatışmanın 1914-1917 yıllarında denk güçler arasında bir türlü aşılamayan bir açmaza dönüşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu açmazda ilk ve en tanıdık unsur askeriydi; hâlâ Birinci Dünya Savaşı denince, Batı Cephesi'ndeki açmaza dair tasvirler gelir; o cephedeki siperlerin, makineli tüfeklerin ve dikenli tellerdeki cesetlerin imgesi uyanır. İki taraf da, yüksek asker-arazi oranlarının ve mevcut silah teknolojisinin yarattığı taktik sorunları aşamadı. Bu sorunlar, Gelibolu Yarımadası'nda ve Isonzo platosunda, Flandre ve Fransa'dakilerden daha kanlı muharebeler yaşanmasına neden oldu. Deniz yüzeyinde İtilaf Devletleri'nin ablukasına Almanlar denizaltı ablukasıyla karşılık verdiler, ama iki ablukanın da hızla işe yaradığı söylenemez. Savaşın çok daha hareketli olduğu Doğu Avrupa'da bile, Büyük Devletlerden hiçbiri ilk üç yıl içinde tasfiye edilmemişti. Savaşın askeri sonucunun bu kadar gecikmesinde, sahra tahkimatının çok güçlü olması tek faktör değildir. İki tarafın da ellerinde muazzam kaynaklar bulunuyordu ve 1918 yılına kadar iki taraf da belirgin bir üstünlük elde edememişti.

Gelgelelim operasyonlardaki tıkanıklık, bu içinden çıkılmaz durumun birbirini pekiştiren üç unsurundan yalnızca biriydi. İkinci unsur, savaşanların ve cephe gerisindeki halkın olağanüstü sebat ve direnciydi. Bu da, savaşta yer alan bütün büyük ülkelerde elverişsiz koşullarda bir barış yapmaktansa savaşa devam etme kararlılığında olan hükümetlere destek konusundaki mutabakatın sürekliliğini yansıtıyordu. Bu mutabakatın kökenleri, son yıllardaki akademik araştırmaların en hızlı gelişen alanlarından birini oluşturmaktadır. Savaşın çıkış koşulları, iki taraftaki hükümetlere, kışkırtılmamış bir saldırı karşısında ülkelerini savunduklarını ve ahlaki ilkelerden yoksun düşmana ancak zaferin haddini bildirebileceğini iddia etme imkânı vermişti, dolayısıyla mutabakata katkıda bulunuyordu. Ayrıca, Lancelot Farrar'ın terimini kullanırsak, "kısa savaş yanılsaması" 1914 yılının Ağustos, hatta Kasım ayında sona ermemişti.[3] Savaş, başladığı gibi adım adım ilerledi. Gerek hükümetler gerekse kamuoyları için önlerinde bulunan seçenek, bir üç yıl daha değil, bir altı ay daha dayanıp dayanmamaktı.

Gelecek ilkbaharda veya sonbaharda yapılacak bir taarruzla savaşın sona erebileceğini düşündüklerinde, insanlara taşıdıkları yük daha bir katlanılır geliyordu ve ölenlerin hayatlarını boşu boşuna kaybettikleri anlamına gelecek bir uzlaşmaya soğuk bakıyorlardı. Yine de moral bakımından dayanıklılık son sınırına kadar zorlandı. Moral kuvvetinin Fransa, Almanya ve Britanya'dan önce çokuluslu Doğu Avrupa monarşilerinde çökmüş olması bir rastlantı değildi. F. Scott Fitzgerald'ın antikahramanı Dick Diver, 1920'lerde Fransız muharebe meydanlarını yeniden ziyaret ederken şöyle diyecekti: "Ruslar ve İtalyanlar bu cephede bir işe yaramazdı. Hatırlayabildiklerinden de geriye giden, çok derin bir duygusal donanımın, kendini vakfetme gücünün olması gerekiyordu. Noel'i, veliaht ile nişanlısının kartpostallarını, Unter den Linden'deki küçük kahveleri, Derby'ye gidişleri ve dedenin sakalını hatırlamalıydın... Bu bir aşk savaşıydı – burada harcanmış bir yüzyıllık orta sınıf aşkı vardı."[4]

Savaş ulus olmanın nihai imtihanıydı, aynı zamanda hâlâ geçerli olan ulusal bilinci şekillendiren bilinçdışı süreçlerin sınandığı son noktaydı. Fransız askerlerinin sebat göstermesinde önemli bir unsur, kendilerinin ve arkadaşlarının topraklarına adeta içgüdüsel bir bağlılık olabilir. İngilizler için muhtemelen daha önemli olan faktör ise Denis Winter'in şu saptamasında bulunabilir: Savaş öncesinde İngiltere hâlâ hürmet ve riayete dayanan bir toplumdu, ev içi hizmetkârlar ve tarımda çalışanlar sanayi işçilerinden çok daha fazla sayıdaydı, bu kişilerin çoğu için hayat zordu, katı bir kontrol altındaydı ve bazen barış döneminde bile tehlikeliydi.[5]

Karşı karşıya kalınan açmazın üçüncü unsuru diplomasiyle ilgiliydi. Savaş, düşman cephesinin yarılıp geçilmesiyle veya askerlerin isyanlarıyla sona erdirilemediği gibi, müzakereyle de bitirilemiyordu. İlk ve en bariz neden, iki tarafın savaş hedefleri arasındaki karşıtlıktı. İlgili arşivlerin açılmasından beri savaş hedefleri derinlemesine incelemelere konu olmuştur. Çok sayıda belge bulunmaktadır, ama bunların yorumlanması hayli güçtür. Kamuoyu önünde kabul edilenler ile gizli olarak planlananlar birbirinden farklıydı ve çok gizli toplantılardaki görüşmelerde bile

savaş hedefleri çok sık değişkenlik gösteriyordu. Aslında bu savaş hedefleri arzu edilenlere ilişkin hipotetik ifadelerden ibaretti, gelecekteki olası askeri gelişmelere dair tasavvurlar ne olursa olsun, benimsenmeleri söz konusu değildi. Yine de Temmuz 1914'te savaş hedeflerini pek belirlememiş olan Alman hükümeti, daha sonra bu hedeflere büyük bir dikkatle yöneldi. Alman liderler, dünya çapında bir donanma üsleri zincirinin ve Afrika kıtasında bir kıyıdan öbürüne uzanacak birleştirilmiş bir arazi kuşağının yanı sıra, Orta Avrupa'da bir gümrük birliği oluşturmak istiyorlar, ayrıca ülkenin doğusunda ve batısında, Liège, Lüksemburg, Longwy-Briey demir madeni havzası ve Polonya'da Yahudi ve Slavlardan temizlenip yeniden iskân edilecek bir "sınır şeridi" dahil küçük, ama önemli ilhaklar yapmayı hedefliyorlardı. Belçika'nın geri kalanı, Rusya egemenliğindeki Polonya ve Baltık bölgeleri sözde bağımsız kalacak, ama Alman İmparatorluğu'yla gümrük ve para birliğine girecekler, ayrıca Almanya söz konusu bölgelerde garnizonlar bulundurup demiryollarını idare edecekti. Bu öneriler, eğer hayata geçirilirse, Berlin'e kıtada fiilen hegemonya sağlayacaktı. 1918'e gelindiğinde, doğuda kurulan bir dizi tampon devlet Alman denetimini Ukrayna'dan Kafkasya'ya kadar uzatmıştı.[6]

Almanya'nın politikası, Britanya'nın (o kadar net bir biçimde formüle edilmemiş) hedeflerine, yalnızca Avrupa'daki güç dengesine genel bir tehdit oluşturması açısından ters düşmüyordu. Söz konusu politika, aynı zamanda, daha spesifik olarak, Londra hükümetinin Belçika'ya bağımsızlığını ve tarafsızlığını yeniden kazandırma, Almanya'nın denizaşırı imparatorluğunu yok etme ve donanmasına el koyma şeklindeki hedeflerine meydan okunması anlamı taşıyordu. Fransız devlet adamları ise, yalnızca Belçika'yı Almanya'nın tahakkümünden kurtarmakla yetinmeyi düşünmüyor, hem Belçika'yı hem de Lüksemburg'u kendi nüfuz alanlarına sokmak istiyorlardı. Ayrıca 1871'de kaybettikleri Alsace-Lorraine'i yeniden topraklarına katmayı ve Alman kolonisi Togoland ve Kamerun'u egemenlikleri altına almayı hedefliyorlardı. 1917'de Saar kömür havzasını ilhak etmeyi ve Ren Nehri'nin batısındaki bölgeyi Almanya'nın geri kalanından ayırıp, bu bölge-

yi kalıcı bir şekilde işgal edip Fransız para ve gümrük alanı içine katmayı planlıyorlardı. Dolayısıyla Almanya'nın tampon devletler aracılığıyla yayılma projesinin bir ölçüde benzeri sayılabilecek bir Fransız projesi olduğu söylenebilir. Doğuda da, Almanya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın uydu bir Polonya krallığı kurma tasarılarına karşı, çarlık yönetiminin Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'da Lehçe konuşulan bölgeleri yeniden birleştirip tek bir yapı oluşturma planı bulunuyordu. Bu yapı Romanovlara kişisel bağla bağlanacak, ayrıca savunma ve dışişlerinde Rusya'nın kontrolü altında olacaktı.[7]

Almanya'nın hedefleri ile Britanya, Fransa ve Rusya'nın hedefleri arasındaki bu dolaysız çelişkilerinin yanı sıra, iki tarafta müttefiklere verilen sözler de dolaylı çelişkiler yaratıyordu. Balkanlar'da Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın Sırbistan'ı, Karadağ'ı ve Romanya'yı parçalayıp tahakküm altına alma planları, Britanya, Fransa ve Rusya'nın himaye ettikleri devletlere verdikleri genişleme sözleriyle karşıtlık oluşturuyordu. İtilaf Devletleri, Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazlar'ı ilhak etmesini öngören Mart-Nisan 1915 Boğazlar antlaşmalarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nu tahakküm bölgelerine ayırmıştı. İtalya, Trentino'daki ve Adriyatik'in doğu kıyısındaki Avusturya topraklarının kendisine verileceği vaadini içeren Nisan 1915 Londra Antlaşması'yla savaşa sokulmuştu. Japonya, Almanya'nın Çin'deki ve Pasifik'teki toprakları üzerindeki taleplerini destekleyen antlaşmalarla savaşta kalmaya teşvik edilmişti. Gerek Avrupa'nın Ren ve Vistül boyundaki geleneksel bataklık arazileri, gerekse Asya'da ve Afrika'daki topraklar konusundaki ihtilafların listesi hayli uzundur. Bu listeye, Almanya'nın tampon devletlerin dahil edileceği bir Orta Avrupa gümrük birliği tasarısı ile İttifak Devletleri'nin dış dünyayla ticaretini engelleyecek, kendi kendine yeterli bir blok oluşturmak üzere İtilaf Devletleri'nin yaptıkları planın yol açabileceği potansiyel husumeti de eklemek gerekir.[8]

Savaşan devletlerin ekonomi ve toprak açısından hedefleri üzerinde fazla odaklanılırsa, aslında savaşın ne uğruna yapıldığı konusu aydınlanmak şöyle dursun, daha da karanlık hale gelebilir. İki

taraf da, kamuoyu önünde konuları ahlaki ve ideolojik meseleler olarak sunmayı tercih ediyordu: İtilaf Devletleri, Anglosakson ve Fransız politik liberalizm geleneklerine atıfta bulunuyorlar, Almanlar ise, materyalist ve dekadan bir burjuva düzenine karşı "1914 fikirleri" olarak bilinen savaşçılık değerlerini öne çıkarıyorlardı.[9] Bu tür iddialardaki ikiyüzlülüğü gözler önüne sermek bugün kolay, ama politika yapan elitlerde ve başka kesimlerde etkili olmuşlardı, dolayısıyla boş laf sayılıp bir kenara atılmamaları gerekir. Buna karşılık, savaşın birçok hedefi ne açıkça kamuoyunun önüne konmuş, ne de bürokrasilerden tam destek almıştı. Devlet adamları kamu önünde bunlardan bahsederken şifreli bir dille "güvenlik garantileri" diyorlardı. Ne olursa olsun, savaş hedefleri, barış ve uzlaşma girişimlerine büyük bir engel oluşturuyordu. Stratejik sınırlar ve hammadde talepleri, 19. yüzyıl sonlarının nispeten yumuşak ve açık uluslararası düzeninin artık öldüğü, yeni bir "Demir Çağı"nın başlamak üzere olduğu endişesinden kaynaklanıyordu. J. M. Keynes, Paris Barış Konferansı'nda Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'nun portresini çizerken, bu görüşü Avrupa tarihini "sürekli bir paralı dövüş" olarak gören bir anlayış sayarak hicvetmiştir: Alman Mareşal Paul von Hindenburg, 1917'de gelecek savaşta sol kanadı için manevra alanı olarak Baltık bölgelerini talep ettiğinde, bunun bir örneğini vermiş oluyordu.[10] Bu, 1914-1918'in en trajik ve çarpıcı paradoksunun, yani bir topyekûn savaşın sınırlı hedefler için yapılmasının açıklanması açısından kritik önem taşımaktadır. Büyüklük ve zayiat bakımından tarihte eşi benzeri görülmemiş muharebeleri yapan devletler arasında, İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bir ideolojik uçurum söz konusu değildi, ayrıca bu devletlerin hiçbiri barış istese yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmayacaktı. Belçika ve Alsace-Lorraine gibi hedefler, bugünden geçmişe bakıldığında bedelleriyle son derece orantısız görünmekteydi. İşte kısmen bundan dolayı –hangi zorunlu sebeple savaşın yapılmış olduğunun anlaşılamamasından dolayı– 1930'larda demokratik ülkelerde savaşın çıkışı genellikle bankerlerin, diplomatların ve silah şirketlerinin entrikalarına bağlanıyordu. Savaş, en iyi ihtimalle beyhude gayretin kanıtı olarak görülüyordu.

Amaçlar ile araçlar arasındaki orantısızlık paradoksu, kısmen, Birinci Dünya Savaşı'nın iki devlet koalisyonu arasında bir çatışma olduğunun hatırlanmasıyla çözülebilir. Amerikan İç Savaşı'nda ve 1980-1988 İran-Irak Savaşı'nda olduğu gibi taraflar birbirinden çok uzaksa, iki güç arasındaki savaşlar da açmaza sürüklenebilir. Gelgelelim Birinci Dünya Savaşı'nda taraflar, hiçbir devletin tek başına tahakküm kuramayacağı birer ittifaktı, bu da savaşa kendine özgü bir dinamik vermişti. Koalisyon faktörü ilgili tek değişken değildi, ama kilitlenmeye yol açan üç unsuru da güçlendirmişti.

Koalisyonlara bu kadar büyük önem atfetmek aşırı bir tutum gibi görünebilir, ama savaş dönemi liderleri anılarında ittifak idaresinin genellikle son derece engelleyici bir süreç olduğunu kabul ederler. Bu tecrübe, Fransa 1940'ta düştüğü zaman, Britanya'da kimi kişilerin dile getirdiği rahatlamayı açıklamaya yardımcı olabilir. Hiç değilse artık kendi başlarına olacaklardı,[11] gerçi bizzat Winston Churchill müttefiklerle birlikte çarpışmaktan daha kötü olan tek şeyin onlarsız çarpışmak olduğunu söylemişti.[12] 1914-1918 üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalar, silah arkadaşları arasındaki sadakatin asıl gerçeği yansıtmadığını, bu görünümünün altında köklü üslup ve algılama farklılıkları bulunduğunu, düşmanlar karşısında olduğu kadar dostlar karşısında da sürekli ulusal çıkarın peşinde koşulduğunu ortaya koymuştur. İttifak Devletleri söz konusu olduğunda Georges-Henri Soutou'nun net bir şekilde gösterdiği üzere, Almanya'nın bir Orta Avrupa gümrük birliği (*Mitteleuropa*) kurma projesi, ticari amaçlara değil, güçlü politik amaçlara dayanıyordu.[13] Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg'in Eylül 1914 programındaki ifadesiyle, gümrük birliğinin hedefi, "Almanya'nın Orta Avrupa üzerindeki ekonomik hâkimiyetine istikrar kazandırmak"tı. Bu da, esas itibarıyla, Almanya'nın Temmuz 1914'te o kadar çaba harcayarak arka çıktığı Avusturya-Macaristan üzerinde ekonomik hâkimiyet anlamına geliyordu.[14] Viyana'daki devlet adamları bu tasarıların gayet farkındaydılar ve bunları boşa çıkarmak için ellerinden geleni yaptılar. Başka tarihçilerin yanı sıra, Werner Conze, Fritz Fischer ve Gerhard Ritter, iki devlet arasında Polonya'nın geleceği

üzerinden yürütülen mücadeleyi analiz etmiştir.[15] Gerald Silberstein, Avusturya-Almanya askeri işbirliğini engelleyen güvensizliği ortaya koymuştur. Bu güvensizlik öyle bir düzeydi ki, Rus General Brusilov 1916'da Habsburg kuvvetlerini bozguna uğratana kadar birleşik bir komuta yaratılmamıştı.[16] Osmanlı İmparatorluğu bile, ekonomik ve askeri açıdan çok zayıf görünmesine rağmen, bağımsızlığına sahip çıkmış ve Berlin'den bir dizi diplomatik taviz koparmıştı. Savaşın büyük bir bölümünde Almanya, kendisinden daha zayıf olan müttefiklerine istediklerini dayatamamış ve koordinasyonu sağlayacak kurumsal mekanizmaları yaratmakta pek başarılı olamamıştır.[17]

Hiçbir başkentin Berlin'in ittifak içindeki güçlü konumuyla boy ölçüşemeyeceği İtilaf Devletleri'nde iç rekabetlerin daha da belirgin olması şaşırtıcı değildir. Doğu ile Batı 1941-1945 döneminde olduğundan daha uyumlu müttefikler değildi ve çarlık yetkilileri, neredeyse Sovyet ardılları kadar İngilizlere kuşkuyla bakıyorlardı.[18] 1940'lı yıllarda olduğu gibi, İngiltere-ABD rekabeti de vardı. Woodrow Wilson yönetimindeki çeşitli unsurlar, Amerikan ticari taşımacılığını, Latin Amerika'yla ticareti ve Wall Street'in mali merkez olarak rolünü geliştirmeye çalışıyordu. Bütün bunlar Londra'nın aleyhine girişimlerdi.[19] Fransız hükümeti, bağımsız bir Amerikan Sefer Kuvveti'nin (AEF) askeri açıdan etkisiz olacağını iddia ediyordu, ama Washington'a göre AEF diplomatik manevra gücü açısından büyük önem taşıyordu. Bu konudaki ihtilaf, 1917-1918 kışında, Amerikan birliklerinin komutanı John F. Pershing'in karşı koymakta kararlı olduğu bir öneri, yani Fransız ve Amerikan birliklerinin bütünleştirilmesi önerisi üzerine yaşanan çatışmayla zirve noktasına ulaştı.[20] Savaşın sonuna gelindiğinde, 1939-1945 ve Soğuk Savaş dönemlerinin müttefikler arası konsey ve komisyonların öncüsü sayılabilecek bir uluslararası kurumlar üstyapısının bulunduğu doğrudur. Taşımacılık için Müttefikler Arası Ulaşım Konseyi (IMTC) ve strateji için Yüksek Savaş Konseyi (SWC) bunların en ünlüleridir.[21] Ne var ki, SWC'nin ve 1918'de Batı Cephesi komutanı olan Mareşal Ferdinand Foch'un ulusal savaş çabalarını uyumlu hale getirmek açısından ne ölçüde başarılı oldu-

ğu ve nihai zafere ne ölçüde katkıda bulunduğu tartışmaya açıktır. Paul Kennedy'nin hatırlattığı gibi, o zaferin temel nedeni, ABD'nin savaşa girişiyle maddi kaynaklar açısından İtilaf Devletleri'nin muazzam üstünlük kazanmış olmasıydı. ABD'nin savaşa katılması kesinleştikten sonra sonuç, büyük ölçüde, Churchill'in İkinci Dünya Savaşı'na atıfla söylediği gibi "kat kat üstün kuvvetlerin düzgün kullanımı" meselesi haline gelmişti.[22]

Yukarıda yazılanlar, koalisyon savaşının, karşıt kamplar arasındaki mücadele gibi herkesin herkese karşı mücadelesi olduğu izlenimi yaratabilir. Bu bölünmüşlüğü göz önüne alarak, belki de ittifakların savaşın tarihinin bütünüyle dışında bırakılması gerekmektedir. Ne var ki böyle bir tavır yanıltıcı olur, özellikle strateji veya lojistik açısından değil de, diplomasi açısından bakıldığında meseleyi doğru kavramamızı engeller. Diplomasi açısından ittifaklara baktığımızda öne çıkan nokta kırılganlıkları değil, tersine kaynaşmış, bütünleşmiş nitelik taşımalarıdır. Bir açıdan, söz konusu olan şey, uluslararası kamplaşmaların gelecekte kavuşacağı yapıydı.

Bu noktayı aydınlatmak için, iki ittifakın kökenlerini yeniden gözden geçirmek gerekir. Savaş öncesi kuşak, Avrupa'nın barış döneminde silahlanan iki blok arasında uzun süre bölünmesi gibi ilk kez yaşanan bir olguya tanık olmuştu. 1879'da oluşturulan Almanya-Avusturya ittifakının orduları ile 1891-1894'te kurulan Fransa-Rusya ittifakının orduları, karşıt grubu, seferberlik ve yığınak planlanması, istihbarat toplama ve değerlendirme, kuvvet ve silah konuşlandırma açısından en muhtemel potansiyel düşman olarak görmeye alışmıştı. Kuşkusuz bloklar içinde sürtüşmeler vardı ve bloklar arası kutuplaşma derecesi zaman içinde dalgalanma gösteriyordu. 20. yüzyılın başlarında Avusturya-Macaristan ve Rusya Balkanlar'daki rekabetlerini dondurma ve statükoya saygı gösterme konusunda uzlaşmıştı. Bu arada Fransa, Almanya ve Rusya, Britanya'nın Afrika'nın güneyinde izlediği politikaya karşı ortak bir düşmanlık hissetmeye başlamıştı. Yine de savaş yaklaşırken ittifaklar daha güçlü hale geldiler. İttifak üyesi ülkeler arasında askeri personel irtibatı 20. yüzyıl başlarında askıya alınmışken,

yeniden canlandırıldı. 1905-1911 yılları arasında Avrupa'daki en dinamik ve tehlikeli silahlanma yarışları, Kuzey Denizi'nde Almanya ile Britanya'yı, Adriyatik'te sözde müttefik olan iki ülkeyi, Avusturya-Macaristan ile İtalya'yı karşı karşıya getiriyordu. Ama 1912-1914 yıllarında Avusturya-Almanya blokları ile Fransa-Rusya blokları arasındaki silahlanma yarışı bu iki rekabeti gölgede bıraktı.[23] 1912-1913'te Balkanlar'da yaşanan kargaşa diplomatik açıdan Fransa'yı Rusya'ya, Almanya'yı ise Avusturya-Macaristan'a yakınlaştırdı. Ayrıca 1904 ve 1907 antlaşmaları ve hemen arkalarından çıkan Fas ve Bosna-Hersek ilhakı krizleri Londra'yı Paris'le ve Sen Petersburg'la mutat işbirliğine yöneltmişti. Bütün bu gelişmeler, İttifak Devletleri'nin çember içine alınma fobisini ve Almanların bu çemberi kıramayacakları endişesini daha da derinleştirdi. Bethmann Hollweg 1909'da Almanya şansölyesi olduğunda, dış politikada temel görevini "bize karşı oluşturulan koalisyonu parçalamak" diye görüyordu.[24] Ama Britanya'yı 1909-1912'de silahlanma ve tarafsızlık müzakereleriyle, Rusya'yı da 1910-1911'de Asya nüfuz alanları üzerine anlaşmalarla koalisyondan koparma yönündeki girişimleri başarılı sonuç vermedi. Alman diplomasisi, İngiliz-Fransız-Rus ittifakındaki dayanışmayı sarsamadı ve bloklar arasındaki rekabet gitgide askeri bir nitelik kazandı. Bunun sonuçları arasında, Avrupa Uyumu denen temel uzlaşım mekanizmasının felce uğraması ile Berlin'de ve Viyana'da artan umutsuzluk vardı. Nitekim sonunda savaş kararları alındı.[25]

Dar bir hukuki çerçeveden bakarsak, Temmuz-Ağustos 1914 ittifak antlaşmaları hükümlerinin Avrupa'yı savaşa sürüklediği doğru değildir. Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a saldırısını desteklemesine gerek yoktu. Rusya önceden uyarıda bulunmaksızın genel seferberlik ilan ederek Paris'le yaptığı 1891 antlaşmasını ihlal etmiş oluyordu.[26] Britanya, Fransızlara, yalnızca, barışa bir tehdit halinde kendilerine başvuracağı taahhüdünde bulunmuştu. İngiliz kabinesi, 1839 Londra Antlaşması'ndaki Belçika garantisini yerine getirme kararının "hukuki bir yükümlülük değil, politik bir karar" olacağını düşünüyordu.[27] Yine de, ittifaklar olmadan Avrupa'nın büyük devletlerinin kararlarını

açıklamak imkânsızdır. Bethmann Hollweg, mevcut trendler sürerse, iki-üç yıl içinde askeri üstünlüğü ele geçirecek bir İtilaf Devletleri blokuyla karşı karşıyaydı; Fransa Rusya'dan desteğini çekerse, Balkanlar'da yerel kalacak bir savaşla bu bloku parçalama fırsatı veya Paris ve Petersburg kıta çapında bir savaşı seçerse, çok geçmeden onları alt etme fırsatı gördü. Tersinden bakarak, eğer Saraybosna suikastından sonra Avusturya-Macaristan'a destek olmazsa, Büyük Devletler arasındaki güvenilir tek müttefikini de kaybedeceğinden korkmuş olabilir. Krizin başından itibaren Bethmann Hollweg ve II. Wilhelm, Rusya seferberliğe girişirse, Almanya'nın da seferberlik ilan etmesi ve batıda mümkün olduğunca hızlı bir şekilde hareket etmesi gerektiği yönündeki askeri tezi kabul etmişti. Almanya'nın strateji planlaması, Rusya'yla savaşın ister istemez yayılacağı politik varsayımına dayanıyordu, nitekim bu varsayımın gayet yerinde olduğu ortaya çıkacaktı. Fransa hükümeti, ya Rusya'yla ittifakını bozma ya da savaşa girme seçeneklerinin bulunduğunu bildiren bir ültimatom alınca, ikinci seçeneği tercih etmek konusunda pek tereddüt etmedi. Cumhurbaşkanı Poincaré, daha sonra geçmişi değerlendirirken, hükümetin görevinin "Fransız politikasının çeyrek yüzyıldır dayandığı bir ittifakı yıkmamak" olduğunu, bu ittifakın "yıkılmasının bizi yalıtılmış konumda rakiplerimizin insafına terk edeceğini" yazmıştır.[28] Bethmann Hollweg ise, tersine, İngiltere'nin tarafsızlığını güvenceye alma potansiyeli konusunda aşırı iyimserdi, ama 29 Temmuz'da Fransa ve Belçika'nın Avrupa'daki topraklarını ilhak etmeme karşılığında tam da bunu teklif ettiğinde, Whitehall'da teklifi öfkeyle karşılandı. Rusya dışişleri bakanı, daha önceden, eğer Britanya mesafeli durursa, çarlık yönetiminin dostluğunu feda etmiş ve Hindistan'ı tehlikeye sokmuş olacağı uyarısında bulunmuştu. Bu uyarı, Britanya Dışişleri Bakanlığı'nda savaşa katılma eğiliminin güçlenmesine neden olmuş olabilir. Ama Britanya hükümetindeki kilit isimler açısından belirleyici önem taşıyan düşünce, Almanya'ya karşı Fransa'yı savunmanın bir güvenlik zorunluluğu olmasaydı. (Bu, hukuki veya ahlaki bir yükümlülük olarak görülmüyordu.) Başbakan Herbert Asquith 2 Ağustos'ta

şöyle yazıyordu: "Fransa'nın bir Büyük Devlet olmaktan çıkması Britanya'nın çıkarlarına aykırıdır."[29]

Demek ki 1914'te Almanya etrafındaki çemberi kırmayı ummuş, Fransızlar ve İngilizler ise müttefiklerinin yanında yer almıştı. Uluslararası kamplaşmanın altında yatan yapı açısından savaşın çıkışı bir dönüm noktası değildi. Tam tersine, 1904-1907 diplomasi devrimiyle oluşturulan kalıp 1917'ye kadar ayakta kalmıştı. Almanya ve Avusturya-Macaristan, düşmanlarının dayanışmasında çatlak meydana getirmek için politik teşviklerin yanı sıra artık askeri güç de kullanıyordu. Ama iki yöntem de işe yaramadı, tıpkı İtilaf Devletleri'nin karşı kampta çatlak yaratma girişimlerinin bir sonuç vermemiş olması gibi.

Bunun sonucunda doğan kilitlenmeyi en derinlemesine incelemiş olan tarihçi Lancelot Farrar'dır. Onun yazdıkları, koalisyonlar arası bir çatışma ile ikili bir çatışma arasındaki farkları kavramsallaştırmamıza yardımcı olmaktadır.[30] Savaşın ilk haftalarında Alman liderler, Fransa'yı ve Rusya'yı hızla dize getirmeyi, böylece Britanya'yı anlaşmaya zorlamayı umuyorlardı. Bethmann Hollweg'in 5 Eylül 1914 tarihli ünlü savaş hedefleri bu iyimserliği yansıtıyordu. Ama iki ay içinde hem o hem de Almanya başkomutanı Erich von Falkenhayn, kısa sürede büyük zafer kazanma şanslarının kaybolduğunu kabul etmiş, düşmanlarını bölerek kendilerini kurtarmazlarsa bir yıpratma savaşında yavaş yavaş tükenme riskiyle karşı karşıya olduklarını fark etmişlerdi. Bundan dolayı şansölye barış döneminde tekrarlayıp durduğu konuya döndü. Aralık ayında şöyle yazıyordu: "Bizim için her şey koalisyonu dağıtmaya, yani düşmanlarımızdan biriyle ayrı bir barış yapmaya bağlı." Ağustos 1916'da "İtilaf Devletleri koalisyonunu bozmak için" Rusya'yla bir anlaşma yapılmasını savunuyordu, Nisan 1917'de kayzere şunları söylüyordu: "Bugün olduğu gibi nihai barış görüşmelerinde de hedefimiz, düşmanlarımızdan biriyle veya ötekiyle ayrı barış yapmak olmalı. ... Temel düşüncemiz, düşmanlarımızın mevcut koalisyonunu parçalamak, içlerinden birini veya birkaçını kendi tarafımıza çekmek olacak." Benzer açıklamaları, Falkenhayn, Dışişleri Bakanı Gottlieb von Jagow ve onun koltu-

ğuna geçip 1917 ve 1918 yıllarında Alman diplomasisinin başında bulunan Richard von Kühlmann da yaptı. Örneğin Aralık 1917'de Kühlmann şunları söylüyordu: "İtilaf koalisyonunun dağılması ve bizim için daha uygun koalisyonların kurulması, diplomasimizin en önemli savaş hedeflerinden biridir." Bundan dolayı 1915'te Avusturya-Almanya birlikleri Polonya içlerine ilerlerken ayrı barış konusunda Rusları yoklayan, ama sonuç vermeyen girişimlerde bulunuluyordu. Aynı şekilde Falkenhayn Verdun'de Fransız kuvvetlerinin "canına okumaya" çalışırken, Almanlar bir yandan da diplomatik kanallardan ayrı barış için Fransızları yokluyorlar, yine başarı elde edemiyorlardı.[31]

Her iki tarafın verdiği korkunç kayıplara rağmen, 1916 yılı sonuna gelindiğinde, Almanlar istediklerine ulaşma konusunda iki yıl öncesinden daha ileride görünmüyordu.

Bunun bir nedeni, teklif edecek fazla şeyleri olmamasıydı. Fransa eğer müttefiklerinden kendini koparmaya istekliyse, Almanya Dışişleri Bakanlığı Haziran 1916'da, (Fransa'nın başlıca demir kaynağı olan) Longwy-Briey etrafındaki demir madeni havzası ve büyük bir savaş tazminatı karşılığında anlaşmaya hazırdı, ama eğer Fransa Britanya'nın yanında savaşmaya devam ederse, Almanya bu ülkeyi "tamamen ezmeye" çalışacaktı.[32] Bethmann Hollweg'in ardından şansölye olan Georg Michaelis, Almanlara demire erişme güvencesi verilirse, Longwy-Briey'nin ilhakından vazgeçmeye hazırdı.[33] Ama savaşın hiçbir anında Almanlar Fransa'nın Ren Bölgesi, Saarland ya da Belçika'daki hedeflerini karşılamaya niyetli değildi ve Alsace-Lorraine'de yalnızca birkaç sınır köyünü vermeye hazırdı. Almanya, Rusya'ya ise 1915'in başlarında gözden geçirilecek bir ticaret anlaşması ve başta Polonya sınır şeridi olmak üzere küçük sınır ilhakları karşılığında barış sunmaya istekliydi.[34] Ama Petersburg işbirliği yapmayı reddedince, Alman hedefleri büyüdü ve Kasım 1916'da Bethmann Hollweg, Polonya'nın Rusya'ya ait kısmına itibari bir bağımsızlık kazandırma, böylece Almanya'ya bir tampon alan yaratma projesini benimseyerek, kendisinin geri dönülmez saydığı bir adım attı.[35] Dahası Polonya deklarasyonu, Yüksek Komuta Heyeti'nde

Falkenhayn'ın yerini Hindenburg'un almasıyla ve yardımcılığına General Erich Ludendorff'un atanmasıyla başlayan yeni aşırı çizginin bir ilk işaretiydi. Fischer'in ve Hans Gatzke'nin gösterdiği üzere, 1915'ten itibaren Alman toplumunun geniş kesimleri, işadamları, çiftçiler, entelektüeller ve merkez ve sağ kanat politik partilerinin büyük bir çoğunluğu, Avrupa'da ve denizaşırı sömürgelerde ilhak ve tampon devletler yönünde çok kapsamlı iddiaları destekledi. Buna karşılık Falkenhayn, denizaltı savaşı gibi bazı meselelerde Bethmann Hollweg'le çatışma yaşasa da, savaş hedefleri ve Almanya'nın düşmanları arasında ayrılık yaratmanın önceliği konusunda genel olarak onunla aynı görüşteydi. Ne var ki Hindenburg ve Ludendorff topyekûn zafer arayışında taviz vermeye yanaşmadı, şansölyeyi köşeye sıkıştırmaya kararlıydı ve Wilhelm onlara karşı koymaya çekiniyordu. Kasım 1916'daki ve 1917 ilkbaharındaki savaş hedefleri tartışmalarında Berlin'i uzlaşmaz çizgiye ittiler.[36]

Yine de 1915 ve 1916'da Rusya ve Fransa, ittifaklarından ayrılıp Almanların koşullarını kabul etseydi, küçük toprak kayıplarıyla kurtulabilirlerdi. Savaş belirli bir şekil alıp çıkışından önce hayal bile edilemeyecek fedakârlıklar gerektirmesine rağmen, bu seçeneği tercih etmediler. Tam tersine, Almanya'nın İtilaf Devletleri kampında çatlak yaratmayı başaramamasının ikinci nedeni, bu devletlerin ittifakı bozmama konusundaki kararlılıklarıydı. Eylül 1914'de Londra Paktı'yla Britanya, Fransa ve Rusya ayrı müzakere ve barış yapmama taahhüdünde bulunmuştu. Bu konudaki kararlı tutumları, kısmen, Almanya'nın savaş öncesinde yarattığı korku ve güvensizlikten kaynaklanıyordu. Ayrıca birliği koruma ihtiyacı koalisyon idaresinin sabit bir önceliğiydi ve bu İtilaf Devletleri ittifakının diplomasi ve stratejisini kritik bir düzeyde etkiliyordu. Bu ihtiyacı en derinden hisseden muhtemelen Fransız hükümetiydi. Fransa, İttifak Devletleri'nden ve tarafsız ülkelerden gelen, barışa yönelik yoklama hamlelerine büyük kuşkuyla bakıyor, bu hamlelerin "tuzak" olabileceğini düşünüyordu. 1914-1915'te Fransa dışişleri bakanı olan Théophile Delcassé, Petrograd'daki İtilaf Devletleri kampına sadık kalma yanlısı kuvvetleri zayıflatabileceği

korkusuyla, Avusturya-Macaristan'a ayrı barış önerisi götürülmesi tasarısını veto etmişti.[37] Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın da benzer kaygıları vardı. Bir Rusya-Almanya anlaşmasından çekinmeseler, Londra da, Paris de, 1915 Boğazlar Antlaşması'na muhtemelen razı olmazdı. David French'in savına göre, İngilizler, savaşın başlarında, yeni bir İngiliz ordusu zafer kazanmada belirleyici rolü oynamaya hazır oluncaya kadar, çarpışmaların asıl ağır yükünü Fransa ve Rusya'nın çekeceğini umuyorlar, böylelikle Londra'nın barış masasında baskın konumda olacağını düşünüyorlardı. Böyle bir programın çürük temellere dayandığı çok geçmeden anlaşıldı. İngilizler 1915 ve 1916 yıllarında müttefikleri üzerindeki baskıyı hafifletmek için taarruzlar düzenleyerek çok ağır kayıplar verdiler ve Fransa'nın içindeki politik baskıları baş edilebilir hale getirmek için kuvvetlerini Selanik'e yönlendirdiler.[38] İtilaf Devletleri, diplomasi ve stratejilerini, ittifaklarına mensup herhangi bir devletin ayrı bir barış yapmaya yönelmemesi amacına göre düzenlemişti ve koalisyon büyüdükçe, bu gitgide daha karmaşık bir görev haline geldi. Aynı şey bir ölçüde düşmanları için de geçerliydi. Gerçi Almanya, Rusya'ya karşı ilk taarruzu başlatacakları yönünde Avusturya-Macaristan'a verdikleri sözü yerine getirmemişti, ama ertesi ilkbaharda Doğu Cephesi'ne takviye Alman kuvvetlerinin gönderilmesinin bir nedeni de, Viyana'nın ittifaktan kopabileceği endişesiydi.[39]

1914 ile 1917 arasında koalisyon faktörü açmazın bütün boyutlarını etkiledi. Askeri açıdan Fransa veya Rusya Almanya'nın karşısına tek başına çıksaydı, yenilecekleri kesindi. Avusturya-Macaristan da, Rusya'yla tek başına savaşsaydı, yenilgiye uğraması kaçınılmazdı. Her iki ittifak da, en güçlü üyelerinin tek başına sahip olduğundan çok daha büyük bir ekonomik güce ve insan gücüne sahipti. Cephe gerisinde müttefiklerinin desteğine duyulan güven, Fransız politikacı ve generallerinin ilk felaketlerden sonra bir araya gelmesinde muhtemelen hayati bir rol oynadı. Aynı faktörün, Rusların Polonya'da 1915'te hezimete uğradıktan sonra savaşı sürdürme kararlılığı göstermelerinde de son derece önemli olduğu görüldü. Diplomatik açıdan iki tarafın birbirine zıt savaş

hedefleri tek bir ileri adım atılmasını engellemişti, ayrıca Almanların düşmanları arasında ayrılık yaratma ve Avrupa'da politik gruplaşmaları yeniden düzenleme konusundaki ısrarları ile İtilaf Devletleri'nin bu konuda gösterdikleri direnç tam bir kilitlenme doğurmuştu. Eğer askeri harekâtla düşman cephesinin yarılıp geçilmesi, pasifist veya sosyalist devrim ve müzakerelerle uzlaşı yolu dışarıda bırakılırsa, bu kan ve kıyımdan bütün çıkış yolları kapalı görünüyordu.

İşte kilitlenmenin ortaya çıkışında koalisyon dinamikleri böylesine önemli bir rol oynuyordu. Şimdi savaşta yerleşen kalıbın 1917 krizlerini atlatıp varlığını korumasını ve bu kalıbın sonunda aşılmasını inceleyelim. 1917 yılının en çarpıcı gelişmesi, açmazın ikinci unsurunun erozyona uğraması, yani sivillerin ve muhariplerin morallerinin bozulmasıydı. Savaştan bıkkınlık en fazla doğuda kendini gösterdi. Avusturya-Macaristan ve Rusya kendi ittifakları içinde müttefiklerinin hedeflerini küçültmeleri için benzer girişimlerde bulundular. Yeni Habsburg İmparatoru Karl ve Dışişleri Bakanı Kont Ottokar Czernin, Alman Reichstag'ındaki muhalefete önerilerde bulundu. Rusya'da II. Nikolay'ın tahttan ayrılmasından sonra Petrograd'da kurulan geçici yönetim, II. Enternasyonal Bürosu'nun tarafsız ve muharip ülkelerin sosyalist partilerinin Stockholm'de bir konferansta bir araya gelmesi çağrısına sıcak bakıyordu. Avusturya-Macaristan'da ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin yükselişi kendini gösterirken, Rusya'da devrim olmuş, Fransız ordusunda isyanlar çıkmış, İtalyanlar Caporetto Muharebesi'nde ağır bir yenilgiye uğramış, Almanya'da ve Britanya'da çalışma hayatında huzursuzluklar ve grevler yaşanmıştı. ABD dışında muharip bütün ülkelerin hükümetleri en azından temasa geçmeye daha istekliydi ve başlıca barış girişimlerinin büyük bir çoğunluğu 1917 yılında yapılmıştır.

Prens Sixtus de Bourbon tarafından Avusturya-Macaristan ile İtilaf Devletleri arasında aracılık girişimi ve Briand-Lancken görüşmesi olarak anılan Fransa-Almanya temasları gibi olaylara ilişkin ilk değerlendirmelerde, bütün bunların başarısızlığa uğramasının nedeni olarak amatör aracıların beceriksizliği veya kişisel

entrikalar gösterilmiştir.[40] Oysa savaşan tarafların konumlarında bir değişiklik olmamıştı ve barışın önündeki engeller son derece büyüktü. Rusya ve Avusturya-Macaristan, iki tarafın savaş hedeflerinin sunumunda değişiklikler yaptırmıştı, ama esasa ilişkin pek bir şey değişmemişti. Ayrı barışı savunanlar, Lenin ve Bolşevikler iktidarı ele geçirene kadar iki ülkede de yönetime ağırlıklarını koyamamıştı. Gerek Karl'ın gerekse Petrograd geçici hükümetinin, müttefiklerinden kopamamalarının veya kopmak istememelerinin kendi sonlarını getirdiği iddia edilebilir. Rusya dışında sivillerin ve askerlerin moralleri sarsıldı, ama yeniden yerine geldi ve koalisyon dinamiği işlev görmeye devam etti. Britanya ile Almanya arasında sömürgeler ve Belçika konusunda ihtilaf vardı. Fransa ile Almanya arasında Ren Bölgesi ve Alsace-Lorraine, Rusya ile Almanya arasında Polonya ve Baltık bölgeleri ve Avusturya-Macaristan ile İtalya arasında Trentino ve Trieste ihtilaf noktalarını oluşturuyordu. Barış teklifleri, hâlâ, uzlaşmayı hızlandırma isteği kadar düşman ittifakını parçalama arzusuna da dayanıyordu.

Barış tekliflerinin büyük bir çoğunluğu Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan geliyordu, bazen Sosyalist Enternasyonal ile papa gibi tarafsızların müdahalelerinden de yararlanıyorlardı. İttifak Devletleri, kendilerini ilgilendiren toprakların büyük bir çoğunluğunu işgal etmişti ve Almanya için, denizaşırı sömürgelerini kaybetmesine rağmen, mevcut sınırlara göre bir ateşkes yapılması çıkarına olacaktı. Sixtus de Bourbon olayı, (olaydan ancak dolaylı olarak haberdar olan) Alman liderlerinde büyük rahatsızlık yaratmıştı. Fransa Armand-Revertera görüşmelerinde Habsburglara Alman toprağını teklif edince, Berlin Britanya ile ittifakı sona erdirmeyi umarak bir karşı öneride bulunmuştu. 1917 sonbaharına gelindiğinde Almanların Belçika kıyısında denizaltı üsleri ve Longwy-Briey'nin ilhakı taleplerinden artık vazgeçmiş olmalarına rağmen, Batı Cephesi'ndeki başka savaş hedefleri pek değişmemişti ve Doğu Cephesi'ndeki hedefleri her zamankinden daha iddialıydı.[41] Viyana'dan ve ülke içindeki muhalefetten gelen baskılar pek bir değişiklik yaratmamıştı ve Avusturyalıların kendileri de savaş öncesi statükoya dönerek bir barış yapmaya istekli değildi.

İtilaf Devletleri kampında durum benzerdi. 1917 yılı boyunca Fransa'nın savaş amaçları esastan ziyade görünüşte değişti; Londra'da Lloyd George kabinesi, Britanya'nın Ortadoğu hedeflerini genişletirken Milletler Cemiyeti'ni savunuyordu. Rusya'nın geçici hükümeti, çarlığın savaş hedeflerinin büyük bir çoğunluğunu bir yana bırakmaya istekliydi, ama ne Fransa ve Britanya'yı sınırlı istekler konusunda ikna edebildi, ne de özellikle Almanya'nın taleplerinin büyüklüğünü bildiği için o ülkelerden kopmayı göze alabildi. Benzer şekilde, Fransızlar ve İngilizler Karl'ı ittifakından koparma konusunda Sixtus de Bourbon aracılığından beklenti içine girmelerine rağmen, İtalya'ya taahhütlerine sadık kaldılar. Tam tersine, Lloyd George ve belki de Fransa Başbakanı Paul Painlevé, Almanya'nın doğudaki genişlemesine izin veren, "Rusya'nın arkasından yapılacak barış" üzerinde durmaya hazırdı. Ama İngiliz kabinesinin büyük çoğunluğu bu fikre karşı çıktı. Aynı tepkiyi ABD Başkanı ve Painlevé'nin halefi Clemenceau da gösterdi.[42] Almanya'nın barış teklifleri o sonbahar Fransa ve Britanya'ya ulaştığı zaman, her iki devlet de müttefiklerine danışana kadar müzakereyi reddetmeye karar verdi. Her ikisi de hâlâ düşmanla herhangi bir temasın ittifakı çözmeye başlamasından korkuyordu.

Almanya'nın çıkarı hızla bir ateşkes ilan edilmesindeyken, İtilaf Devletleri'nin ise sonunda kendilerinin galip çıkacakları umudunu koruyarak savaşı uzatmanın mı, yoksa tersi bir adımın mı uygun olduğu konusunda karar vermeleri gerekiyordu. İtilaf Devletleri'nin devam kararı vermesi ve savaş yorgunu kamuoylarının kararı desteklemesi, büyük ölçüde ABD'nin müdahalesine bağlıydı. Londra ve Paris'in önündeki karar karmaşıktı. ABD'nin kaynakları Rusya'nın kaynaklarından çok daha büyüktü ve Nisan 1917'den sonra Kuzey Atlantik devletleri potansiyel olarak düşmanlarından çok daha güçlüydü. İdeolojik olarak iki taraf daha keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılmıştı ve İtilaf Devletleri'nin otokratik yönetimlere karşı demokrasiler kampı olma iddialarının daha fazla geçerliliği vardı. Bütün bunlar, 1914'ün değil, 1917-1918 yıllarının, Avrupa çağının sonunu getirdiğini ve İkinci

Dünya Savaşı'ndaki büyük ittifakın ve NATO'nun öncüsü, "sinir sisteminin merkezi okyanus" olan bir koalisyonun doğuşunu bildirdiğini söylemenin gerekçeleri olarak gösterilebilir.[43] Ama ABD'nin savaşa girişi, Almanya'nın düşmanlarının birbirlerine bağlılığını ve uyumunu artırmamış, tersine azaltmıştı. Woodrow Wilson, gerek kamuoyu önünde gerekse özel görüşmelerinde Avrupa diplomasi geleneğine düşmanlığını gizlemiyordu. Gelecek için kolektif güvenliğe ve hukukun üstünlüğüne güvendiğini belirterek, güç dengesi ilkesini reddediyordu ve uzun vadeli ittifak taahhütlerinden kaçınıyordu. ABD ittifak içi gizli antlaşmalara mesafeli durmuştu ve müttefiklerinin yanında "işbirliği yapan, sınırsız, sorumlu bir güç" olarak çarpışıyordu, ama ayrı müzakere yapma hakkını saklı tutuyordu. ABD, hiçbir zaman Avrupa politikasının içine gömülmemişti, nitekim savaş boyunca da mesafeli konumunu korudu.

Wilson, kendisinin benimsediği hedefleri Lloyd George'un ve Clemenceau'nun paylaştığına, onlar uğruna savaştıklarına inanmıyordu, onlarla işbirliği sadece taktik bir işbirliğiydi. Buna karşılık iki lider de Wilson'ın duyduğu güvensizliğin farkındaydı, ama ona naif ve tecrübesiz biri gözüyle bakıyorlar, Amerikan gücünü kendi hedefleri için kullanabileceklerine inanıyorlardı. Kısacası ABD'nin savaşa girişi savaşı uzattı. ABD'nin savaşa katılması Berlin'i ürkütüp düşmanlarının isteklerine boyun eğmeye yöneltmedi, çünkü müttefiklere Amerikan askeri yardımı –hatta bir ölçüde lojistik yardımı– çok yavaş ulaşıyordu. Ama ABD hazinesinin açtığı krediler, iflasın eşiğine gelmiş olan Britanya ve Fransa'ya savaş harcamalarını karşılama imkânı sağladı. Almanya, Rusya'nın çöküşünün kendisine Britanya ve Fransa'yı, Amerikan kaynakları onlara dayanma fırsatı vermeden dize getirme imkânı yaratacağı düşüncesiyle kumar oynuyordu. Buna karşılık, Britanya ve Fransa da, Wilson'ın yardımıyla hâlâ hedeflerine ulaşacakları fikrine dayanarak kumar oynuyordu. "ABD hazırlığını sürdürdüğü belirleyici hamleyi yapana kadar," diye telgraf çekmişti Fransız dışişleri bakanı, "müzakere etmek için elverişli şartları elde etmiş olmayacağız." Lloyd George da anılarında attığı adımları benzer

gerekçelere dayandırır.[44] İki ülke de oyalama stratejileri izliyordu, 1918 yılında bir savunma savaşına ve daha sonra yapılacak belirleyici taarruzlara bel bağlamışlardı. Bu zaman planı Wilson'ın kendi planına da uyuyordu. Temmuz 1917'de (danışmanı Albay House'a yazdığı bir mektupta) müttefikleri konusunda sıkça alıntılanan şu yorumu yaptı: "Savaş sona erdiği zaman, onları kendi düşünme tarzımızı benimsemeye zorlayabiliriz. Çünkü o zaman başka açıdan olduğu gibi mali açıdan da elimizde olacaklar."[45] Wilson da bir bekleme oyunu oynuyordu, Almanya dize getirildiğinde müttefikleri karşısında üstünlüğünü iyice pekiştirecek bir konumda olmaya çalışıyordu – ama alıntının ilk kısmının altını çizmek gerekir. Almanya yenildikten ve militaristlerine hadleri bildirildikten *sonra*, Londra ve Paris'e karşı kartlar açılacaktı. Şimdilik ABD tarafsız güçlerin barışa aracılık etme girişimlerine karşı çıkıyordu.

Bu analiz savaşı sona erdiren olayların anlaşılmasını sağlayacak bir zemin sağlıyor. Doğu ve Batı Avrupa'da söz konusu olaylara götüren süreçler birbirinden çok farklıydı. Doğuda Mart 1918'de Brest-Litovsk'ta imzalanan Sovyet-Alman Barış Antlaşması'nın ardından Ağustos'ta onu tamamlayan bir dizi antlaşma yapıldı, böylece 1914'teki düzen tersine çevrildi ve eski Çarlık Rusyası toprakları artık Almanya'nın güdümündeki bir dizi uydu devletle kuşatıldı. Savaşı açmaza sokan yapıda açılan bu ilk gediğin temel nedeni, Rus kitlelerinin her ne pahasına olursa olsun barış yapılması konusunda ısrarlı olmalarıydı. Rus ordusunda tarihteki en büyük asker ayaklanması yaşanmıştı ve Troçki'nin "ne savaş ne de barış" taktiklerinin de başarısızlığa uğraması örneğinde görüldüğü üzere, Bolşevik liderler en aşırı taleplere bile karşı koyamıyordu. Ülke içindeki savaş yanlısı mutabakatın çöküşü askeri sorunu halletti ve diplomasi yalnızca sonucu onaylamış oldu.[46]

Batıda ise Almanya'nın 4 Ekim 1918'de ateşkes istemesinin görünür dolaysız nedeni, Bulgaristan'ın ateşkes başvurusu yapmasıydı. Bu, İttifak Devletleri'nin en küçüğünün çöküşünün en büyüğünün çökmesine neden olduğu anlamına gelmez. Bulgaristan'ın hamlesi bir felaketler dizisinin son halkasıydı ve Temmuz 1918'den

beri Batı Cephesi'nde inisiyatifi kaybetmiş olmaları, Almanların ateşkes teklifinin temel nedeniydi. Ludendorff'un ordusu, düşman kuvvetlerinden sayıca azdı, kötü donatılmıştı ve Somme ya da Ypres muharebelerinden ziyade İkinci Dünya Savaşı'nın tank ve hava destekli harekâtlarına benzeyen çarpışmalarla geri çekiliyordu.[47] Gerçi Almanlar hâlâ yabancı ülke topraklarında bulunuyordu, ama liderleri savaşı kazanma umutlarını yitirmişti.

Ama açmazda yalnızca askeri değişken değişmemişti. Berlin, bir bütün olarak İtilaf Devletleri'yle görüşme talebinde bulunmak yerine, yalnızca Woodrow Wilson'a başvurmuştu. Almanlar, bir ateşkesin yanı sıra, ABD Başkanı'nın Ocak 1918'de yaptığı "14 İlke" konuşmasında ve daha sonraki konuşmalarında belirttiği savaş hedeflerine dayalı bir barış talep ediyorlardı. Eşzamanlı olarak Alman kabinesinde yapılan bir değişiklik, hükümeti Reichstag'taki çoğunluğu daha fazla temsil eden bir yapıya kavuşturmuştu, böylece ABD'nin Prusya otokrasisine yönelik eleştirilerine bir karşılık verilmişti. Kısacası bu, karşı kampı bölmeye yönelik bir başka hamleydi ve mümkün olan en iyi anlaşmayı elde etmek amacıyla Almanya'nın kalan gücünden yararlanmaya çalışıyorlardı. Tabii ki bu hamlenin daha öncekilerden çok daha zorlayıcı koşullara dayandığı doğrudur, ayrıca çok farklı bir tepkiyle karşılanacaktı. 1917'de İngilizlerin ve Fransızların yaptığının tersine, Wilson ne teklifi reddetme ne de müttefiklerine danışma kararı aldı, kamuoyu önünde notalar teatisiyle düşmanının pazarlık gücünü kırmayı denedi. Almanlar silahlarına el konmasını öngören ateşkes koşullarını kabul etme sözü verdikten sonra, Wilson 29 Ekim-4 Kasım 1918'de Paris Konferansı'nda formel olarak müttefiklerine yöneldi. Bu konferansta temsilcisi Albay House, ABD'nin ayrı bir barış yapabileceği uyarısında bulundu. 4 Kasım tarihli Lansing Notası adı verilen metinde, Londra, Paris ve Roma, iki çekince koyarak "14 İlke"ye uyan bir "ateşkes sözleşmesi"ni kabul etti. Oysa Wilson, "14 İlke"yi belirlerken, müttefiklerinin daha kapsamlı hedefleriyle arasına mesafe koyma niyeti taşıyordu. Yedi gün sonra silahlar sustu. Dolayısıyla diplomatik açmazın aşılmasının önkoşulu askeri açmazın aşılması olmasına rağmen,

ateşkesin mevcut haliyle yapılmasının nedeni, ABD'nin bir ölçüde hakem rolü üstlenerek, iki tarafı kendi şartlarıyla bir düzenleme yapmaya zorlamasıdır. Almanya'nın düşman kampı bölmeyi nihayet başarmış gibi göründüğü söylenebilir.

Böyle bir yorum yanıltıcı olacaktır. Wilson gerçekten daha önce hiçbir müttefikin elde edemediği bir güçle hareket etmesini sağlayan bir üstünlük sağlamıştı. Ama Avrupa çağının kapandığı ve Amerika yüzyılının başladığı sonucuna varmamalıyız. Tam tersine, İngilizler ve Fransızlar savaşı kendilerine tam uygun zamanda sona erdirdiler. İki hükümet de, eğer savaş sürerse, Amerikan üstünlüğünün daha da artacağını, ayrıca artık İttifak Devletleri'nin savaştan zaferle çıkan ülkelerin dayatacakları şartları kabul edecek ölçüde zayıfladığını hesaplıyordu. Almanya'da cephe gerisinin çöküşü, 9 Kasım'da II. Wilhelm'in tahtını bırakmasıyla ve sosyalist bir geçici hükümetin kurulmasıyla zirve noktasına ulaşmıştı. Aslında bu çöküş, askeri yenilginin nedeni değil, sonucuydu. Ama Almanya'nın bu yenilgiye direnebilme yeteneğinin yok edilmesiyle, Üçlü İtilaf'ın Washington'a bağımlılığı azaldı ve Wilson'ın pazarlık konumu zayıfladı. Zaten Lloyd George ve Clemenceau, 14 İlke'nin kendilerine ciddi kısıtlamalar getirmeyecek ölçüde belirsiz olduğuna karar vermişti. Ateşkes antlaşmasının *askeri* hükümleriyle istediklerinin çoğunu elde ettiler. Fransa Alsace-Lorraine'i, Saar bölgesini ve güney Ren Bölgesi'ni işgal etti; Britanya Alman donanmasını enterne etti, Alman kuvvetlerini Belçika'dan çıkardı ve Almanya'nın sömürgelerini ele geçirdi. İtalya da Dalmaçya'da istediği toprakları işgal etti. Genel olarak bakıldığında, Kasım 1918 ateşkesi ABD'nin kendi görüşlerini dayatma gücünü zayıflattı. Wilson barış konferansında kendi düşünme tarzını müttefiklerine dayatamadı, müttefiklerinin savaş hedeflerini sınırlama konusunda yalnızca mütevazı başarılar kazandı. Versailles Barış Antlaşması görüşmelerinde hem Wilson hem de müttefikleri, biraz olsun birlik görüntüsü vermek ve sarsılan bir koalisyonu korumak için tavizler vermeyi gerekli gördüler.[48]

Buraya kadar söylediklerimizi özetleyelim. Burada uluslararası çatışmanın niteliğine ilişkin bir yorum sunmaya çalıştım. Bu,

olası birçok yorumdan yalnızca biridir, ama güçlü kavrayışlar sağlamaktadır. Gerçi yeni çalışmalar kamuoyu karşısındaki birlik görünümünün arkasında yığınla gerilim ve çekişme bulunduğunu gözler önüne sermiştir, yine de en çarpıcı nokta, en azından 1918'e kadar iki tarafta da ittifak bağlarının sağlamlığıdır. Ne ilk üç yılın açmazı ne de 1917'deki barış teklifleri, 1879 ile 1907 yılları arasında oluşturulan uluslararası ittifakları yeniden yapılandırmıştır. Ayrıca Japonya, Osmanlı İmparatorluğu ve İtalya gibi ittifaklara yeni katılan devletler, Avusturya-Almanya ve Fransa-Rusya blokları etrafında oluşan kamplara kuvvetlerini ilave etmiştir. 1918'de ise, Bolşevik Devrimi ve Wilson'ın yeni aktif politikası daha önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişiklikler ateşkesin zamanlamasını ve niteliğini kısmen açıklamaktadır. Çıkarılacak en genel sonuç, iki karşıt bloktaki Büyük Devletlerin diplomatik bağımsızlıklarını büyük ölçüde koruduklarıdır. Savaşın çıkışı bütün cephelerde çarpışma istekliliğini gerektirirken, sona erişi için de genel bir barış arzusu gerekliydi. Kasım 1918'de ABD ve Almanya'nın yanı sıra Britanya ve Fransa da ateşkesin çıkarlarına hizmet edeceğine inanıyordu; bütün taraflar savaşın uzamasının savaş sonrası düzenlemelerde nüfuzlarının azalmasına yol açacağından çekiniyordu. Washington'da bile Amerikan milliyetçiliğinin daha fazla güçlendirilmesi, ABD'nin maddi üstünlüğü ne kadar artarsa artsın, Wilson'ın istediği türde barış antlaşmasını elde etme şansını azaltabilirdi. 1917'de ise tam tersine, İtilaf Devletleri bloku içindeki gücün daha fazla dağılması ve söz konusu devletlerin ittifakın dağılması korkusu, savaşa son verilmesi önündeki diğer engelleri daha da pekiştiriyordu.

1914-1918 dönemindeki uluslararası politikanın koalisyon dinamikleri üzerine odaklanmak, daha sonraki gelişmelere de ışık tutar. Savaş sırasında İtilaf Devletleri blokunun sağlamlığı ile daha sonra hızla yıkılması arasında dikkat çekici bir karşıtlık göze çarpmaktadır. Daha Paris Barış Konferansı'nda (Viyana'da bir yüz yıl önce yaşananların tersine) galip devletler arasında mutabakat sağlamanın o kadar güç olduğu görüldü ki, bu devletler müzakere ederek aralarındaki dayanışmayı tehlikeye sokmaktansa yeni-

len düşmanlarına barış şartlarını dayatmayı tercih ettiler.[49] ABD Senatosu antlaşmayı onaylamayınca, konferansta Fransa'ya önerilen İngiliz-Amerikan garantisi geçersiz hale geldi. 1920'li yıllar boyunca İngiliz strateji planlamacıları, hem Fransa'ya hem de ABD'ye çok muhtemel değilse de, potansiyel düşmanlar olarak baktılar. Atlantik'teki bir çıkar ortaklığının gayriresmi izlerinin kaldığı doğrudur. Örneğin merkez bankaları arasında zaman zaman işbirliği yapılmış ve Locarno döneminde İngiliz-Fransız diplomatik yakınlaşması yaşanmıştır. Ama 1929'dan itibaren ekonomik krizin kendini göstermesi, işbirliğinin yıkılmasına yol açan süreçleri pekiştirdi. Öyle ki, 1930'ların başlarında Batı'da birlik bulunmaması, savaş sonrası düzene Alman, Japon ve İtalyanların meydan okumalarının son derece güçlü hale gelmesine katkıda bulundu.[50] Daha önceki uluslararası düzenlemeler de zamanla gözden geçirilip değiştirilmişti. Gelgelelim 1919-1920'nin çarpıcı yanı, düzenin yıkılış sürecinin hızıydı. 1939 yılında Britanya ve Fransa kendilerini yine Almanya'yla, üstelik daha elverişsiz koşullarda bir savaşın içinde buldular. Birinci Dünya Savaşı'ndaki İtilaf Devletleri koalisyonu üzerine yeni araştırmalar, bu ittifakın zafer anında bile ne kadar kırılgan olduğunu vurgulayarak söz konusu gelişmelerin açıklanmasına katkıda bulunmuştur. Araştırmalardan çıkan sonuç, bu ittifakı bir arada tutan unsurun, esas itibarıyla jeopolitik kaygılar olduğudur. Söz konusu devletler, Almanya yenilgiye uğratıldıktan sonra, kalıcı istikrarı sağlamak için uyumlu eylemi sürdürme isteğinden veya öngörüsünden yoksundu.

Bütün bunların daha yeni dönemde yaşanan olaylarla bağlantısı kurulabilir. 1914-1919'da Almanya'ya karşı cephede kültürel, ideolojik ve ekonomik dayanışma kuşkusuz pek sağlam değildi, ama 1941-1945 dönemindeki benzer cephede ve 1991'in Körfez Savaşı koalisyonunda bu dayanışma daha da zayıftı. Saddam Hüseyin'e karşı Batı-Arap koalisyonunun varlığını sürdürmesi, büyük ölçüde, Körfez Savaşı'nı sona erdiren ateşkesin, Kasım 1918 ateşkesine benzer şekilde, Irak tehdidini ortadan kaldırmasının bir sonucuydu. Sovyetler Birliği'ne karşı Soğuk Savaş'ı "kazanan" Kuzey Atlantik ve Pasifik ülkelerinin ittifakı, Körfez

koalisyonuna kıyasla, kültürel ve ideolojik açıdan daha uyumlu ve ekonomik açıdan birbirlerine daha fazla bağımlı ülkelerden oluşuyordu ve arkasında kırk yıllık bir işbirliği süreci bulunuyordu. Ama 1920'lerdekinden çok daha bütünleşmiş ve homojen bir Batı dünyasında bile, bütün bunların, 1918'deki zaferin semerelerinin çarçur edilmesine benzer bir çöküşü ne kadar süre engelleyeceği belirsizliğini korumaktadır.

İKİNCİ KISIM

Savaşın Yürütülüşü

4. Bölüm

Birinci Dünya Savaşı'nda Teknoloji: *Aşağıdan Bir Bakış*

MARY R. HABECK

Birinci Dünya Savaşı, askerlerin tek tek eşi benzeri görülmemiş yıkıcılıkta bir teknoloji karşısında ezildiği bir çatışma, makineler savaşı, *Materielschlacht* olarak kolektif hayal gücümüze girmiştir. Dumansız barut, makineli tüfek, TNT ve başka güçlü patlayıcılar, ağır toplar, seri ateş eden, arkadan dolma piyade tüfeği, denizaltı ve önem bakımından en son sırada sayılamayacak uçak kullanımının doğrudan bir sonucu olarak çarpışmalardaki ölüm oranında olağanüstü artış görülmüştü. Savaş sırasında da el bombaları, siper havanları, zehirli gazlar, alev makineleri ve tanklar bu uzun teknik "başarılar" listesine eklendi.[1] 19. yüzyıl savaşlarında ikmal maddelerinin neredeyse tümü atlar ve askerler için kullanılırken, 1914'ten sonra artık makinelerin ikmali askerlerin ikmaliyle kıyaslanamayacak kadar pahalı ve zor hale geldi.

Dönemi inceleyen neredeyse bütün araştırmacılar, savaşın bu şekilde sanayileşmesinin, yalnızca savaşın kendisinin nasıl yapıldığı üzerinde değil, savaşa katılan toplumlar üzerinde de derin izler bıraktığına dikkati çekmiştir.[2] Belki de en önemli gelişme, yeni silahların taktik savunmaya olağanüstü bir avantaj kazandırmasıydı. Bu durum Batı Cephesi'nde bir açmaza neden olmuş, ayrıca savunma yapan iyi donanımlı birliklere nerede saldırılmaya çalışılmışsa, orada ağır kayıplar verilmiştir.

Bu sonuç, bugün bize aşikâr görünebilir, ama o dönem için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Askeri liderler teknolojinin saldırının lehine olabileceğini veya asıl belirleyici unsurun moral üstünlüğü olduğunu savunmuşlardı. Avrupa ordularının komutanları ancak savaş başladıktan sonra, sanayileşmiş savaşın yarattığı yeni şartlar altında hareket kabiliyetini korumanın bir yolu bulunmadıkça, ateş gücünü artırmanın ne kadar beyhude bir çaba olduğunu gördüler. Teknolojinin yarattığı soruna bir cevap bulmaya yönelik yoğun arayış 1915'te başladı ve savaşın sonuna kadar pek başarı elde edilemeden sürdü.

Aynı zamanda, Birinci Dünya Savaşı kasırgasıyla sürüklenen sıradan askerler, fiziksel ve psikolojik açıdan bu süreci atlatmak için, daha dolaysız ve yakın bir düzeyde teknolojiyle baş etmek zorundaydılar. Savaş malzemesini anlama mücadelesi, askerlerin anılarında, günlüklerinde ve mektuplarında baskın bir motiftir. Bütün bunlar, her şeyi yutan ateşe karşı zayıf insanlar imgesi yaratmıştır. Her şeyi yutan ateş, Dünya Savaşı'na ilişkin güçlü bir mitos haline gelecek ve daha sonraki kuşaklar için Samuel Hynes'ın "kafalardaki savaş" adını verdiği olguyu şekillendirecekti.[3] Askerlerin savaş tasvirlerinden, yeni silahlarla yaşama mücadelesinin en aşırı halini aldığı yerin, askeri teknolojinin, üç imparatorluğun ordularını yerlerinden kıpırdayamaz duruma soktuğu Batı Cephesi olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Eric Leed'in işaret ettiği üzere, cephedeki birçok asker, teknolojiyi akıl almaz bir canavar gibi gördükleri için, malzeme savaşıyla başa çıkmayı başaramamıştır.[4] Ama her asker teknolojiyi şeytani bir güç olarak görmüyordu ve askerlerden bazıları modern savaşın teknolojik aygıt ve gereçlere dayalı niteliğine belli bir sevgiyle –hatta kimi zaman aşkla– yaklaşmayı öğrenmişti.

Cephede savaşan askerlerin kaleminden çıkan mektup ve anı yığınlarını tarayan herhangi bir kimse, savaşta kullanılan teçhizata, günlük hayatın maddi dokusuna neredeyse sürekli yapılan referanslara şaşıracaktır. Peki çok farklı ekonomik ve sosyal gelişme düzeylerindeki toplumlardan gelen farklı orduların askerlerinin kullandığı ortak bir dilden söz edebilir miyiz? Genel olarak bak-

tığımızda bu soruya cevabımız bence "evet" olmalıdır. Askerlerin savaşa tepkilerini değerlendirirken burada üzerinde durulan tek kategorinin –savaşın teknolojik niteliğinin– çok ötesine geçen ve askerlerin yazdıklarını başka bütün anlatılardan ayıran bir anlatı türü önerdiğini söyleyen Hynes'ın izinden gidiyorum. Hynes bu türe "asker hikâyesi" adını verir.[5] Bu makale, sanayileşmiş savaşın Fransızların ifadesiyle *l'imaginaire*'i [tahayyülü] hakkındadır, yani askerlerin, kendileri için hem tanıdık hem de çok, ama çok yabancı bir dünyayı anlamlı kılmaya çalışırken kullandıkları metaforlar ve anlamlandırma pratikleri hakkındadır.

Bu metaforlar nereden geliyordu? Tabii ki bu soruya çok yönlü bir cevap zorunludur. Savaşta çarpışan askerlerin büyük bir çoğunluğu daha önce kırsal alanlarda yaşadığı için, kentli, iyi eğitim görmüş subayların anılarını tam anlamıyla savaşı temsil eder nitelikte saymak güçtür. Ama kent sakiniyken asker olanların dilini kırsal alanlarda yaşamış yurttaşların düşünce ve ifade tarzlarına uyumlu kılan pek çok bağlantı noktası vardır. Bir yandan yeni savaş makineleri karşısında büyülenme söz konusudur; öte yandan da, giderek kontrolden çıkan, sarmal şeklinde büyüyen korku. Asker hikâyesi, makinelerin onları kontrol eden insanların zihninden çok daha hızlı geliştiği bir savaş hakkındadır. Denklikten uzak olan bu gelişme hızları, çok farklı insanların savaş teknolojisine verdikleri tepkilerin kritik bir unsurudur.

Sanayileşmiş çarpışma tarzı, hepsinin deyim yerindeyse ayaklarının yere basmasını, hayallerden uyanmasını sağlamıştır. Bazıları gerçeğin soğuk yüzünü ötekilerden daha bir şiddetle hissetmiştir. İtalyan fütürist hareketindeki romantik hayalciler, öldürmeye yönelik makinelerin savaş öncesinde kurdukları hayal âleminde olduğu kadar güzel olmadığını gördüler. Efsanevi fırtına birlikleri üyesi Ernst Jünger bile, bombardımanın korkunç ağırlığı altında ruhsal çöküntü yaşamıştı. Ruhsal çöküntü yaşayan başka askerler bu konuda onun kadar yaygara koparmadılar. Yalnızca kendi güçlerinin çok ötesindeki kuvvetlerle karşı karşıya kalmışlardı.

* * *

Bir ölçüde idare edilebilecek, ama üstesinden gelinemeyecek güçlerle yüzleşmenin yol açtığı bu stoacı duygu, *Materielschlacht* hakkındaki asker anlatılarına kabaca birlik kazandıran unsurdu. Savaşın uğradığı değişikliğin böyle özlü bir biçimde kabul edilmesi pek de şaşırtıcı değildir. Savaş hakkında yazan askerler 1914 yılı Ağustos ayında çarpışmaya başlayan profesyoneller değildi. Söz konusu anlatıları kaleme alanlar, savaşın ilk birkaç ayında büyük bir kısmı yok edilen küçük profesyonel orduları takviye etmek veya onların yerini almak üzere askere alınan kişiler ve gönüllülerdi. Bu yeni orduların subayları, savaşın patlak vermesinden önce silahlı kuvvetlerde pek az deneyimi bulunan veya hiç deneyimi bulunmayan genç, eğitimli, orta sınıf erkeklerdi. Ortak bir eğitim ve sınıf geçmişini, savaş konusunda bir masumiyeti paylaşmaları, bu yeni askerlerin yazdıklarında görülen benzerliklerden bazılarını açıklamaktadır.[6] Komuta ettikleri askerler, savaş öncesi seferberlik nedeniyle askerlik hayatını tanımış olabiliyordu, çünkü 1914'te Fransa'da ve Almanya'da ilan edilen seferberlik askerliği birçok genç için sıradan bir deneyim haline getirmişti. Ama Schlieffen planının başarısızlığa uğramasından ve siper savaşının iyice istikrar kazanmasından sonra askerlik hayatının neye benzeyeceği hakkında kimsenin bir fikri yoktu. 1914 Noel'inde bütün bu kişiler kimsenin gönüllü olmadığı bir savaşa girmişlerdi. Bir kere bu savaşa girince de, artık çıkış söz konusu değildi.

Makineler askerleri yapılacak işlerden kurtarmamış, ama o kaçınılmaz ortama hapsetmişti. Savaş makinelerinin çarpışma yükümlülüklerini veya siperleri düşman askerlerinden temizleme işini piyadenin sırtından alması söz konusu değildi, ama bu makineler bir anda oldukları yerde adeta dondular: Orduları hareketsizliğe mahkûm ederek öldürmenin sistematik bir şekilde sanayileşmesine imkân tanıdılar.

Bu muazzam çelişkiyle karşı karşıya kalan siperlerdeki askerler, hayatta kalmak için savaş alanına uyum sağlamak ve kendilerini ve teknoloji hakkındaki görüşlerini radikal bir şekilde dönüştürmek zorundaydılar. Leonard Smith'in bu kitabın 5. Bölümü'nde gösterdiği üzere, uyum sağlama süreci, askerlerin savunma mev-

ziini kaderleri olarak kabul ediverdikleri basit bir değişim değildi, çok daha fazlasını içeriyordu.[7] Savaşın ve kendi teknolojilerinin kurbanı olmaktan kurtulmak için, iyiden iyiye dirençli hale gelmeleri, çelikten sinirlere sahip olmaları, Marc Bloch'un deyişiyle "titremeden ayakta durmasını" bilmeleri gerekecekti.[8] Jünger bu durumu çok erkenden görmüştü: "Bu yaban bölgede, havası binlerce ve binlerce çürüyen cesedin kokusuyla dolu şu ortamda bir insanın hayatı nedir ki? Ölüm her mermi çukurunda acımasızca çukura yatmış, tek tek her askeri bekliyordu, bir yandan da tam da bu nedenle insanı acımasız hale getiriyordu. Kahramanlık burada son kez veda etti. Savaşın artan şiddetine boyun eğmek zorunda kaldı, tıpkı makineler dizginleri ele geçirince bütün ince ve kişisel duyguların boyun eğmek zorunda kaldığı gibi."[9]

***

Askerler, makinelerin bu dizginleri ele geçirme sürecini nasıl gördüler? Teknolojiyi temel olarak üç farklı biçimde değerlendiriyorlardı: insanüstü veya doğaüstü (canavar gibi ve şeytani); insani olmayan (ya makine gibi veya bir doğa kuvveti olarak) ve insani veya insan dünyasıyla bağlantılı olarak. Birinci Dünya Savaşı'nın askerleri bütün bu metaforları kullanmıştır, ayrıca bunlar üzerine çok çeşitli varyasyonlar geliştirmişlerdir. Kimi zaman, cephede beklerken, öldüren, hissiz metalden başka bir şeyin söz konusu olmadığını kabul etmişler, kimi zaman da topların, tankların ve bombaların (genellikle habis) niyetler ve hisler taşıdığına inanmayı tercih etmişlerdir. İnsanlar, en çok, teknolojiyi savaş öncesindeki hayatlarından nesnelerle ve varlıklarla (hayvanlarla veya insanlarla) kıyasladıkları zaman, kontrolü ellerinde tuttuklarını, teknolojinin efendisi olduklarını hissetmişlerdir. İnsani olmayan varlıklar metaforunun kullanılması, teknolojiyi başa çıkılması güç bir olgu olarak gördüklerini, yine de eski hayatlarının kapsamı içinde onu idare etmenin bir yolunu aradıklarını göstermektedir. Ama savaş silahlarını doğaüstü veya canavar gibi varlıklar olarak algıladıkları zaman, teknolojiyi kontrol edilemez görüyorlar, kendi hayatlarını başa çıkılamaz sayıyorlar demekti. İşte bu koşullar altındaki askerler, Eric Leed'in terminolojisini kullanarak

söyleyecek olursak, *no man's land*'in (iki cephe arasında, kimseye ait olmayan tehlikeli arazi) belirsizlik hapishanesine – birçoğunun hiçbir zaman kurtulamadığı korkunç bir ortama giriyorlardı.

Leed'in çalışması göstermiştir ki, bir noktada askerler bir karar vermek zorunda kalıyordu: Ya savaşın silah ve gereçleriyle birlikte yaşabileceklerine inanıyorlardı ya da silahları ve silahların temsil ettiği gayri şahsi çarpışmayı temelden reddediyorlardı. Teknolojiyi kabul veya reddetme kararı, tabii ki her zaman bilinçli bir tercih değildi. Bazı askerler, uzun bombardımanların, aralıksız mitralyöz ateşinin, bombaların ve havan toplarının beraberinde getirdiği gerilimi kaldıramıyordu. Ama şu nokta açıktır: Teknolojinin askerlerin moralini bozduğu zamanlar da vardı, onları yüreklendirdiği zamanlar da. Hangi duygunun baskın çıkacağını belirleyen farklı şartlar söz konusuydu. Yine askerlerin teknolojiyi tasvir ederken kullandıkları metaforlar, ruh hallerindeki dalgalanmaları, savaş silahlarına katlanabildikleri anlar ile bu silahlardan nefret edip korktukları anlar arasında gidip gelmelerini görmemize yardımcı olmaktadır.

Bu yeni savaşçıları çarpan ilk şey, modern muharebenin ve kullanılan silahların yabancılığı ve alışılmadıklığıydı.[10] Çarpışmalar sona erdikten yalnızca iki yıl sonra anılarını yazan Jünger, "savaşın çeşitli gürültüsüne" ilk kez maruz kaldığında ne kadar masum olduğunu anlatır: "Hâlâ bir çarpışma tecrübem olmamıştı ve çarpışmayı bir acemi gözüyle görüyordum. Muharebe, başka bir gezegendeymişçesine garip ve bağlantısız bir şekilde yürüyormuş gibi görünüyordu. O sırada yüreğimde hiç korku yoktu. Çünkü görülmediğimi hissediyordum ve herhangi bir kimsenin beni hedef alacağına veya vurulabileceğime inanmıyordum. Gerçekten, birliğime yeniden katıldığım zaman cephemizi tam bir sükûnet içinde gözden geçirdim. Cehaletin verdiği cesaretti bu."[11]

Yeni dünyalarının tuhaflığının ötesinde, cepheye gelen askerlerin üzerinde en fazla yorum getirdikleri unsur, yeni savaş malzemesinin yarattığı sesti; topların, tüfeklerin, mitralyöz ateşinin gürültüsüydü.[12] Birçoklarına göre, kulakları sağır, insanın zihnini allak bullak eden bir çarpma, patlama, çatlama sesleri kakofonisi

insanın üzerine çullanıyordu. Anıların neredeyse hepsi, bombardımanları, başlarının üzerinde uçan, vızıldayan, çığlık gibi acayip sesler çıkaran top mermilerini tasvir eder.[13] Savaşla tanışmasını anlatan Alman askeri Hans Zöberlein, yalnızca "ebedi Verdun Muharebesi'nin tehdit edici, korkunç sesini" hatırlar.[14] Kimi askerler de o denli sarsılmışlardır ki, yalnızca duydukları sesleri kaydederler.[15] Teknolojinin seslerinin en rahatsız edici yönlerinden biri, cepheye yeni gelen askerin bu seslerin ne anlama geldiğini ve onlara nasıl tepki vermesi gerektiğini bilmemesiydi.[16] Bilgisizlik, yeni askerin sinirlerinin sürekli gergin olmasına yol açan bir kargaşa yaratıyor, ortamla pozitif bir şekilde ilişkiye geçmesini engelliyordu. 1914 yılı Ağustos ayında Paris'e doğru geri çekilişte yer alan Paul Lintier şunları yazıyordu: Gürültü ve duman insanın üzerine öyle bir çullanır ki, "ölüm kaçınılmaz görünür. Tehlike bilinmez; hayal gücü de onu bin kat büyütür. İnsan tehlikeyi analiz etmek için hiçbir girişimde bulunamaz."[17] Aslında, Leed'in işaret ettiği üzere, yeni ve ürkütücü sesler, insanların batıl inançlara daha fazla kapılmasına yol açıyor, kontrolün kendi ellerinde bulunmadığına, kaderin ve makinelerin insafına kaldıklarına inanmalarına neden oluyordu.[18]

Askerler ateş altında nasıl hareket etmeleri gerektiğini de öğrenmek zorundaydı. Doğal tepki, başını eğip sinmekti, ama genç bir Amerikalı olan Jack Campbell şöyle yazıyordu: "İnsan çok geçmeden bunu yapamadığını öğrenir. Yoksa hayat yalnızca çok uzun bir 'eğilme' olup çıkar."[19] Bir başka yeni asker şöyle yazıyordu: "Kısa menzilden tüfek ateşi nispeten çocuk oyuncağıdır, ama dün gece mermiler başımın üzerinde vızıldarken, kendimi sürekli olarak başımı eğerken buldum. Bu alışkanlıktan kısa sürede kurtulmamız gerekir, çünkü boyun kaslarımızı ağrıtmaktan başka bir işe yaramıyor."[20] Genç bir Galli subay olan Bernard Adams, ilk ciddi top ateşiyle karşı karşıya kaldığı zaman ne yapacağını büsbütün şaşırmıştı, daha sonra şunları yazacaktı: "Ne yapacağım konusunda en küçük bir fikrim yoktu. Sanırım ders kitapları 'Zemine yüzükoyun yatın' diyordu. Bunun üzerine emir erime baktım; bisikletinin arkasında başını eğip sinmişti, eminim

hiçbir askeri eğitim kitabı böyle bir pozisyonu tavsiye etmez! Ben de onu taklit ettim, herhangi bir şeyin arkasına saklanmadan başımı eğip sindim."[21]

Cephede geçirdikleri sonraki birkaç hafta içinde, askerler teknolojik savaşla nasıl başa çıkacakları konusunda ilk derslerini alıyorlardı. Genel olarak izlenen iki yol vardı: İlkin, farklı sesleri tespit etmekte uzman haline geliyorlar, ikinci olarak, ateş altında yaşamaya daha alışkın askerleri taklit ediyorlardı. En acil ihtiyaç, işitmeyi yeni baştan öğrenmek ve teknolojinin gürültüsünü çok iyi ayırt edebilmekti, çünkü böylece hangi seslerin hayatları için tehlikeli, hangilerinin sadece sinir bozucu olduğunu anlayabilirlerdi.[22] Wilfred Brenton Kerr seslere alışmayı "mantıklı güven duygusu" olarak nitelemiş; bu duyguyu, "ne zaman tehlike olup ne zaman tehlike olmadığını bilmek" olarak tanımladıktan sonra şunları yazmıştır: "İnsan, top mermisinin nereye düşeceğini sesinin yüksekliğinden kestirebiliyordu. Tepenizde tren gibi bir gürültü, millerce geride bir yere düşeceği anlamına geliyordu; çığlık gibi tiz bir ses veya derin bir gümbürtü yakın tehlikeyi gösteriyordu; ikisi arasında çok geniş bir yelpazede sesler bulunuyordu ve bunları insan doğru olarak yorumlamayı çok geçmeden öğreniyordu."[23] Lintier'in yazdığına göre, bunun sonucunda "insan artık boş yere çömelip büzülmüyor, yalnızca gereken yerde, bilinçli olarak sığınma arıyor. Artık tehlike size hükmetmiyor, siz tehlikeye hükmediyorsunuz."[24] Cephedeki daha eski ve daha tecrübeli askerler, özellikle ateş altında en fazla serinkanlılık gösterenler, genç askerlere öykünecekleri en iyi örnekleri sağlıyordu.[25] Yörenin ahalisinden de yararlanılabiliyordu, çünkü o insanlar genellikle modern askeri teknolojiye herkesten daha fazla maruz kalmış oluyorlardı. Şarapneller patlarken evlerinin önünde sakince ayakta duran kadınları görünce, Adams utanıp "ellerini başının üstüne koyup çömelme pozisyonunu" terk etmişti.[26]

Yeni askerin, savaşla tanışma evresini geçtikten sonra da, teknolojiye başarıyla uyum sağlaması için alması gereken hâlâ çok yol vardı. Hangi seslerin potansiyel olarak tehlikeli olduğunu bilmek, uçan çelik parçalarından gelebilecek ölüm ve yaralanma

tehlikelerinden kurtulabileceği anlamına gelmiyordu. Askerler ağır topların, tüfek ateşinin ve havanların yarattığı tehlikelerle yaşamayı öğrendiği zaman, düşman onların hayatlarını zorlaştıran başka yöntemleri devreye sokuyor; zehirli gazlar, tanklar ve bombalar kullanıyordu. Askerlerin, karşılaştıkları teknolojiyi tasvir ederken sürekli değişen metaforlar kullanarak, şeytani, insani olmayan veya her nasılsa insanların dünyasıyla bağlantılı bir güç olarak nitelemeleri, teknolojiyi nasıl gördüklerini ve böylelikle savaşa ne ölçüde uyum sağladıklarını göstermektedir. Leed'in belirttiği üzere, savaş deneyimlerinde bir noktada çoğu asker "şeytanların" ve "canavarların" cephede hüküm sürdüğüne inanıyor, savaşta kullanılan malzemeyi neredeyse kavranılmaz, kesinlikle kontrollerinin ötesinde ve müthiş tehlikeli nesneler olarak görüyordu. Teknolojinin seslerine ilişkin anlatılarda bu nokta en bariz şekilde görülür. En yeni askerlerin tersine, bu askerler, top mermilerinin ve diğer malzemenin çıkardığı "şeytani" ve "şeytanın etkisi altındaki" sesleri, hatta "İntikam Tanrıçası"nın bağırışlarını vurgularlar.[27] Bütün bunlar tam bir bombardıman haline geldiklerinde, "havadaki zerreleri parçalayan ve hiç dinmeyen yankılanmalara dönüşen şeytani bir uğultu" yaratabiliyordu veya "her şeyi yok eden, ortalığı kasıp kavuran, alevler saçan bir Moloh*" ortaya çıkabiliyordu.[28] Özellikle Fransızların ve Almanların tasvirlerinde, savaşta modern teknolojinin gayri insani niteliği vurgulanır, zaman zaman belirli silah sistemleri son derece şeytani, gaddarca olarak nitelenir.[29] Ülkesinin savaşı kazanma şansı konusunda sürekli iyimserliğini korumuş olan bir Alman askeri, Rudolf Binding, nihayet 29 Temmuz 1917'de pes eder ve şöyle yazar: "Korkuyorum. Bu savaşta ilk kez bütün olanaksızlıklara rağmen ayakta kalabileceğimiz konusunda kuşkularım var. Tek bir gün içinde düşman cephesinde otuz tane yeni batarya göründü, tabii tespit edilmemiş olabilecekleri dikkate almıyorum; yalnızca Dördüncü Ordu cephesinde, yirmi beş milden üzerimize en muazzam

* Kenanlıların Kutsal Kitap'ta bahsi geçen gaddar tanrısı; bu tanrı için çocuklar ateşe atılıp kurban edilirmiş. Bundan dolayı İngilizce'de bu terim (*Moloch*), "insanların boyun eğmesi ve kurban vermesiyle yatıştırılacak zorba güç" anlamında kullanılır. [ç.n.]

top mermilerini kusan bu canavarlardan 160 tane var. ... Verdun, Somme ve Arras, bugünlerde en sonuna kadar harekete geçecek bu konsantre cehenneme kıyasla yalnızca birer Araf'tı."[30]

Bombardımanların yoğunluğu, düşmanla sempati kurmaya bile yol açabiliyordu. Savaşın yalnızca son günlerinde çarpışmış olan Hervey Allen, geri çekilen Almanlar açısından top ateşinin "gerçekten cehennemi" olması gerektiğini düşünüyordu: "Dünyanın bir ucundan *banshee** gibi intikam çığlıkları atan ve ekspres trenleri gibi kükreyen, gazaba kapılmış cumhuriyetlerin habercileri geliyordu. Ürkütücü bir kızıl alev olacak, bir patlamanın feryatları, insanların kolları, bacakları ve gövdeleri, geriye doğru yürüyen, gri miğferli asker kolları boyunca havadan gelen, ölüm getiren sivri uçlu çelik parçaları ve uçuşan kalıntılar. ... İşte top mermilerimizin yamyam şeytanlar gibi onu yuttuğu bu dehşet gecelerinden birinde 'Fritz' nihayet yolun sonuna geldiğini, 'oyunun bittiğini' anlayacak."[31]

***

Teknolojinin bazı ürünleri şeytani bulunurken, bazı silah sistemleri de canavar gibi veya grotesk görünüyordu. Yine genellikle bu makinelerin doğal olmayan, kavranamayan ve tehlikeli niteliklerine vurgu yapılıyordu. Söz konusu nitelikler, bu makineleri insan kontrolünün ve idaresinin dışında bırakıyordu. Ama canavar kavramının iki tarafı olabilirdi: Eğer düşman tarafındaysa, "cehennemi" veya "şeytani" teknolojiye benzetiliyordu; ama sizin tarafınızdaysa, tehdit edici değil, daha ziyade heybetli veya groteskti. Düşmanın geri bölgesini bombalayan devasa topların tasvirlerinde bu nokta açıkça görülür. Böyle bir topun saldırısı karşısında sinen Hans Zöberlein, topu korkunç ve habis bulurken, bir Kanadalı olan Harold Baldwin, kendileri için çarpışacak bu "canavar silahın" gelişini görmeye arkadaşlarıyla birlikte coşkuyla koşmuştur. "Canavarlar" karşısında gösterilen tepkiler de, genellikle Almanların sergilediği düşünülen, moderniteye olumlu bakışı yansıtıyordu. Bir Alman topçusu, savaştan sonra büyük bir samimiyetle, "ateşli ruhların senfonisini" bir kez daha duymayı

* Galllilerde ölüm çığlığı atan peri. [Ç.n.]

istediğini, sevgili toplarının sürdürdüğü muharebenin kaosunu özlediğini yazabiliyordu.[32] Öte yandan, topların doğada yaptığı tahribat, her zaman çirkin ve anlaşılmaz bulunuyordu. Bir muharebe sonrasında manzarayı seyreden Kerr, ortalığın "viraneye döndüğünü" düşünmüştür: "Masallardaki emsallerinden daha yırtıcı, ateş soluyan ejderhalardan oluşan birtakım korkunç canavarlar koca bir kırlık araziyi mahvetmişlerdir..."[33]

Dost ve düşman canavarlar arasındaki karşıtlık, askerlerin genellikle grotesk olarak niteledikleri bir teknoloji, yani tank konusunda da çok net bir şekilde görülür. Tankın büyüklüğü, şekli, silahları ve hareket tarzı, hep birlikte düşünülerek, ağzından ateş püskürtüp ölüm saçan, ağır ağır ilerlerken yoluna çıkan her şeyi ezip geçen, devasa bir çelik canavar imgesi yaratılmıştı. Bir tank saldırısına tanık olan herkes, bunların zırhlı araçlar olmayıp canlı yaratıklar olduğu konusunda hemfikirdi. Tanklar ağır ağır, sallanarak yürüyor veya sürünüyordu; yaralanabilir, hatta "ölümcül yara" alabilirlerdi, herhangi bir hayvan gibi niyetlere sahip oldukları konusunda kuşku yoktu. Savaşın büyük bir kısmını cephede yaşamış bir gazeteci olan Philip Gibbs, tankları "yavaş yavaş büyüyen sis içinde çömelmiş pozisyonda ağır ağır hareket eden, garip yaratıklar" olarak görmüştü, bu sırada başka tankların da "tarihöncesi hayvanlarından oluşan sürüler gibi muharebe meydanı civarında sürünerek ilerlediklerini veya gizlenip dinlendiklerini" hissetmişti.[34] Savaşın daha ileri bir tarihinde bir Fransız, terk edilmiş tankları anlatırken şöyle yazacaktı: "Çukurlardan sakat canavarlar gibi dışarı uzanıyorlardı, burunları meydan okurcasına yukarı doğru duruyordu."[35] İngiliz Uluslar Topluluğu askerlerinin tanklarına verdikleri şefkat dolu isimler, yine makineleri canlı gibi görme eğilimini göstermekteydi.[36]

İtilaf Devletleri kuvvetleri tankı ilk kullananlar oldukları için, genellikle bu makineleri şeytani değil, olağanüstü ve huşu uyandıran olarak tasavvur ediyorlardı. Richard Haigh, Tankçı Birliği'ndeki deneyimlerini ülkesindekilere anlatmaya çalışırken, "bir demir canavar resmini" akla getirdiğini yazıyordu. Bu canavar, "ateş soluyor, mermi kusuyor, düşmanın üzerine atılıyor, insanla-

rın ona saldırması imkânsız ve en ölümcül savaş makinelerinden etkilenmiyor; yenilmez güç ve azim ifadesinde gerçekten haşmetli."[37] İtilaf Devletleri askerlerinin bir tankı ilk kez gördüklerinde tepkileri, genellikle şaşkınlık ve büyük bir ilgi oluyordu, ama ender olarak korkuyorlardı. Örneğin Kanadalı bir asker, Somme Muharebesi'nin son günlerinde bir mermi çukurunda yere uzanmış, ileri mi, yoksa geriye mi gitmesi gerektiğine karar vermeye çalışırken, top mermilerinin yığınla çukur açtığı muharebe meydanında amansız bir şekilde ilerleyen bir tankı görmüş ve bunu yalnızca "garip, tuhaf bir görüntü" olarak nitelemişti.[38]

Öte yandan, Alman askerleri tankın gayri insani ve tehditkâr niteliklerini vurgulamıştır. Bu gayet doğaldı – Alman yüksek komuta heyeti, paletli zırhlı bir araç değil, zehirli gaz ve başka savaş teknolojileri geliştirmeye karar vermişti. Dolayısıyla İngilizler tankı ilk kez kullandıklarında, Alman askerleri ve subayları büyük bir şaşkınlığa uğramakla kalmamıştı, aynı zamanda bir zırhlı saldırısına karşı koyacak hiçbir yöntemleri bulunmadığını da anlamışlardı. Bunun sonucunda, tankı yalnızca "çelik bir canavar" olarak değil, ayrıca "yok edilemez görünen", insanları ezip öldürüveren bir "fil" olarak da görmüşlerdi.[39] İtilaf Devletleri askerlerinin tam tersine Almanlar, tankları kontrol edilemez mekanik devasa ucubeler, insan gövdelerini heyula gibi eziveren tahripkâr hayvanlar olarak tasvir ediyorlardı. Bir asker, ormanın kenarından dört çelik canavarın "kader ve felaketin somut şekli olarak gayri tabii bir yavaşlıkla, düzenlilikle ve şaşmazlıkla" bölüğünün üzerine geldiğini anlatmıştır.[40] Zöberlein, bu bilinmeyen ve ürkütücü teknolojiye Almanların tepkisinin canlı bir tablosunu çizer:

> Hey - dinle! Şu da ne? Monoton bir tangırtı tungurtu, bir de ince bir madeni ses. Dehşete kapılarak "Tank!" diye haykırıyorum. Arkadaşlarımın sessizliği içinde çınlıyor sesim. ... Sonra görüyorum da onu. Bir kükremeyle sarsılan Kutu'nun köy yolundan bize doğru nasıl geldiğini görüyorum. Bana öyle geliyor ki kaçmaya çalışıyor. ... Yolun karşısında kısa süre önce can vermiş İskoçlar yatıyor. Derken Kutu onla-

rın üzerinden karnını doyuran bir canavar gibi geçiyor ve hepsini ezip şekilsiz yığınlara dönüştürüyor - buz gibi soğuk ve acımasızca.[41]

***

Teknolojinin doğaüstü olarak nitelenmesi, Dünya Savaşı'nda askerlerin yeni savaş malzemesine uyum sağlamakta güçlük çektiğini gösteriyordu, buna karşılık, birçok askerin topları, mitralyözleri ve başka silahları (doğa ya da makine gibi) gayriinsani nesneler olarak tasavvur etmesi de, teknolojiyi "normal" (savaş öncesi) hayatına katmanın bir yolunu bulmaya çalıştığına işaret etmekteydi. Kendilerini kontrolleri dışındaki büyük, gayrişahsi kuvvetlerin tehdidi altında görüyorlardı, ama bu kuvvetler canavarlar veya şeytanlar kadar deneyimlerine yabancı değildi. Tanık oldukları görüntüleri ve sesleri anlatma şekilleri, yabancı ve tehdit edici olan şeyleri kendi günlük hayatlarından unsurlarla karşılaştırarak daha aşina kılma yönündeki bu bilinçdışı arzuyu yansıtmaktaydı. Örneğin geniş kalibreli top mermilerinin sesleri genellikle tren seslerine benzetiliyordu – daha özgül olarak da ekspres trenlerininkine (ekstra hızlarından ve daha fazla gürültü çıkarmalarından dolayı) veya metro trenlerininkine (yeraltı tünellerinde seslerin çok daha yüksek işitilmesinden dolayı).[42] Tren metaforu, top mermilerinin sesini, hızını ve büyüklüğünü göstermesinin yanı sıra, bu ölümcül teknolojiyi sıradan günlük bir nesneye dönüştürüyor, böylelikle daha az tehditkâr hale getiriyordu.

Aynı şekilde, binlerce top, mitralyöz ve tüfek mermisinin havada uçuştuğu modern muharebeye maruz kalan askerler, fırtınaları, kasırgaları, çığları veya tipileri düşünüyor, yani doğa olaylarını hatırlayarak kendileri için bombardımanı daha baş edilebilir kılıyordu.[43] Birinci Dünya Savaşı'nı bir "çelik fırtınası" olarak niteleyen tek kişi Jünger değildi. Bir bombardımanı yaşayan hemen hemen her asker, bir fırtınaya veya ani bir metal sağanağına tutulduğunu düşünmüştü.[44] Gerçek bir yağmur veya kar fırtınası muharebeyi kesintiye uğratınca (böyle olayların da oldukça sık yaşandığı anlaşılmaktadır), ikisinin birbirine benzetilmiş olması daha da yerinde görünüyordu.[45] Fırtınada da

askerler kendilerinin bu defa çelik değil, yağmur, dolu veya yıldırım tehdidi altında olduklarını düşünüyordu.[46] Ani bir saldırıya yakalanmak, askerlerin daha önceki hayatlarında yaşadıkları herhangi bir şeyden daha büyük ve daha ölümcül bir fırtınaya tutulmak demekti ve trenler gibi, karşılaştırma yapıldığında daha az yabancı hale geliyordu.

Doğaya ilişkin metaforlar, askerlerin karşılaştığı teknolojinin karşı konulmaz niteliğini daha fazla vurguluyordu. Bunların en yaygını, savunma ateşine doğru ilerleyen askerleri tırpanın önündeki "olgun buğdaya" veya güneşin altında eriyen kara benzetmekti.[47] Böyle bir anda tehlike çok büyüktü. Jünger özellikle bir bombardımanı anlatır. Bu bombardıman sırasında "mantıklı düşünme gücü ve yerçekimi kuvveti aynı anda ortadan kalkmış görünüyordu. Bir doğa felaketi gibi kadere kayıtsız şartsız boyun eğilecek, kaçınılmaz bir şeyle karşı karşıya olunduğu hissi uyanıyordu insanda. Üçüncü takımdan bir astsubay aklını kaçırdı."[48] Fırtına ve makine benzetmeleri gibi, bu benzetmeler de askerlerin kendi kaderlerini etkileyecek bir şeyin ellerinden gelmediğine işaret ediyor, belki de savaştaki insanların çaresizliğini daha bir artırıyordu. Askerler kaderlerine razı ve sakin olmayı öğrenmek zorundaydı, çünkü acımasız tırpanın kimi biçeceğini ve kimin hayatta kalacağını zaman ve talih gösterecekti.

Teknoloji ile yıkıcı doğa güçleri arasındaki benzerliği gördükten sonra, topların ve diğer savaş malzemelerinin bizzat doğa üzerinde ne gibi etkiler yaptığı hakkında askerlerin yorumlar yapması bir rastlantı sayılamaz. "Top mermileri," diye yazmıştı bir Fransız askeri, "toprağı mahvediyor." Başka gözlemciler de aynı noktaya işaret ediyordu.[49] Pek çok kişi ormanların yok edilmesini anlatır. Örneğin bir İngiliz subayı olan Trône Wood şunları yazıyordu: "Ormanın yalnızca adı kaldı. Top ateşi her şeyi yuttu, artık yaprağı ve dalı olan tek bir ağaç bile yok."[50] Savaşın yıkımını anlatan anonim bir metinde bir bombardımanın başlangıcı anlatılır: "Ormandaki eğreltiotları, korkunç felaketlerle karşılaşmak üzere güneşli bir rüyadan uyanmışçasına titriyordu. Ağaçlar, kendilerini bekleyen korkunç olayların korkusuyla ürperiyordu sanki."[51]

Jünger'e göre, "o manzara bir kere görüldükten sonra bir daha unutulamazdı."

> Köylerden, çayırlardan, ormanlardan ve tarlalardan oluşan bu havalide, görülebilecek ne bir çalı kalmıştı ne de en küçük bir ot. Toprağın her karışı defalarca yerinden oynamıştı; ağaçlar kökünden sökülmüş, ezilip parçalanmış, kava dönmüştü; evler paramparça olmuş, havada toz haline gelmişti; tepeler düzleşmiş, ekilebilir topraklar çöle dönmüştü. ... Kısa bir süre önce huzurlu kır hayatının cenneti andıran tablosunun bulunduğu yerlerde, artık bilimsel savaşın ruhunu sadık bir şekilde yansıtan bir tablo vardı. Daha önceki savaşlarda da kuşkusuz şehirler ve köyler yanmıştı, ama makinelerin açtığı kraterler denizi yanında onların sözü mü olur?[52]

Savaştaki bir askerin deneyimine ilişkin erken bir anlatı, doğayla bu yıkıcı ilişkinin yakın çevresindeki dünyayı algılamasını değiştirdiğini gösteriyordu. Etrafındaki araziye baktığı zaman, artık tepeler ve vadiler, ormanlar ve tarlalar değil, "arazideki makineli tüfek ateşi olasılıkları" görüyordu. Daha sonra yazdığına göre, artık "bir ağacın bir nişancının ateş edebileceği bir mevzi olduğunu; günbatımının dışarıda yürümenin güvenli olmadığı bir ışık miktarına işaret ettiğini" düşünüyordu."[53] Savaş, askerlerin silahları ve doğal dünyayı yeni bir gözle görmesine yol açmıştı, artık teknoloji bir doğal güce dönüşmüş, doğa da malzeme savaşının bir parçası haline gelmişti.

Askerlerin dünya savaşı teknolojisiyle başa çıkmak için başvurdukları son yöntem, belki de en rasyonel olanıydı. Modern savaşın son derece gayri şahsi niteliğiyle baş etmek için, silahları gayriinsani nesneler olarak değil, insan dünyasıyla ilintili olarak algılamaya başladılar. Bunu ya dolaysız olarak, yani kişileştirme yoluyla ya da dolaylı olarak, silahları savaş öncesi normal hayatlarından hayvanlar ve nesneler olarak değerlendirerek yapıyorlardı. Teknolojinin bu şekilde görülmesi, teknolojiye insani bir yüz kazandırmakla kalmıyor, ama aynı zamanda, doğa metaforlarında olduğu gibi, askerlerin kavranamaz ve kontrol edilemez görünen bir deneyimi alıp sıradan ve günlük olanla bağlantılı hale getir-

mesini sağlıyordu. Yine muharebe seslerinin anlatılışı, algılama ve yorumlamadaki bu farkı ortaya koymaktaydı. Bazı kişilere göre, başları üzerinde uçan top mermileri, ıslık çalıyor, şarkı söylüyor, inliyor, göğüs geçiriyor ve sızlanıyordu.[54] Mussolini, "olağanüstü bir bomba yağmuru" üzerine yorumda bulunur, bombalar "adeta insana ait garip bir ıslık sesiyle" gelmişti.[55] Makineli tüfeklerin de kendi insani sesleri vardı: Konuşuyorlar, çeneleri düşüyor, dırdır ediyorlar, kekeliyorlardı.[56] Bu algılamayla bağlantılı olarak, teknolojinin gürültüsü, şeytani veya doğaya ait bir ses sayılmıyor, tersine bir konser, bir koro veya garip bir şekilde uyumlu seslerden oluşan bir orkestra gibi görülüyordu.[57] Birinci Dünya Savaşı'nda muharebe seslerini duyan herkes senfonileri düşünmemişti. Lintier, şarapnelin "öfkeli bir rüzgâr gibi ıslık çaldığı" bir bombardımandan bahsederken yalnız değildi.[58] Başka askerler de aynı şeyden bahsediyordu, kendilerine tıslayan, kükreyen ve havlayan top ve tüfek mermilerinin habis, ama insansı niyetlerini vurguluyorlardı; hatta bir subay mermileri "insanların ahlaksızca tükürmelerine" benzetmişti.[59] Ne var ki, kötü niyeti duyanlar için de, konserleri duyanlar için de sonuç aynıydı: Bu askerler, kendi aklı ve iradesi olan bir şeyle savaştıklarını tahayyül edebiliyordu, dolayısıyla siperlerdeki hayatlarını daha pozitif bir şekilde geçirebiliyordu.

Belirli silahlara isimler takılması antropomorfizm sürecini daha da ileriye götürdü; gerçi bu, daha ziyade İtilaf askerlerinin başvurduğu bir yöntemdi.[60] Neredeyse bütün büyük toplara kadın isimleri verilmişti: İngilizlerin 230 mm. çapındaki obüslerine "Şişko Bertha" ve "Ana" deniyordu, ama uçaksavar topları "Archie" adıyla anılıyordu. İngilizler, tanklara neredeyse gemi muamelesi yapıyor, her birine (genellikle) garip isimler veriyorlardı. Ama ilk üç tankın insan benzetmeleri taşıması anlamlıdır: Ana, Büyük ve Küçük Willie.[61] Teknoloji için kullanılan başka takma isimlerin, genellikle insanların dünyasıyla bir bağlantısı vardı.[62] Bu, yalnızca İngiliz Uluslar Topluluğu askerlerinin teknolojiye bakışı değildi. İtalyanlar top mermilerine "telgraf" (belki de gönderdikleri mesajdan dolayı?) diyorlardı; Fransızlar ise makineli tüfekleri "kahve

değirmeni" diye adlandırıyordu.[63] Almanlar da aynı yönteme başvuruyor, siyah duman çıkaran top mermilerine "Amerikalı" veya "kömür sandığı", havan mermilerine "elma şekeri" ve limon şeklindeki bombalara "ördek yumurtası" diyorlardı. Jünger, bir bombardımanı renkli bir şekilde anlatırken, Alman askerlerinin silindir şeklindeki füzelere "çamaşır sepeti" adını verdiklerini ve "çoğu zaman manzaranın gökten çamaşır sepeti yağmasına benzediğini" yazar.[64]

Savaşa katılanlardan bazıları, silahlara, niyet ve duygular dahil başka insan özellikleri de atfetmiştir. Birçok askerin, yaralaması veya öldürmesi sadece şansa bağlı bir teknolojiye, yani toplara ve mermilerine, duyarlı bir varlığın niteliklerini atfetmek zorunluluğunu hissetmesi şaşırtıcı değildir. Askerler genellikle topların en tehlikeli olanlarına bu tür yakıştırmalarda bulunmuştur: "Pis bir ufaklık" olan "Küçük Willie" veya "insanla karnını doyurmaya gelen" Jack Johnson mermisi.[65] Sivil gönüllülerin ilk kafilesiyle gelen ve cephedeki hayatı mümkün olan en iyi çerçevede göstermek isteyen Ian Hay de, siper havanları hakkında söyleyecek iyi hiçbir şey bulamamıştı. İngilizlerin verdikleri isimle "Minnie," "cinsinin en sevimsiz"iydi; patlayan yavruları ortalığa saçma gibi bir huyu vardı.[66] Pilotlar da zaman zaman uçaksavar toplarını (Archie) kişileştiriyordu. Bir pilotun yazdığına göre, "delikanlı" bazen "azıyordu" ve pilotun başını koparmaya çalıştığı için ona "itoğluit" diyordu.[67] Bu arada patlamayan top mermilerine hem Almanlar hem de bazı İngiliz askerleri "kör" diyordu ve serseri kurşunlar "yorulabiliyordu."[68] Düşman teknolojisinin neredeyse neşeli ve kaygısız görünen tasvirlerinin yanı sıra, askerlerin kendi üzerlerine gelen çelik parçalarının öldürücü niteliğinin pekâlâ farkında olduğunu gösteren terimlerden bahsetmek gerekir. Örneğin top mermileri, "habis" ve "zehirli" olabiliyor, "tıslayıp kükreyebiliyordu."[69]

Antropomorfizm girişimlerinde en fazla rağbet gösterilen iki teknoloji türü, insan deneyimine en yabancı olan türlerdi: tank ve uçak. İngiliz askerler tanklarına isim takmakla kalmamış, onlara insanların veya tanıdık hayvanların özelliklerini de atfetmiştir. Bu

yönteme çok erken tarihlerde başlamışlardı. Tankların tasarımcıları, silahlarına bağlı olarak "erkek" ve "dişi" denen iki makine üretmişti. ("Dişi" olanlarda yalnızca makineli tüfekler vardı, oysa "erkek" olanlarda hafif sahra topları da bulunuyordu.) Tankın mucidi Ernest Swinton'ın yaptığı açıklamaya göre, "erkek" tankların, kendilerini düşman piyadesinden koruyacak bir "eşi veya 'adam-öldüren' tankı" olmalıydı.[70] Tanklar için cins kullanımı fikri tuttu ve İngiliz Tankçı Birliği'ndeki resmi söyleme göre, acemilere tankların cinsiyet bildirmeyen "*it*" kelimesiyle anılmayacakları, erkek veya dişi olmalarına göre "*he*" (eril) veya "*she*" (dişil) olarak anılacakları öğretildi.[71] Askerler bu bakış açısını genişleterek söz konusu savaş aracının parçaları için de kullandılar, örneğin tankın topuna "burun" dediler.[72]

Askerler uçakları çoğu zaman canlılara, bekleneceği üzere özellikle kuşlara benzetiyordu. Birbirleriyle çarpışırken bir Alman Fokker, "bir kuşun üzerine atılan bir şahin gibi" bir İngiliz uçağının üzerine saldırabiliyordu veya bir uçak "kuş gibi kanadından vurulup" yere indirilebiliyordu.[73] Bir İngiliz pilot, av sahasında geçirilen bir günde olduğu gibi aynı alanda bir Alman uçağıyla it dalaşına girebiliyordu. Bir günde 13 "Hun"u vurup düşürmesinden sonra "çantayı iyi doldurduk" diye başarılarıyla övünebiliyordu.[74] Düşman uçağının hava taarruzuna karşı hiçbir gerçek savunma gücü bulunmayan askerler, kendilerini "bir şahinin gölgesi altındaki ürkmüş serçe sürüsü" gibi hissediyordu.[75] Tank gibi uçak da, özellikle pilotlar tarafından genellikle bir canlı yaratık gibi görülüyordu. Pilotlar uçağın huysuzluklarından (uçak için hemen hemen her zaman dişil zamir *–she–* kullanılırdı) şikâyet ediyorlar veya zorluklar karşısında direnmesini, gösterdiği kararlılığı övüyorlardı.[76] Tankın tersine uçak, hatta düşman uçağı ender olarak korku uyandırıyordu. Kimsenin aidiyetinde olmayan toprakların iki yanındaki cephelerdeki siper savaşçıları ve pilotlar, havada uçan insan fikrini bir özgürlük ve kaçış işareti sayıyordu. Hava muharebelerine genellikle kendi zor durumlarını unutmak için bir bahane gözüyle bakıyor ve savaşta tek bir kişinin fark yaratmasını seyretmekten keyif alıyorlardı.[77]

Cephedeki kişilerin teknoloji tasvirinde kullandıkları metaforlar, teknolojiye ve asker olduktan sonra başlayan yeni hayatlarına nasıl tepki verdiklerini ortaya koyduğu gibi, endüstriyel ölüm gibi bir gerçeklik karşısındaki tepkilerini anlamamıza fırsat vermektedir. Sonunda askerler, yeni silahların uyum sağlayabilecekleri, hatta sevmeyi öğrenebilecekleri bir şey mi olduğuna, yoksa teknolojinin bu "yeniden konumlanmasını" ret mi edeceklerine karar vermek zorunda kalıyordu. Silahlar kendilerinden beklenen işi gördüklerinde, yani düşmanın yenilgiye uğratılmasına katkıda bulunduklarında ve böylece hayatlarını da kurtardıklarında, askerler doğal olarak teknolojiyi kabul etmeye daha istekli oluyordu. Askerler kendi bataryalarının etkili bir ateşi lehinde coşkuyla tezahürat yapıyorlardı, çünkü kendi başlarına gelenlerin karşılığını düşmana yaşattıklarını gayet iyi biliyorlardı.[78] Askerlerin teknolojiyi insanların dünyasına bir şekilde benzetmeleri ihtimalinin en yüksek olduğu anlar, bu tür bombardıman anlarıydı. Harold Baldwin, Almanlara karşılık veren topların kulakları sağır eden sesini işittiği zaman, "dinlediğim müzikler içinde en tatlısı" diye düşünmüştü.[79] Amerikalı bir topçu da, Gelibolu'da destek topçusunun ateşinin sesini duyduğu zaman, hissettiği rahatlamayı ve sevinci "telefonda eski bir dostun sesini duymaya" benzetmiş ve "bizim top çukurunda herkes bayram ediyordu" demişti.[80] Jünger, Alman askerlerinin, savaşın en büyük bombardımanlarından büyük Mart Taarruzu'nun başlaması üzerine gösterdikleri tepkiyi anlatır: "Siperler boyunca koşuyor ve birbirlerinin kulaklarına sevinçle haykırıyorlardı. Piyadeler, topçular, istihkâmcılar, muhabereciler, Prusyalılar, Bavyeralılar, subaylar, erler, herkes, ama herkes, Alman gücünün bu halis ifadesi üzerine havalara uçmuştu."[81]

Eğer sizin tarafınız hayat kurtaran (ve belki de savaşı kısaltan) bir silahı ilk geliştiren tarafsa, teknolojiye bakışınız daha da olumlu oluyordu. İngilizlerin tankı icadı bu açıdan çok iyi bir örnektir, çünkü bir gözlemcinin belirttiği gibi, bu icat askerlere yeni bir canlılık vermiş, heves uyandırmıştı. Somme Muharebe Meydanı'na ilk tank çıktığında, "yerdeki askerler başlarını kaldırıp bakmışlar, sonra ölülerin ayağa kalkması gibi ayağa kalkmışlar, yanlardan

tankın arkasına geçmişler, adeta bir zafer yürüyüşündeymişler gibi tankın arkasında yürümüşlerdi."[82] Bir Fransız teğmenin yazdığına göre, dost bir uçağın görünmesi adamlarını sevinçten deliye döndürüyordu, çünkü herkesin bildiği gibi bu "harika küçük şey"i Fransızlar icat etmişti.[83] Askerler, orduları düşmanın yaptığı bir ilerlemeyle boy ölçüşebildiği ve düşman saldırısını durdurabildiği zaman da teknoloji hakkında daha iyi şeyler hissediyorlardı. Alman askerler, tank gördüklerinde duydukları korkuyu çok geçmeden aştılar, çünkü tanka karşı savunma tedbirleri bulunmuştu (top ateşi) ve subayları bu araçların kurşun işlemez, hasar görmez olmadığını kanıtlamıştı.[84] Benzer şekilde İttifak Devletleri askerleri için zehirli gazlar, bombalar ve havanlar başta dehşet verici görünüyordu, ama zamanla bu yeni tehlikelerin her biriyle nasıl baş edeceklerini öğrendiler.[85] Düşmanın silahlarında bir kusur bulmak askerlere cesaret kazandırıyordu. Örneğin Wilfred Brenton Kerr, Alman toplarına daha büyük menzil kazandıran yeni duyarlı fünyelerin avantajlarını dengeleyen bir zaafı olduğunu kavramıştı.[86]

Kimi kişiler de silahlarını, yalnızca düşmanla çarpışmada etkili oldukları için değil, bizzat dehşet verici veya güzel oldukları için benimsiyordu. Bu kişiler, modernitenin savaşı sanayileşme sürecinin bir parçasına dönüştürmesini kabul eden küçük azınlık içinde yer alıyordu.[87] Askerler teknolojiye bu bakışı iki şekilde ifade ediyorlardı: Bombardımanlarla ve uçaklarla sergilenen "gösteri"den zevk alarak ve düşmana ait olsa bile malzemenin güzelliğini veya teknik ustalığı takdir ederek.[88] Büyük saldırılar sırasında, özellikle bir bombardımanın görüntülerinin ve seslerinin azami seviyede zevkine varılabileceği gece vakitlerinde, cephedeki birçok asker hissedebilecekleri dehşeti, hatta muharebenin hedefini unutuyor, durup şaşkınlık ve hayranlıkla gökyüzüne bakıyordu.[89] Patlayan bir mayın, Bernard Adams için, düşman orduda yol açtığı ölümleri ve tahribatı hatırlayıncaya kadar nefes kesen bir görüntüydü.[90] Siperlerdeki askerler açısından seyre değer bir başka önemli olay hava muharebesiydi. Bu, askerlere, etraflarındaki çamur ve ölümü unutup güneşin altında "keyif çatarak", gökyüzünde daha şövalyevari olduğunu düşündükleri mücadeleye odaklanma fırsatı yaratıyordu.[91]

Bu tutumun daha yoğun bir ifadesi, teknoloji uğruna teknoloji sevgisiydi. Kimi kişiler topların, makineli tüfeklerin, uçakların ve tankların teknik kabiliyetlerini büyüleyici buluyordu. Handley Page, bir pilotta "devasa bir makine"ymiş izlenimi uyandırmıştı. Çeşitli askerlere göre, 230 mm. çapındaki obüs "hayranlığımızın özel bir nesnesi"ydi; bir tankın görünmesi, "savaşın dramatik ve heyecan verici olduğu nadir anlardan biri"ydi; bir obüs bataryasını seyretmek "büyüleyici"ydi; bir "75" bazı askerler için "zarif bir parça" ve "küçük bir güzellik"ti.[92] Teknoloji hakkında bu şekilde hissedenler, kendi ordularının silahlarını olduğu kadar düşmanın silahlarını da övüyordu. "Zararını gördüğümüz zaman bile Almanların teknik etkinliğine hayrandık," diye itiraf edecekti Kerr, "ve kendimizle en çok, onu aştığımız zaman gurur duyuyorduk."[93]

Kendilerini sonunda çeşitli orduların farklı teknik birimlerinde bulanların muhtemelen çoğu bu kategoriye mensuptu. Yeni teknolojiyi, en azından başlangıçta, ürkütücü değil, ilginç ve heyecan verici buluyorlardı ve kendilerini yeni teknoloji kullanımına vakfetmeye karar verdiler.[94] Uzmanlaşma yelpazesi olağanüstü genişlikteydi ve savaş ilerledikçe daha da genişlemişti. Savaşın ortasına gelindiğinde, pilotlar, makineli tüfek kullananlar, bombacılar, keskin nişancılar, topçular, tankçılar ve havancılar gibi bir yığın asker, kendilerinin farklı ve ayrıcalıklı birer grup oluşturduğunu düşünüyordu.[95] Özellikle pilotlara piyadeler tarafından büyük bir saygı gösteriliyor, hatta huşu ile yaklaşılıyordu. Yerde savaşan askerler, havanın ve uçakların hâkimi oldukları, olağanüstü riskler almaktan çekinmedikleri için pilotlara korkusuz (belki biraz da çılgın) gözüyle bakıyorlardı.[96] Pilotların kendileri de, savaştaki rollerini bireysel çabalarının fark yarattığının güçlü bir şekilde yeniden teyidi olarak görüyorlardı. Dünya Savaşı'na sürüklenmiş olan birçoklarının tersine pilotlar, kendi kaderleri üzerinde kontrole sahipti ve düşmanla yüz yüze çarpışıyordu.[97] Dolayısıyla pilotların ve sıradan askerlerin uçakları sevmesi şaşırtıcı değildir, tıpkı uçakların tasavvurunda insan ya da yırtıcı, bağımsız şahin ve kartal imgeleri kullanılmasının şaşırtıcı olmaması gibi.

Özel hizmetlerde görev yapan başka kişiler, silahları, savaştaki rolleri ve diğer birlikler konusunda daha karışık duygular taşıyordu. Örneğin tankçılar, ağır hareket eden araçlarının içine hapsolmuşlardı ve 50 dereceye çıkan bir sıcağa maruz kalıyorlardı. Motorlardan çıkan egzoz ve gürültü kabinin içine gidiyor, ayrıca tankçılar "hapsedilmiş olmanın kör çaresizliği içinde ... büyük top mermilerinin kendilerine rastlaması gibi bir tesadüfün tamamen esiri" oluyordu. Çok geçmeden hiç de imrenilecek bir hayatları olmadığına karar verdiler.[98] Keskin nişancılar ve makineli tüfek nişancıları, özellikle Fransız ordusunda bir elit statüsü ve ayrıcalığı duygusuna sahipti, ama İngiliz ordusundakiler için bu her zaman geçerli değildi.[99] Aşağıda gösterileceği üzere, sıradan askerler ihtisas birliklerinin hepsinden rahatsızlık duyuyorlardı. Kullandıkları teknoloji, en azından siper askerlerince savaşın yürütülmesi açısından özellikle yararlı görülmüyordu. Onlara göre bu teknoloji, genellikle düşmanın gazabını çekmekten ve misilleme arzusu uyandırmaktan başka bir işe yaramıyordu.

Aslında teknolojinin cesaret veren tarafı hikâyenin yalnızca bir yarısıydı. Topların, zehirli gazların, havanların ve Dünya Savaşı'nın diğer silahlarının cephedeki askerlerin cesaretini kırdığı ve moralini bozduğu durumlara çok daha sık rastlanıyordu. Bu koşullar altında askerler yeni savaş malzemesinden korkmayı ve nefret etmeyi öğrendi. Çarpışmaların en kötü yönlerinden biri, askerlerin uzak bir mesafeden "cehennemi" bir makinenin ateşiyle, bir top mermisiyle veya el bombasıyla can vermeleriydi; kendilerine saldıran düşmanı hiç görmemiş oluyorlardı.[100] "Havaya uçurulmak yerine mertçe adam adama çarpışmayı tercih ederdik," diye yazıyordu Rommel Fransızların mayın "sevda"sından bahsederken.[101] Mussolini'ye göre, siper savaşı, katlanma, sabır, inat gerektirmesi, bombalara ve "ölüm saçan el bombalarına" bağımlı olması nedeniyle, İtalyan ruhuna iyice ters geliyordu.[102] Aslında muharip askerlerden hiçbiri, bir siperde oturup görünmez bir düşman tarafından yere yıkılmak istemiyordu.[103] Kim olduğu bilinmeyen bir subay şunları yazıyordu: "Havada ıslık çalan şeyi insan görebilse, hatta patladığı zaman olsun görebilse, bu kadar

kötü olmayacak; ama böyle bir ihtimal yok. Büyük bir gürültünün ardından adam feryat ediyor veya inliyor, sendeliyor ya da yere yıkılıyor; ama görünebilen tek şey, Tanrı'nın gökten inen gazabına uğramış olabileceği."[104]

Bu tür durumlarda ölüm kontrolsüz ve kontrol edilemez görünüyordu. İşte en çok bu hallerde askerler teknolojiye şeytan, canavar ve bir doğa kuvveti olarak atıfta bulunuyordu.[105] Gerçekten, insan özellikleri atfedilen silahlar içinde, bütün taraflardaki askerlerin sürekli nefret ettiği tek silah siper havanlarıydı. Aslında başlangıçta askerler havanın diğer toplardan daha az sorun yaratacağını düşünmüşlerdi. Burada belirleyici faktör havan mermisinin gidiş istikametinin öngörülemezliğiydi, dolayısıyla yol açtığı tahribatın büyüklüğüydü. "Onlarda paramparça eden bir şey var," diye yazıyordu Jünger, "kalleşçe bir şey, bir kötü niyet adeta."[106]

Kendi kuvvetlerinden daha fazla silahı olan, daha iyi donanımlı bir düşmanla karşılaşmak daha da kötüydü. Bir teknolojinin icadı, icat eden ülkeye en azından kısa bir süre avantaj sağlıyordu. Bu yüzden karşı tarafın askerleri, yalnızca düşmandan değil, kullandığı korkunç yeni silahtan da nefret ediyordu. Almanya, zehirli gazları, alev makinelerini ve bombaları üreten ilk ülkeydi ve İtilaf Devletleri birlikleri bu "dehşet" karşısında çaresiz kalmıştı.[107] İngilizlerin zehirli gazlara ve alev makinelerine isim takmamış olması kayda değer bir noktadır, nitekim ancak kendi bombalarını ürettikten sonra bombalar için takma isimler üretmişlerdi.[108] Aynı şekilde, Almanlar ilkin tanklardan dehşete kapılmıştı ve bu araçları "dost canavarlar" olarak düşünmemişti.[109] Jünger, ancak Alman yüksek komuta heyeti tehdidi bertaraf edecek topçu taktikleri geliştirdikten sonra, onlara takılan mizahi adlara gülümsemeye ve top mermileri tanklara isabet ettiği zaman içlerindeki askerlere acımaya başladı. O zaman bile hâlâ tankların grotesk olduğunu düşünüyordu: Muharebe meydanında ağır ağır gezen "çaresiz devasa mayısböcekleri" diyordu onlar için.[110]

Yerel üstünlük, askerlerin teknik hâkimiyet elde etmesinin bir başka yoluydu ve bu, bir silah tipinin hiç bulunmaması kadar tek-

nolojiyle ilgili görüşlerini etkiliyordu. Düşmanın malzeme konusunda üstünlüğe sahip olduğunu, dolayısıyla misilleme korkusu olmadan bombalayıp gaz kullanabileceğini ve onları top mermisi yağmuruna tutabileceğini gördüklerinde, çaresiz hissediyorlar ve kontrollerini kaybediyorlardı. Savaş sırasında çeşitli noktalarda İtilaf askerleri, Almanların daha iyi toplara, tüfeklere, uçaklara ve makineli tüfeklere sahip olduklarına inanmışlardı. Bunun sonucunda, sıradan askerler, örneğin daha iyi ve daha hızlı uçaklar kullanan Almanların kendi havacılarını kolayca vurup indirdiklerini gördükleri zaman, umutsuzluğa kapılıyorlardı.[111] Bazı askerler de, düşmanın daha etkili silahlarıyla kıyaslayarak kendi teknolojilerini kötülüyorlardı.[112]

Nihayet askerlerin kendi silahlarından nefret etmeyi öğrendikleri bile oluyordu. Teknolojinin siperlerindeki hayatlarını daha çok cehenneme çevirdiğine inandıklarında yaşanan buydu. Bu durum, askerlerin başlangıçta büyük bir saygı duydukları uzmanlıklarını bile sonunda etkilemeye başlamıştı. Bir İngiliz piyade subayına göre, Eylül 1917'de hava kuvvetlerinden duyulan rahatsızlık zirve noktasına çıkmıştı: "Şikâyetler, pilotların tek başlarına akrobasi hareketleri yapmaya çok fazla alıştıkları, bu yüzden temas ve tespit işlerini ve karşı bataryaya yardım görevini aksattıkları noktasında yoğunlaşıyordu."[113] Bir Fransız askeri, ilk Saint-Chamond tanklarını gördüğü zaman, "pek güven uyandırmadıklarını" düşünmüştü. Daha sonra kaygıları haklı çıkacaktı: Fransızlar bu büyük araçları bir muharebede kullanacak ve neredeyse topyekûn imhaya uğrayacak, böylece kendisi ve birliğindeki arkadaşları saldırıya açık konuma gelecekti.[114] İtilaf askerleri, tankların düşman top ateşi karşısında ne kadar dayanıksız olduğunu ve bir kere hasar görünce çıkan yangında yakınlardaki bütün piyadelerin nasıl canlarından olduğunu anlayınca, daha bir karamsarlığa kapıldılar. 1917 yılının Eylül ayına gelindiğinde, bir tankın birliğe katılmasıyla duyulan heyecan çoktan uçup gitmişti ve bir tank İngiliz piyadelerini desteklemeye geç gelince, "tam da o sırada, 'yalnızca ateş çekmek' için geldiği söylenerek ağır küfürlere konu" oluyordu.[115] Zaten pek o kadar itibarlı olmayan özel bir-

likler (topçu, havan ve makineli tüfek birlikleri) misillemeye neden olurlarsa, cephedeki askerler çok öfkeleniyor veya cesaretlerini kaybediyorlardı.[116]

Teknolojiye ilişkin bu olumsuz görüşler, düşman silahlarının öldürücü darbeleriyle bir araya gelince ortaya çıkan, savaş malzemesinin nihai reddi ve savaşa uyum konusunda nihai bir başarısızlık olabiliyordu: "*shell shock*" [savaş sendromu] veya tam bir kadercilik. Top mermilerinin üzerlerine gittiği askerler şöyle dursun, topçular bile, James Baldwin'in ifadesiyle söylersek, "besledikleri kendi hayvanlarının kulakları sağır eden seslerinden" bunalmışlardı.[117] Teknolojinin gürültüsüne ve ateşine hemen boyun eğmeyen, ama bu tür teknolojiye ilişkin olumlu bir bakış geliştiremeyen (şeytan, canavar, karşı konulamaz bir doğa kuvveti nitelemeleri kullanan) askerler, savaşı bir tür şans oyunu olarak görebiliyordu – tüfeklerden, toplardan çıkan mermilerin üzerlerinde kendi adlarının yazılı olduğu bir oyun: Kimin hayatta kalacağı, kimin öleceği tamamen şansa kalmıştı.[118] Savaştan sağ kurtulan birçok kişi, bir top mermisinin ayağının dibine düştüğünü, ama patlamadığını, ayrıca ani bir adımın, bir şans hareketinin veya bir başka rastlantının hayat ile ölüm arasındaki farkı yarattığı pek çok olay hatırlıyordu.[119] İnsanın kendi hayatı üzerinde neredeyse hiç kontrol sahibi olmadığına inanmak, katlanılmaz bir düşünce olabiliyordu: "Hiçbir uyarı olmadan, ölüm bir çığ gibi gökten düşüyor. Bir anda dehşet ve ölüm kontrolü ele alıyor. ... Kader nereden geldiği bilinmez bir şekilde birden üzerinize yıkılıyor ve elinde her şeyi biçen bir tırpan, ölüm, acı ve dehşet getiriyor. Elinde karşı koyacak hiçbir güç yok. İnsanın yapabileceği tek şey, dişini sıkmak, korku içinde beklemek ve eli kolu bağlı küfretmek."[120] Ölümün kör talihe ve duyarsız teknolojiye bağlı olmasından kurtulmak için askerler, muska gibi tılsımlı nesneler kullanmaya başladı ve birçoğu çarpışmaya boynunlarında haçla, ermişlerin resimleriyle veya şans getiren bir taşla gitti.[121] Bazı askerler de, kaderlerini kontrol etmek için yapabilecekleri bir şey olmadığı, hangi yola başvurduklarının, eğilip kalmalarının veya koşmalarının bir önemi olmadığı düşüncesiyle kendilerini rahat-

lattılar. Lintier, cephedeki son günlerinde, kaderciliğin cesaretin ilk adımı olduğuna inanmıştı: "Düşman bizi görmeden ateş ediyordu ve top mermileri Kader'in gökten düşen darbelerine benziyordu. Neden şurada olmasın da burada olsun? Bilmiyorduk, kuşkusuz düşman da bilmiyordu. O zaman acelenin ne faydası vardı? Ölüm bizi biraz ileride de aynı kolaylıkla yakalayabilirdi. O zaman acele etmek faydasızdı; tamamen faydasız."[122] Başka birçok asker de aynı görüşteydi, hayatları üzerinde artık hiçbir kontrolleri söz konusu değildi: Her şey Allah'ın elindeydi veya kadere kalmıştı.[123]

Yukarıda anlatılanlarda açıkça görüldüğü üzere, askerler cephede geçirdikleri zaman zarfında birçok evre yaşıyorlar, savaşa getirdikleri beklentilerine ve savaş sırasındaki kişisel deneyimlerine göre teknolojiyi kabul veya reddediyorlardı. Askerler, bilinmeyenle dehşet verici ilk karşılaşmalarını, daha sonra hayvanların ve insanların aşina seslerine dönüştürüyorlardı. Ardından düşman yeni silahlar kullanınca veya arkadaşları savaş teknolojisine kurban olunca, şeytan ve canavar benzetmeleri öne çıkıyordu. Askerler ve subaylar teknolojiyi tehditkâr ve kontrolleri dışında bir güç olarak gördüklerinde, kendilerini içinde buldukları yabancı ortamı kavrayabilme ihtimalleri en aza iniyordu. O zaman kendi kaderlerini artık kontrol etmediklerine, savaşın gerçekten "kurbanı" olduklarına inanıyorlardı. Ama eğer askerler kendilerini tehdit eden teknolojiyi garip bir şekilde olumlu bir tarzda tasavvur etmenin bir yolunu bulurlarsa, o zaman cephenin olağanüstü koşullarıyla baş etmeleri mümkün hale geliyordu. *Materielschlacht*'ı tanıdık ve baş edilebilir bağlamlara yerleştirerek, hatta silahların ve savaşmanın güzelliğini takdir etmeyi öğrenerek, yeni savaş teknolojisiyle bir arada yaşabildiklerini ve cephede yaşadıklarını atlatabileceklerini görmüşlerdi.

Endüstriyel savaşın ehlileştirilmesi hiçbir zaman kolay ve eksiksiz olmadı. Siper savaşının çeşitli unsurları, savaşın sonunda da savaşın başında olduğu kadar esrarengiz ve sevimsiz nitelikteydi. Ama birçok askerin başardığı şey, bu devasa silah sistemleri ve onların insan bedenine yaptıkları hakkında, Marc Bloch'un yerinde ifadesiyle "çok fazla titremeden" konuşmalarını sağlayan

bir dil inşa etmekti. Anlattıkların birçoğunda özel bir dil görülür – yalnızca eski askerlerin anlayabileceği bir konuşma türü. Ama sözlerinin bir kısmı bize kadar ulaşmıştır ve savaşı anlamamız açısından çok önemli bir anlam atmosferini hâlâ taşımaktadır. 1914-1918 yıllarında makineler insanların onları kontrol etme kapasitesinin gerçekten ötesine geçmişti, ama insanların içine atılıverdikleri savaş dünyasına anlam verme kapasitesinin ötesine geçememişti. Mütarekeden seksen yıl sonra Birinci Dünya Savaşı üzerine bir makaleler kitabında, o insanların başardıkları dikkat ve saygı gösterilmeyi hak ediyor.

5. Bölüm

Cephede Anlatı ve Kimlik
"Teori ve Bitli Piyade"

LEONARD V. SMITH

Tarihsel analizde "edebiyata yöneliş" başlangıcından bugüne geçen 15 yıl içinde o denli başarılı oldu ki, tarihin geçmişin gerçekliğini yapılandıran anlatılar hakkında olduğu konusunda tarihçilerin büyük çoğunluğu arasında artık görüş birliği bulunmaktadır. Ayrıca çoğu tarihçi şu konuda da görüş birliği içindedir: Tarihte hayatları anlatılan bireylerin kişiliklerini nelerin oluşturduğu hakkında açık veya örtük ifadeler, tarihsel anlatıların bir parçasıdır. Tarihsel anlatılar, bireylerin izledikleri hareket tarzına niçin yöneldiklerini ve tarihi şekillendirmek için neleri yapabilip neleri yapamayacaklarını göstermektedir. Bu makaledeki amacım, Birinci Dünya Savaşı'nda muharebe meydanlarındaki deneyimin kültürel tarihini bu savaştaki askeri kimlik ile tarihsel anlatılar arasındaki ilişki üzerinde durarak araştırmaktır.[1]

Teori yerine "bitli piyadeye" odaklanmak amacıyla sadece şu noktayı belirteceğim: Bugün tarihçilerin anlatı açıklamasında başvurdukları iki ana biçim bulunmaktadır: "modern" ve "postmodern" biçimler.[2] Bu iki biçimde de özgül birey anlayışları bulunur. Modernist anlatılar kendilerini "doğru" olarak sunarlar, yani üzerinde görüş birliği bulunan kanıt ve sav kurallarıyla doğrulanabilir oldukları iddiasına dayanırlar. Modernist anlatıların

büyük bir çoğunluğu, tarihin pozitif bir teleolojisine doğru, yani ya bugüne ya da gelecekte bir zamana doğru ilerlemeyi varsayar. Bu anlatının temelini oluşturan birey, rasyoneldir ve ahlaki açıdan otonomdur, tarihi pozitif hedefe doğru şekillendirmeye her zaman istekli olmasa da muktedirdir. Postmodern anlatılar yalnızca "doğru"yu değil, teleolojileri bile reddederler, iktidar ilişkileri çerçevesindeki sonsuz ve belirlenmemiş oyunların analiz edilmesinden yanadırlar. Irk, sınıf ve toplumsal cinsiyet etrafındaki hiyerarşiler sürekli yeniden biçimlenip dönüştürülebilir, ama asla gerçekten aşılamazlar. Birey kavramının kendisi de, bu tür belirlenmemiş anlatıyla inşa edilmiştir. Bazı postmodernistlere göre, bireyselliğin kendisi de, iktidar oyunlarının ana mecrası olan dilin bir ürünüdür.

Ama Birinci Dünya Savaşı'nı, özellikle bu savaşta askerlerin deneyimlerini incelerken, hem savaş hem de birey hakkındaki modernist ve postmodernist anlatılar arasında ne kadar çok ortak nokta bulunduğunu görmek çarpıcıdır. Kanımca her iki anlatı da, Jean-François Lyotard'ın "üstanlatı" dediği yapının, yani daha özgül disipliner yoruma dayanan anlatıların uyduğu sorgulanmayan bir yorum yapısının niteliğini taşır.[3] Bu üstanlatı, Birinci Dünya Savaşı'nı trajedinin en saf ve tipik örneği, askeri de o trajedinin en saf ve tipik örneği olarak temsil eder. Çok çeşitli alanlardaki –tarih, edebiyat eleştirisi, sosyoloji, psikoloji, hatta ekonomi alanlarındaki– bilim insanları, eserlerini bir trajedi olarak Birinci Dünya Savaşı üstanlatısı içine yerleştirebilirler.

Tarihçiler arasındaki modernistler, savaşı 19. yüzyıl pozitivizminin vaadini yaklaşık bir yüzyıl süren dönem boyunca yok etmiş olan trajik bir felaket olarak anlayabilirler. Savaş, Batı uygarlığının, ister militarizm, ister milliyetçilik, ister kapitalizm şeklinde kendini göstersin, vahim kusurlarından doğmuştur.[4] Avrupa toplumları savaş deneyimiyle derinden sarsılmıştı, ardından gelecek felaketleri önleyemeyecek duruma düşmüştü. Cephedeki askerin kurbanlaştırılması, bir bütün olarak Avrupa toplumlarına uzanıyordu. Birinci Dünya Savaşı bir zincirleme travmalar reaksiyonu başlatmıştı: Savaştan iktisadi bunalıma, tekrar savaşa ve

Holokost'ta soykırıma, Avrupalıların kendi ilişkileri üzerinde kontrolü büyük ölçüde yitirdiği bölünmüş bir Avrupa'ya dek uzanıyordu bu travmalar.[5] Aslında bir modernist, bu kurbanlaşma zincirinin kırılmasının ve modernizmin vaadinin yeniden tam anlamıyla kendini göstermesinin ancak 1989 devrimleriyle mümkün olduğunu savunabilir.

Postmodernistlere göre, Birinci Dünya Savaşı Batı uygarlığının korkunç iktidar oyunlarının eşine rastlanmayacak bir netlikle sahnelendikleri bir evre olarak yorumlanabilir.[6] Ulus, şeref ve vazifenin iç çelişkileri, kanlar içindeki bedenlerde ve muharebe meydanlarında yapıbozuma uğramıştı. "Bütün savaşları sona erdirmek" için yapılan bir savaş, İkinci Dünya Savaşı denen, daha da ölümcül bir iktidar oyununa yol açmıştı. Cinsler arasındaki eşitsizlik devam etmişti. Sınıf çatışması ise daha da keskinleşmişti – bu durum, söz konusu çatışmayı ortadan kaldırmak için kurulan Sovyetler Birliği'nde her yerden daha fazla geçerliydi. Gerek etnik kimliklere gerekse renge dayanan ırk temelli nefretler, hem gitgide daha istikrarsız hale gelen Avrupa imparatorluklarında hem de Avrupa'da şiddetlenmişti.

Kısacası birbirine taban tabana zıt epistemolojik çıkış noktalarından hareket eden modernistler ve postmodernistler, savaşı bir trajedi olarak, bireyi trajediye kapılmış bir kurban olarak anlatma konusunda ortak bir tavır sergilemiştir. Belki de bakış açılarının bu şaşırtıcı örtüşmesi, son 15 yılda Birinci Dünya Savaşı incelemelerinde yaşanan rönesansı bile açıklamamıza yardımcı olacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nın trajik üstanlatısı, fiilen herkesi içine alacak kadar geniş bir çadır yaratmıştır.

Ama herhangi bir anlatı biçimi gibi, üstanlatı da kapsama ve dışlama yoluyla tutarlılığını sağlar. Birinci Dünya Savaşı'nın trajik üstanlatısı, parçalar bir araya getirilerek oluşturulmuş, iyi çalışan, ama masanın üstünde içine konmamış pek çok parça bırakılmış bir saate benzemektedir. Bu makalede saati inceleyeceğim ve geride bırakılan parçalardan bazıları üzerinde duracağım. Söz konusu "parçalar", Birinci Dünya Savaşı'nı inceleyen tarihçilerin kavrama konusunda pek yol katedemedikleri başka anlatı çerçevelerini ve

başka askeri kimlik anlayışlarını anıştırır. Burada eklektik bir yaklaşım benimsiyorum, tarihsel ve edebi kaynakları bir arada kullanıyorum. Sanıyorum bu genişlikte bir konu için böyle bir yaklaşım yerinde olacaktır. Zaten Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin "kurmaca" ve "kurmaca dışı" metinler arasında sınır çizgileri kolay çizilemez. Ayrıca "kurmaca" metinler trajik üstanlatının oluşumunda çok önemli bir nedensel rol oynamıştır.

Trajik Kipte Birinci Dünya Savaşı ve Kurban Olarak Asker

Trajediyi basit, klasik anlamda bir anlatı ve üstanlatı olarak kullanıyorum. Ana karakter bir kahramandır, yani büyük erdemleri, ama ölümcül zaafları olan bir kişidir. Northrop Frye'ın işaret ettiği üzere, "Tanrısal olan ile 'fazlasıyla insan olan' arasında bir yerde" durmaktadır.[7] Kahraman zaman içinde kaderi ile zaaflarının çakıştığının farkına varır, ama nihai felaketten kendini kurtaramayacak kadar geç kalmıştır. Bu zaaflar, kahramanın yok olmasına yol açacak bir süreci başlatmıştır. Dolayısıyla kahraman kaderin amansız pençesinden kurtulamayacaktır. Kahramanın uğradığı yıkımla, onun bozduğu ahlaki düzen yeniden kurulur. Kahramanın ölümü yazgısıdır; hikâyeden çıkarılacak ibret dersi trajediden sağ kurtulanlar ve seyirciler içindir. Trajedi olarak Birinci Dünya Savaşı üstanlatısında, askerlerin deneyimindeki iki temel yön, tamamlayıcı nitelik taşımaktadır: 1914'te savaşın çıkışını coşkuyla karşılama ve bunu izleyen kişisel ve toplumsal yıkımın ortasında yaşanan hayal kırıklığı. Coşku ve ümitsizlik ayrılmaz bir şekilde birbiriyle bağlantılıdır, çünkü insanlar başlangıçta kendilerini bütünüyle savaşa adamasalar, daha sonra o kadar derin bir hayal kırıklığı yaşamazlardı.

Ağustos 1914'ün kahramanı, J. M. Barrie'nin 1904 tarihli *Peter Pan* adlı oyunundaki Peter Pan'ın vârisiydi. Peter, 19. yüzyılın sonlarındaki "yeni adam"ın arketipidir. Bu karakter paradoksal bir biçimde büyümeyi reddeden bir erkek çocuktur. Atalarının ona bıraktığı burjuva ticaret dünyasının renksiz hayatına kendini

kaptırmayacaktır. Tamamen kendisine ait bir yüzyılda sürekli yeni zorlu görevler ve heyecanlar arayacaktır. Gerçek korkunun ne demek olduğunu bile kavrayamaz. "Ölmek," diye haykırır, "müthiş büyük bir macera olacak."[8] Ağustos 1914'te Peter Pan'ın gerçek hayattaki karşılığı şair Rupert Brooke'tu. Bu zeki, yakışıklı, kızılımsı sarışın Cambridge'li, savaşın çıkışı hakkında İngiliz dilindeki belki de en ünlü satırları kaleme almıştı:

Now, God be thanked Who has matched us with His hour,
And caught our youth, and wakened us from sleeping,
With hand made sure, clear eye, and sharpened power,
To turn, as swimmers into cleanness leaping,
Glad from a world grown old and cold and weary,
Leave the sick hearts that honour could not move,
And half-men, and their dirty songs and dreary,
And all the little emptiness of love![9]

Şimdi, Tanrı'ya şükürler olsun ki
Uydurmuş bizi kendi saatine,
Gençken yakalamış bizi ve uykulardan uyandırmış,
Elimiz titremeden, keskin göz ve bilenmiş gücümüzle
Yüzücüler duru suya nasıl dalarsa öyle arındırmış,
Köhnemiş, soğuk ve bezgin bir dünyadan memnun,
Geride bırakıyoruz hasta yürekleri şerefin işlemediği,
Yarım adamları, onların şarkılarını, kirli ve bungun,
Ve aşkın o küçük beyhudeliğini!

Savaş, kahramana, Eric Leed'in "moderniteden kaçma"[10] adını verdiği olağanüstü imkânı sağlıyordu. Böylece kahraman, liberalizm ve kapitalizmin yarattığı, 19. yüzyılın "eski, soğuk ve yıpranmış" dünyasından ve o dünyanın alelade konforlarından ve mihnetlerinden kurtulmuş olacaktı. Brooke savaşın, temiz, selamete kavuşturan bir tecrübe, muharebe meydanının da "hiçbir kötülüğün, hiçbir kederin olmadığı, her şeyi bir uykunun onardığı" bir yer olduğunu varsayıyordu. Aslında muharebe, tanrılaşma

yolunda, "bir yabancı toprağın bir köşesinde, hep İngiltere kalacak bir köşesinde" acılı bir duraktan başka bir şey değildi. Brooke, muharebe tecrübesine ve bu tecrübenin benliği dönüştürmesine ilişkin öngörüsünü sınama fırsatı bulamadı. Gelibolu yolunda çeşitli hastalıklara tutuldu ve Nisan 1915'te öldü. Yalnızca edebi şöhreti açısından düşünürsek, ölümü tam zamanında gelmişti.

Ama Ağustos 1914'ün kahraman askerinin daha karanlık bir tarafı vardı – onun ölümcül zaaflarına hitap eden bir tarafı. Ağustos 1914'ün en rahatsız edici ve olacakları önceden haber veren imgelerinden biri, savaş ilanının halka bildirildiği anda Münih'te bir kalabalığı gösteren ünlü bir fotoğraftır. Fotoğrafın ön tarafında, Adolf Hitler olduğu kolayca anlaşılan bir genç, bir aydınlanma anı yaşamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın trajik üstanlatısına göre kahraman, savaşın çıkışını atavik bir öfke nöbeti içinde, coşkuyla karşılamıştı.[11] Modris Eksteins'ın etkili bir şekilde açıkladığı üzere, bu öfke Avrupa kültüründe çok uzun zamandır oluşturuluyordu. Söz konusu öfkenin simgesi, müziğini İgor Stravinski'nin bestelediği, Vatslav Nijinski'nin koreografisini hazırladığı ve Sergey Dyagilev'in sahneye koyduğu *Le Sacre de printemps* (Bahar Ayini) adlı ünlü baleydi. Balenin prömiyeri, savaşın patlak vermesinden bir yılı aşkın bir süre önce, 29 Mayıs 1913'te Paris'te yapılmıştı. Stravinski'nin ilkin *Kurban* adını verdiği balede, Goethe'nin *Stirb und werde* (Ölmek ve olmak) çağrısına uymak için olağanüstü fırsat olarak gösterilen kitle imha kuvvetleri ile özgürlük bağlantılı kılınıyor, bir ölüm dansı gösteriliyordu. Peter Pan, daha savaştan önce yanılsamalarının bazılarından arındırılmıştı.

Başka trajik kahramanlarının zaafları gibi, 1914 yılının askerlerinin de ölümcül zaafları da aynı zamanda gurur kaynağıydı. Kuşkusuz gurur günahlarının kökleri kendisinden büyüklere dayanıyordu. Mağrur babanın en tipik örneği, Avusturya-Macaristan'ın yaşlı imparator-kralı Franz Josef'di. Franz Josef, vârisinin Sırp milliyetçileri tarafından öldürülmesinin intikamını almak için çıkardığı savaşta çarpışmak üzere oğullarını cepheye gönderiyordu. Aslına bakılırsa Almanya'daki kayzer, Rusya'daki

çar, İngiltere'deki kral, hatta Fransa'da cumhuriyetin muhafızı olanlar, hepsi aynı kibri taşıyordu. Wilfred Owen, "The Parable of the Old Man and the Young" adlı şiirinde, İbrahim ile İshak kıssasını* yeniden anlatırken hikâyeyi çok farklı bir sonla bitirir.[12] Oğlunu tam kurban edeceği anda melek görünür ve onun yerine Gurur Koçu'nu kurban etmesini önerir. "Ama ihtiyar adam kulak asmadı, oğlunun canına kıydı / Ve Avrupa'nın tohumlarının yarısını öldürdü teker teker." Ne var ki Owen savaşın son yıllarının şairiydi, o sırada trajedi kaçınılmaz sona doğru bir hayli ilerlemişti. Bizzat Owen da tam anlamıyla bir trajik şahsiyettir, Kasım 1918'de ateşkes ilan edilmesine günler kala savaşta hayatını kaybetmiştir. Oğulların babalarına sırtlarını dönmesi, Ağustos 1914'ten bir hayli sonra yaşanacak bir gelişmeydi. Başlangıçta asker milletiyle, devletiyle, ordusuyla, üniformasıyla ve cinsiyetiyle gurur duyuyordu. Avusturya'da doğan genç Hitler, Habsburgların çokuluslu ordusunda hizmet etmeyi düşünemiyordu, ama çok geçmeden Kayzer II. Wilhelm'in ordusunda milli gururu için bir yer buldu.

Kaderin aracı ise, sanayileşmiş "topyekûn" savaşın teknolojisiydi. Tabii ki savaş tanımı gereği büyük fiziksel tehlike demektir. Ama Birinci Dünya Savaşı'nda trajik çarpışma üstanlatısı, kısmen, savaşın kendisinin teknolojik dönüşümüne dayanır. Mary R. Habeck'in bu kitaptaki makalesinde gösterdiği üzere, yeni kıyım araçları ortaya çıktı ve eski silahlar ise o güne kadar mümkün olduğuna inanılmayan bir derecede kullanıldı.[13] Endüstriyel Avrupa'nın muazzam kapasitesi insanların kitleler halinde öldürülmesine yöneldi. İngilizler, Temmuz 1916'daki Somme saldırısından önceki yedi günde 1,5 milyon top mermisi attılar, yani cephede her kilometrekareye yaklaşık 25 top mermisi düştü – bütün bunlar da, stratejik açıdan pek önemli sayılamayacak bir ilerleme için yapıldı.[14] Fransızlar 1918 yazında başarılı şekilde ilerlerken cephede her metreye yaklaşık üç top mermisi atıyorlardı.[15] Bir asker, en şiddetli muharebeler arasındaki dönemlerde de güvende

* Müslümanların tersine, Hıristiyanlar İbrahim'in oğlu İsmail'i değil, İshak'ı kurban etmeye kalkıştığını kabul ederler. [ç.n.]

değildi. Özellikle Batı Cephesi'nde hatların yakınlığı fiziksel riski sürekli kılıyordu. Siperdeki asker, günün veya gecenin herhangi bir saatinde vurulabilir veya havaya uçabilirdi.

Eğer savaş denen olgunun bir mantığı varsa, bu mantık rasyonel bir politik hedef uğruna fiziksel zor kullanımını içerir. Birinci Dünya Savaşı devam ettikçe, o mantık iyice anlamsız hale geldi. Almanlar 1914 yılında Belçika'da, Fransa'da ve Doğu Avrupa'da çok büyük araziler ele geçirmişlerdi, ama Fransızların, İngilizlerin, Rusların ve daha sonra İtilaf Devletleri'ne katılan İtalyanların oluşturduğu ittifakı yenilgiye uğratacak araçlardan yoksundular. Ama o sırada mevcut askeri teknoloji savunmayı o kadar güçlendirmişti ki, söz konusu ittifak Almanları stratejik açıdan önemli sayılacak düzeyde geriye püskürtemiyordu. Batı Cephesi'nde bir kilitlenme söz konusuydu, öyle ki hatlar milyonlarca askerin canı pahasına şu ya da bu yönde birkaç kilometre yerinden oynuyor, ama iki taraftan birinin konumunu tehdit eden hiçbir değişiklik olmuyordu. Batı Cephesi'ndeki kilitlenme, 1916 yılında sekiz aylık Verdun Muharebesi'nde zirve noktasına ulaştı. Almanlar ve Fransızlar yaklaşık 1 milyon kayıp verdiler, ama sonunda hatlar yine muharebenin başladığı noktalarda oluşturuldu. A. J. P. Taylor şunları yazar: "Mesafeli bir bakış açısından, askeri kilitlenmenin bir uzlaşma isteği yaratması gerektiği düşünülecektir. Ama tam tersi etkiyi yaratmıştır."[16] Trajik kurban, yani bitli piyade bunun bedelini ödedi.

Kurban derken, bedenine ne olduğundan bağımsız olarak benliği imha edilen askeri kastediyorum. Birinci Dünya Savaşı'nın kurban-askerlerinden bazıları, kısa sürede bedenen ve ruhen öldürülmüştü. Joseph Roth'un *Radetzkymarsch* adlı romanında genç Carl Joseph von Trotta, çocukluğunu ünlü ezgi (Radetzky Marşı) eşliğinde İmparator Franz Josef için romantik bir ölümle can vereceğini hayal ederek geçirmiştir.[17] Ama İkili Monarşi'nin çelişkileri savaştan önce bile o kadar derindir ki, kimliği için güvenli bir zeminden yoksundur, kumar ve içkinin damgasını vurduğu sefih bir hayata gömülür. 1914 yılında Rusya'ya karşı ilk muharebede adamlarına su getirmek amacıyla bir intihar misyonunu üstlenip

kendini manevi felaketten kurtarmaya kalkışır (başarılı olamaz). Sonunda çocukluğunun hayalini gerçekleştirir; kulaklarında hayalinin ürünü Radetzky Marşı çınlarken can verir. Ama o sırada artık "kendisi" ortada yoktur; ezginin kendisi kadar bomboş bir hale gelmiştir. Habeck, ilk muharebelerde sağ kalan askerlerin savaş ortamıyla başa çıkma mekanizmalarını açıkladı. Ama trajik üstanlatıya göre, bütün bu girişimler sonunda başarısızlığa uğramaya mahkûmdu. Topyekûn savaş, topyekûn yok edilen bir kurban istiyordu.

Elaine Showalter, savaş sendromunun toplumsal cinsiyete dayalı bir analizini sunarak siper askerinin yok edilen benliğine ilişkin ilginç bir yorum ortaya atmıştır.[18] Kilitlenen savaş, geleneksel biçimiyle cesareti işlevsiz hale getirerek vatanın hizmetindeki erkekliğin iktidar oyununu bozmuştu. En "yürekli" asker, hiçbir askeri hedefi gözetmeksizin basitçe kendini öldürtecekti. Showalter'a göre bunun sonucu, derin bir erkek cinsiyeti endişesiydi. Erkekler, kültürlerinin en derin beklentilerini yerine getiremiyorlardı, ama bunları değiştirmekten de aynı şekilde acizdiler. Dolayısıyla savaş sendromu [*shell shock*] yaşanmaz bir durum karşısında duygusal bir kaçış imkânı sağlıyordu, "yalnızca savaşa karşı değil, ama aynı zamanda 'erkeklik' kavramının kendisine karşı da erkeklerin gizli bir protestosuydu bu."[19] Ortaya çıkan hastalık, 19. yüzyıl "kadınlarına özgü" histeri durumunun erkekler tarafından fiilen devralınmasıydı, dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı cinsiyet krizinin özellikle ironik bir örneğiydi.

Psikiyatri, savaş sendromu fenomenine karşılık vermek amacıyla güçlü bir şekilde seferber oldu, nedenlerden ziyade davranışlara odaklanıldı. Psikiyatrlar, askerleri siperlere geri götürmek için gerekli sayılan bütün tedbirlere başvurdular. Hiç değilse Britanya ordusunda tedavilerde şaşırtıcı düzeyde sınıf önyargıları görülüyordu. Sıradan askerler fiziksel zorlamalara tabi tutuluyordu. Örneğin yaygın dilsizlik semptomu, boyun ve boğaza uygulanan elektrik şoklarıyla ve dilin ucuna yerleştirilen yanmış sigaralarla tedavi ediliyordu.[20] Savaş sendromu yaşayan subaylara ise, daha çok, en yeni Freud'cu konuşma terapisi teknikleri uygulanıyordu.

Showalter, ikinci yaklaşımı, savaş sendromunun belki de en ünlü "kurban olmayan" kişisi, savaş şairi Siegfried Sassoon örneğiyle anlatır.[21]

Psikiyatrların çabaları sonuçsuz kalmadı; savaş sendromu belli başlı bütün ordularda ciddi, ama başa çıkılabilir bir sorun olarak kaldı. Ama bedeli yine asker ödedi. Showalter'in gösterdiği üzere tedavi, zaten krize yol açmış olan cinsiyet endişelerini yeniden yaratıyordu. Asker çok gerçek bir anlamda kendi terapisi "haline gelmişti." Disipline edici terapiye tabi tutulan sıradan askerlerde bu süreç bedenleri üzerinde yürütülüyordu. Amaç, askerlerin moralleri yerindeymiş gibi davranmaları halinde doğan endişeden daha akut bir şekilde dolaysız terapötik acıyı hissettirmekti. Showalter'e göre, Sassoon örneğinde konuşma terapisi daha sinsice, ama daha etkili bir şekilde işlev görmüştü. Psikiyatrı W. H. R. Rivers, Sassoon için bütün erkeklik ideallerinin bir kombinasyonu haline gelmişti: baba, itirafta bulunulan kişi, hatta platonik sevgili. Rivers, doğası gereği eşitsiz olan terapi düellosunu kazanmış ve Sassoon siperlere dönmüştü.

Ama her iki terapi de, benliğe yabancılaştıran davranışlarla "işe yarıyordu." Savaş sendromu yaşayan askerler mutlaka duygusal açıdan imha edilmiş olmuyordu – ama sözde "tedavi edilip iyileştirilen" birçok askerin göreve döndükten kısa bir süre sonra ölmesi pek de şaşırtıcı değildi. Gelgelelim benlik beklentileri ile kilitlenen savaş arasındaki çatışma hiçbir zaman çözüme kavuşmadı. Böylece savaş, askerlerin bir daha etkisinden kurtulamayacakları dar anlamıyla travmatik bir deneyim haline geldi. Savaş sendromu semptomlarının öngörülmez bir şekilde yeniden ortaya çıkışıyla veya Showalter'in Sassoon örneğinde anlattığı gibi "savaş öncesindeki ve sırasındaki deneyimlerini saplantılı bir şekilde sürekli hatırlayıp yazarak"[22] bu kişiler, ömürlerinin geri kalanını yok edilen erkek benliği travmasını yeniden canlandırarak geçirdiler.

Savaşın kurbanı, kurban edilen benliğin arketipi, Erich Maria Remarque'ın 1929 tarihli *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* adlı romanının 20 yaşındaki kahramanı Paul Bäumer'dir.[23] Kitabın parçaları, aslında bir on yıldır edebiyat ortamında dolaşıyordu,

ama bu kitap yayımlanır yayımlanmaz Birinci Dünya Savaşı denince akla ilk gelen kurmaca eser haline geldi, savaşı en iyi yansıttığı düşünülen roman olarak kabul edildi, bugün de bu niteliğini koruyor. Kitap, Birinci Dünya Savaşı'nı bir trajedi olarak kurgulayan yapıyı tamamlayan son görkemli taş oldu. Remarque, kitabın epigrafında niyetini olabildiğince net bir şekilde ortaya koyar: "Üstlerine yağan bombalardan kurtulmuş olsalar bile, yine de savaşın yok ettiği bir kuşağı" anlatmak istiyordu. Kitap, Ağustos 1914'te Tanrı'ya onları kendi saatine uydurduğu için şükreden, ama çabuk, temiz ölümlerle can vermeyen, güzelim, idealist genç erkeklerin başlarına gelenlerin hikâyesidir.

Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok, Michel Foucault'nun *Surveiller et Punir*'inden [*Disiplin ve Ceza: Hapishanenin Doğuşu*] çıkarılabilecek bir hikâye anlatır.[24] Paul, okul müdürünün kışkırttığı bağnaz milliyetçilik duygularıyla 19 yaşında gönüllü olarak orduya katılır. Cepheye gönderilince, siper savaşının yarattığı dar çember içinde ve fiziksel işkencelerle ruhu adeta paramparça olur. Arkadaşları birer birer korkunç şekilde can verir. Bütün bu ölümler, Birinci Dünya Savaşı hakkındaki kurmaca eserlerin ünlü bir özelliğine uygun olarak ürkütücü ayrıntılarla anlatılır. Paul zaman içinde savaşın dışındaki hayatla bütün bağlarını yitirir – hatta kanser hastalığı yüzünden ölümle pençeleşen annesiyle bile bağı kalmaz. Kitabın sonuna gelindiğinde savaş onu Foucault'nun "uysal bir beden" diyebileceği bir şeye dönüştürmüştür – cesur askerden sapkın bir varyasyon çıkmıştır ortaya.[25] Emirlere itaat eder, ateş eder, hatta emredildiği zaman öldürür. Gerçi hâlâ itaat etmektedir, ama artık itaat etmek *istememektedir* – çünkü kitabın sonunda artık bilinçli bir iradeye sahip bir Paul kalmamıştır. İçindeki hayat yalnızca biyolojiktir. Kitabın sonlarına doğru şöyle der: "Varsın aylar, yıllar geçsin. Benden alabilecekleri bir şey kalmadı. O kadar yalnızım, o kadar ümitsizim ki, geleceğin bana getireceklerini korkusuzca karşılayabilirim. Bu yıllar boyunca beni taşıyan hayat hâlâ ellerimde ve gözlerimde. Ama hayata boyun eğdirdim mi, bilmiyorum. Ama hayat, içimdeki iradeye bakmaksızın kendi yolunu arayacak."[26] Paul'ün fiziksel ölümü,

savaş sona ermek üzereyken, Ekim 1918'de, "Batı Cephesi'nde yeni bir şey" olmadığı bildirildiği bir gün, adeta ek bir nokta olarak gerçekleşir. Kurban edilen benliğin kültürel sisteminin hiçbir manevi yanı yoktur; Paul'ün bedeninin imhası kimliğinin imhasını yalnızca tamamlar.

Kurban edilen benliğin belki de en rahatsız edici örneği, kendini kurban dışında her şey olarak tanımlayacak biridir: Ernst Jünger. Aslında Jünger Birinci Dünya Savaşı sonrasının hayra yorulamayacak alametlerini simgeliyordu. Daha 1913'te evinden kaçıp Fransız Yabancı Lejyonu'na katılmıştı, ama daha sonra firar etti ve yaşı tutmadığı için ailesine iade edildi. 1914'te *Gymnasium*'dan (liseden) bir yıl erken ayrılma ve savaş için eğitim görme fırsatı sağlayan özel bir programdan yararlandı.[27] Ama çatışmaya katılma, Jünger'i, Paul Bäumer'in tepkisine ilk bakışta taban tabana zıt görünen bir tavra yöneltti. Friedrich Nietzsche'nin sözünü biraz değiştirerek şöyle diyebiliriz: Onu öldürmeyen savaş güçlendirdi. "O," savaşın sapkın değer ve inanç sistemini içselleştirerek yeniden doğdu. Jünger, *Der Kampf als inneres Erlebnis* (Bir İçsel Deneyim Olarak Savaş, 1922) adlı kitabında şöyle yazacaktı: "Bütün şeylerin babası olan savaş bizim de babamızdır. Bizi dövdü, bir kalıba döktü, tav verip sertleştirdi, bugünkü halimizi almamızı sağladı. İçimizde hayat çarkı işledikçe, etrafında döndüğü dingil hep savaş olacak."[28]

Mücadele, kan ve ölümden doğan bu "yeni adam"da, cesaret ve idealizm rahatsız edici şekillerde yeniden ortaya çıkmıştı. Benlik için tehlikeyi fiziksel tehlike değil, kilitlenme oluşturuyordu. Kimliği saldırı doktrininin ilkelerine göre yeniden biçimlenmişti – aslında söz konusu doktrin de savaşın son yıllarında yeniden yapılandırılmıştı. Jünger hücum kıtalarına, yani bütün büyük orduların manevra savaşına dönebilmek için oluşturduğu özel eğitimli komando birliklerine katıldı. Hücum kıtaları, komuta yetkisinin iyiden iyiye dağıtıldığı ve azami kişisel inisiyatif kullanıldığı koşullarda hareket ediyordu. Bu kıtaların başarısı içselleştirilmiş saldırganlığa bağlıydı. Topçuların kısa, ama şiddetli bir perde ateşinin ardından hücum kıtaları dağılan düşman mevzilerine sızacak ve

düşmanın yeniden tertiplenmesine fırsat vermeyecekti.[29] Hücum kıtalarının amacı, düşman mevzilerini yarıp olabildiğince ileriye nüfuz etmek, geride düzenli ordu askerlerinin ilerlerken ele geçirecekleri direniş adacıkları bırakmaktı. Burada "yarma" [*penetrate*] sözü bilinçli olarak seçilmiştir, çünkü Jünger çatışmayı kösnül bir dille anlatır. *Feuer und Blut* ("Ateş ve Kan", 1925) adlı eserinde yer alan şu çatışma tasvirindeki cinsel saldırganlığı görmek için feminist teoriye aşina olmaya pek ihtiyaç yok: "Ama şimdi bu peçeyi kenarından ihtiyatla kaldırmak yerine yırtıp atacağız. Gücün bütün araçlarıyla donanmış fatihler olarak yaklaşıyoruz. Kapalı kapıyı zorla açıp yasak toprağa zorla gireceğiz. Mermi çukurlarının kasvetli sahasında bu kadar uzun süre birikmek zorunda kalmış olanlarımız için, bu derinlere dalma fikri müthiş bir çekicilik taşıyor."[30]

Jünger'in kendisi savaştan sonra Nasyonal Sosyalizm'e horgörüyle baktı. Onu cahil ve ıslah olmaz yığınlara hizmet eden bir hareket olarak niteliyordu. Ama doğmasına katkıda bulunduğu imge; yok edilip, akıl ve iyilikle değil, şiddet, nefret ve arzu içinde yeniden yaratılan bir benlik imgesi, Birinci Dünya Savaşı trajedisinin daha da büyük bir trajediye, İkinci Dünya Savaşı'na zemin hazırlamasında bir araç olarak işlev gördü. Weimar Cumhuriyeti kadınlara oy hakkı tanımıştı, ama savaşla derinden sarsılmış olan erkek yurttaşlara, yani Paul Bäumer ve Ernst Jünger'in silah arkadaşlarına dayanıyordu. Eski askerler *Freikorps*, yani cumhuriyetin ilk günlerinde ayakta kalmasını sağlayacak milis birlikleri halinde örgütlenmişti. Ama sokakta asayişin sağlanması adeta Ku Klux Klan'a teslim edilmiş gibiydi. *Freikorps* ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra solcu Almanlara karşı savaşı sürdürdüğü için, Weimar Cumhuriyeti kan içinde doğdu. Weimar, doğum travmasını daha da ağırlaştıran bir bakıcının ellerindeydi. İki dünya savaşı arası dönemde Almanya'da Paul Bäumer'ler buna karşı koyacak durumda değildi. Ernst Jünger'ler ise böyle bir istek taşımıyordu.

Jay Winter ve Blaine Baggett'ın 1996'da yayımlanan *The Great War and the Shaping of the 20th Century* adlı eserlerinin son bölü-

mü "Sonu Olmayan Savaş" başlığını taşır. Yazarlar bu bölümde iki dünya savaşı arasındaki bağı kurarlar, bunun için hayatları trajik anlatının bireysel versiyonlarını gerçeğe dönüştüren kişilerin izini sürerler. Rudolf Höss, Alman ordusuna 1916 yılında 16 yaşında katılmış, bir yıl sonra ordunun en genç astsubayı olmuştu. Ortadoğu'da görev yaptıktan sonra *Freikorps*'a katıldı, çok geçmeden Nazi Partisi'nin üyesi oldu. Höss İkinci Dünya Savaşı sırasında Auschwitz'in komutanı oldu. Burada kendi itirafına göre 2 milyon kişinin ölüme gönderilmesine nezaret etmişti. Yazarlar, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış bütün Almanların savaş suçları işlemeyi bir hayat tarzı haline getirmediğini belirtir. Ama onlara göre, "1914-1918 savaşının yaptığı şey o suçları mümkün kılmaktı. Savaş gaddarlık ve hunharlığa bir kapı açtı, Höss gibileri de bu kapıdan bile isteye geçtiler."[31]

Her trajediden sağ çıkanlar olur. Bu kişiler esas olarak trajediye tanıklık edenlerdir, tanım gereği trajedi içinde belirleyici rol oynamış olamazlar. Birinci Dünya Savaşı'ndan Winter ve Baggett'ın saptadığı sağ kalanlar arasında Albert Camus ve Boris Pasternak yer alır. İkisi de Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmamıştı: Camus Kasım 1913'te doğmuştu, Pasternak ise gençliğinde attan kötü bir şekilde düşmüş, askerlik yapamayacak duruma gelmişti. Ama her ikisi de savaştan derin bir şekilde etkilendi. Camus'nün babası 1914'te Marne Muharebesi'nde ölmüştü. Pasternak ise, Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu sayılabilecek Rus Devrimi'nden sonra gelen Stalinist terör döneminde çok sayıda arkadaşını kaybetmişti. Winter ve Baggett, trajik anlatılarını sona erdirmek için savaştan sonra hayatta kalan kişiler olarak Camus ve Pasternak'ı kullanırlar: "Pek çok ortak noktaları vardı. Savaş ve şiddetin kurbanı olarak, savaşa da, şiddete de karşı çıkmak için güçlerinin yettiğince seslerini yükseltiyorlardı. Sanata arka çıkanlar, yok olma tehlikesi karşısında bile insani değerleri savunanlar arasındaydılar, böyle yaparak da hepimize destek oldular."[32]

Komik Kipte Askeri Kimlik mi?

Birinci Dünya Savaşı kasırgasına tutulanların başlarına gelenleri –önemsizleştirmek şöyle dursun– göreceleştirmek gibi bir niyetim yok. Burada yapmak istediğim, trajedi olarak savaş üstanlatısının gerek o büyük çatışmayı yorumlamak gerekse savaşın askerlerin hayatlarını ve kimliklerini nasıl değiştirdiğini anlamak için kullanılabilecek tek çerçeve olmadığına işaret etmekten ibaret. Trajedi, bazı hikâyeleri içine alırken, birçok hikâyeyi de belirgin bir şekilde dışarıda bırakır. Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin trajik üstanlatının "doğru" olmadığını ileri sürmüyorum. Yalnızca, bu üstanlatının bilmemiz gereken her şeyi bize anlatmadığını savunuyorum. Lyotard da, üstanlatının gerilemesinin en geniş kültürel anlamda postmodernite için kilit önemde bir bileşen olduğunu öne sürmüştür.[33]

Peki sonuçta bütün tarih anlatıdan ibaretse, trajedinin yerini alacak anlatı nasıl bulunacak? Carolyn Bynum ve Lynn Hunt tarihin yazılması için anlamlı bir anlatı tarzı olarak komik kipi önermişlerdir.[34] Bu yazarlar "komik" terimini güldürmek için yazılan tarih anlamında kullanmazlar; gerçi en beklenmedik yerlerde bile kimi zaman güldürücü etki görülebilir.[35] Komik kip, bizzat anlatının temel mekanizmasını açıkça itiraf ettiği için yararlıdır. Bynum'un ifade ettiği gibi: "Komedi birçok hikâye anlatır, yalnızca rastlantıyla ve en olmayacak gelişmeyle sona erer, insanın sınırlılığı algımızı, hatta güdülerimize ve özfarkındalığımıza ilişkin sinizmimizi destekler."[36] Komik kipe dayanak oluşturan tek bir benlik versiyonu yoktur. Ne modernizmin rasyonel benliği ne de postmodernizmin dilsel iktidar oyunlarıyla oluşturulan birey bu alanda egemen sayılabilir. Doğrusu komik kipteki tarihsel hikâyeler, bireylerin anlattığı hikâyeler kadar çeşitlidir – aslında söz konusu hikâyelerle bireyler kendilerini oluştururlar. Bu hikâyeler sonuç yerine sürece ağırlık verir; içlerinde çıkarılabilecek bir ders bulunabilir, ama daha sık rastlanan durum, en azından açık bir ders bulunmamasıdır.

Trajedi olarak Birinci Dünya Savaşı üstanlatısının kurulmasında o kadar kritik rol oynayan edebiyatta bile komik kip kendini gösterir. Evet, ihtiyar imparator-kral Franz Josef, ölen genç teğmen Carl von Trotta ve hayatta kalan genç Hitler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Habsburg monarşisi tarihinde kültürel aktörler arasında yer alıyordu, ama Yaroslav Haşek'in 1920'lerde kaleme aldığı romanının başkarakteri Aslan Asker Şvayk da bu aktörlerden biriydi.[37] Şvayk, ender olarak bir mizah kaynağı olarak bakılan bir savaşta komik bir karakterdir. Şvayk'ın karakterine damgasını vuran özellik inatçılığıdır. Pasif saldırganlığıyla etrafıyla savaşır. Bu saldırganlık kendini sahtekârlık, aldatma ve sahte (ve gerçek) salaklık şeklinde gösterir. Şvayk esas konudan uzaklaşma fırsatını asla kaçırmaz ve neyi anlayıp neyi anlamadığı konusunda okurun hep kafasını karıştırır. Böylece Şvayk monarşinin birçok çelişkisini açığa çıkarır, her seferinde kaprisli Habsburg makamlarını şaşkına çevirir, tekerlerine çomak sokar.

1914 yılı Ağustos ayında romatizma ağrıları içinde yatakta yatarken, gazetede imparatorluk ordusunun Galiçya'da ağır bir yenilgiye uğradığını okur.[38] Hizmetçi kadına vatanı kurtarmak için derhal Habsburg kuvvetlerine katılması gerektiğini bildirir ve hanedana sadakat şarkıları söylemeye başlar. Telaşa düşen hizmetçi koşup bir doktora gider, Şvayk'ın Avusturya-Macaristan'ın savaşı kazanacağı gibi delice bir vehme kapıldığını söyler. Yine de daha sonra aynı gün içinde tekerlekli sandalyesiz hareket edemeyen Şvayk'ı askerlik şubesine kadar götürür. Bu olay Prag gazetelerinde Çek halkının sadakatinin bir kanıtı olarak yer alır. Ama görev başındaki tabip subay, hasta numarası yapan bütün Çeklerin canına okumakta o kadar kararlıdır ki, Şvayk hapishaneyi boylar. Böylece Şvayk'ın savaş boyunca sürecek macerası başlamış olur.

Sosyal tarih anlatı türlerinde çalışan tarihçiler de, Birinci Dünya Savaşı trajik üstanlatısını sorguladılar. Annales paradigmasının kökenleri düşünülünce bekleneceği üzere, Fransız tarihçileri sosyal tarih anlatılarının Birinci Dünya Savaşı'nın incelemesinde kullanılmasında önemli bir rol oynadılar.[39] Sosyal tarihçiler,

yüzeydeki felaket dolu, ama geçici *évènement*'ların (olayların) altındaki yapısal sürekliliğin ve uzun vadeli değişimin daha derin kaynaklarını araştırırlar.

Fransa'da sosyal tarih, Birinci Dünya Savaşı incelemelerine siyasal tarih yoluyla, özellikle büyük siyasal tarihçi Pierre-Renouvin'in iki öğrencisinin çalışmalarıyla girdi. Bu iki araştırmacı da, Fransız milliyetçiliğini Fransız askerleri açısından makul bir söylem alanı olarak görüyordu. Onlara göre, Fransız milliyetçiliği savaşma arzusunu hem uyandıran hem de dizginleyen bir faktördü. Jean-Jacques Becker, Ağustos 1914'te askeri ve sivil kesimde Fransız kamuoyu üzerine yetkin çalışmasında, intikam duygusuyla dolu, kana susamış, savaşa atılmaya hazır bir Fransa fikrinin temelsiz olduğunu göstermiştir.[40] Bu tarihçi, askeri ve sivil kesimiyle Fransa'nın Ağustos 1914'te ne savaşçı ne de barışçı olduğu sonucuna varmıştır. Milliyetçilik askerleri gerçekten savaşa yöneltiyordu, ama yayılmacı bir savaş hedefi söz konusu değildi. Fransızlar, Fransa'nın başlatmadığı bir savaşta ilkin işgalcileri ülkelerinden kovma, sonra da Alsace ve Lorraine'i geri alma konusunda kesin kararlıydılar. Guy Pedroncini, 1917'de Fransız ordusundaki isyanları eksiksiz arşiv kayıtlarını kullanarak inceleyen ilk çalışmada şu sonuca varmıştır: Fransız vatanseverliği, isyanların devrimci bir hareket değil, belirli bir askeri stratejiye karşı rasyonel ve sofistike bir protesto olmasını sağlamıştı.[41] Gerek Becker gerekse Pedroncini, Birinci Dünya Savaşı travmasını insicamlı bir ulusal cemaat olarak atlatan "ebedi Fransa"nın tarihinden bölümler anlatır.

Sosyal tarihçiler genellikle modernist benliğin bir varyasyonuna, yani akıldışı bir savaşa bir düzen katmaya çalışan makul bir askere dayanırlar. Bu askerin hayatta kalması anlatının merkezinde yer alır. Sosyal tarihçiler, siperlerde günlük hayatın koşullarına büyük ilgi göstermişler, ayrıca askerlerin hayat şartlarını nasıl hafifletip bir ölçüde kontrol de ettikleri üzerinde durmuşlardır. J. G. Fuller, Britanya ve dominyonu ülkelerin askerleri üzerine yaptığı önemli bir araştırmada, cephede görev yapmanın ürkütücülüğünü azaltıp normalleştirmede sivil popüler kültürün –spor yapmanın, şarkılar söylemenin ve siper gazeteleri üretip okumanın– etkisine işaret

etmiştir.[42] Sosyolog Tony Ashworth, şiddetli muharebeler arasında cephede yaşananlar şeklinde tanımladığı "siper savaşını" anlamak için yeni bir model önermiştir.[43] Ashworth'e göre, Batı Cephesi'nin birçok yerinde örtük ateşkesler hüküm sürmüş, düşman kuvvetler, karşı taraf olumlu karşılık verdiği sürece barış içinde birbirlerine hayatlarını olağan akışında sürdürme fırsatı vermişlerdir. Siperlerde şiddeti düzenlemenin ve sınırlamanın birçok yolu olduğu anlaşılmıştır. Topçu ateşi ve keskin nişancı ateşi günün belirli saatlerinde veya düşman askerlerine zarar vermeyeceği kesin olan bir tarzda yapılabiliyordu. 1914 Noel'i gibi istisnai durumlarda, komutanların otoritesi hiçe sayılarak İngiliz ve Alman askerler iki cephe arasındaki kimseye ait olmayan bölgede beraberce kutlama yapmışlardı.[44]

Gerek Ashworth'ten gerekse Becker'den büyük ölçüde etkilenerek, Fransız ordusunun bir piyade tümeni üzerine kapsamlı araştırmamda şu savı ileri sürdüm: Birinci Dünya Savaşı muharebesinin genel edebi temsilinde yanlış bir taraf olmalıydı, söz konusu temsilde sorgulamayan, masum ve kolayca incinecek genç erkekler iki cephe arasındaki bölgelere boğazlanmaya giden kuzular gibi atılıyordu.[45] Eğer Birinci Dünya Savaşı'nın bütün askerleri Paul Bäumer'lerden ibaret olsaydı, onun ölümüne mahkûm olmuş olmaları gerekirdi ya da sağ kaldılarsa, Ernst Jünger'in hayatını yaşamış olmalıydılar. Gerçi anlattığım hikâye, sonucu belirsiz bir iktidar oyunu yapısıyla bariz şekilde postmodern nitelik taşıyordu, ama büyük ölçüde de modernist bir asker kimliğine dayanıyordu. Askerler ile komutanları arasındaki ilişkileri yeniden değerlendirmeyi mümkün kılmak için "rasyonel" veya "faydacı" bir modele dayanmıştım. Askerler, gayretlerinin hiçbir askeri fayda sağlamayacağını gördükleri noktada ilerlemeye son veriyorlardı. Dolayısıyla fiziksel risk altındakiler muharebe sahasındaki sonucu belirliyordu. Komuta heyetleri de, daha sonra bu sonucu yeterli görüp kabullenmek zorunda kalıyordu.

Fransa'da, Péronne'da Historial de la Grande Guerre'in ve ona bağlı Centre de Recherche'in [Araştırma Merkezi] açıldığı 1992'den beri Birinci Dünya Savaşı incelemeleri Avrupa'da bir

dönüşüm geçiriyor. Kurumun yöneticileri olan Stéphane Audoin-Rouzeau ve Annette Becker'e göre merkezin amacı, "bu muazzam zorlu dönem sırasında ve sonrasında bize kalan bütün temsillerden" yararlanarak Birinci Dünya Savaşı'nın benzersiz *culture de guerre*'ini [savaş kültürünü] anlamaktır.[46] Bu kurumun sponsorluğunda düzenlenen birçok kolokyum, Birinci Dünya Savaşı'nın karşılaştırmalı ve uluslararası incelemesine yönelikti, ayrıca askeri ve sivil kesimler arasındaki karmaşık ve yakın ilişkinin anlaşılması hedefleniyordu.[47] Gerçi Stéphane Audoin-Rouzeau ve Annette Becker teori ve bitli piyade gibi çetrefil meselelerden uzak durmuşlardır, ama çalışmaları anlatı ile askeri kimlik arasındaki ilişkinin temelden yeniden düşünülmesi için zeminin hazırlanmasına yardımcı olmuştur. Pedroncini ve Jean-Jacques Becker gibi söz konusu iki araştırmacı da, Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin trajik üstanlatının ötesine bakmakta, dehşet dolu dört yıl boyunca askeri ve sivil kesimleriyle Fransa'da ulusal cemaatin bileşenlerini görmeye çalışmaktadır. Ama bu yazarlar, çağrışım yoluyla benim daha önceki çalışmama egemen olan, asker kimliğine ilişkin rasyonel veya faydacı modelin ötesini görmek için çaba göstermektedir.

Audoin-Rouzeau, siper gazeteleri üzerine yaptığı araştırmada siperlerde askeri kimliğin yeniden inşasını ele almıştır.[48] Yazmanın kendisi savaşın hükmetmesine karşı bir irade eylemi, bir direniş haline gelir. Yazmak, Remarque, Sassoon ve Jünger'de olduğu gibi benliğin sürekli sakatlanmasını yeniden canlandırmanın bir aracı olmak şöyle dursun, güç durumdaki, yine de bir anlamda otonom sayılabilecek benliğin savunulması anlamına gelir. Ürkütücü tasvirler yok değildir, ama bu tasvirler bedenin tehlikeye açıklığı, yaralanabilirliği karşısında akut bir kaygıyı ve bu zayıflığı aktarma ihtiyacını dile getirir. Bu zayıflığı kendilerine ve birbirlerine itiraf etmek, askerleri sadece hayatta olmanın küçük zevklerini özel bir şekilde çıkarmaya sevk etmiştir. 1917'de hazırlanmış bir siper gazetesindeki bir pasaj bu durumu çok iyi gösterir. Savaşa karşı hayatın bu şekilde savunulması, Audoin-Rouzeau'ya göre, benliğin savunulması anlamına geliyordu. "Onlar" hâlâ oradaydı, başlarına gelen korkunç şeylerin ağırlığı altında olmalarına rağ-

men hâlâ oradaydılar. "Yalnızca ilkel duyguların mevcut olduğu bir hayvan hayatı yaşayan bizler için, yok edilme veya en korkunç acıları çekme tehlikesiyle karşı karşıya olan bizler için, mutlu olmanın tek yolu vardı: Geçmişi düşünmemek, yaşanan biricik anın alabildiğine tadını çıkarmak."[49]

Annette Becker'e göre, din, rasyonalite ötesinde savaşa anlam yüklemek için askerlere bir başka yol sağlıyordu. Kuşkusuz din askerleri seferber ediyordu. "Dünyayı belirli bir şekilde gördüğümüz için savaşıyoruz" diye yazıyordu Almanya'da bir esir kampından Jacques Rivière. "Bütün savaşlar din savaşlarıdır."[50] Ama askerler de dini kendi hedefleri için bir anlamda seferber ediyordu. Örneğin inançlı Katolikler için acı çekme, *imitatio Christi*, yani İsa'nın acı çekmesine öykünerek kişinin selamete ermeyi başarması anlamı kazanıyordu. J. Bellouard şöyle yazıyordu: "Tanrım, benim süvarim zorlu. Ama seninki daha da zorluydu. ... Bu nedenle benim terimi seninkiyle, benim gözyaşımı seninkiyle karıştıracağım."[51] Askerler, askeri faydaya dair rasyonel hesapların açıklayamadığı şeyleri açıklamak için dini kullanıyordu. Hem bu dünyadaki acılarına anlam katmak hem de öteki dünyada edebi hayatı güvence altına almak için dini seferber ediyorlardı. Hıristiyan teolojisinde İsa için olduğu gibi, acı çekmek, daha yüksek bir varoluş düzlemine yükselten bir deneyim haline geliyordu. Açık ki, burada asker ne basit bir kurban ne de sadece faydacı hesaplamayla oluşturulan bir bireydi.

Birinci Dünya Savaşı'nda askeri kimliğin kültürel tarihini yazmak açısından bir sonraki adımın, postmodern teorinin çeşitli unsurlarının etkisini daha açık bir şekilde kabul etmek olduğunu ileri sürüyorum. Tarihsel analizde "edebiyata yöneliş"in üzerinden bu kadar zaman geçtikten sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın trajik ve komik kiplerde çok sayıda hikâyeden oluştuğunu ve bunlardan hiçbirinin üstanlatı statüsü kazanmaması gerektiğini varsayabiliriz. Benzer şekilde, askeri kimliklerin mutlak olmadığını, bu anlatılar içinde inşa edildiğini kabul edebiliriz. Bireyler, hiç değilse kısmen, etraflarındaki anlatıları şekillendiren, direniş veya din gibi söylemlerin ürünüdür. Dolayısıyla postmodern teorinin meselele-

rinin tespit edilmesi ve bu meselelerin bizi nereye götürdüğünün araştırılması gerektiğini savunuyorum. Sağduyuyla ele alınırsa postmodern teorinin meseleleri, Birinci Dünya Savaşı hakkındaki en temel ve kalıcı soruları cevaplamamıza yardımcı olabilir ve Michael Howard'ın bu savaşın ne hakkında olduğunu yeniden düşünme gerektiği şeklindeki çağrısına bir karşılık vermemize katkıda bulunabilir.[52]

Bu yönde atılacak belki de en iyi adım belirli bir örneği incelemek: Fransız ve Rus ordularında 1917 isyanları sırasında politik kimliğin bileşimi ve yeniden inşası. İki ülkede de isyan eden askerler ne kurbandılar, ne de tamamen "özgür", "rasyonel" ya da otonom aktörlerdi. İki örnekte de mesele, hem direnişe hem de itaate onay veren bir politik kimliğin olumlanması veya inşa edilmesiydi.

Tarihçiler, 1917'nin, savaşın ne hakkında olduğu düşüncesinin kökten değiştiği yıl olduğunu uzun zamandır kabul ediyorlar.[53] Arno Mayer'in 1959'da iddia ettiği gibi, üç yıllık "topyekûn" savaş, Avrupa'nın savaş öncesindeki temel ideolojik dengesini enikonu sarsmıştı.[54] 1917'ye gelindiğinde, geleneksel güç siyasetine dayanan uluslararası sistemi savunan "düzen kuvvetleri" ile idealist bir ilkeye dayalı yeni bir düzen arayışındaki "hareket kuvvetleri" arasında bir ikilik ortaya çıkmıştı. Tam olarak kimlerin kimlerle çarpıştığı, savaşın üçüncü yılında iyiden iyiye belirsiz hale gelmişti.

1917 ve 1918 krizleri süreklilik gösteren bir yelpaze oluşturuyordu – hiyerarşide bir üstte bulunan kaprisli komutanların otoritesine itirazın mikro-dramalarından küresel etkileri olan isyan ve devrim makro-dramalarına dek uzanıyordu bu yelpaze. Belirli durumlara bağlı protestolar bütün ordularda görülüyordu. Örneğin İngiliz ve Anzak askerleri Eylül 1917'de Etaples ordugâhını fiilen ele geçirmişti ve Kanadalı askerler ateşkesten sonra terhis edilmemeleri üzerine tepki gösterip huzursuzluklar çıkarmıştı.[55] Kasım 1917'de Caporetto'da İtalyan ordusunda, Mart 1918'de Britanya ordusunda ve 1918 sonbaharında Alman ve Habsburg ordularında askerlerin ümitsizliğe kapılması, yaşanan yenilgileri kısmen açıklayabilir. Şubat 1917'de Rus çarlık ordusunda, Mayıs

ve Haziran 1917'de Fransız ordusunda ve 1918 sonbaharında Alman donanmasında açıktan isyanlar meydana gelmişti.

Açıktır ki, basit bir savaş yorgunluğundan veya John Keegan'ın "hayatta kalabilirlik" dediği meseleden çok daha fazlası söz konusuydu.[56] İngiliz, Fransız ve İtalyan orduları krizleri atlatmakla kalmadılar, savaşı da kazandılar. En dramatik örnek olan Rusya'da askerlerin Şubat ve Ekim 1917 devrimlerinden sonra, 1921'e kadar sürecek zorlu bir iç savaşa girişecek gücü olduğu görüldü. Habsburg kuvvetlerinden bazı unsurlar bile, pek beklenmeyecek bir ortamda, Rusya'daki esir kamplarında çarpışmayı sürdürdü. Bolşeviklerle çarpışmak üzere bir Çek Lejyonu kuruldu. Buna karşılık 100.000 Macar da Kızıl Ordu'ya katılmıştı.[57]

Ama savaşın son yıllarındaki mikro-dramaların ve makro-dramaların tam olarak nasıl kesiştiği konusu tarihçiler tarafından pek iyi anlaşılamamıştır. Bu krizlerin politikasını anlamanın en iyi yolu, politikayı bir söylem, yani kurumları ve kimlikleri bağlantılı kılan bir anlama sistemi olarak düşünmektir. Politika politikacılar, yasama organları, bürokrasiler ve ordularla ilgilidir. Ama politika aynı zamanda Michel Foucault'nun "yönetimsellik" (*governmentality*) veya yönetim sanatı adını verdiği olgu hakkındadır. Foucault'nun savına göre, yönetim sanatı yalnızca bireyler *üzerinde* yönetim kurmayı, onları *içinden* yönetmeyi de kapsar.[58] Yönetim sanatı, seçim ve motivasyonu belirleyen çerçeveleri, kısacası politik bir birey olmanın ne anlama geldiğini şekillendirir. Yönetimsellik, 1917 krizlerinde Fransa'da ve Rusya'da çok farklı şekillerde kendini gösterdi. Fransa'da isyan, köklü bir cumhuriyetin yurttaşları arasında ve içinde meydana gelmişti. Rusya'da ise isyan çarın tebaası arasında meydana gelmişti. Devrim o tebaayı, çok değişken ve öngörülemez bir ortamda bir anda yurttaş-askerlere dönüştürmüştü. Fransa'da ve Rusya'da politik söylemin hoşnutsuz askerlerin kimliklerini nasıl şekillendirdiğini anlamak, ortaya çıkan çok farklı iki sonucu anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Mayıs ve Haziran 1917'de, Chemin des Dames boyunca yapılan başarısız taarruzun ardından Fransız ordusundaki tümenlerin

yaklaşık yarısını oluşturan birlikler şu ya da bu tarihte cephede mevzi almayı reddettiler. Guy Pedroncini, isyanların politik değil, "askeri" nitelik taşıdığın iddia etmiş ve sorunun çözümünün merkezine General Philippe Pétaine'i yerleştirmiştir.[59] Bu açıklamaya göre, Pétaine izin ve erzak politikalarında belirli reformlar yapmış, en önemlisi tanklar ve Amerikan takviye kuvvetleri Fransa'ya sorgulanamayacak bir askeri üstünlük kazandırana dek herhangi bir genel taarruzu başlatmamayı örtük biçimde kabul etmiş, yani Fransız ordusuna "aklı" geri getirmişti.

Benim açıklamam ise Fransız askerlerinin politik kimliğine odaklanıyordu.[60] Fransız ordusu askeri kimlik krizi yaşadığı noktaya vardıktan sonra, Fransız yüksek komuta heyetinin başında kimin bulunduğunun belirleyici önem taşımadığını savundum. Aslında 1917 isyanları, askerlerin formel komuta yapısından gücü zorla koparark kendi ellerine aldıkları uzun bir sürecin zirve noktasıydı.[61] Chemin des Dames taarruzundan sonra askerler, askeri açıdan anlamsız iki seçenekle karşı karşıya olduklarını gördüler: Esas itibarıyla sembolik kazanımlar için saldırı düzenlemek veya pek korunmalı olmayan mevzilerden, büyük zayiat verdikleri siper savaşını sürdürmek. Komutanların otoritesine açıkça meydan okunan olaylar, genellikle tren istasyonlarında ve benzeri kıta bindirme noktalarında meydana geliyordu. Asker grupları cepheye gitmeyi açıkça ve kesin olarak reddediyorlar, bunun yerine savaş karşıtı gösteriler düzenliyorlardı. Başlangıçta ve Pétain döneminden itibaren Fransız yüksek komuta heyeti göstericilere doğrudan müdahale etmemeyi tercih etti. Birçok olayda generaller düpedüz çadırlarına çekildiler ve formel komutayı geçici olarak boşlukta bıraktılar. Bu, Fransız ordusundaki isyanların askeri "hayatta kalabilirlik"le ilgili nispeten basit bir krizin ötesine geçtiği andı. Komuta heyeti, hiçbir zaman, isyanları zor kullanarak bastırmayı düşünmüş olsa bile, bunu yapabilmek için güvenilir kuvvetlere sahip olmadı. Dışsal ikna mekanizmalarının bulunmadığı bu şartlarda, ancak içsel ikna mekanizmaları isyanların daha ileri gitmesini engelledi.

Fransız ordusundaki isyanlar en iyi şekilde, yurttaş-asker kimliklerinin iki paradoksal bileşenini, yani doğrudan demokrasi ve

temsili demokrasi konusunu askerlerin ele almaları bağlamına yerleştirilerek anlaşılabilir. Doğrudan demokrasi, 1789'dan beri yaşanan birçok Fransız devriminde olduğu gibi direnişe ve çok geniş bir yelpazede politik ifadelere imkân tanıyordu. Askerler başlangıçta, günlük hayat koşullarını iyileştirecek reformlar yapılması, tankların ve Amerikan takviye kuvvetlerinin beklenmesi gibi Pétaine'in ürettiği çözümlerden kuşkusuz çok daha fazlasını istiyorlardı. Daha iyi erzak ve daha adil izin siyasetleri gibi nispeten sıradan talepler, derhal barış yapılması ve "özgürlük" gibi taleplerle birlikte dile getiriliyordu. Askerlerin talepleri garip tutarsızlıklarla doluydu. Örneğin derhal barış yapılması, daha iyi bir izin siyasetinin anlamsız hale gelmesi demekti. Askerlerin isyanlarla elde etmek istedikleri içinde önemli muhafazakârlık unsurları da vardı. Örneğin birçok asker, kendi mücadelelerinin, *midinettes*'in, yani Paris'te ve başka büyük şehirlerde grev yapan tekstil işçisi kadınların mücadeleleriyle paralellik taşıdığını iddia ediyordu. Ama aynı zamanda askerler haneye ekmek getiren, koruyucu kişi olmak gibi geleneksel erkek rollerini yeniden üstlenmek istiyorlardı. Bir askerin deyişiyle, "karılarımızı ve çocuklarımızı beslemek, yetimlere ekmek vermek için" derhal barış yapılmasını istiyorlardı.[62]

Gelgelelim askerlerin talepleri, temsili yönetimin kendileri için taşıdığı önemi de gösteriyordu. Aslında temsili yönetim, sonunda, hiçbir dışsal güç kendilerini zorlamazken formel komuta otoritesine uymayı zorunlu kılıyordu. Askerler, komutanlarından içlerinde bulundukları vahim durumu Temsilciler Meclisi'ndeki temsilcilerine anlatmalarını istiyorlardı. Bir askerin şöyle dediği kaydedilmiştir: "Temsilcilerin gösterilerimizden haberdar olmasını istiyoruz. Barış istediğimizi anlamalarını sağlamak için elimizde bulunan tek araç bu."[63] Askerlerin kimliklerini Üçüncü Cumhuriyet'in yurttaşları olarak ilan etmesinin önemi ne kadar vurgulansa azdır. Böylece temelde cumhuriyet kurumlarının ve onları temsil eden vekillerin meşruiyetini onaylamış oluyorlardı. Askerler böylelikle kendilerini üniformaya sokan egemen gücün meşruiyetini tanımış, ayrıca bu gücün nihai olarak kendilerinden kaynaklandığını kabul

etmiş oluyorlardı. Bir temsili demokrasi olarak Üçüncü Cumhuriyet, her birinin içinde mevcuttu ve iktidarla politikanın neyle ilgili olduğuna ilişkin bakışlarını şekillendiriyordu. Üçüncü Cumhuriyet onların politik tahayyüllerinin sınırlarını çizmişti.

Temsili demokrasiye karşı doğrudan demokrasi draması, isyanların özellikle son aşamalarında öne çıkan savaş hedefleri meselesine düğümlenmişti. Bir tarihte bir polis hafiyesi, Beşinci Tümen'den isyancı askerlerin arasına girip ne istediklerini öğrenmeye gönderilmişti. Askerler derhal barış ve Almanlarla müzakere yoluyla bir çözüm istediklerini söylemiştir. Bu hafiyenin bildirdiğine göre, Fransızların barış masasındaki konumu şu şekilde olacaktı: "Alsace'ı, Lorraine'i ve statükonun korunmasını (tazminat ve ilhakın söz konusu olmamasını) istiyorlardı."[64] Bu olağanüstü bir talepti. Almanların yalnız 1914'te işgal ettikleri kuzeydoğu Fransa topraklarının büyük bölümünü değil, 1870-1871 Fransa-Prusya savaşında ele geçirdikleri iki bölgeyi de bırakmasını talep ediyorlardı. Komutanlarının ve politik liderlerinin savaş hedeflerini benimsemeyi sürdürmeleri, iki seçenekleri bulunduğu anlamına geliyordu: Ya siperlerine döneceklerdi ya da savaşı kaybedeceklerdi. Bu da, eğer Almanlar isyanların yarattığı durumdan yararlanıp saldırırlarsa ne yapacakları yolunda polis hafiyesinin sorusuna verdikleri karşılığı açıklamaya yardımcı olmaktadır. Verdun lehçesinde cevap vermişlerdi: "*Le Boches ne passeront pas*" ("Almanlara geçit verilmez"). Bir başka asker ise şunları yazmıştı: "Eğer Almanlar bizim yaptığımız fedakârlıklara ve şerefimize uygun bir barışı kabul etmezse, onları biz kendimiz çıkarırız."[65]

Sonunda, düşük rütbeli subayların ve astsubayların aracılık için gösterdikleri büyük gayretlerden sonra, askerler formel komutayı yeniden kabul ettiler. Bunun ardından yaşanan süreç, Fransız ordusunda ahlaki iktidar ekonomisinin karmaşık bir yeniden biçimlenmesiydi. Komuta otoritesinin diyalojik doğasına verilen gerçek tavizler, "lider" olarak (her zaman ikna edici bir şekilde olmasa da) nitelenen bir grup askerin son derece seçici bir şekilde cezalandırılmasıyla maskelendi. İsyanlar, Üçüncü Cumhuriyet'in ve onun temelini oluşturan yurttaş sorumluluklarının zorlu bir

süreçle koşullu olumlanmasıyla sona erdi. Temsili yönetim ilkeleri, doğrudan demokrasi ilkelerini dizginlemişti. İsyanların yarattığı kriz ortamında yeniden olumlanan cumhuriyet yurttaşlığı fikri, askerlerin savaşa katılımının sürmesinde etkili olmuştu. İktidar, yurttaşlık fikri dolayımıyla, askerlerin özgürlük ve sorumluluk hakkında düşünme biçimlerine nüfuz etmişti. Cumhuriyet yurttaşı kimliği, içsel cebir araçlarını içinde taşıyordu. İsyanın yanı sıra itaati de onaylıyordu.

Ağustos 1914'te Rus askerleri, kadim ve çoğunlukla birbiriyle çatışan iki otorite imgesini kırsal alanlardan az çok dolaysız olarak beraberlerinde getirmişlerdi.[66] Çarlık ordusunda itaat, toprak ağasının dengi olarak görülen subaya devredilmiş dolaysız otorite kavramına dayanıyordu. Bu otorite, son derece keyfi ve değişken olduğu gibi karşı konulmaz nitelikteydi. Asker ancak boyun eğebilir ve olsa olsa daha sonra, büyük bir ihtimalle öteki dünyada iyi günler görebileceğini ümit edebilirdi. Bu otorite imgesinin karşısında çarın otoritesi duruyordu. Çok iyi, ama çok gizemli olan "küçük baba"nın iradesinin önünü, hep araya giren, karşılarında gördükleri dolaysız otorite figürleri kesiyordu. 19. yüzyıl boyunca askerleri, başka türlü kolay kolay elde edemeyecekleri bir yurttaşlık statüsü tanıyarak "modern" tarzda motive etmeye yönelik olarak sarf edilen reform çabalarıyla yapıda pek değişiklik meydana gelmemişti. 1905-1906 Devrimi'nde askerler, hangi kadim otorite imgesinin güçlü olduğuna bağlı olarak, bir gün isyan ediyor, ertesi gün işçilerin grevlerini bastırıyordu. Çarlık Rusyası askerleri, Birinci Dünya Savaşı'na girdiklerinde, Batılıların anladığı anlamıyla herhangi bir ulusal cemaatin mensubu haline getirilmiş değillerdi.

Rusya'da Eski Rejim'in politik benlik kavrayışının, ulus-devletlerin uzun ve "topyekûn" savaşına hiç uygun olmadığı görüldü. Zayiat rakamlarına ilişkin ciddi ihtilaflar bulunmaktadır. Ama kimse, Rusların zayiatının mutlak sayılar açısından en yüksek düzeyde olduğundan kuşku duymamaktadır – 1917'ye gelindiğinde 5,5 milyon kişi ölmüş, yaralanmış veya esir düşmüştü.[67] Çar II. Nikolay 1916 yılında başkomutanlığı bizzat üstlenince zaten kötü

olan durumu daha da berbat etti. Çar bu kararıyla, iyice zorlanan Rus ordularının başarısızlıklarının sorumluluğunu bütünüyle kendi üzerine almış oluyordu. Nikolay, kendi meşruiyeti açısından o kadar büyük önem taşıyan mistisizmi temelden sarsınca, küçük baba çok gerçek, hataya düşebilecek bir insanoğluna dönüştü. Çarın yönetimi ve sonunda devlet yıkılınca, dışsal ikna mekanizmalarının varlığı sona erdi. Artık mesele, içsel mekanizmalarının devreye sokulmasıydı.

Gitgide kötüleşen bir askeri duruma rağmen, Rus askerlerinin moral açısından yaşadıkları kriz, muharebe meydanlarındaki herhangi bir felaketle ilgili değildi. Bu kriz, ülkenin iç bölgelerindeki büyük şehirlerde yaşanan temel ihtiyaç maddeleri kriziyle başladı. Nikolay, 1917 yılının Şubat ayı sonunda, yiyecek kıtlığı yüzünden çıkan ayaklanmaları sona erdirmek için garnizon birliklerine sivil halkın üzerine ateş açmaları emrini verdiği zaman, kendi iktidarının çöküş sürecini başlatmış oldu. Daha istikrarsız bir ortam veya daha az güvenilecek bir araç seçemezdi. Şehirlerdeki garnizonların askerleri iki kesimden oluşuyordu: Toparlanma sürecindeki yaralı gaziler ve yarı eğitimli acemiler. İki kesimin de, bu bölgelerde sıkıntı içinde yaşayan halka, ateş emri verenlerden çok daha fazla yakınlık göstereceği rahatlıkla düşünülebilirdi. Nitekim garnizon askerleri kalabalıkların üzerine ateş açmayı reddettiler, böylece birkaç gün içinde çarın tahtını kaybedeceği bir krizi başlattılar.

İzleyen günler ve haftalar içinde devrim cepheye yayılınca, Fransız ordusundaki isyanlara çarpıcı ölçüde benzer bazı sonuçlar ortaya çıktı.[68] Askerler aileleri ve savaşın ötesindeki hayata yeni bir bağ için aynı derin kaygıyı dile getiriyordu. Rus subayları, Fransız subaylarından daha sert bir muamele gördü, bunun nedeni kısmen, Rus subaylarının güçlerinin sınırlarını Fransız subaylar kadar iyi kavrayamamış olmasıydı. Ama Fransa'da olduğu gibi, ileri hatların gerisinde bulunan askerler, ileri hatlarda bulunan askerlerden daha isyankâr hareket ediyorlardı. Rus askerleri, genel olarak, saldırı emri almadıkça, cephe boyunca mevzilerini koruyorlardı.

Gelgelelim Rusya ile Fransa arasındaki farkların, benzerliklerden çok daha büyük olduğu zaman içinde görüldü. Çarlık yönetimi yıkılıp ordu içinde otorite sorunu derin bir şekilde kendini gösterince, askerler neye veya kime sadık oldukları konusunda net bir fikirden yoksun kalmışlardı. Askeri ve sivil kimliklerini yeniden seferber edebilenler, Rusya'da iktidarı ele geçirme konusunda büyük bir fırsat kazanmış olacaktı. Geçici hükümetin başbakanı Aleksandr Kerenski, çok iyi eğitim görmüş, "Avrupalı" bir Rus'tu. Kafasında Fransız Devrimi'nin İkinci Yıl'ının Fransız orduları imgesi vardı. 1793-1794'te Fransız Devrimi, dünyanın o güne kadar gördüğü en etkileyici askeri mekanizmayı oluşturmuştu. Kerenski tarihin tekrar etmesi için çalıştı: Çarın askerinin birkaç ay içinde yeni kurulan Rusya Cumhuriyeti'nin yurttaş-askerine dönüşmesi için uğraş verdi. Bu girişimi iki temel nedenle sonuçsuz kaldı.

Birincisi, geçici hükümetle aşağı yukarı aynı zamanlarda ordu içinde alternatif bir otorite kaynağının ortaya çıkmış olmasıydı: Asker konseyleri, daha yaygın adıyla sovyetler. Sovyetler, askeri otoritenin müzakere konusu olmasını kurumsallaştırdı. Bu konseyler, erzak dağıtımı, askeri adalet, ileri hatlarda mevzi alıp almamak veya hangi mevzileri tutmak gerektiği gibi çok çeşitli konularla ilgileniyorlardı. Bu anlamda sovyetler kurumsallaşmış bir isyan gibi bir yapı oluşturuyordu. Ama yine bu nitelikleriyle ve paradoksal bir biçimde sovyetler, egemenliğin bireyin içinde mevcut olduğu fikrini aşılamaya başlamıştı. Geçici hükümet, kendisine doğrudan kurumsal bir meydan okuma olan sovyetleri alt etmek için elinden gelen her şeyi yaptı.

İkinci olarak Kerenski, Haziran 1917'de, Fransız ordusundaki isyanlar sona ermeye yüz tutmuşken, kendi gücüne çok fazla güvenerek, inanılmaz bir kararla yeni bir saldırı emri verdi. Pétaine ve Üçüncü Cumhuriyet'in siyasal yöneticileri, o sırada böyle bir saldırı emri vermeye cesaret edemezlerdi, ne var ki Rusları bu konuda harekete geçmeleri konusunda olağanüstü teşvik ediyorlardı. 1917 yazında Kerenski asker-yurttaşlarından, Fransız yöneticilerin kendi asker-yurttaşlarından istediğinden çok daha fazla şey istedi. Oysa Rusya'da asker-yurttaşlık yeni doğmakta olan bir

kimlikti, dolayısıyla durum çok daha büyük bir belirsizlik taşıyordu. Sonbaharda geçici hükümet, çarlık yönetiminin kaderini paylaşacaktı.

Çok iyi eğitim görmüş bir başka Avrupalı Rus'un, V. İ. Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler, askeri otorite mikro-dramaları ile devlet iktidarını koruma makro-dramaları arasındaki hassas etkileşimi anlamışlardı. 1917 yılında Rus askerlerinin çoğunluğu için sadakat, ağırlıklı olarak evine ve köyüne sadakat anlamına geliyordu. Onlar açısından toprak ve barış, "Rusya"nın savaşı kaybetmesinden çok daha önemliydi. Aslında 1917 yazında Rusya insicamını büyük ölçüde yitirmişti. Çarın Rusya'sı silinip gitmişti, yeni Rusya da henüz doğmamıştı – en azından, derin yerel meselelere karşılık verebilen bir yeni Rusya mevcut değildi. Bolşevikler, barışı sağlayarak ve toprak dağıtarak, devlet iktidarını hemen ele geçirebileceklerini gördüler. Eski Rejim'e dönüşe direnmeleri için askerleri seferber edebilirler ve iktidarlarını güçlendirebilirlerdi. Nitekim iç savaşta bu yaşandı. Bolşevikler daha sonra yeni yurttaş ve yeni yurttaş-askerin tasarımına ve inşasına girişebilirlerdi.

Batı tarzı bir demokrat görünen Kerenski, halk egemenliği ideolojisine dayalı itaatkâr yurttaş-asker inşasının ne kadar karmaşık bir süreç olduğunu anlayamamıştı. Bu kimlik bir anda ortaya çıkarılamazdı – hele Rusya gibi kırsal nüfusun ağırlıkta olduğu devasa bir ülkede. İronik bir şekilde Bolşevikler, bir yönetimsellik aracı olarak halk egemenliğine ilişkin çok daha incelikli bir kavrayışa sahipti. Meselenin kilit noktası, sovyetleri baskıyla ezmek veya alt etmek değil, sistemin parçası haline getirmekti. Çünkü eski otorite kaynağına direnmekle kalmayıp yeni otorite kaynağına itaat de edecek olan bir askeri yaratmanın araçları sovyetlerde bulunuyordu. Mark von Hagen'in ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere, Bolşevik devlet ve Kızıl Ordu, 1920'li yıllarda "askerileştirilmiş sosyalizm" adını verdiği süreçle birbirini inşa etmiştir.[69] Askerler, işçilerden daha da çok, proletarya diktatörlüğünün öncüsü haline geldi. Josef Stalin, gerçek ve hayali iç düşmanlarıyla savaşmak üzere Kızıl Ordu'ya yöneldiğinde, Bolşevik yurttaş-askerler rollerini tam anlamıyla içselleştirmişti.

Sonuç

Bir tarihçiler kuşağının "mitos" sayacağı şeyleri, bir başka tarihçiler kuşağı anlatı sayabilir. Bazı mitoslar ve anlatılar, açık niyetlerle ve kendini haklı çıkarma kaygısıyla oluşturulur ve yıkılmaları gerekir – Holger Herwig'in incelediği, Almanların Birinci Dünya Savaşı'ndaki masumiyeti mitolojisi bunlardan biridir.[70] Ama tarihin tamamı anlatı geleneğinden bir şeyler taşır ve tarihçilerin analizlerinin altında yatan bütün temel varsayımları ve niyetleri en azından sorgulanmaya değer konulardır. Bu yazıya tarihin tamamının anlatı olduğu ve anlatının bireysel kimlik hakkında belirli varsayımlara dayanmak zorunda olduğu genel önermeleriyle başladım. Birinci Dünya Savaşı cephelerinde anlatı ve kimliği ele alırken gerek modernistlerin gerekse postmodernistlerin genellikle bir trajedi üstanlatısını izlediklerini ve bu üstanlatının da askerin kurban olarak inşasına dayandığını ileri sürdüm. Modernistler savaşı rasyonel ve ahlaki açıdan otonom bireye trajik bir saldırı olarak görüyordu, postmodernistler ise savaşa, Batı uygarlığının iktidar oyunlarının olağanüstü bir netlikte kendini gösterdiği tarihsel bir olay olarak bakıyorlardı. Trajedi ve kurbanlaştırma anlatısı veya üstanlatısı, kısmen aksi takdirde birbirinden farklılaşacak bakış açılarına seslenerek mitos statüsü kazanmıştı.

Yukarıda postmodern teorinin unsurlarının çeşitli şekillerde kullanılabileceğini de savundum. Böylece kurban asker üstanlatısının olumlanması gibi parçalanması da mümkündür. Bir postmodernist açısından tarihsel gerçeklik tanımı gereği değişebilir niteliktedir. Kurulan bir şey, farklı bir şekilde de kurulabilir.[71] Hemen hemen her tarihsel bağlamda anlatı ve kimliği müzakere edilebilir nitelikte düşünmek, Birinci Dünya Savaşı uzmanlarının önünde, ancak yeni yeni güç bela anlamaya başladıkları imkânlar açmaktadır – trajik kipe karşı komik kipte tarih imkânları. Komik kipte anlatı ve kimliğin kesinlikle mizahi olması, hatta zafer iddiası taşıması gerekmez. Fransa'da Birinci Dünya Savaşı'na katılanlar ve yurttaş-askerler, 1940 yılında Üçüncü Cumhuriyet'i kurtaramadı. Rusya'da ise, Bolşevik yurttaş-asker ortaya çıkışından

itibaren diktatörlüğün bir aleti oldu. Ama postmodern teorinin gündeme getirdiği meselelerden bazıları üzerinde durarak, Birinci Dünya Savaşı'nın tam olarak ne hakkında olduğu ve bu savaşın uzun vadeli sonuçlarının neler olduğu gibi en derin sorulardan bazılarını aydınlatabiliriz. Ama kanımca atılacak ilk adım tarih versiyonlarında "kapalılık"tan [*closure*] vazgeçmektir – "kapalı" versiyonlar derken, tarihçilerin anlattıkları ve bireylerin kendilerini kaptırıp onların sayesinde kurdukları hikâyeler öncesinde, düzgün bir şekilde ambalajlanmış versiyonları kastediyorum.

6. Bölüm

Savaş İçin Ekonomilerin Seferber Edilmesi

GERALD FELDMAN

Birinci Dünya Savaşı'na katılan güçlü devletlerin ekonomik seferberliklerini değerlendirme sorumluluğunu üstlenirken, bunun 1963'te Berkeley'de verdiğim ilk lisans dersinin konusu olduğu ister istemez aklıma geliyor. O sırada, üç yıl sonra *Army, Industry, and Labor in Germany, 1914-1918* adıyla kitap halinde basılacak doktora tezimi yeni bitirmiştim.[1] Doktora çalışmamdan gerçek bir *Fachidiot* (yani bir konuda uzmanlaşmaya çalışırken aptallaşmış biri) olarak çıkmıştım. Daha önce okuyup incelediklerimin çoğunu unutmuş, son birkaç yıldır sığındığım akademik sipere güvensizce sinmiştim. Lisans dersi, fazlasıyla bildiğim konudan yararlanmak ve aşina olduğum alanda daha serbestçe dolaşmak için bir fırsattı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki ülkelerin içişlerinin karşılaştırmalı tarihi üzerine bir ders verdim. Ama bu kitaptaki yerimi bir başka nostalji yolculuğuna girişerek heba etmek istemiyorum. Bunun yerine, otuz yıldan uzun bir süredir yapılan tarihsel araştırmaların ve yeni perspektiflerin –ve hemen ilave etmeliyim ki, yakın geçmişte yaşanan köklü değişikliklerden ister istemez etkilenmiş araştırmaların ve perspektiflerin– envanterini çıkarıp değerlendirmesini yapma fırsatını kullanacağım.

Bu noktayı, 1963'te öğrencilerimin (ve kendimin) okuma listesine koyduğum bir kitap, Michael T. Florinsky'nin *End of the Russian Empire* adlı kitabı üzerinde durmak suretiyle göstermeye çalışarak yazıma başlayayım.[2] 1931 tarihli kitap, Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'nın yayımladığı *Dünya Savaşı'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*'nin 12 ciltlik *Rusya Serisi*'nin özet bir cildiydi. Savaşa katılan çeşitli ülkeler üzerine benzer serileri bulunan bu büyük proje, Birinci Dünya Savaşı ve sonuçları hakkındaki hâlâ yeterince değerlendirilmemiş belli başlı kaynaklardan biri olarak önemini korumaktadır. Florinsky'nin "çarlığın niçin ve nasıl yıkılıp yerini bir komünist diktatörlüğe bıraktığını açıklamaya çalışan" kitabı, karton kapakla 1961'de yeniden basılmıştı. Florinsky yeni baskının önsözünde şöyle diyordu: "Sovyetler Birliği'nin dünya meseleleri arasındaki yeri göz önüne alınırsa, bu kitabın konusunun yazıldığı zamankinden belki de daha güncel olduğu söylenebilir."[3] Florinsky'nin Rusya'nın seferberlik sürecine ve çöküşüne ilişkin yazdıklarını okuyunca, belki de bugün yeni bir başka baskının zamanının geldiği görülecektir:

> Çarlığın sonunu getiren felaketin kaynağının izi kuşkusuz Rus halkının tarihinde çok eski zamanlarda sürülebilir. Savaşın dayattığı olağanüstü ve kahramanca çaba ülkeden istenmediği sürece, Rusya, ekonomik kalkınma ve ilerleme yolunda başka Avrupa ülkelerini belirli bir başarı düzeyiyle izlemeyi başardı. Dünya Savaşı, imparatorluğun bütün yapısını çok zor bir imtihana tabi tuttu. Politik, sosyal ve ekonomik yapısının gününün gerisinde kalmış niteliği ve kusurları artık gizlenemez ve göz ardı edilemezdi. Aldıkları darbeler karşısında acil durumun gereklerini yerine getirmek için insanüstü çabalar gösteren İngiltere, Fransa ve Almanya örneklerini izleyen Rusya, daha doğrusu Rusya'nın eğitimli sınıfları, ülkelerini savaşa uygun şekilde düzenlemeye çalıştılar; ama girişimleri kesintiye uğruyordu, eşgüdümsüzdü ve çaresizlikleri açısından neredeyse içler acısıydı.[4]

Rusya'nın komünistler tarafından İkinci Dünya Savaşı'nda ve Soğuk Savaş'ta seferber edilmesi kuşkusuz çok daha etkileyici

girişimlerdi. Ama Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve ardıl devletlerin bugünkü durumu bize kesin olarak gösteriyor ki, sosyo-ekonomik sorunlarının büyüklüğü ve politik yapılarının yetersizliği yüzünden, Rusya uluslararası isterlerine ve emellerine uygun düzeye hiçbir zaman gelememiştir ve Çarlık Rusyası ile bugünkü Rusya arasında güçlü süreklilik damarları bulunmaktadır.

Gelgelelim Florinsky'nin değerlendirmesinin açıkça ortaya koyduğu gibi, Rus Çarlığı, Avrupa'nın büyük devletlerini ve daha sonra ABD'yi derinden sınayan seferberlik süreçlerinin yabancısı kalmamış, tersine bunların bir parçası olmuştu. Muharip devletler arasındaki farklar ne olursa olsun (aşağıda bu farkların önemlilerine değineceğim), savaşın isterlerine benzer şekillerde karşılık vermişlerdi. Bu karşılıkların gerek ulusal gerekse uluslararası düzeydeki sonuçları, ekonomik ve sosyal hayatın bütün önemli veçhelerinde derin dönüşümlere yol açmıştı. Birinci Dünya Savaşı çıkmamış olsaydı neler olacaktı gibi bir karşı-olgusal senaryoyu tasavvur etmek güçse de, ABD'nin ekonomik ve mali büyümesinin, uluslararası ticaretin küreselleşmesinin, endüstriyel sektörlerin göreli dengesindeki ve önemindeki değişikliklerin, refah devleti uygulamalarının genişlemesinin ve toplu pazarlığın her koşulda yaşanacağını söylemek kesinlikle yanlış olmayacaktır. Birinci Dünya Savaşı, söz konusu süreçlerin meydana gelme şekillerinde bir fark yaratmış ve bu süreçlerin yaşandığı koşulları tanımlamıştır.

Almanya'ya atıfla bir başka yerde öne sürdüğüm ve genelleştirilebilecek bir sava göre, Birinci Dünya Savaşı, tarih akımlarının taze güçlerle ve istikametlerle ortaya çıktığı büyük bir dönüştürücüydü.[5] Ne var ki bunu söylerken, ortaya çıkan sonuçların, Baron Frankenstein'ın dönüştürücülerinden çıkan sonuçlardan herhangi bir şekilde daha olumlu olduğunu ileri sürmek istemiyorum. Aslında çok uzun bir süredir, savaş sonrası eleştirmenler, tarihçiler ve başka akademik alanlarda analiz yapanlar arasında şu eğilim çok güçlü şekilde bir kendini göstermektedir: Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomi organizasyonunda ve sosyal eğilimlerinde planlamaya,

rasyonel örgütlenmeye ve sosyal gruplar ile devletin işbirliğine dayalı bir ekonomik düzen vaadi görülür ve iki dünya savaşı arası dönemdeki başarısızlıklar da yapılan barışın ve savaş öncesi düzeni geri getirme gayretlerinin sosyal ve ekonomik sonuçları olarak değerlendirilir. Bu tür eleştiriler, Rudolf Hilferding gibi sosyalist kuramcıların fantezilerinin yanı sıra Walther Rathenau, Albert Thomas ve Etienne Clémentel gibi savaş dönemi plancılarının ve örgütleyicilerinin sarsılan umutlarını ve beklentilerini yansıtmaktadır.

Bence bu tür yanılsamaları bir tarafa bırakmanın zamanı gelmiştir. Artık şu olguları kabul etmenin de zamanıdır: Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki barışın sonuçları savaşın da sonuçlarıydı. Savaş öncesine dönülmesini imkânsız kılan koşullar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan türde çok daha talihli bir yeniden inşa sürecine doğru ilerlenmesini de imkânsız kılıyordu. Tıpkı "reel" sosyalist sistemler yıkıldıktan ve Soğuk Savaş sona erdikten sonra, Orta ve Doğu Avrupa'da *mümkün* olabilecek, piyasa kapitalizmine ve uluslararası işbirliğine dayalı bir yeniden inşa sürecine gidişi imkânsız kıldıkları gibi. Demem o ki, Birinci Dünya Savaşı'ndaki ekonomik seferberlik, yeni bir ekonomik ve sosyal düzene potansiyel bir başlangıç değildi; daha ziyade, 1914 öncesindeki uluslararası kapitalist sistemin gelişiminin taşıdığı vaadin muazzam bir biçimde bozulması ve çarpıtılmasıydı.

Ekonomik seferberliğin –birkaç fanatik dışında– savaş öncesinde askerlerin ve devlet adamlarının yüzleşmeye yanaşmadıkları bir kâbus olduğunu hatırlayarak başlayalım. Hepsi uzun bir savaşın derin tehlikelerinin pekâlâ farkındaydı. Zaten Norman Angell gibi kişilerin modern sanayi kapitalizmi ile büyük savaşların bağdaşmaz olduğu yönündeki inançların yanı sıra, kısa savaş yanılsamasının kökenlerinden biri de buydu.[6] Modern koşullarda uzun savaş olasılığını reddetmek konusunda en açık sözlü olan kişinin, kendi adını taşıyan planla tanınan Kont von Schlieffen olması ilgi çekicidir. 1909 yılında bu kişi şunları yazmıştı: "Bu tür savaşlar, milletin varlığının ticaret ve sanayinin kesintisiz sürmesine bağlı olduğu bir çağda imkânsızdır. ... Milyonların rızkının milyar-

lar harcanmasını gerektirdiği bir ortamda yıpratma stratejisi uygulanamaz."[7] Schlieffen'den görevi devralan Moltke'nin daha uzun bir savaşı öngördüğü ve daha büyük ekonomik hazırlık yapılmasını talep ettiği son zamanlarda ileri sürülmüştür. Moltke, belirli bir ileri görüşlülük göstererek Almanya'nın Hollanda limanlarından ikmal maddeleri temin edebilmesi için Hollanda'yı tarafsız ülkeler sınıfından çıkarıp işgal edilecek ülkeler grubuna sokmuştu.[8] Ama kendisinin veya savaşta yer alacak devletlerde karar verme konumunda bulunan herhangi bir kimsenin sivil ekonominin seferber edilmesini talep ettiğini gösteren hiçbir kanıt yoktur.

Aslında büyük bir uluslararası çatışmanın içerimleriyle yüzleşmemek için özenli bir çaba gösteriliyordu. Önemli hazırlık tedbirlerinin alındığı alanın, devlet yetkililerinin önce kendilerini aldatmaları gerektiği için kamuoyunu en ikna edici biçimde aldatabildikleri en az şeffaf olan alan, yani para ve finans alanı olması bir rastlantı değildir. Barry Eichengreen'in mükemmel kitabı *Golden Fetters*'da[9] gösterdiği üzere, 1914'ten önce altın standardının korunması, bu sistemin bazı hayranlarının düşündüğü gibi, hiçbir zaman otomatik, kurallara bağlı ve Londra kontrolünde olmamıştı ve işlevlerinin zamanla değişip dönüşmeyeceğini tasavvur etmek güçtü. Yine de, para alanında uluslararası işbirliği alışkanlıkları ve pratikleri, işbirliği yapanlar birbirlerini öldürmeye başlamadığı sürece, altın standardı sisteminin ayakta kalmasını sağlamıştı. Dahası savaştan önceki uluslararası para sistemi, uluslararası ticaretteki ve ülke içi maliyedeki pratikleri bir arada tutan temel taştı. Bir bütün olarak söz konusu pratikler ticareti geliştiriyor ve devletlerin az çok kendi kaynaklarına göre yaşamasını gerekli kılıyordu. Kısacası altın standardı, politik ve askeri rekabet içindeki bir devletler dünyasının aksine, "ticaret yapan devletler" dünyasına dayanak oluşturuyordu.[10]

Ne yazık ki uluslararası düzendeki atavik eğilimler, ilerlemeye dönük eğilimlere baskın çıktı. Savaştan önce de devletler silahlanma yarışıyla ülke içi mali dengelerini bozuyorlar, ekonomik kalkınma ve ticaret kapasitelerinin altını oyuyorlardı. Ayrıca altın

stoklayarak "oyunun kuralları"nı ihlal ediyorlar, savaş halinde konvertibiliteyi askıya alma, yapay bir şekilde döviz kurlarıyla oynama, sözleşmeleri ve başka mali yükümlülükleri ihlal etme hazırlıkları yapıyorlardı.[11] Savaş için mali seferberliğin gariplikle-rinden biri, neredeyse her yerde eşzamanlı olarak "mali demobili-zasyon" olarak adlandırılabilecek tedbirleri de içermesiydi. Bu tür mali demobilizasyonun en şaşırtıcı örneklerinden biri Rusya'da getirilen alkol yasağıydı. Oysa alkollü içki tekeli devletin başlıca gelir kaynaklarından biriydi. Tabii ki bu tedbirin getirdiği tek sonuç devlet hazinesinin tamtakır olmasıydı. Hazine çok miktar-da para basmak zorunda kalmıştı. Söz konusu para ise, getirilen yasak üzerine milyonlarca evde üretilen kaçak içki gibi, ne kadar çok tüketilirse o kadar azalan ölçüde tatmin sağlıyordu.[12] Ne var ki, alkollü içkiye bu bağımlılığı bir tarafa bırakırsak, Rusya'nın başvurduğu mali yöntemler, artan savaş giderlerini karşılamak için vergiler yerine büyük ölçüde ülke içinden alınan savaş borç-larına dayanan Kıta Avrupa'sı devletlerinin yöntemlerinden pek farklı değildi. Fransa gibi Rusya da, daha varlıklı müttefiklerin-den, önceleri Britanya'dan, sonra ABD'den kredi alabiliyordu, ama giderlerinin büyük çoğunluğunu savaş tahvili çıkararak ve matbaayı çalıştırarak karşılıyordu. Avusturya-Macaristan da bir ölçüde Almanya'dan kredi alabiliyordu. Ama Almanya kimseden dış kredi alamıyordu, vergi yerine ülke içinden borçlanarak savaşı finanse etmeyi seçen bir büyük devlet olarak kötü şöhret sahibi oldu.[13]

Almanya'da ve başka ülkelerde savaş tahvili ihracı, savaş seferberliğinin önemli, ama yeterince üzerinde durulmamış bir boyutudur. Bu konu, özellikle propaganda açısından önem taşı-yordu. Ama yine mali seferberliğin özel sınırlarını ve savaşın mali masraflarının derin sonuçlarını vurgulayacağım. Gerek Almanlar gerekse Fransızlar yurttaşlarını vergilendirme konusundaki istek-sizlikleriyle tanınıyorlardı. Savaşı kazanıp savaşın getirdiği bütün masrafları düşmana ödetme sözü veriyorlardı. Ama eğer 1917'de hem İtilaf Devletleri'nin hem de İttifak Devletleri'nin planladığı üzere, eski düşmanlarıyla aynı zamanda savaştan sonra ekonomik

bir savaş yapacaklarsa, savaş tazminatının nasıl ödeneceğini hiç açıklamıyorlardı. Britanya savaş masraflarını vergiyle finanse etme konusunda belki de en başarılı devletti. Theodore Balderston'ın doğru olarak işaret ettiği gibi, İngilizler Almanların tersine, devletin iç borçlanmasına alışkın ve buna uygun davranmaya istekli bir bankacılık camiasına sahipti.[14] Ama bu, Britanya'daki veya herhangi başka bir yerdeki mülk sahibi sınıfların kârlarına ve gelirlerine savaş döneminde konan vergilerin devamını kabule istekli oldukları anlamına gelmez. Mali seferberlik, savaşla birlikte sona ermesi beklenen bir ulusal olağanüstü ortamda yaşanıyordu. Ama bu ortamda, işadamlarını barış döneminin üretimine dönme ve ticari konumlarını yeniden kazanma süreçlerinde yüksek masraflar bekliyordu – sosyal bakış açısı taşıyan tarihçilerin fazla hafife aldıkları bir noktadır bu. Ayrıca alt sınıflar da paranın değerini yeniden sağlama ve ulusal ve uluslararası ekonomileri yeniden inşa etme ihtiyaçlarını pek dikkate almadan beklentiler oluşturmuştu. Barry Eichengreen problemi şu şekilde anlatır:

> Savaş, vergi yüküne ve gelir dağılımına ilişkin kavrayışları altüst etti. Ateşkesten sonra, varlıklılar yeni vergilerin kaldırılmasını ve eski vergilerin savaş öncesi düzeylerine indirilmesini talep ediyordu. İşçi temsilcileri ise, tam tersine, savaş vurgunuyla edinilen gelirlerin ve savaşla ilgili sektörlerde işyeri sahiplerinin ve işletmecilerin kazandığı sermaye kazançların tasfiye edilmesi için servet vergisi konmasını talep ediyordu. Savaş öncesi mali sisteme dönmeye yönelik herhangi bir girişim, devletin kaynaklarına yük getiren sürekli ortaya konan yeni taleplerle içinden çıkılmaz bir hale geliyordu. Kahramanlara uygun bir ülke, savaşta çarpışmış olanlara emekli maaşlarının, tıbbi bakımın, işsizlik paralarının ve mesken sübvansiyonlarının sağlanmasını gerekli kılıyordu. Ek gelir kaynakları bulunması gerekiyordu. Soru, bu kaynakların, savaş öncesi yöntemlerle mi, yoksa savaş dönemi tedbirlerinin devamıyla mı elde edilmesinin uygun olacağıydı. Savaş sonrasında hükümetlerin yüz yüze gelecekleri en tartışmalı mesele buydu.[15]

Ayrıca savaş sonrasında kurulan hükümetler, uluslararası finansal ilişkilerde müttefik devletler arasındaki borçların neden

olduğu bir altüst oluş ortamında adım atmak zorundaydı. Tazminatlar, değeri düşen para birimleri, enflasyon ve ABD'nin kredi veren ülke statüsüne yükselmesi bu ortamı daha da karışık hale getiriyordu. ABD uluslararası kreditör ve son kredi mercii olma deneyimine sahip değildi, uluslararası ekonomik işbirliğinin neleri gerektirdiğini pek bilmiyordu. Schlieffen ve Norman Angell, ileri sanayi toplumlarının uzun savaşı kaldıramayacaklarını söylerken yanılmışlardı, ama uzun savaşların mali güçlerinin ötesinde olduğunu söylerken haklıydılar. Bunu akılda tutarak, göstermeye çalıştığım gibi, savaş öncesi altın standardı sisteminin geleneksel mali değerlerinin demobilizasyonuyla birlikte yürütülen mali seferberlikten, reel ekonomi denen sektörün seferberliğine geçelim.

Reel ekonominin seferber edilişinin, birbiriyle ilintili, ama ayrı ayrı analiz edilmesi yararlı olacak iki yönü vardır. Bunlardan biri, savaş üretimi için endüstriyel ekonominin seferber edilmesidir. Diğeri, savaş döneminde tedarik ve refah problemidir – yani, sivil nüfus için temel ihtiyaçların karşılanması ve hayat standartlarını sürdürme meselesiyle baş etme problemidir. Çeşitli nedenlerle (asıl uzmanlığımın Almanya üzerine olması bu nedenler arasında son sırada yer almıyor) her iki alandaki problemlerin ideal-tipik örneği olarak Almanya'yı ele almanın yararlı olacağını düşünüyorum. Abluka altındaki bir ülke ve Avrupa'nın en ileri sanayi devleti olan Almanya, savaşın daha başlarında tedarik problemleri yaşadı, hammaddeleri kontrol etme ihtiyacı hissetti ve savaşan başka ülkeler için model haline gelen örgütlenme yapıları geliştirdi. Ayrıca Almanya tedarik kontrolleri konusunda çatışmalara sahne oldu, başka ülkelerde de bu çatışmaların benzerleri görülecekti. Benzer şekilde, Almanya'nın "topyekûn seferberliğe" nispeten yavaş geçişindeki meseleler ve süreçler, başka ülkelerdekinden daha net bir şekilde ortaya konmuştu. Bunun bir nedeni, Almanya'nın gelişkin bir sivil ve askeri bürokrasisi, güçlü işveren örgütleri, büyük sendikaları ve önemli korporatist gelenekleri bulunan son derece örgütlü bir toplum olmasıydı. Ayrıca imparatorluk Almanya'sı liberalizm ve otoritarizmin garip bir karışımıydı. Parlamentarizm yolunda gelişen eğilimleri bulunan meşruti bir devletti, ama politik

ve sosyal liberalizasyona karşı güçlü bir muhalefet söz konusuydu. Liberal ekonomik ilkelere ve kilit ekonomik aktörlerin devlet desteği ve teşvik beklentilerine dayanan ekonomik çıkar gruplarının bir özyönetim geleneği vardı. Aşağıdan örgütlü katılım ile devlet müdahalesini birleştiren bir sosyal refah sistemi bulunuyordu. Almanya, savaş öncesi uluslararası ekonomik düzenden Avrupa'da başka ülkelerden çok daha fazla yararlanmıştı ve bu düzenin bozulmasından en çok etkilenecek ülkeydi. Ne var ki aynı zamanda askeri ve dış politikasıyla uluslararası ilişkileri en fazla istikrarsızlaştıran ülke de Almanya'ydı. Ekonomik seferberlik, imparatorluğun ve başarılarının dayandığı bütün hassas dengeleri tehdit ediyordu, dolayısıyla Almanya örneğinde ekonomik seferberlikle ilgili meselelerin birçoğunun bu kadar açıkça dile getirilmesi şaşırtıcı değildir.

Bundan ötürü, Almanya'da sivil ve askeri bürokrasinin savaş için ekonomik ve sosyal seferberliğe direnişi, bir geciktirme işareti olarak anlaşılmamalı, daha ziyade böyle bir seferberliğin yarattığı tehlikelere karşı içgüdüsel sistem koruyucu bir karşılık olarak görülmelidir. Dolayısıyla inisiyatifler ister istemez bürokrasi dışından geldi. Bunların en ünlüsü, Walter Rathenau'nun ve Wichard von Moellendorff'un Prusya Savaş Bakanlığı'nda bir Hammadde Seksiyonu kurulması önerisiydi. Buna göre, askeri otoritelerin tanımladığı önceliklere göre kıt hammaddelerin tedarik ve dağıtımında endüstriyel özyönetim kullanılacaktı.[16] Bu örgütlenme modeli, ABD dahil başka muharip devletler tarafından taklit edilecekti. Rathenau ve Moellendorff bu modeli barış döneminde ekonominin yeniden örgütlenmesi için bir prototip olarak görüyordu. Ama Alman işadamlarının büyük çoğunluğunun bu tür fikirlere pek sıcak bakmadığını kaydetmek gerekir. Savaş dönemi zorunluluklarından dolayı bu fikirleri istemeyerek de olsa kabullenmek zorunda kaldılar, ama savaş boyunca artan bir şiddetle bunların süreklilik kazanmasına karşı çıktılar. Rathenau ve Moellendorff tarzı savaş sosyalizmi taraftarları iş âlemi içinde nadir olarak görülüyordu. Bu modelin destekçileri, daha çok, genç teknokratlar, bilim adamları ve bunu değişiklik olsun diye ideallerine belli

bir içerik kazandırmak için fırsat olarak gören bazı sosyalistler arasında bulunuyordu.

Ama teknokratların savaş ekonomisini örgütlemeye yönelik bir başka girişimde bulunmaları için iki yıl geçmesi gerekti. Ekonomik seferberlikten sorumlu olan Prusya Savaş Bakanlığı, savaş üretimine büyüyen talebe, vasıflı işçileri askerlikten muaf tutma ve cepheden işçileri çağırma ihtiyacına rağmen son derece muhafazakâr bir çizgi izliyordu. Gerçekten liberal Britanya, 1915'te Levazım Bakanlığı'nı kurarak örgütlenme girişimlerinde öncülüğü ele alacaktı. Ne var ki görünüş yanıltıcı olabilir. Almanya'da zorunlu askerlik vardı ve Savaş Bakanlığı, savaşın kısa süreceği beklendiği için cephe gerisinde ihtiyaç duyulan çok fazla sayıda işçiyi askere almış olmasına rağmen, bu, bakanlığın düzeltebileceği bir hataydı. Britanya'da ise işçiler gönüllü olarak orduya katılıyordu ve ancak 1916'da zorunlu askerlik getirildikten sonra eşgüdümlü bir insan gücü siyaseti benimsenebilirdi. Prusya Savaş Bakanlığı'nın yapmaya çalıştığı ve nihayetinde başaramadığı şey, beklenmedik şekilde uzun süren bir savaşın mali, ekonomik ve sosyal sonuçlarını mümkün olduğunca uzun zaman kontrol etmekti. Bu yüzden, askeri-endüstriyel bir kompleks yerine, ordu-sanayici gerilimi söz konusuydu. Savaş Bakanlığı, askerlik hizmetinden muafiyetlerin ve cepheden dönenlerin aşırı sayılara ulaşmasını önlemeye, talebi daraltarak ve kârları sınırlayarak masrafları denetim altında tutmaya ve ekonomi üzerindeki baskıları azaltmaya çalışıyordu. Ayrıca halkın moralini yüksek tutmak için, işverenlerin işçileri sömürmesini engellemeye gayret gösteriyor, çalışma hayatında çatışmaları azaltmak ve işgücü devir oranını kontrol etmek amacıyla ortak işçi-işveren komisyonlarını, sendika personelini ve arabulucuları kullanarak hakemlik kurumunun işler hale gelmesini teşvik ediyordu. İleride "topyekûn savaş" olarak anılacak bir savaşın sosyo-politik tehlikelerinin pekâlâ farkında olan Alman sivil liderleri de bu ılımlı siyaseti destekliyordu.[17]

1916 yazında Somme'da yaşanan büyük malzeme savaşları ve radikal militarist Erich Ludendorff'un ve fanatik danışmanı Binbaşı (daha sonra Yarbay) Max Bauer'in yüksek komuta

heyetine tayiniyle bu ılımlı siyaset sona erdi. Böylece işletmelerini tam kapasite çalıştırmak isteyen ve insan gücüne büyük ihtiyaç duyan sanayicilerin, bürokratik *Schlamperei* [derbederlik] olarak gördükleri uygulamaları ortadan kaldırmak isteyen "kabadayı" subayların ve Moellendorff gibi hayalci teknokratların etkilediği ve örgütlediği geniş çaplı bir ekonomik seferberlik başladı. Söz konusu teknokratlar, endüstriyel özyönetim ve devlet vesayetine dayalı yeni bir ekonomik düzenin yaratılmasına ve ekonomik rasyonalizasyona yönelik programlarını hayata geçirmek için krizi kullanabileceklerini düşünüyorlardı. Bu gelişmelerin yarattığı ilk sonuç, temel ilkesi aşırılık olan bir levazım programı (Hindenburg Planı) oldu. Bu program, kömür kıtlığına, ulaşım darboğazlarına yol açarak ve enflasyonu olağanüstü azdırarak ekonomiyi kaosa sürükledi. İkinci sonuç ise, savaş ekonomisinin idaresinin Savaş Ofisi kurularak yeniden düzenlenmesiydi. Bu ofis, başlangıçta iyi niyetli ve becerikli kişilerin bulunmasına rağmen, sonunda bürokratik sorunları daha da çetrefil hale getirdi. Nihayet, "Yardımcı Hizmet Yasası" çıkarıldı. Bu yasanın amacı halkı savaş için seferber etmek ve işgücü devir oranını kontrol altında tutmaktı. Ama pratikte yasa, özel çıkar grupları tarafından savaş ihtikârlarını ve ücret artışlarını korumak için kullanıldı, işgücü devir oranını düşürmedi, tersine yükselmesine yol açtı. Gerçekten "Yardımcı Hizmet Yasası", genel olarak Almanya'da örgütlü emeğin Magna Carta'sı olarak nitelenmiştir. Oysa yüksek komuta heyetinin veya sanayicilerinin niyeti kesinlikle bu değildi. Yüksek komuta heyetinin isteklerine rağmen kadınların yasanın dışında bırakılmış olması dikkat çekicidir. Çünkü sivil otoriteler, istihdam edilebilecek kadınların zaten işe alındığını ve savaş sanayilerine kaydırıldığını haklı olarak savunmuşlardır.

Yüksek komuta heyetinin ve sanayicilerin istediklerini elde edememesinin ve işçilerin başarılı olmasının nedenleri hayli aşikârdır. Totaliter bir diktatörlük söz konusu değilse, sivil halkı özel ayrıcalıklar, hak artışı ve geleceğe yönelik vaatler gibi telafi edici mekanizmalar sağlamadan seferber etmek imkânsızdır. Bu durum Birinci Dünya Savaşı Almanya'sı için özellikle geçerliydi:

Almanya, sosyalistlerin savaşa verdiği desteğin göz ardı edilemeyeceği bir ülkeydi, ayrıca abluka işgücünde talepler yaratmasının yanı sıra, gıda ve giyecek sıkıntıları yaratmış, bu da halkın hoşnutsuzluğunu artırmıştı. Bu tedarik problemlerinin idaresinin ve kötü idaresinin derin sosyal sonuçları oldu. Savaşın ilk iki yılında oluşturulan, *Zwangwirtschaft*, yani "kontrol ekonomisi" adıyla tanınan, bütün bir üretim, fiyat ve dağıtım sistemi, kentli çalışan sınıfların çıkarlarını çiftçilerin ve perakendecilerin çıkarları aleyhine korumaya yönelik olarak tasarlanmıştı. Çiftçiler ve perakendeciler, "tüketici sosyalizmi" olarak nitelenen sistemin ağır yükünü taşıyordu – sonsuz düzenlemelerin, müsaderelerin, adli kovuşturmaların, para, hatta hapis cezalarının etkisini gösterdiği bir sistemdi bu. O güne kadar yönetim, çiftçilerin, perakendecilerin ve zanaatkârların oluşturduğu, *Mittelstand* [orta tabaka] adı verilen kesimi desteklediği iddiasını her zaman taşıdığı için, bu kesimin ani gerileyişi ve çöküşü daha da çarpıcı olmuştu.

Ama sistem gerçekte çalışmadı – her şeyden önce, gıda kıtlığı mutlak düzeye ulaşmıştı, ikinci olarak aşırı düzenleme ve yetersiz fiyat teşvikleri, o günden beri her zaman yol açtıklarını öğrendiğimiz süreçlere, yani karaborsacılık ve enflasyona yol açmıştı. Sonuç, Alman toplumunun gerçek anlamda bir suç toplumu haline gelmesiydi. Ayrıca kent ile kır arasında, işçiler ile çiftçiler arasında, orta sınıf ile işçiler arasında ve orta sınıf ile üst sınıf arasında derin bir hınç doğmuştu. 1917 yılının sonlarına gelindiğinde ekonomik seferberlik ve düzenleme, Alman toplumunun geniş kesimlerinde büyük bir tepkiyle karşılanıyordu. Sanayiciler, tüccarlar, zanaatkârlar ve çiftçiler savaş dönemi kontrollerine yönelik ortak hasmane duygularında birleşmişti ve bu yöntemlerin barış döneminde de sürdürülmesi planlarına karşı toplantılar ve gösteriler düzenliyordu. Aynı zamanda tedarik sisteminin çöküşü, işçi sınıfında da hayal kırıklığı yaratmış, bürokrasiye karşı güvensizlik doğurmuştu. Savaş yorgunluğunun yanı sıra bu problemler 1917-1918 grev dalgasına yol açtı. Eğer Alman halkı sebat göstermişse, bunun nedeni, muhtemelen, askeri durum hakkında yanlış bilgilendirilmiş ve askeri zafer ihtimaline hâlâ inanıyor olmasıydı.

Aynı zamanda bürokrasiye karşı yaygın bir şekilde kendini gösteren nefret ve otoritelere güven kaybı, savaşın sonunda örgütlü emek ile sanayinin enflasyonla kolaylaşan ittifakına zemin hazırlamıştır.

Alman "modeli" için söyleyeceklerimiz bunlar. Peki bu "modeli" savaşan diğer ülkelerin durumuyla karşılaştırınca neler görüyoruz? Tedarik meselesi en kolay başa çıkılan meselelerden biridir, ekonomik seferberliğin göreli başarısını veya başarısızlığını belirlemekte muhtemelen en önemli unsurdur. Avusturya'da gıda tedarikinin idaresi, hem organizasyonu hem de sonuçları bakımından Alman sistemine benzer nitelikteydi. Teorik olarak Avusturya-Macaristan monarşisinin müttefikinden tedarik işini daha iyi halletmesi gerekirdi, ama Macarlar ortaklarına iaşe sağlamayı reddettiler, ayrıca tahıl üretilen başka arazilerin düşmanın işgali altına girmesi, zorunlu askerlik, atlara ve yemlere el konması, üretimi ve arzı düşürdü. Avusturya'nın bir müttefik olarak işe yaramazlığının giderek göze batması ve yönetimin ayrı bir barışla ilgilenmesi, bu durumla büyük ölçüde ilgiliydi.[18] Organizasyon bozuklukları ve kır ile kent arasında artan gerilimler, Rusya'da da gıda arzını ve genel tedarik durumunu etkiledi, ama oradaki bağlam bir ölçüde farklıydı. Almanya'da ve Avusturya'da olduğu gibi Ruslar da, 1915 yazında ulusal savunma, ulaşım, yakıt ve yiyecek tedariki için özel konseyler kurarak savaşın ekonomik idaresini belirli ellerde toplamaya çalıştılar. Yeterince yiyecek üretildiği anlaşılıyor ve köylüler kitlesel zorunlu askerlikle hayatta kalma imkânına kavuştukları için savaşın başında refahları yükselmişti. İttifak Devletleri'nin tersine, mahrumiyetlerle karşılaşan kesim ordu oldu. Tedarik sorunları, esas itibarıyla, Rusya'nın endüstriyel geri kalmışlığının, yetersiz bir ulaşım ve taşımacılık sisteminin, kırsal nüfusa yetecek mamul mal bulunmamasının yansımalarıydı. Ayrıca, mahsulü için kâğıt parayı kabul etme konusunda giderek daha isteksiz hale gelen, ayrıca başka sosyal sınıflara hınç besleyerek kendi kendine yeterliliğe çekilmeye hep hazır bir köylü sınıfı da bu sorunların çıkışında önemli bir etkendi.[19]

Orta ve Doğu Avrupa'da yaşanan tedarik sorunlarının bu kaba tablosu, İtilaf Devletleri'nin sahip olduğu büyük avantajları olsa

olsa daha bir öne çıkarmaktadır. Jay Winter'ın bize gösterdiği üzere, bunun en aşırı örneği, ülke dışından gıda alabilen ve ülke içinde üretimi artırmak için fiyat ve ücret teşvikleri kullanan Büyük Britanya'ydı. Karneyle dağıtım sistemine 1918'e kadar geçilmemiş olması dikkat çekicidir. Eğer yiyecek arzı azaldıysa, beslenme rejimleri değiştiyse ve yemekler –İngiliz yemekleri söz konusu olduğunda bunu tasavvur etmek güçse de– daha az lezzetli hale geldiyse, bunun nedeni, Britanya'da emek seferberliği ile tedarik arasında yüksek bir koordinasyon olmasıdır. Eskiden daha az ücret alan işçilerin, savaşa giden vasıflı işçilerin yerini alacak şekilde işe alınıp yetiştirilmesi ve hükümetin ücretlerin enflasyona yetişecek düzeyde yükselmesine izin verme konusundaki istekliliği, hayat standartlarında genel bir artış anlamına geliyordu. Almanya'da enflasyon düşük ücretli grupların gelirlerini yükseltmiş, ama herkesin hayat standartlarını düşürmüştü, oysa Britanya'da durumun böyle olmadığı anlaşılıyor. İaşe İngiliz savaş ekonomisiyle karşılaştırıldığında Alman savaş ekonomisinin büyük başarısızlığıydı. Eğer Almanlar böyle bir başarı sergileseydi, "savaşın sonucu pekâlâ değişebilirdi" diyen Winter kadar ileri gitmek konusunda emin değilim. Ama şu konuda kendisiyle kesinlikle görüş birliği içindeyim: "Sivil İngilizlerin kendi ülkelerinin savaşı için hiçbir zaman ödemek zorunda kalmadıkları bir bedel ödeyen Alman halkı açısından, sağlık standartlarının kötüleşmesinin yanı sıra, çok daha büyük mahrumiyetler, gerilim ve ümitsizlik söz konusuydu."[20] Fransa da, tarımsal gücü ve ithalat imkânları sayesinde Almanya'ya kıyasla çok daha avantajlıydı. Bu ülkede de karneyle dağıtım sistemi 1917'ye kadar başlamadı ve bu sistem, ancak 1918'de, savaştan bir hayli kârlı çıktıkları anlaşılan çiftçilere fiyat teşvikleri verildiği yıl genelleştirildi. Hem Britanya'da hem de Fransa'da, özellikle yiyecek sıkıntısı yaşanan kısa dönemlerde veya kuyruğa girilmek zorunda kalındığında, çiftçilerin "savaştan aşırı kârlı çıkması" bir rahatsızlık yaratmıştır. Ama Orta ve Doğu Avrupa'da kır ile kent arasında ortaya çıkan düşmanlık, bu ülkelerde söz konusu değildi.[21]

Bütün bunlardan çıkan sonuç, yiyecek arzına erişimin ve makul ölçüde liberal bir iaşe sisteminin, Britanya ve Fransa'nın elinde

bulundurduğu büyük bir avantaj olduğudur ve devletin daha doğrudan yönlendirici bir etkisinin söz konusu olduğu [dirigist] bir ekonomik seferberlikten muhtemelen daha belirleyici önem taşıdığıdır. Yine de silah ve levazım üretimi rastlantısal bir konu değildi ve Alman modelinin muharip devletler için ne ölçüde tipik sayılabileceğini sormak gerekir.

Savaş çabasının başarılı bir şekilde yürütülmesi, kısmen, sanayi ile emeğin güçlerinin gönüllü ve dayatılan bir organizasyonuna ve işbirliğine bağlıydı. Rusya'da liberal fikirli sanayiciler, 1915 yazında savaş sanayileri komisyonları kurmak için inisiyatif aldılar, hatta işçilerin işbirliğini ve katılımını sağlamaya çalıştılar. Bu, Rusya'nın geri kalmışlığını gösterdiği gibi, daha fazla ekonomik modernite yolunda savaş öncesi hamlesine de işaret etmektedir. Mayıs 1916'da işçi temsilcileri, Bolşeviklerin şiddetli muhalefetine rağmen, 20 bölgesel ve 94 yerel komisyona seçildiler. Ne yazık ki Bolşevikler ile yine 1916 yılı içinde iktidarı ele geçiren gerici güçlerin negatif işbirliği, sanayiciler ile işçiler arasındaki pozitif işbirliğinden daha güçlü çıktı. İşçi temsilcileri 1917 başında tutuklandı ve çariçenin istediği olsaydı, savaş sanayileri komisyonlarındaki işadamları da tutuklanacaktı.[22]

İtalya, ilgili ülkeler arasında kalkınmışlık düzeyleri açısından mevcut derin farklara rağmen, taşıdığı paralelliklerle son derece ilginç bir örnek oluşturur. İtalya kalkınmaya daha geç başlamış bir ülkeydi. Ülke savaşa girdikten sonra hızla yürüttüğü seferberliğinde, yabancı modellerden, özellikle İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan güçlü bir şekilde etkilenmişti. Ama pratikte İtalyan modeli, olağanüstü baskıcı olması bakımından Avusturya'ya en yakın olan örnekti. Bir yandan, İtalyan sosyalistleri savaş çabalarına karşı çıkıyorlardı, öyle ki bu ülkede bir politik ateşkesten bahsetmek imkânsızdır. Öte yandan, işverenler işçileri sıkı kontrol altında tutmaya çok istekliydiler. Bundan dolayı MI, yani savaşın başında kurulan endüstriyel seferberlik kurumu, endüstriyel ekonominin militarizasyonuna dayanıyordu. İtalyan işçileri fiilen angarya mahkûmu gibi muamele görüyor, grev hakkından yoksun bulunuyor ve askeri disiplinine tabi tutuluyordu. Almanya'da ve

Avusturya'da olduğu gibi, endüstriyel seferberliğin idaresi ordunun elindeydi. İtalya'da General Alfredo Dallolio bu idareyi üstlenmişti. Ama Hindenburg Programı ve Savaş Ofisi sonrası Prusya Savaş Bakanlığı'nın tersine ve Avusturya'daki dengi kurumlara benzer bir şekilde, MI da, kuruluşunun ilk günlerinde işçi karşıtı bir katı çizgi benimsedi. Kurumun başkanlık ettiği hakemlik sisteminde işçi temsilcilerine yer verilmemişti. Ama 1916 sonlarına gelindiğinde, Almanya'da (General Wilhelm Groener dahil) benzer görevlerde bulunanlar gibi Dallolio da, sanayi barışının baskıyla sağlanamayacağına hükmetmişti. Sanayicileri ve genelkurmayı büyük ölçüde rahatsız etmeyi göze alarak, çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönünde emirler verdi, ayrıca enflasyonu karşılayacak ücret artışları yapılmasını teşvik etmeye başladı, işverenlere "bunları gönüllü kabul edin, sonra zorla kabul ettirirler" diyordu.[23] Sendika temsilcileri, özellikle Caporetto'daki hezimetten sonra, enflasyon koşullarını ve hoşnutsuzlukları kontrol altına almaya giderek alıştılar. Askerler "ekonomik" ve "politik" grevler arasında keskin bir ayrım yapmaya çalışıyordu, ama gerçekte bu yapay bir ayrımdı, çünkü grevlerin temel hedefi, işverenlerin tavizler vermeleri konusunda hükümete baskı yapmaktı. Sonunda, gerek işçiler gerekse sanayiciler, birbirleriyle işbirliği yaparak devlet kontrolünden kurtulmaya çalışmak yerine, kendi çıkarlarını koruması ve taleplerini yerine getirmesi için devlete yöneliyordu. İtalyan tarihçi Giovanni Procacci'nin "korporatif sosyal bölünme"[24] adını verdiği süreç, savaş ekonomisinin yarattığı bir sonuçtu. Bu, Almanya'da savaş ekonomisinden doğan korporatist işbirliğinden çok farklı bir yapıydı. Tıpkı İngiltere'nin savaş ekonomisine büyük ölçüde damgasını vuran ve Fransa'nın savaş ekonomisini daha sınırlı ölçüde belirleyen korporatist işbirliğinden çok farklı olduğu gibi.

Almanya, Avusturya, İtalya ve Rusya'nın tersine, İngiltere, Fransa ve ABD'nin savaş dönemi ekonomik seferberliğini yürütme işi, sivil otoritelerin ellerindeydi. Söz konusu üç ülkede de, savaşın kritik döneminde devleti yöneten liderler geniş halk desteğine sahipti ve demokratik kimlikleriyle tanınıyorlardı. İşler

zorlaşınca, özellikle emeğe yönelik sert tedbirler demokratik meşruiyete sahipti ve her zaman işçilere ücret tavizleriyle yumuşatılıyordu; sendikaların savaş çabalarına dahil edilmesi –yani bir anlamda bu çabaların olağan parçası haline getirilerek sorumlu kılınması– söz konusuydu. İşçilere tavizler, sendikal hakların çok köklü olduğu İngiltere'de özellikle önemliydi. Ayrıca sendikaların daha güçsüz olduğu Fransa'ya kıyasla İngiltere'de, vasıfsız işçilerin işe alınarak işgücü kompozisyonunun değiştirilmesi gibi çalışma kurallarının ihlal edilmesi karşısında daha fazla taviz ve vaat verilmesi gerekiyordu. Ama son tahlilde, demokratik gözetim altında ekonomik seferberlik, sosyal düzende gerçek değişiklikten çok, geleceğe yönelik yanılsamalar üretiyordu. Gerd Hardach'ın ikna edici bir biçimde gösterdiği üzere, Albert Thomas'ın politikaları sanayicilerin kârlarına hiç dokunmamıştı, ama savaş sosyalizminin geleceğine ilişkin retoriği ve gelecekteki ekonomik kontrollere ilişkin programı sanayicilerin savaş öncesi koşullara dönme arzularını bir kat daha artırmıştı. Britanya'daki durum biraz daha karışıktı, çünkü Lloyd George reformist geçmişini hiçbir zaman terk etmemişti ve Sir Alfred Mond gibi bazı işadamları sanayici-işçi işbirliğine dayanan bir düzene ilgi duyuyordu. Yine de savaş öncesi koşullara dönme isteği İngiliz sanayiciler arasında ağırlığını korudu. Sterlinin durumu ve Londra finans merkezinin gücü İngiltere'nin bütün bir müesses nizamına hâkim oldu. Başka ülkelerde olduğu gibi İngiltere'de de, 1917-1918 yıllarında demobilizasyona artan ilgiye, devlet öncülüğünde korporatizmin, hatta çıkar gruplarının gönüllü işbirliğine dayalı toplumsal korporatizmin sürekli hale getirilmesi değil, kontrollerin kaldırılması damgasını vuruyordu. Bu perspektiften bakıldığında ekonomik seferberlik alanında ABD "istisnası" –yani seferberliğin *ad hoc*, enformel, geçici ve sınırlı kuruluşlara ve organlara dayanması– göründüğü kadar istisnai olmayabilir. ABD'nin yöntemi, mesafenin, zengin kaynakların ve sınırlı katılımın avantajlarını yansıtıyordu. Burada, savaşa geç giren ve savaşın getirdiği sorumluluklarını omuzlarından erken atabilen bir ülkenin rahat durumu söz konusuydu.[25]

Bu nedenle, sonuç olarak, 1914-1918 savaşında seferberlik konusunda bugün en ilginç görünen nokta, seferberliğin aldığı çeşitli biçimler değil, izlediği gelişim çizgisi ve yarattığı sonuçlardır.[26] Bu açıdan bakılınca masalın büyük bir kısmı kaybolur. Mali seferberlik savaş öncesi düzenlemeleri tahrip etmiş ve arkasında enflasyon ve istikrarsızlık bırakmıştı. Bütün bunlar da, hem 1930'lardaki büyük ekonomik krize hem de krizin kötü yönetilmesine neden olmuştu. Doğu ve Orta Avrupa'daki kontrol ekonomisi kent-kır gerilimlerini derinleştirmiş, çiftçileri ve alt orta sınıfı sisteme yabancılaştırmış, devletin itibarını sarsmış, karaborsacılığı beslemiş ve sosyalizmle özdeşleştirilmiştir. Bu ekonomi tipi, yakınlarda çöken sosyalist-kumanda ekonomilerinin pratiklerinde çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmüştü ve söz konusu ekonomilerin arkalarında bıraktıkları kirli ve suç dolu ortamda hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Kısacası, kontrol ekonomisinin geleceği, *Mangelwirtschaft*'ta, yani çeşitli Avrupa ülkelerinin bu yüzyılda yaşadıkları tüketim malları kıtlıkları yaratan ekonomide bulunur. Savaş dönemi seferberliğinin mirası, İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik seferberliklerini etkilemesi bakımından önemli oldu, ama savaş sosyalizmi taraftarlarının hayalini kurdukları şey bu değildi. Rathenau'nun ve Moellendorff'un fikirleri, Sovyet Rusya NEP'e yönelirken Lenin'i etkilemiş görünmektedir, ama bu bir tavsiye olarak görülemez, tıpkı Albert Speer'in bu görüşlerden etkilenmesinin bu şekilde görülemeyeceği gibi. Mussolini, 1923'te kendi Sivil Seferberlik Kurulu'nu oluşturunca Dallolio'yu yeniden göreve getirdi. 1926 tarihli Faşist İş Yasası'nın esin kaynağı, savaş döneminin zorunlu hakemlik uygulamaları ve Mussolini'nin bu tecrübeyi olumlu gözle değerlendirmesiydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan daha gönüllü korporatist düzenlemeler, genellikle savaş ekonomisi deneyimlerinin reddine dayanıyordu, zaten söz konusu düzenlemeler de başarısız olmuştur. Kısacası, savaş dönemi seferberliklerinin yarattığı bir süreklilik ve pozitif etki göremiyorum, aslına bakılırsa bu seferberliklerin pozitif potansiyelini de ciddi biçimde sorguluyorum. Dolayısıyla sonuç olarak şu noktaya işa-

ret etmek istiyorum: 1945 sonrası dönemde sosyal ve ekonomik reformlara ve uluslararası işbirliğine esin kaynağı olan, Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik seferberlik deneyimleri değil, Büyük Bunalım deneyimiydi.

7. Bölüm

Birinci Dünya Savaşı'nda İşçiler ve İşçi Hareketleri

JOHN HORNE

Birinci Dünya Savaşı'nın emek tarihinde ayrı bir yeri vardır. 20. yüzyıla damgasını vuran devrimin ve sosyalist hareketteki büyük bölünmenin kaynağı olan bu savaş, solun rakip geleneklerinin heyecan verici tarihyazımlarını üretmiştir. Bu tarihlerde dile getirilen konuların birçoğu merkezi niteliğini korumaktadır – İkinci Enternasyonal'in çöküşü, sosyalist "pasifizm", endüstriyel protesto, 1917'deki iki Rus devrimi ve başka ülkelerdeki devrimci potansiyel. Ama ancak son zamanlarda, bu konuları ve başka konuları ayrıntılı ve partizanlıktan nispeten uzak bir şekilde ele alan çalışmalar üreten bir kuşak sayesinde, emeği savaşın tarihine yeniden dahil etmek mümkün olmuştur. Yine araştırmaların birçoğu savaştan ziyade emekle ilgilidir ve çok azı karşılaştırmalı ve ulus-aşırı bir ölçekte yapılmıştır. Dolayısıyla emek tarihini Birinci Dünya Savaşı bağlamında yeniden düşünme meselesi önemini korumaktadır. Bu bölümde, söz konusu yeni araştırmaların ışığında, Birinci Dünya Savaşı'nın üç kilit boyutunun, (örgütlü emeğin ve sosyalizmin yanı sıra emekçi sınıfları kapsayan bir kategori olarak) emekçileri nasıl etkilediğini ve emekçilerin aldıkları tavırların savaşı nasıl şekillendirdiğini ele alacağım. Söz konusu üç boyut, savaşın çıkışı, endüstriyel savaş ve uzun bir yıpratma savaşı

haline gelen süreçte ulusal seferberliktir. Burada bana ayrılan yer kısıtlı olduğundan, yalnızca belli başlı Avrupa ülkeleri üzerinde duracağım.

1914 Travması

Öteden beri, Ağustos 1914 emek tarihinde bir kargaşa evresi olarak görülmüştür. Avrupa kentlerinin ana caddelerinde coşkuyla gösteri yapan şoven kalabalıklar, sınıfa karşı ulusun zaferine işaret ediyordu. İkinci Enternasyonal'in savaşı önlemedeki başarısızlığı ve ulusal birlik hükümetlerine sosyalistlerin desteği (bazen de katılımı), savaş öncesi enternasyonalizmin iflasını, hatta sosyalist lider kadroların "ihanet"ini simgeliyordu. Savaşın patlak vermesi üzerine işçi sınıfının ve sosyalistlerin aldığı tavırları vurgulamak yerindedir, ama konuya daha yakından bakılınca, kopuşa yapılan vurgu zayıflamakta ve daha uzun vadeli, yapısal açıklamalar öne çıkmaktadır.

Savaşın çıkışıyla oluşan ulusal dayanışmaya işçi sınıfının katılımı, (başka şeylerin yanı sıra) 1914 öncesinde işçi ve sosyalist örgütlerine hâlâ sınırlı olan desteğiyle açıklanır. Sosyal Demokrat Parti'nin (SPD) bir milyondan fazla üyesiyle, halkın oyunun üçte birini alarak en büyük parti ve gerçekten kitlesel bir güç haline geldiği Almanya'da bile, birçok işçi başka politik ve sendikal yapılara bağlıydı. Zanaatkârlara ve sanayi işçilerine hitap eden, sosyalist olmayan güçlü politik geleneklerin bulunduğu Fransa ve İngiltere'de bu durum daha da belirgindi. Üstelik Fransa'da çok daha zayıf bir sendikal örgütlenme söz konusuydu. Farklı bir bağlamda, Rusya gibi geç sanayileşmiş otoriter bir ülkede işçi örgütlerinin ve sosyalist örgütlerin illegal olması da savaşa muhalefeti zayıflatıyordu.[1] Gelgelelim işçilerin şovenizm çılgınlığına kapıldığına ilişkin kanıtlar sınırlıdır. Ayrıntılı araştırmalar, gerek Fransız gerekse Alman kamuoyunda ağır basan ruh halinin, coşku değil, rıza, hatta azim olduğunu göstermektedir.[2] Rusya'da ulusal beraberlik yönünde güçlü dürtülerin bulunmaması, halkın seferber edilmesi potansiyelini de sınırlıyordu.[3] Coşkuyla bağıran

kalabalıklar kuşkusuz toplanmıştı, ama temsil edici nitelikleri bir zamanlar düşünüldüğünden çok daha sınırlıydı, aralarındaki işçilerin sayısı eskiden varsayıldığı kadar çok değildi.

Dolayısıyla 1914 yılı bir evre olarak, emekçi sınıfların ulusa göreli entegrasyonuna işaret ediyordu, ama buna rağmen birçok Avrupa toplumunun özelliklerinden biri haline gelmiş olan ayrı emekçi kültürlerinin ve örgütlerinin dağılması demek değildi. Gelgelelim bunun daha uzun vadeli trendler açısından ne ölçüde belirleyici olduğunu değerlendirmek karmaşık bir iştir. Bir düşünce okulu, Avrupa emekçi sınıflarının giderek "ulusallaştığını" savunmaktadır. Örgütlü emeğe, özellikle SPD'nin Wilhelm Almanya'sına paradoksal entegrasyonuna ilişkin daha eski araştırmalardan etkilenen bu yazarlara göre, (ulusal sermaye birikiminden ilköğretime, oy hakkına ve sosyal refaha kadar uzanan) bir dizi gelişme, 1914'ten önce işçi sınıfı kimliklerinin ulusal parametreler içinde kendini tanımlamasına ve bunlara kurumsal olarak eklemlenmesine yol açmıştı. Bu süreçlerin en gelişkin olduğu yerlerde, yani Orta ve Batı Avrupa'nın daha "ileri" ülkelerinde, işçi sınıfının ulusal bütünleşmesi en üst düzeye ulaşmıştı.[4]

Böyle bir yaklaşımın, politik bağlamın şekillendirici gücünü ve bu dönemde emeğin değişim geçirerek benimsediği, gelişen ulusal "topluluk" duygusunu vurgulamak gibi bir değeri vardır.[5] Ama başka tarihçiler, tam da bu toplumlarda 20. yüzyılın başlarında işçi sınıfı örgütlenmesinde ve militanlığında yeni biçimlerin görüldüğünü, ayrıca savaştan önceki beş yılda endüstriyel radikalizmin yükseldiğini savunmuşlardır. Endüstriyel radikalizm, İtalya'da ve Rusya'da olduğu kadar Almanya'da ve Britanya'da da belirgin bir şekilde kendini gösteriyordu (Fransa'da daha sınırlı düzeydeydi). Bu noktada bile, daha "ulusallaşmış" bir işçi sınıfına sahip toplumlarda (Britanya'da ve Almanya'da) ulusal ve politik arabuluculuk biçimlerinin emek radikalizmini kontrol altına alıp etkisizleştirmeye katkıda bulunduğu savunulmaktadır. Oysa Rusya'da ve İtalya'da sonuca aracısız ulaşıldığı, siyasal çatışmasının ve devletin baskı tedbirlerinin söz konusu olduğu belirtilmektedir.[6] Yine de, en gelişmiş sanayi toplumlarında bile, politik entegrasyon eğilimi-

nin, sınıf çatışması ve işçi militanlığı gibi güçlü ters süreçlerle karşı karşıya gelmesi söz konusudur. İşçi eylemlerini doğuran çok çeşitli ekonomik ve sosyal gelişmeler vardı. Bunlar arasında, fiyat artışları, atölyelerin yerlerini, (özellikle makine üretiminde) yeniden yapılandırılmış vasıflı ve yarı-vasıflı bir işgücü kullanan fabrikalara bırakması ve sınıf kimliğini ve dayanışmasını güçlendiren sanayi şehirlerinin ve kenar semtlerinin giderek büyümesi sayılabilir.[7]

Dolayısıyla "ulusallaşma" sürecinin savaştan önce başlayıp geliştiği kesinlikle söylenebilir. Kuşkusuz, nispeten olgun ve entegre ulusal yönetim biçimlerinden (Britanya, Fransa ve Almanya) İtalya, Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi (farklı açılardan) son derece kırılgan devletlere kadar büyük bir çeşitlilik söz konusuydu. Bu süreç, sınıf sürtüşmelerinin potansiyel olarak parçalayıcı biçimlerinin de baskısı altındaydı. Savaş için seferberlik ilanıyla 1914'te doruk noktasına ulaşan uluslaşma, işçi sınıfı oluşumunun karmaşık sürecini belli bir yöne kanalize etti. Başka koşullarda sınıf çatışmaları güçlenerek uluslaşmanın altını oyabilirdi.

İkinci Enternasyonal'in "çöküş"üne ilişkin açıklamalar bu analizle paralellik taşımaktadır. Ulusa bağlılık ile sosyalist enternasyonalizm arasındaki çelişkinin ne denli derin olduğu 1914'te ortaya çıktı, ama daha başından beri İkinci Enternasyonal'in yapısında bu çelişki vardı. Birinci Enternasyonal'in tersine, 1889'da kurulan İkinci Enternasyonal fiilen otonom olan ulusal partilerin bir federasyonuydu. Bu partilerin her biri, kendi gelişiminin ulusal koşullarını yansıtıyordu. Bu, şekillenmesinde her şeyden çok SPD'nin ve onun başlıca filozofu-kuramcısı Karl Kautsky'nin Marksizm'inin etkisi görülen İkinci Enternasyonal'in köklü enternasyonalist kültürünü veya sosyalist birliğe inancını yadsımak anlamına gelmez. İkinci Enternasyonal, önünde durulmaz tarihsel kuvvetlerin yaratmakta olduğu proletarya üstünlüğü tasavvuruna dayanan toplumsal dönüşümü ("devrim" idealiyle simgelenen bir dönüşümü) hedefliyordu. Marksist sınıf teorisinde öngörülen felaketleri soyutlamalara indirgeyerek, sosyalizmi "medeniyetin" en ileri ifadesine dönüştüren bir iyimser rasyonalizmi benimsemişti.

1905'ten itibaren artan uluslararası gerilim karşısında, medeniyete bu ahlaki muhafızlık anlayışı, savaşın önlenmesini Enternasyonal'in temel bir önceliği haline getirmişti – zaten savaş da, yerini sosyalizmin alacağına kesin gözüyle bakılan kapitalist düzenin bir ürünü sayılıyordu. Ama sosyalist partilerin çok farklı ulusal politik kültürler ve sistemler içinde yer alması, kullanılacak araçlar konusunda sert ihtilaflar doğurmuştu. Bunun bir nedeni, partilerin, önerilen farklı taktiklerle neleri kaybedecekleri konusunda farklı değerlendirmeler yapmasıydı. Örneğin SPD, savaşa karşı otomatik olarak bir genel greve gidilmesi fikrinden uzak duruyordu, çünkü böyle bir grev şiddetle bastırılırsa, o güne kadar elde edilen ciddi kazanımlar tehlikeye düşebilirdi. Ama aynı zamanda, ulusal bir bütünün bir parçası olmanın mantığı, bütün savaşların sınıf ölçütlerine uymadığı anlamına geliyordu, nitekim yeni "emperyalizm" teorileri üzerine tartışmalar bunu gösteriyordu. İlerici hareketlerin doğuşunu ve gelişimini güvence altına alma gerekçesine dayanan, ulusal savunmaya, hatta ulusal kurtuluşa yönelik haklı savaşlara ilişkin daha eski bir anlayış, hemen yüzeyin altında ortaya çıkmayı bekliyordu. Ender olarak bu anlayışın açıkça ifade edildiği de oluyordu. Örneğin Fransız sosyalist Jean Jaurès, 1910 tarihli *L'Armée nouvelle* (Yeni Ordu) adlı kitabında, kapitalist ve sömürgeci savaşları önlemeye yönelik uluslararası proleter hareketi ile işçi sınıfının ulusal kendini savunma hakkını –Fransız cumhuriyetçi geleneğinde köklü bir yeri bulunan bir hakkı– uzlaştırmaya çalışmıştı.

Demek ki İkinci Enternasyonal, sosyalist birlik görünümünün altında ulusal farklılık politikasıyla bölünmüştü. Enternasyonal'in kongrelerinde bu ayrılığın varlığı uzun süredir bilinmekteyse de, bürokrasisindeki bölünmelerin, özellikle Fransız ve Alman sosyalistleri arasındaki uçurumların derinliği ancak daha yakın tarihlerde ortaya konmuştur.[8] Bu bölünmeler, paralel örgüt Uluslararası İşçi Sendikaları Federasyonu'nun (IFTU) kuruluşunda daha da belirgin hale gelmişti. Örgüte hâkim olan Almanlar, endüstriyel ve politik meseleleri katı bir şekilde ayırıyorlardı ve savaş tehlikesine karşı Fransız İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (CGT)

devrimci sendikalizmin esinlediği endüstriyel taktikleri kullanma girişimlerini sistematik olarak bloke ettiler.[9]

Daha genç, daha radikal bir liderler kuşağının (Lenin, Troçki, Liebknecht, Rosa Luxemburg) İkinci Enternasyonal'in kültürüne ve bürokrasisine karşı çıkması da aynı ölçüde önemlidir. Bu liderler, dönemin devrimci potansiyelinin eylemci bir yeniden yorumunu yapmak için yukarıda bahsi geçen yeni işçi militanlığı biçimlerinden yararlanıyordu. Bu, 1905 devriminden sonra iki teorisyenin ortaya attığı fikirlerde, Troçki'nin sovyetlere ilişkin teorilerinde ve Luxemburg'un devrimci genel grev savunmasında en net şekilde görülür. Ama belki de gerilim, burjuva rasyonalizmine ve iyimserliğine karşı çıkan ve yüzyıl sonu kültürel ortamına damgasını vuran kapsamlı bir entelektüel isyandan bir şeylerin sosyalist çevrelere yansımasının da ürünüydü. Çünkü İkinci Enternasyonalizm'in sosyalist kültürünü belirleyen hümanizm ve ilerlemenin kaçınılmaz ve tedrici olduğu fikirleri de, sosyalist birliği oluşturmak için ödenen bir bedel sayılabilecek incelikli diplomasi de, liberal burjuva dünyasının birer parodisi olarak görülebilirdi. İkinci Enternasyonal'de yer alan hiçbir sosyalist entelektüel, emeği, burjuva kültürünü yok edecek mitsel şiddet kaynağı olarak kuramsallaştıran Georges Sorel kadar ileri gitmemiştir.[10] Marx sürekli yeni bir çerçeveye yerleştirilirken, tarihin bilimsel yasalara göre ilerlediği fikri korundu. Daha genç olan radikallerin vurguyu, aktif müdahaleye ve halkın militanlığının gücüne kaydırmaları, şiddet ve eylemin büyüsüne kapılma gibi o dönemdeki yaygın eğilimi yansıtan bir entelektüel proje olarak sosyalizmin yeniden tanımlandığı izlenimini uyandırmaktadır.[11] Böylece, her şeyden önce, savaş ile devrim arasındaki ilişki değişmiş oldu. Artık savaş gitgide kaçınılmaz görünüyordu; Lenin'in ve Luxemburg'un bakış açısına göre devrime giden bir yol olarak değerlendiriliyordu.[12]

Temmuz 1914 krizinin koşulları uluslararası sosyalizmin dağılma sürecini daha da büyüttü. Çatışmanın kıvılcımını çakan, emperyalist bir ihtilaç (1911 Fas krizi inanılır bir şekilde böyle tasvir edilebiliyordu) değil, Enternasyonal'in Aralık 1912'de daha önceki bir savaşın yerel düzeyi aşmasına fırsat tanımadığını iddia

ettiği bir bölgedeki, Balkanlar'daki milliyetçi husumetlerdi. Bu gerçek, Enternasyonal'in, bir Avrupa savaşının nasıl meydana gelebileceğine ilişkin beklentisine aykırı durumu, çizdiği tabloya uydurmayı başaramadığı anlamına geliyordu. Bütün tarafların krizi bir ulusal savunma, hatta beka meselesi olarak göstermesi, ulusal hükümetlerine direnme konusunda sosyalistlerde ne irade kalmışsa, onu da kesin bir şekilde yok etti.[13] Ama kriz farklı olsaydı bile, (ulusal sosyalist hareketlerde olduğu gibi) Enternasyonal'deki daha derin gerilimler kökten farklı bir sonucu pek olası kılmıyordu. Ulusal bünyeye katılma süreci ve devrimci (ve başka) seçeneklerin yeniden biçimlenmeye başlaması, Enternasyonal'in önceden hareket kabiliyetini büyük ölçüde sınırlamıştı.

Ama böyle bir analiz, Ağustos 1914'ün emek enternasyonalizminin vesilesi olarak değil de, nedeni olarak önemini azaltıyorsa da, ideolojik bir sistem olarak sosyalizm açısından uğrağın önemli yerini değiştirmemektedir. Özellikle İkinci Enternasyonal'in egemen politik kültürünü benimsemiş kişiler açısından şok müthişti. Fransa'da seferberliğin ilanı arifesinde meczup bir milliyetçinin Jaurès'i öldürmesi kargaşayı daha da artırdı. Enternasyonal sosyalizmin birlik modeli dağıldı. Ayrıca devrim ve antimilitarizme ilişkin egemen mecazlar da, emeği ve işçi sınıfını betimlemek için bütün bir temsil sistemi de anlamını yitirdi. Ama tam bir dağılma, savaş boyunca ve sonrasında da sürecek uzun bir kültürel süreç olacaktı.

Endüstriyel Savaş ve Emek

1914'te işçi liderleri ve sosyalist liderler, Avrupalıların büyük bir çoğunluğuna hâkim olan "kısa savaş yanılsamasını" paylaşıyordu. Çatışmanın önemi yakında sadece askeri yollardan çözüme kavuşturulacak olmasında yatıyordu sanki. Savaşın uzun süreceğine ilişkin aksi göstergeler yavaş yavaş belirmeye, ayrıca savaşın dinamizminin, sonucu kadar kendi iç süreçlerinden de kaynaklandığı giderek anlaşılmaya başlandı. Siper savaşının kilitlenmesi, kitlesel orduların öngörülebilir gelecekte cephede kalacağı anlamına

geliyordu. Ama 1914 güzünden 1915 ilkbaharına kadar bütün büyük muharip devletleri etkileyen top mermisi sıkıntısı, savaşın artık endüstriyel bir mücadele olduğunu, ekonomik kaynaklarını muharebe alanlarına en etkin şekilde taşıyabilen tarafın zaferi kazanacağını gösteriyordu. Bu iki gerçeklik arasında bir gerilim vardı. "Kısa savaş" için yapılan seferberliğe, askeri paradigma, yani hızla zafer kazanmak için asgari sivil müdahaleyle silah altına alınan kişilerin sayısını azamileştirme paradigması hâkim olmuştu. Sonucun askeri insan gücü kadar ekonomik kapasite tarafından da belirleneceğinin farkına varılması, paradigmayı tersine çevirdi. Seferberlik sürecinin işbölümü ve uzmanlaşma temelinde yeniden örgütlenmesi anlamına geliyordu bu. Ayrıca ülkenin savaş çabalarında belirli yetkilerin sivillerin elinde bulunması gerektiği kabul edilecekti. Temel ekonomik aktörler basitçe askeri paradigmanın parçası haline getirilemezdi. Emek, güçlü bir pazar konumu kazandı (oysa başlangıçta askeri seferberliğin ekonomik faaliyetleri kesintiye uğratmasıyla emek bir kenara itilmişti) ve zafer için işçi artık asker kadar kritik bir değer taşıyordu.[14] Beklentilerin tersine savaş, endüstriyel emeği yeniden öne çıkardı, hatta yeniden tanımladı. Bu süreç iki yönden, yani hem askeri etkinlik açısından hem de ulusal beraberliğin korunması açısından can alıcı önemdeydi. Kritik soru şudur: Söz konusu süreç, ülke içinde ve farklı ülkeler arasında işçilerin entegrasyonu veya yabancılaşması konusundaki eğilimlerin dengesini nasıl etkilediği, özellikle savaşa karşı bir karşı-seferberlik yaratıp yaratmadığıdır.[15]

Savaşın, yapısal olarak bakıldığında, savaş öncesi dönemin çalışma hayatı çatışmalarının ve militanlığının temel kaynaklarından bazılarını güçlendirdiği söylenebilir. Savaş, metal işleme sanayisini (yani savaş üretiminin başlıca dalını) muazzam şekilde genişleterek, üretimin yeniden yapılanmasına yönelik uzun vadeli mücadeleye büyük bir önem kazandırdı. Ayrıca savaş döneminde yaşanan işgücü sıkıntısıyla bu mücadele daha da şiddetlendi. Savaş öncesi dönemin vasıflı işçileri, büyük bir çabayla cepheden geri alınarak çoğu zaman evlerinden çok uzakta bulunan silah fabrikalarında görevlendirildi. Ama kritik önem taşıyan yetişkin erkekleri

elinde bulundurmak isteyen ordu ile sanayinin taleplerini uzlaştırmanın tek yolu, başta kadınlara, daha sınırlı ölçüde de gençlere ve (Fransa'da) göçmenlere yönelerek emek arzını çeşitlendirmekti. İtalya'da ve Rusya'da kadın ve erkek köylüler de önemliydi. Bu tür yarı-vasıflı işgücünün istihdamının yanı sıra, vasıfsız işçilerin de işe alınarak işgücü kompozisyonunun değiştirilmesi de söz konusuydu. Böylece vasıflı işçiler genellikle terfi ettiriliyor, ama işletme yönetiminin kontrolündeki daha entegre ve daha mekanize üretim sistemlerinin parçası haline getiriliyorlardı. Amerikalı endüstri uzmanı F. W. Taylor'ın ve Avrupalı izleyicilerinin propagandasını yaptıkları emek sürecinin "rasyonalizasyonu", ikmal maddeleri üretiminde (parça başı ücret ve ikramiyeler dahil) çeşitli biçimlerde hayata geçiriliyordu.[16]

Silah fabrikalarında vasfın konumuna yönelik tehdit, vasıflı işçilerin militan eylemlerinin daha üst seviyelere çıkmasına yol açtı. Bu, özellikle Britanya'da yarı-vasıflı işçilerle belirli bir sürtüşmeye neden oldu. Ayrıca burada vasıflı işçiler, işverenlerin fazlasıyla parçalanmış bir sanayide zayıflatmayı daha önce başaramadıkları korumacılık geleneğini savundular. Ama bu ülkede bile, vasıflı işçiler, yarı-vasıflı işçilerle ortak davada birleşme yollarını aradılar. Böyle bir işbirliği, Almanya gibi metalürji firmalarının daha büyük ve sektörün daha fazla entegre olduğu ülkelerde özellikle etkiliydi. Aynı etkililik, (pek çok ülkede olduğu gibi) vasıflı işçilerin, endüstriyel rasyonalizasyonun kendi öne sürdükleri koşullarda yapılmasını istedikleri yerlerde de söz konusuydu. Savaş öncesi dönemden aşina bir tarzda, vasıflı ve yarı-vasıflı işçiler, savaş fabrikalarında çalışma koşulları, disiplin ve yeniden yapılandırılan emek süreci üzerinde kolektif kontrol kazanmak amacıyla işbirliği yaptılar. Vasıflı işçiler, yarı-vasıflı işçilere emeğin örgütlenmesi ve direniş geleneklerini aktardılar. Savaş üretiminin belli başlı merkezlerinin büyük bir çoğunluğunda yerleşik sendika yapılarını aşan fabrika ve bölge liderleri ortaya çıktı. Böylece Glasgow'dan Petersburg'a ve Torino'dan Paris'e ve Berlin'e kadar uzanan bir coğrafyada işyeri temsilcileri ve işçi delegeleri hareketleri kendini gösterdi. Silah fabrikalarında vasıf ayrımı gözetmeyen bu işçi

ittifakları, savaş dönemi işçi protestolarının merkezini oluşturuyordu.[17] Savaş döneminde endüstriyel coğrafyada meydana gelen ve büyük şehirlerin (ve başkentlerin) önemini artıran değişimler işçilerin eylemciliğini öne çıkarıyordu. Savaş endüstrisi işçilerinin belirli yerlerde yoğunlaşmaları, fabrikanın yanı sıra mahalle, semt ve banliyöyü de dayanışma kaynağı ve kolektif eylem alanı haline getirdi.[18]

Endüstriyel çalışma hayatında yapısal değişimler silah üretimiyle sınırlı değildi. İhracat sanayileri canlılığını yitirirken, gıda, giyecek ve deri gibi başka sektörler önemini korudu. Bunun nedeni, ordu donatım sözleşmeleri yapılması veya (madencilik ve demiryolu gibi) bazı sektörlerin savaş ekonomisindeki tuttukları önemli yerdi. Gerçi bu üretim kollarında işgücünün vasfa göre kompozisyonu ve işyeri içi hiyerarşiler, metal sektöründe olduğu gibi yeni bir modele tabi kılınmadı, ama işgücünün kıt olduğu bir emek piyasası, işçilere eylem ve sendikalaşma için yeni fırsatlar yarattı. Savaş döneminde grevler yalnızca silah üreten işçiler arasında veya şehirlerde görülmüyordu, daha geleneksel sektörlerde ve ortamlarda da yaşanıyordu. Örneğin İtalya'da ve Fransa'da (birçoğu kadın olan) tekstil sektöründeki grevci işçilerin sayısı başka herhangi bir sektördeki grevci işçilerden fazlaydı. Yine tekstil işçileri 1917'de Moskova'yı büyük bir grev merkezine dönüştürmüştü.[19] Kadın işçilerin konumu da, savaş döneminde işgücünde meydana gelen kilit önemdeki değişiklikleri gösterir. Öteden beri inanılanın tersine, Birinci Dünya Savaşı kadın ücretlilerin sayısını mutlak veya göreli değerlerle her zaman değiştirmemişti, çünkü kadınlar savaştan önce de çok uzun zamandır sanayide çalışıyorlardı. Savaş nedeniyle birçok kadının ücretli çalışma hayatına başladığı da kesin değildir. Ama kadınlar, geleneksel olarak kadın işleri sayılan alanlardan (tekstil sektörü, ev içi hizmetler) makine endüstrisi gibi erkek egemen sektörlere kaydılar. Ayrıca geleneksel sektörlerde kaldıkları yerlerde de yeni bir militan eylemcilik kimliği kazandılar.[20]

Birinci Dünya Savaşı'nın hayat standartları üzerindeki etkisi, işçi sınıfının yapısı üzerindeki etkisiyle karşılaştırıldığında bazı

açılardan daha çok kargaşa yarattı. Milli gelirin yüksek bir oranının kaçınılmaz olarak yıkıcı hedeflere ayrılması, hane içi tüketimi zora soktu. Toplam (ve aile) gelirleri şöyle dursun, gerçek ücretleri hesaplamak bile teknik açıdan çok büyük sorunlar yaratmaktadır ve hesaplamalara ilişkin yığınla kısıtlamanın dikkate alınması gereği genelleme yapılmasını güçleştirmektedir. Ne var ki, işçilerin gerçek gelirlerinin düştüğü, ama bu düşüşün etkisinin en az savaş endüstrilerinde görüldüğü ileri sürülebilir. Ayrıca işçilerin (aslında başlangıçta da pek yüksek sayılamayacak) hayat standartlarındaki gerileme, savaş ekonomisiyle daha zayıf bağı bulunan kimi grupların hayat standartlarındaki gerileme kadar büyük değildir. Üçüncü olarak, işçi sınıfının hayat standartlarındaki değişim ülkeden ülkeye büyük farklılık gösteriyordu.

Enflasyon savaşın daha başlarında ücretleri erozyona uğrattı. Hiçbir ülkede savaş ekonomisine merkezi devletin yön vermemesi bu durumu kaçınılmaz kılıyordu. Ama gerçek ücretlerin gerilemesine yol açan tek neden, savaşın başlarındaki hukuki kısıtlamalardan, zayıflayan sendikalardan ve (önem bakımdan göz ardı edilemeyecek bir faktör olan) işçilerin yurtseverliğinden dolayı endüstriyel çalışma hayatındaki çatışmaların azalması değildi. Bu durum, aynı zamanda işverenlerin geçici fiyat artışları olarak gördükleri değişimler karşısında ücret artışı yapmak istememelerinden de kaynaklanıyordu (ya da başka bir gözle bakılırsa, işverenlerin kârlarını azaltmaya yanaşmamalarından kaynaklandığı da söylenebilir). Savaşın ikinci yarısında ücretler arttı ve birçok yerde enflasyonist açık daraldı. Yine de savaş boyunca ortalama gerçek ücretler geriledi – örneğin Fransa'da yüzde 20 düştü, Almanya'da ise savaş endüstrilerinde çalışan erkek işçiler için yüzde 23, başka endüstrilerdeki erkek işçiler için yüzde 44 gerileme söz konusuydu.[21] Aile gelirlerini veya kişilerin iş hayatlarındaki değişimleri (örneğin levazım işlerine geçen kadınları) dikkate alan daha incelikli analizler, kuşkusuz bazı grupların gerçek ücretlerini artırdığını ortaya koyacaktır. Ama bunlar genel eğilime aykırı örneklerdir. Yine de sanayi işçileri (özellikle savaş sanayisi işçileri), yatırımlardan, devletten aldıkları maaşlardan veya duru-

mu kötüleşen küçük işletmelerinden elde ettikleri sabit veya azalan gelirleriyle savaş dönemi enflasyonuna dayanmaya çalışan orta ve alt-orta sınıflardan görece olarak (belki de mutlak olarak da) daha iyi konumdaydılar.[22]

Hayat standartları, aynı zamanda, temel ihtiyaç maddelerinin mutlak olarak erişilebilirliğiyle de belirleniyordu. Muharip devletler arasında büyük farklar işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kimi alanlarda bütün ülkelerde sıkıntıların yaşandığı doğrudur. Konut sıkıntısı bunlardan biridir. Konut inşaatının fiilen imkânsız olduğu bir dönemde (geçici barınak yapımına yönelik kimi denemeler yapılmıştır) kentlerin hızla büyümesi, işçi sınıfı mensuplarının barınması konusunda bir kriz yaratmıştı. Bu kriz Petrograd'da Paris'ten daha şiddetli olarak hissedildi. Ama gıda ve yakacak gibi kritik önem taşıyan başka mallar konusunda belirleyici faktör, (ulusal düzeyde mal sıkıntısı yaşanması kaçınılmaz olduğuna göre) uluslararası ekonomiye erişimdi. Bu bakımdan savaşın sonucunu, Avner Offer'in gösterdiği üzere, tarım kaynakları şekillendirdi.[23] Almanya, İtilaf ablukası nedeniyle 1915 yılının başlarından itibaren kıtlıklar yaşadı. Almanya'nın Doğu Avrupa'daki toprak kazanımları bu ablukanın etkilerini hiçbir zaman telafi edemeyecekti. Bu kıtlıklar savaşın son iki yılında çok yoğun hale geldi. 1917-1918'de gerçek ücretlerin iyileşmesi, boş raflar ve karaborsa karşısında pek bir şey ifade etmiyordu. Özellikle işçi sınıfı ailelerinin anneleri için hayat son derece zor ve yıpratıcıydı – Avusturya'daki durum belki daha da kötüydü.[24]

Britanya'da ve Fransa'da ise, tam tersine, dünya ekonomisine erişim –ve sivil nüfusun ihtiyaçlarını dikkate alan ve bunları karşılamak için etkili çözümler getiren hükümetler– hayat standartlarının çok daha sınırlı ölçüde kötüleşmesi anlamına geliyordu. Sivil nüfusta ölüm oranları işin özünü ortaya koymaktadır. Almanya'da sivil ölüm oranları savaşın son iki yılında önemli ölçüde yükseldi. Bu durum açlık felaketinin baş göstermesine değilse de, kötü beslenmeye işaret ediyordu. Oysa söz konusu oranlar Fransa'da aşağı yukarı aynı kaldı, Britanya'da ise emekçi sınıfın en zayıf mensupları için hafifçe geriledi – ulusal düzeyde-

ki karne sisteminin eşitleyici etkisini gösteriyordu bu.[25] 1917'de İtalya'da kıtlıklar üzerine şiddetli protestolar yaşandı, daha sonra Caporetto hezimetiyle harekete geçme zorunluluğu hisseden hükümet, İtilaf Devletleri'nin tekelindeki uluslararası yiyecek stoklarına erişimi bulunduğunu duyurdu. Böyle bir çözüm, savaş öncesinde önemli bir tahıl ihracatçısı olan Rusya için geçerli değildi. 1916 yılına gelindiğinde ülkenin taşımacılık sistemi ve iç pazarı çökmüştü, bunun üzerine başka hiçbir ülkeyle kıyaslanamayacak kıtlıklar ve kitlesel protestolar yaşandı.[26]

Demek ki savaş, işçi militanlığına ve endüstriyel hayatta çatışmaya yol açan ve daha eskiye dayanan belirli etkenleri güçlendirdi, çünkü işçi sınıfının hayat standartları üzerinde sürekli ve şiddetli baskının olduğu bir ortamda, savaşın giderek uzaması ve bedelinin ağırlaşmasıyla ulusal entegrasyon mekanizmalarının işlemesi enikonu güçleşiyordu. İşgücü arzının son derece sınırlı olduğu bir emek piyasasında, işçi sınıfının hoşnutsuzlukları ifadesini grevlerle bulacaktı. 1917-1918'de dünyanın dört bir tarafını sanayide ve ilgili alanlarda büyük bir protesto akını sardı, bu protestolar 1920'ye kadar sürdü. Birçok ülkede görülmemiş şiddette bir grev dalgası yaşandı, ama bu grev dalgasının zirve noktalarına genellikle savaştan sonra ulaşılacaktı.[27] Grevlerin temelinde çeşitli ekonomik talepler bulunuyordu, bunların başında anti-enflasyonist ücret talepleri ve savaş sanayilerindeki "kontrol" meseleleri vardı. Bu grev dalgası, beyaz yakalılar ve profesyonel meslek sahibi çalışanlar dahil çalışma hayatında pek eylem tarihi bulunmayan birçok kategori ve sektörü de içine aldı.[28] Gelgelelim grevlerin politik potansiyelleri meselesi, çeşitli muharip ülkeler arasındaki daha derin ve daha uzun vadeli farkları gösteriyordu, ayrıca sanayi alanı üzerindeki politik kısıtlamaları gündeme getiriyordu.

Savaş sanayilerinde ortaya çıkan yerel ve bölgesel işyeri temsilcileri hareketi, radikal bir işçi kültürünün gelişimi için verimli bir zemin sağladı. Seferberliğe katılan vasıflı işçilerin savaş öncesi gelenekleri ile savaş dönemi ergenlerinin isyankârlığı, bu kültür içinde radikal sosyalist veya devrimci sendikalist fikirlerle bir araya geliyordu. Savaşa karşı daha geniş protesto hareketi içinde,

hatta devrim lehine grevlerin politikleşmesi için en güçlü destek işte bu noktada bulunuyordu. 1917-1918'de Britanya ve Fransa gibi ülkelerde bile savaş yorgunluğunun çok ciddi düzeye ulaşması sayesinde, işçilerin daha politikleşmiş militanlığına dayanan bu hareketler, kamuoyunun geniş kesimlerinde olumlu bir karşılık buldu – başka protesto biçimleriyle zenginleşen bir bağlantıydı bu.

Başka protesto biçimleri grevler kadar ilgi çekmemiştir, ama enflasyonun ve özellikle yiyecek sıkıntısının işçileri üretici kadar tüketici de olduklarını düşünmeye ve ona göre hareket etmeye zorladığı aşikârdır. Birçok tarihçinin belirttiği üzere, savaş döneminde tüketicilerin haklarına ilişkin daha eski söylemlerin (yoksulların geleneksel "ahlak ekonomisi" söyleminin) canlandığına tanık olundu, böylece kritik bir protesto kaynağı oluştu.[29] Gıda ve başka temel madde ihtiyaçları konusundaki kaygılar, Britanya ve Fransa'daki grevlere nüfuz etmişti. Mayıs 1917'de Britanya'daki grevler hakkındaki parlamento araştırması, en önemli huzursuzluk kaynağının gıda fiyatları olduğunu saptamıştı. "İstifçilerin," "spekülatörlerin" ve "vurguncuların" kınanması çok yaygındı ve işçiler, denetimler ve karne sistemi getirilmesi yönünde talepler dile getiriyorlardı – Fransa'da bu, diriltilen Jakobenizm diline bürünmüştü. Ama en ciddi tüketici isyanları, hayat standartlarında keskin bir gerilemenin yaşandığı, gıda ve diğer temel ihtiyaç maddelerinde mutlak sıkıntıların görüldüğü ülkelerde çıktı. Nisan 1917'de Almanya'da yapılan grevler, kısmen, azaltılan ekmek tayını miktarı üzerine çıkan bir yiyecek sorunu protestosuydu. 1917 yılının Mayıs ayında ve 1918 yılının Ocak ve Haziran aylarında Avusturya'yı sarsan üç grev hareketinde yiyecek stoklarının işçilerin denetimine alınması girişimi kendini gösterdi.[30] İtalya'da en ciddi kargaşa, yani Ağustos 1917'de Torino'da yaşananlar, grev, yiyecek isyanı ve ekmek kıtlığından çıkan ayaklanmanın bir karışımıydı. Rusya'da Şubat Devrimi'ni yaratan karışıklıkların çoğu, grev eylemleri kadar tüketici isyanlarının eski biçimlerini yansıtıyordu.[31]

İşyeri ve tüketici hoşnutsuzluklarından başlayan protesto hareketleri giderek yayılarak savaşın kınanmasına ve barış taleplerine

dönüştü. Bu, askerlerin kitlesel itaatsizliğinin ve ulusal ayrılıkçı hareketlerin yanı sıra, savaş dönemi devletinin ulusal uyum ve beraberlik konusunda karşılaştığı en ciddi sorunlardan biriydi. Almanya'da Nisan 1917 ve Ocak 1918'de, Fransa'da Mayıs 1918'de meydana gelen ve Avusturya'da yukarıda işaret edilen grev hareketleri, Milano'da Mayıs 1917'de yaşanan grev ve Ağustos 1917'deki Torino isyanı ve Rusya'da Şubat 1917 ve (halk hareketinin geçici hükümete karşı tavır aldığı) Temmuz 1917 günleri... Bütün bunlar bu kategori içinde düşünülebilir. Ama daha yakından bakıldığına, bütün bu ortak noktalara rağmen, ülkeler arasında büyük ayrımlar olduğu görülüyor. Bu ayrımlar, kısmen, çeşitli savaş ekonomileri ve hayat standartlarında görülen gerilemeler arasındaki gerçek farklardan kaynaklanıyordu. İtalya ve Rusya'yı, hatta Avusturya ve Almanya'yı sarsan ölçekteki tüketici protestoları, Britanya ve Fransa'da hiçbir zaman yaşanmadı. Aynı ölçüde önemli bir boyut da şuydu: Sosyal entegrasyona ve işçi sınıfının "olgunluğuna" ilişkin daha derin süreçler arasındaki farklar söz konusuydu.

İleri sanayi ülkelerinin çoğunda, savaş dönemindeki grevler ve endüstriyel protestolar, savaş öncesinde gelişmiş endüstriyel pazarlık alışkınlıkları bağlamında yaşanıyordu, ayrıca savaş üretimini azamileştirmek ve sosyal çatışmaları idare etmek amacıyla çalışma hayatının meselelerine görülmedik düzeyde müdahale etmeye hazır devletler devredeydi. Birçok yetişkin erkeğin seferberlikle silah altına alınması ve olağanüstü yasalar çıkarılması sayesinde devletlerin baskı ve zor kullanma güçleri muazzam ölçüde artmıştı. Ama çarpıcı nokta, bu tür güçler kullanılırken sergilenen *göreli* sakıngan tutum ve emeğin sanayide yaygın korporatist yaklaşımın parçası haline gelme derecesiydi. Kısacası emeği askerileştirmenin tehlikesi ciddiydi ve bundan genellikle kaçınılmıştı.[32]

Britanya'nın deneyimi belki de istisna niteliği taşıyordu, çünkü 1916'ya kadar zorunlu askerliğin olmaması, emek akışını yönlendirmek ve ikmal maddeleri üretimini yeniden yapılandırmak için askeri seferberliğe alternatif bir mekanizma bulunmasını başından beri kaçınılmaz kılmıştı. Bu mekanizma Temmuz 1915

tarihli Savaş Levazımı Yasası'yla sağlandı. Söz konusu yasa, savaş döneminde Britanya'nın endüstri ilişkilerinin temeli oldu ve Levazım Bakanı Lloyd George'a silah sanayilerinde emeğin hareketliliği, maddi şartları ve işgücü kompozisyonunun değiştirilmesi konularında çok geniş kontrol imkânı vermişti. Ama bu yasa, üretim idaresine işçi katılımı ihtiyacını da sağlıyor, işverenlere (aşırı kârların vergilendirilmesi dahil) bazı kısıtlamalar getiriyordu, ayrıca sendika hareketinin önceden onayı alınarak hazırlanmıştı. Savaşın son evresinde sanayi ilişkilerinin büyük bir bölümünü düzenleyen ve sendikaların geniş ölçekte tanınmasını sağlayan üçlü kurumların yaygınlaşmasına zemin hazırlayan da bu yasa olmuştu.[33]

Fransa'da ve Almanya'da seferber edilen erkekler devletin doğrudan kontrolü altındaydı. Ama askeri olmayan emeğin artan istihdamının yanı sıra bu tür işçileri askeri bir düzen altında tutmanın dezavantajları da, endüstriyel düzenlemenin bir aracı olarak askeri otoritenin kullanımını sınırlıyordu. İki ülkede de seferberliğe tabi tutulan işçilere sendika üyesi olma ve sivil ücretleri kazanma imkânı tanınıyordu. Fransız Silahlanma Bakanı (sosyalist) Albert Thomas başından itibaren endüstriyel seferberlik konusunda sendikalara danıştı ve Ocak 1917'de seferberliğe tabi olmayan savaş sanayisi işçilerinin grev yapmasını yasaklarken, fabrika düzeyi işçi delegeleri dahil, ücret düzenlemelerine ilişkin katılımcı bir sistem kurdu. Bu sistemi Clemenceau savaşın son yılında da sürdürdü.[34] Cepheye geri gönderme yaptırımı devletin elinde güçlü bir silahtı, ama bu yönteme çok ihtiyatla başvurulması gerekiyordu – özellikle Aralık 1917'de Loire'da seferberliğe tabi militanlarla karşı karşıya gelinmesiyle yaşanan felaketin ardından. 1914-1916 yıllarında Almanya'nın endüstriyel seferberliğini idare eden Prusya Savaş Bakanlığı da işveren muhalefetine rağmen sendikalara danışıyordu ve Haziran 1916'da son derece kısıtlayıcı İmparatorluk Örgütler Yasası'nın yerine daha elverişli bir sendika yasası getirildi.[35] Britanya'da olduğu gibi, iki devlet de 1917-1918 grevlerine çözüm ararken sendikaları partner olarak kullanmayı tercih etti.

Savaş levazımı üretimini artırmaya ve kadınlar dahil işgücünü militarize etmeye yönelik Hindenburg Programı'nın, Savaş Bakanlığı'na karşı üçüncü yüksek komuta heyetiyle ittifak oluşturan otoriter ağır sanayicilerin bir kumanda ekonomisi kurma girişiminden başka bir şey olmadığı doğrudur. Britanya'da veya Fransa'da bu programın bir benzeri yoktu. Ama yanılsamalara dayanan üretim hedeflerinin tutturulamaması ve Aralık 1916'da çıkarılan Yurtsever Yardımcı Hizmet Yasası'nın amacına ulaşamaması daha önemliydi. İşgücünü askerileştirmek şöyle dursun, bu yasayla sendikalar önemli kazanımlar elde etti. Bunlar arasında, Britanya'da ve Fransa'da getirilenlere benzer şekilde, fabrika komiteleri ve katılımcı ücret düzenlemeleri bulunuyordu.[36]

Bütün bunlar şu noktaya işaret ediyor: Britanya'da, Fransa'da ve Almanya'da savaş döneminde devlet, ekonomik seferberlik karşısında (sınırlı da olsa) gerçek bir otonomi sergiledi ve çalışma hayatında çatışmayı önlemek üzere işçi sendikalarıyla işbirliği yapmaya ve teorik olarak yasadışı olan grevlere bile genellikle işçilerin yararına çözüm getirmeye hazır olduğunu gösterdi. Bu, savaşın son iki yılında üç ülkede de görülen ücret artışlarını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Radikal yerel işçi liderleri ister istemez bu karmaşık sürecin bir parçasıydı. Söz konusu liderler, politikleşmiş işçi eylemleri yapma ihtimali ile grevlerin dolaysız hedefleri olan somut kazanımları elde etme mantığı arasındaki gerilimin sıkıntısını çekiyordu. Genellikle daha pragmatik taraf ağır basıyordu. Bu, endüstriyel radikalizmin büyük bir kısmında görülen güçlü politik boyutu yadsımak anlamına gelmez. Almanya'da bu radikalizm, savaşın sonunda Kasım devriminde birdenbire kendini gösterecek işçi konseyleri hareketinin öncüsüydü. Ama burada bile, erken konsey hareketinde büyük çoğunluğun ılımlı ve anayasal bir çizgiyi benimsemesi ve savaş zamanı devlet çökünce işçi ve işveren liderlerinin kendi kurumsallaşmış çatışma düzenlemesini oluşturması (Kasım 1918 tarihli Stinnes-Legien anlaşması), savaş sırasındaki endüstriyel radikalizmin politik sınırlarını göstermektedir.[37] Savaştan galip çıkan Britanya'da ve Fransa'da ise, devlet yerli yerinde durduğu için,

işçi eylemlerinin (devrimcilik şöyle dursun) politik boyutu daha da sınırlıydı.[38]

Söz konusu üç devlet, Rusya ve İtalya'yla tam bir karşıtlık oluşturuyordu. Rusya ve İtalya, savaş öncesinde işçi sınıfının en sınırlı düzeyde "ulusallaştığı," sanayide ihtilafların en az arabuluculukla halledildiği (ve en çok politikleştiği) ve halkın gözünde devletin meşruiyetinin en zayıf olduğu ülkelerdi. İtalya'da devlet ve sanayiciler, son derece baskıcı bir sanayi seferberliği başlattılar. Bunun bir nedeni, muhafazakâr elitlerin, Giolitti'nin liberal yönetiminin reformizmini tersine çevirmek amacıyla 1915'te savaşa girmiş olmasıydı. Sanayi seferberliğinin başında bir asker, General Dallolio vardı ve birçok erkek işçi silah altında kaldı. Burada bile, ülke içinde huzursuzluk ve askeri başarısızlık, 1917'den itibaren daha uzlaşmacı bir yaklaşımı gerekli kıldı. İşçi temsilcileri dahil bölge komiteleri bu sürecin parçası oldu. Uzlaşma sık sık işçiler lehine sonuçlar verdi – gerçi sanayide disiplinin son derece sert niteliği değişmedi.[39] Hayli kutuplaşmış bir toplumda politikleşmiş grevler, halkın hem savaşa hem de iktidara karşı husumetine dayanan geniş bir koalisyonun parçası haline geldi – ama bu koalisyon hareketi de aynı ölçüde güçlü bir reaksiyon yarattı, sonunda ülke faşizme kadar gitti. Rusya'da ise, Savaş Sanayileri Komisyonu'nun yürüttüğü koca bir endüstriyel seferberlik, Çarlık bürokrasisi tarafından otokratik devlet gücünü tehlikeli bir şekilde yıpratan, paralel, gönüllü bir faaliyet olarak kaldı. 1915'te çalışma hayatının sorunlarını işçi temsilcilerini ("işçi grupları") sisteme dahil ederek düzenleme yönünde bir girişimde bulunulduğunda, hükümet bu girişime olağanüstü kuşkuyla yaklaştı. Aslında bu kuşku belki de pek yersiz değildi, çünkü 1916 yılının sonlarında Savaş Sanayileri Komisyonu gibi "işçi grupları" da, ülkeyi Şubat Devrimi'ne götürecek muhalefete katılacaktı.[40] İtalya'dan devlete karşı daha tek taraflı bir sosyal kutuplaşma yaşamasıyla ayrılan Rusya'da, (Ekim Devrimi'ne kadar araçsal, ekonomik mantığını koruyan) işçi eylemleri devrimci dinamiğe de doğrudan katkıda bulundu. Rus Devrimi'nin başka ülkelerdeki işçiler için taşıdığı politik simgesel değere rağmen, savaşın Rus işçileri üzerindeki sosyal etkisi kural değil, istisnaydı.[41]

Savaş ve Sosyalist Politika: Reform, Barış ve Devrim

Savaş nihai olarak politika ve kültüre belirli bir öncelik kazandırdı. Çünkü seferberlik süreci, en dolaysız biçimde askeri ve endüstriyel faaliyetlerde kendini gösterse de, aslında daha temel düzeyde hâlâ devletin otoritesine ve meşruiyetine, ayrıca savaşın arka planında saf tutmuş kültürel temsillere (fikirlere, değerlere, imgelere) dayanıyordu.[42] Ekonomik meseleler politik ve kültürel alanları etkiliyordu, ama bu alanlar, "topyekûn" bir savaşın algılanan hedefleri ve savaşın gerektirdiği fedakârlıklar dahil çok daha fazlasını kapsıyordu. Dolayısıyla işçilerin savaşla kritik ilişkisi, bu iktidar ve temsil düzeyinde yaşandı. Gerçi işçiler ile sosyalizm kesinlikle tam örtüşen kategoriler değildi (işçiler başka politik akımlarda da kendilerini ifade ediyorlardı, sosyalizmin başka sosyal gruplarda da destekçileri vardı), ama sosyalizm, işçiler adına konuştuğu iddiasını taşıyordu. Bu iddia sayesinde, işçi sınıfının savaşa desteğinin o kadar hayati olduğu bir zamanda, sosyalizm işçilerin en önemli politik ifadesi haline gelmişti.

Sosyalist örgütlerin ve fikirlerin daha genel evrimi açısından bölünmeleri ve yeniden birleşmelerini açıklayan, savaş dönemi sosyalizminin öyküsünü anlatan çalışmaların sayısı hiç de az değildir.[43] Burada önemli olan nokta, savaşın bu evrimi şekillendiren bütünsel süreçleri ve kilit olaylarıdır. Sürecin parametrelerini, bir yandan,1914'te İkinci Enternasyonal'in birlik modelinin ve sosyalist kültürünün çöküşü şekillendirdi. Öte yandan, aynı parametreleri ulusal seferberlik ile savaşın temel özellikleri arasındaki ilişki belirledi. Söz konusu özellikler arasında yalnızca endüstriyel savaş yoktu, ayrıca bedeli çok ağır olan askeri açmazın hem devletin hem de ulusun meşruiyetini sarsan niteliği ve çarpışmaların diplomatik sonucu da bulunuyordu. Savaşın sosyalizmle ilişkisi, sosyalizmin farklı işlevlerine, yani politik bir hareket, entelektüel bir proje, devlet iktidarı veya daha genel kültürel bir güç olmasına bağlıydı. Bu şekilde bakıldığında, savaşın sosyalistlerin karşısına üç kılığa bürünerek çıktığını söylemek mümkündür: reform, barış ve devrim.

Reform, savaşa sosyalistlerin verdiği desteğin doğal bir sonucu olarak ortaya çıktı. 1914'te ulusal seferberlik, sosyalist politikanın askıya alınması değil, "kendi kendine seferberlik" yoluyla savaşa hızla yeniden uyum anlamına geliyordu. Bu sürecin yaşandığı koşullar, savaşın patlak verişinin ulustan ulusa değişen farklı deneyimlerine ve çelişen işçi ve sosyalizm geleneklerine göre farklılık gösterdi. Fransız sosyalistleri ve İngiliz İşçi Partisi liderleri, Ağustos 1914'e ilişkin farklı görüşlerini (bir ülkede Alman istilasına meşru savunma, ötekinde Belçika'nın tarafsızlığının ve uluslararası hukukun ihlali) Prusya militarizminin doğrudan emeği ve işçi sınıfını tehdit ettiğine ilişkin ortak inançlarıyla birleştirdiler. Sosyalizm ile ulusal savunma ve kurtuluş savaşları arasındaki bağ canlandırıldı, Fransız sosyalizminin önemli bir bölümünün Jakoben yapısı yeniden vurgulandı. Paris Eylül 1914'te geçici bir süre bir kuşatmayla karşılaşınca, başkentin işçi hareketi 1870'in ve devrimci yurtseverliğin dilini yeniden keşfetti.[44] Benzer şekilde Alman Sosyal Demokratları, uzun zamandır kendi başarılarına büyük bir tehdit saydıkları gerici bir Rusya'ya karşı bir milli beka savaşı yapıldığı yönünde hükümetin dikkatlice ürettiği yanılsamayı benimsediler.[45] Ulusu savunarak sosyalizmi (veya sosyalizmin gelecekteki başarı şansını) savunma, Rus devrimci sosyalizminin sürgündeki liderlerini etrafında toplayacak kadar da güçlü bir idealdi. Demek ki sosyalistler özgül bir "1914 tercihiyle", ulusun emek üzerindeki talebini kabul ettiler, ama tersini de ileri sürdüler – yani savaş, sosyalistlere ulus üzerinde talepte bulunma hakkı veriyordu.

Bu talebin tam gelişmiş bir reform programına dönüşmesi çeşitlilik gösteren karmaşık bir süreçti. Başlangıçta, ulusal kriz duygusu açık politik pazarlığı engelliyordu. SPD liderleri, partinin mücadelesinin hedefi saydıkları tam demokratik Almanya'nın, savaşa desteğin doğrudan bir sonucu olacağı umudu içindeydiler. Kıdemli Fransız sosyalist Jules Guesde ve izleyicileri, sosyalistlerin hükümete katılmasının gerekçesini, sınıf işbirliği değil, ulusal savunma olarak göstermiş, görünüşe göre büyük bir reform yapılmasına zemin bırakmayan bir Jakobenizm ve Marksizm karışımı

oluşturmuştur. Buna karşılık, başka sosyalist ve işçi liderleri ise, erken tarihlerden itibaren savaşın işçiler üzerindeki sosyal etkisinin emeğin örgütleriyle kurumsal danışma dahil acil reformları gerekli kıldığını savunmuşlardı. Ulusal seferberlikle ortaya çıkan dayanışma ve eşit fedakârlık retoriği ve çok çeşitli sıkıntıların yaşanması, savaş dönemine özgü bir sosyal ahlak anlayışı yaratmıştı. Bu anlayışa, yükümlülük, hak ve sosyal adalete ilişkin rakip talepler damgasını vuruyordu. Halkın tüketim hakkındaki yukarıda değinilen "ahlak ekonomisi" talebi bu anlayışın yalnızca bir parçasıydı. Bu sosyal ahlak anlayışını sadece işçi sınıfının benimsediği kesinlikle söylenemez. Yukarıda işaret edildiği üzere, başka gruplar görece daha büyük refah kaybına uğramıştı ve maddi konular dışında başka konular da vardı. Örneğin, köylü ve alt-orta sınıf askerleri ve aileleri, savaş sanayileri işçilerine, cephedeki ölüm tehlikesinden uzakta oldukları için, genellikle imtiyazlı "kaytarmacılar," *embusqués* veya *imboscati* gözüyle bakıyordu.[46] Ama işçi liderleri ve sosyalist liderler, hem acil hem de daha temel reformlar talep etmek için fedakârlık ve telafi dilini kullandı. Örneğin İngiliz İşçi Partisi, 1916'da zorunlu askerlik kararını gönülsüzce kabul ederken, bunun yanında, savaş dönemi sosyal adaletini sosyalist ilkelerle birleştirerek bir "zorunlu servet vergisi" gibi telafi edici bir talebi dengeleyici bir unsur olarak öne sürdü.[47]

Ekonomik seferberlikten çıkarılan dersler bu eğilimi pekiştirdi. İşçi liderleri ve sosyalist liderler, bu süreçteki eşitsizliklere ve verimsizliklere eleştiriler getirseler de, savaş dönemi devletinin ekonomik müdahalesinden ve devletin korporatist yöneliminin potansiyelinden etkilenmişlerdi. Aynı hamlenin seferberliğin planlı olarak sona erdirilmesine ve köklü sosyal reforma kanalize edilebileceğine inanarak, savaş sonrası dönemi, derinden değişmiş bir kapitalizmde işçi sınıfının anahtar bir rol oynayabileceği esaslı bir "yeniden inşa" veya "ekonomik yeniden örgütlenme" dönemi olarak tasavvur etmeye başladılar. Böyle bir kapitalizmin yerini, eninde sonunda, bir tür demokratik kontrole dayanan kolektif bir ekonominin alması belirgin bir olasılık olarak görülüyordu. Bu tasavvur, entelektüeller tanımlamasında anahtar rol oynamış

olsa da, savaş döneminde ortaya çıkan sosyal ahlak anlayışı ve işçilerin yaşadıkları sıkıntılar çerçevesinde bir entelektüel projeden çok daha fazlasını ifade ediyordu.[48] Farklı biçimlerde, ama tipik olarak belirli sanayilerin kamulaştırılmasını ve kapsamlı sosyal refah programının getirilmesini öngören bu proje, İngiliz İşçi Partisi programının yeniden tanımlanmasına yol açtı (parti sosyalizmi hedef olarak benimsedi), Fransa İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (CGT) çoğunluğunun devrimci sendikalizmden uzaklaşarak yeni bir doğrultu benimsemesini sağladı ve hem SPD'yi hem de Avusturya sosyalizmini derinden etkiledi. Bütün bu örneklerde söz konusu projeye önemli bir kitlesel destek vardı.

Sonuçta, ulusal seferberlik süreci, işçilerin ulusla ilişkisini yeniden tanımlayarak, reformist sosyalizmin kendine özgü bir varyantına esin kaynağı oldu.[49] Bu, 1914'te sosyalist enternasyonalizmin çöküşünün savunmacı rasyonalizasyonu değildi. Söz konusu olan, sosyalizmin farklı varyantlarında, gerek ulusal düzeyde gerekse İkinci Enternasyonal düzeyinde uzun zamandır görülen "kamulaştırma" eğilimlerinin dönüştürücü savaş dönemi koşullarında ifade edilmesiydi. 1919-1920'de Enternasyonal'i eski, üniter tabanında diriltme girişiminin İngiliz İşçi Partisi ile Almanya çoğunluk Sosyal Demokratlarının ittifakına dayanması anlamlıdır. Reformist CGT'nin de Uluslararası İşçi Sendikaları Federasyonu'nda benzer bir rol oynaması önemlidir. Her iki örnekte de, liberal demokratik politik yapı içinde kamulaştırma ve sosyal reform –savaş reformizminin parola kelimeleri– yeni doğrultuyu tanımlıyordu.[50]

Reformist sosyalizm, yalnızca devrimci sosyalizmin yeni doğrultu kazanmış varyantlarının şiddetli muhalefeti nedeniyle değil, aynı zamanda savaş sonrasının daha genel ortamı nedeniyle de kısa sürede pek etkili olamadı. Savaştan galip çıkan Britanya ve Fransa'da, yeniden güçlenen muhafazakârların yön verdiği, kendine güvenli bir devlet, savaş dönemi seferberlik politikasının barış döneminde uygulanmasına yanaşmadı. 1945'in tersine, ülke içi güç dengelerinde, sol reform programlarının uygulanmasına izin verecek hiçbir değişiklik söz konusu değildi. Orta Avrupa'da koşullar tam da böyle bir reform için daha uygun görünüyor-

du. Ama askeri yenilginin ardı sıra gelen devlet ve rejim krizi, Almanya ve Avusturya sosyal demokratlarını, devleti yeniden inşa etme ve yeni bir demokratik rejimi meşrulaştırma gibi öncelikli meselelerle boğuşmak zorunda bırakmıştı. Üstelik hem radikal sosyal devrim ve şiddete dayanan karşı-devrim tehlikeleriyle, hem de İtilaf işgali tehdidiyle karşı karşıyaydılar. Çeşitli nedenlerle (bu nedenler, özellikle Almanya örneğinde, hararetli tartışma konuları olmaya devam etmektedir) başta sanayinin kamulaştırılması olmak üzere, ekonomik reform planlamaya ve uygulamaya yönelik sınırlı reform girişimleri, iki ülkede de pek sonuç vermedi. Savaşın hemen ardından yaşanan dönemdeki başlıca kazanımlar sosyal reformlardan ibaretti.[51] Yine de, savaş sırasında ve hemen ardından gelen dönemde, ekonomik mülksüzleştirme ve sosyal reform ideali ile parlamenter demokrasi arasında çok net bir bağ kuruldu, ayrıca kamulaştırmaya ve merkezi olmayan bir sosyalist ekonomiye yönelik plan ve programlar hızla ortaya atıldı. Dolayısıyla Orta ve Batı Avrupa'da reformist sosyalizm kalıcı bir şekilde yeniden tanımlandı, bunun etkileri 1945'e dek, hatta daha sonrasında da görüldü.[52]

Savaş, sosyalizmin karşısına barış meselesiyle büsbütün farklı bir şekilde çıktı. Daha 1915'te Avrupa sosyalist partilerinin büyük çoğunluğunda ve birçok sendikal harekette azınlıkta olan çeşitli gruplar, sosyalistlerin ulusal seferberliğe bağlılığını sorgulamaya ve savaşı sona erdirme yolları aramaya başlamıştı. Tarafsız sosyalistlerin (hem ılımlı Hollandalı ve İskandinavyalıların hem de daha radikal İsviçreli ve İtalyanların) yardımıyla, bir dizi toplantı yapıldı. Bu toplantıların en önemlileri Eylül 1915'te ve Nisan 1916'da İsviçre'nin Zimmerwald ve Kienthal köylerinde düzenlendi. Sosyalistlerin savaşı durdurabilecekleri umudu, Woodrow Wilson'ın barış için arabuluculuk girişimiyle ve Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'da savaş karşıtı duyguların ortaya çıkışıyla daha bir güçlendi. Bu umut, 1917 yılında Stockholm'de bir uluslararası konferans düzenleme projesiyle zirve noktasına ulaştı.

Bu gelişme de birçok bakımdan savaş öncesi dönemin Avrupa sosyalizmi içindeki izleklerine dayanıyordu. Ulusal seferberliği

yürütenler savaşı barbarlığa karşı "uygarlık" ve "kültür"ün savunması olarak sunarken, eleştirel sosyalistler savaşın kendisini gerçek barbarlık olarak görüyordu. Bu bakış açısında özel olarak sosyalist herhangi bir yan yoktu. Savaşa liberal muhalefetin de temeli buydu. Örneğin, Romain Rolland'ın Eylül 1914 tarihli *Au-dessus de la mêlée* (Kargaşanın Üstünde) adlı ve azınlık sosyalist çevrelerde büyük yankı uyandıran broşürü bu çerçevede yer alır.[53] Yukarıda gördüğümüz gibi bu bakış açısı, İkinci Enternasyonal'in savaş öncesi kültüründe yer etmiş bir yaklaşımdı. Bu fikir yeniden öne sürülürken, ona güç verecek araç olarak İkinci Enternasyonal'in diriltilmesinin görülmesi mantıklı bir adımdı – ama çoğunluk sosyalistlerinin birbirine düşmanlığının etkisindeki daimi büro bu adımın atılmasında öncü rolü oynamaya yanaşmadı.

Zimmerwald ve Kienthal kararlarının dili, savaş öncesi geleneksel Marksizm'in dilini koruyordu. Savaş, kapitalizm ve emperyalizmin ürünüydü, savaşı sona erdirmenin yolu da, işçilerin ve sosyalistlerin muhalefetini azamileştirecek uluslararası düzeyde eşgüdümlü bir hareketti. Ama hedef devrim değil, barıştı. Gerçi iki terim aynı semantik çerçevede bir arada bulunuyordu, ama Lenin ile Kautsky arasındaki ihtilafın açıkça gösterdiği gibi, vurgu ve altta yatan yorum konusunda bir çatışma potansiyeli vardı. Kautsky, kendi Marksizm'inin ahlaki ve "bilimsel" itkileri arasında cebelleşirken, 1911 Fas krizinden sonra, (kapitalizmin en ileri, enternasyonalist aşaması olan) emperyalizmin insanlığı savaşa götürmesinin kaçınılmaz olmadığına karar vermişti. Dolayısıyla sosyalistler, sosyalizmi getirmekten farklı bir proje olarak savaşa direnişi belli bir güvenle gösterebilirlerdi. Bu tavır, Kautsky'nin devrime ilişkin tedrici gelişmeye dayalı yaklaşımına giderek ağırlık verilmesiyle uyumluydu. Jaurès ve birçok Fransız sosyalisti de söz konusu tavrı paylaşıyordu. Ne var ki Lenin, savaş patlak verdikten sonra emperyalizmin savaşı kaçınılmaz kıldığını düşünüyordu ve savaşın devrime giden muhtemel yol olduğunu savunuyordu – bir Rus'un bu bakış açısına sahip olması anlaşılabilir bir durumdur. Lenin Kautsky'ye şiddetle saldırdı ve "devrimci bozgunculuk" siyasetiyle barışı devrime tabi kılmaya çalıştı. Gerçi Lenin üniter,

devrimci bir Enternasyonal'in yaratılmasının mümkün olduğuna genellikle sanıldığından daha uzun süre inanmış olabilir, ama 1914'te eski Enternasyonal'in öldüğünü kabul etti ve taviz vermeyen devrimcileri, ılımlı pasifistler dahil diğer kesimlerden koparmaya yönelik bir siyasete kaydı.[54]

Gelgelelim Zimmerwald'dan Stockholm'e kadar savaşa sosyalist ve sendikal muhalefette baskın olan, tersi vurguydu, yani devrim değil, barış öne çıkarılıyordu. Bu sosyalist pasifizmin dili sistematik bir şekilde incelenmemiştir. Ama daha savaş öncesinde Enternasyonal'de bariz olan tutum, yani savaşa ahlaki bir nefretle bakmak, artık baskın motif haline gelmiş görünmektedir. Almanya'da ortaya çıkan azınlığın liderleri (Bernstein, Kautsky ve Haase), Haziran 1915'te yayımlanan *Das Gebot der Stunde* (Günün Görevi) adlı bildirgede, savaşı, "barbarlık çağlarının acımasızlığı" ile "uygarlığın en karmaşık araçlarını" bir araya getiren bir çatışma olarak nitelemişti – aynı terimler başka yerlerde de kullanılıyordu.[55] Zimmerwald kararında, "bu kaosa yol açan savaş emperyalizmin ürünüdür" şeklindeki basmakalıp açıklamadan önce kaosun kendisi tasvir edilir: "Savaş meydanlarını milyonlarca ceset kaplıyor. Milyonlarca insan ömürlerinin geri kalanını sakat geçirecek. Avrupa insanlar için devasa bir mezbahaya dönüştü. Geçmiş kuşakların emeğiyle yaratılan bütün uygarlık yok edilme yolunda. Bugün vahşi barbarlık, insanlığın gururunu oluşturan her şeye karşı büyük bir zaferle ilerliyor."[56] Bu ahlaki protesto söyleminin ne ölçüde savaştaki askerlerin veya savaştan bezmiş sivillerin deneyimini yansıttığı (veya bu deneyimden çıktığı), ne ölçüde de sosyalist entelektüellerin rahatsızlıklarından kaynaklandığı açık değildir.[57] Bu söylemin ülkeler arasındaki nüansları da saptanmış değildir. Ama bu söylem (başka bir önemi olmasa bile), antimilitarizmleri dar anlamıyla askeri analizlerini sınırlamış olan sosyalistlerin, endüstriyel savaşın ve geleneksel sınıf analizinin terimlerini zorlayan bir büyüklükteki radikal yeniliğini kavrama ve buna karşılık verme girişimi olarak önemliydi.

Sosyalist pasifizmin önemine ilişkin başka kanıtlar, 1917'de Stockholm konferansı hazırlıklarının gösterdiği üzere çok çeşitli

kılıklara bürünebilmesinden çıkarılabilir. Ulusal savunma yanlısı sosyalistler ender olarak savaşın apolojistleri oluyordu, ama nihai zafer mantığına bağlılıkları, yıpratma savaşının beraberinde getirdiği dehşeti kınamalarını güçleştiriyordu. Aşırı devrimciler (örneğin Zimmerwald solu), savaşı krizin kendisi olarak değil, krizin semptomu olarak görüyorlardı. Dolayısıyla 1917'de birçok ülkede görülen popüler savaş yorgunluğu akımlarının sosyalist bir formülasyonunu yaratanlar, geniş bir pasifistler koalisyonuydu. Bu pasifistler (reform ve devrim gibi) başka ölçütler açısından birbirlerinden çok uzaktı. Alman Sosyal Demokrat Partisi'ndeki muhalefetin Nisan 1917'de bağımsız bir partiye, Bağımsız Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne dönüşmesi (bu parti içinde Bernstein gibi revizyonistlerden aşırı solcu Spartakistlere kadar çok çeşitli kesimler vardı) barış meselesinin zorunlu hale getirdiği yeni politik oluşumların zirve noktasıydı.[58] Ama aynı dinamik başka yerlerde de görülüyordu. Bu dinamik hem (barışı yeni taraftar kazanmak için kullanmayı uman) devrimcileri hem de ulusal savunma yanlısı çoğunluk sosyalistlerini içine çekiyordu. Çoğunluk sosyalistleri, müzakerelerle barış elde edebileceği konusundaki kuşkularını korusalar da, (savaşın insanlığa getirdiği felaketleri göz önüne alarak) kendi ulusal hedeflerinin yayılmacı olmaması ve gelecekte savaş çıkması ihtimalini yok etmeye katkıda bulunması gerektiği konusunda ısrarlıydılar.[59]

Stockholm konferansı girişiminin başarısızlığı, 1917'de barış konusunda herhangi bir sosyalist mutabakatının ne kadar yanıltıcı olduğunu gösterir. Fransız ve Britanya hükümetleri bu ülkelerin delegelerinin konferansa katılmalarını yasaklamasaydı bile, bir uzlaşma çözümü konusunda sosyalistlerin anlaşmasının imkânsızlığı konferansı daha baştan başarısızlığa mahkûm etmişti. Birbiriyle çelişen ulusal savaş hedeflerinin mantığı fazla güçlüydü. SPD askeri diktatörlüğün radikal yayılmacılığı ile arasına mesafe koymaya çalışıyordu, ama hâlâ haklı bir ulusal savunma savaşına inancını koruyordu. İngiliz ve Fransız çoğunluk sosyalistleri 1914'te saldıran tarafın Almanlar olduğuna inanmış durumdaydılar ve Stockholm'ü kısmen SPD'nin bu saldırıda suç ortaklığı yap-

tığını vurgulamak için kullanmak istiyorlardı, böylece Rusya'yı, özellikle Petrograd sovyetini savaşta tutmaya katkıda bulunmayı hedefliyorlardı.[60] Konferans yapılamayınca, Zimmerwald solu (esas itibarıyla Bolşevikler ve Spartakistler) Enternasyonal'in diriltme girişimini gömmek ve barış hareketini kesin olarak devrime bağlamak amacıyla Stockholm'de bir araya geldi. Savaşın getirdiği "felaket"e (yani can kaybına) karşı ahlaki irkilme ile savaşı nasıl sona erdirmek gerektiği konusunda görüş birliği (yani savaşın politik anlamı) arasında bir uçurum vardı. Stockholm projesi de bu uçurum içinde kaybolup gitti. Rusya (ve belki İtalya) dışında, (Fransız ordusundaki isyanlar dahil) savaş karşıtı renkler taşıyan işçi ve halk protesto hareketlerinin ulusal savunmanın doğrudan reddine dönmesini engelleyen de aynı uçurumdu. Fransız azınlık sosyalist lideri Jean Longuet 1918'de Almanların ilkbahar taarruzu sırasında şu değerlendirmeyi getiriyordu: "Dünyanın özgürlüğü için böyle bir tehlike karşısında, Alman saldırısına direnişten başka herhangi bir düşünceyi savunacak hiçbir sosyalist ya da enternasyonalist yoktur."[61]

Ama aynı nedenle barış, savaşın son yılında Orta ve Batı Avrupa sosyalistleri için tanımlayıcı mesele olarak kaldı. Sosyalist mutabakat ve diplomasiyle kanlı çatışmayı devre dışı bırakma umudu kaybolmuştu, öyleyse artık savaşın gerçek anlamının ve sonucunun böyle bir felaketin asla tekrarlanmamasını güvence altına almak olması gerektiği her zamankinden daha önemli hale gelmişti. Bu da, herhangi bir sosyalist devrimden bağımsız olarak, gerek pasifizmin gerek ulusal savunmanın ahlaki hedefini yeni dünya düzeni projesine dönüştürmek anlamına geliyordu. Liberal enternasyonalizmin kilit fikirleri –geniş kapsamlı silahsızlanma ve bir Uluslar Birliği– daha savaş öncesinde Enternasyonal'de kendini göstermişti. Ama artık totem statüsü kazanmışlardı, böylece hem program olarak hem de Wilson'a ve Wilson'cılığa gösterilen yoğun sosyalist (ve kitlesel) destekle geniş merkez tabanı birleşmişti. Savaşın önüne geçilmez ilerleyişiyle karşı karşıya kaldıktan sonra, ancak kalıcı dünya barışına eskatolojik bir inanç duyulması halinde, savaşın dehşeti telafi edilebilirdi.[62]

Savaş sırasında sosyalistlerin ufukları yeniden şekillenirken devrim (Rusya dışında) gözden kaybolmuş gibi görünebilir. Aslında bunun tam tersi söz konusuydu, ama devrim barıştan bile daha karmaşık ve çokdeğerli bir kavramdı, sosyalist geleneğe ve ulusal duruma göre büyük çeşitlilik gösteriyordu. Üstelik Rusya deneyimi karşısında verilen tepkiler aynı şekilde çeşitliydi. Bu devrimin Avrupa sosyalizmi üzerinde tanımlayıcı etkisi farklı ülkelerde farklı bir kronoloji izledi. Büyük sarsıntı, savaş sırasında görüldüğü kadar savaş sonrası iki yıl içinde de görüldü (Ağustos 1920'de Komünist Enternasyonal'in ikinci ve belirleyici önem taşıyan kongresine kadar sarsıntılar sürecekti). Savaş perspektifinden baktığımızda çok keskin bir şekilde ortaya çıkan nokta, 1917'deki iki Rus devrimi, Şubat ve Ekim devrimleri arasındaki farktır.

Rus devrimi savaştan doğduğu için, barış konusunun gelişiminde ve uluslararası etkisinde merkezi bir yer tutması şaşırtıcı değildir. Aslında çağdaşlarının gözündeki baskın model, Fransız Devrimi, savaştan doğmamış, tersine savaşı doğurmuştu. Şubat Devrimi'nin Jakoben modeline benzer demokratik bir ulusal seferberlik yaratacağı inancı, İtilaf Devletleri (özellikle Fransız) kamuoyunda önceleri güçlüydü. Bu inancı savaş yanlısı pek çok sosyalist de paylaşıyordu. Söz konusu sosyalistlerin bazıları, hükümetleri tarafından tam da böyle bir seferberliği teşvik etmek için Rusya'ya gönderildi.[63] Tam tersi yönde, ama paralel bir yorumla SPD'nin aşırı sağı, Şubat Devrimi'ni Alman ordusunun doğudaki etkililiğinin kanıtı olarak görüyordu. Kerenski (sağ kanat bir sosyalist) liderliğindeki geçici hükümet Jakoben modelini hayata geçirmeye gerçekten çalıştı. Bunun sonucunda 1917 yazında yapılan taarruz başarısız oldu, nihayet çarlık ordusu dağıldı.[64] Ama başından itibaren genel bir barış müzakeresi yapılması yönündeki karşı siyaset, kitlesel devrimci hareketin tamamında geniş yankı uyandırmıştı. (Bu siyaset, mutlaka ulusal savunmanın terk edileceği anlamına gelmiyordu.) Söz konusu siyaseti özellikle Petrograd sovyeti savunuyordu. Petrograd sovyetinin katkısı olmasa, sosyalistlerin kısa süreliğine de olsa Stockholm projesi etrafında bir araya gelmesi mümkün olmazdı.

Bu barış çağrısı Avrupa sosyalistleri arasında bir heyecan dalgası yarattı. Şubat Devrimi'nin etkisinin büyük bir kısmı bu çağrıya bağlanabilir. Bir başka deyişle Şubat Devrimi, 1917'de savaştaki bütün ulusları etkisi almış olan moral bozukluğu krizlerinin yanı sıra görülen barış umutlarını somutlaştırıyordu. Mesajın sovyetlerle ve başka devrimci temsil biçimleriyle özdeşleştirilmesi, cephelerdeki kilitlenmenin ve savaş dönemi sosyal koşullarının ürettiği güçsüzlük duygusuyla tam bir karşıtlık oluşturan kendi kaderini kontrol etme duygusu yaratıyordu. Nisan 1917 grevi sırasında Rus Devrimi'ni kutlayan devrimci bir broşürde Leipzig işçilerine "Kaderinizi kendi ellerinize alın" diye sesleniliyordu.[65] Başka yerlerde de, sovyetler örneği, sanayi işçisi radikal militanların, yerel güçlerini barışı getirmeye yönelik baskı yapmak için kullanılacak bir araç olarak görmelerinde etkili oldu. Jean-Louis Robert'in Paris işçileri üzerine ayrıntılı çalışmasında gösterdiği üzere, işçilerin politik kültürünün daha genel bir devrimci geleneğe dayandığı Fransa'da Rus Devrimi, ekonomik ve (barış talebi dahil) politik protestolarını devrimci dille ve imgelerle ifade etme eğilimini güçlendirdi.[66] İşçi politik kültürünün kesinlikle devrimci olmadığı İngiltere'de bile, Rusya olaylarının gördüğü itibar barış arayışına yeni bir canlılık kazandırdı. Bu bağlam içinde değerlendirilebilecek, sosyalist muhalif grupların Haziran 1917'de Leeds'de düzenlediği olağanüstü toplantıda İşçi ve Asker Konseyleri kurulması çağrısında bulunuldu.[67]

Gelgelelim Ekim Devrimi, Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'na dramatik bir biçim vererek barışı devrime tabi kılınca, hâlâ savaşın çemberi içinde bulunan sosyalist hareketler açısından devrimin çekiciliğini azalttı. Bu durum, özellikle Rusya'nın müttefiki olan ülkeler için geçerliydi. Fransız ve İngiliz sosyalistlerinin çoğu, savaştan tek taraflı çekilip Almanlara 1918 ilkbaharında batıda taarruz yapma fırsatı verdikleri için Bolşevikleri sert bir dille kınadı.[68] Almanya'da Kautsky, 1918'de çok daha ileri giderek, sosyalist devrimin bir aracı olarak Bolşevik "diktatörlüğü" kınayarak Lenin'le büyük bir polemik başlattı.[69] Yalnızca aşırı solda devrimin barış karşısındaki önceliği sosyalizm ve sendi-

kalizmin Bolşevik devrimini destekleyerek yeni bir ittifak oluşturmasına yol açtı. Bu durum, Almanya'da Spartakistler, Fransa'da sol kanat sendikalistler ve sosyalistler ve İtalyan sosyalizminin belli başlı unsurları için geçerliydi. Torino sosyalistleri (Gramsci dahil) Lenin'i Ekim Devrimi'nden çok önce benimsemişlerdi.[70] Haberlerin kıt oluşunun da katkısıyla, devrim, (anarşistler ve sendikalistler dahil) her bir grubun kendi fantezilerini yansıttıkları, idealize edilen bir imge olarak kaldı.[71]

Daha uzun vadede Bolşevizm, Avrupa sosyalistleri için ideolojik bir kategori ve imge olarak devrimin anlamını dönüştürdü. Bu süreç, ulusal hareketleri birleştirmeyip bölen ve söz konusu hareketleri Bolşevik devrimci politikaya tabi kılan yeni tip bir Enternasyonal'in yaratılmasından ibaret değildi. Savaş ve savaşın hatırası da süreçte merkezi bir yer tutuyordu. Komünistler, savaşı mutlak olarak reddetme konusunda tutarlı davrandıkları iddiasına dayanarak dolaysız devrimci kimliklerini oluşturdular. Ayrıca kurucu mitolojileri, savaşın şeytanlaştırılmış bir tarihini ve "sosyal şovenistlerin ihanetini" de kapsıyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında komünizm, ahlaki pasifizm söylemini büyük ölçüde kullandı. Ama burada amaç, kendisinin devrimci meşruiyet tekelini vurgulamaktı. Komünistler, 1930'larda Halk Cephesi dönemi savaşa karşı tutumlarını değiştirene dek, bu yaklaşımlarını sürdürdüler.

Reformist sosyalistler ise, Bolşeviklerin şiddetini ve otoritarizmini son derece rahatsız edici buldular ve bunu savaşın yarattığı daha acımasız dünyanın bir parçası olarak değerlendirdiler. Savaş sonrasında öngördükleri sosyalizme tedrici geçiş içinde, böyle bir devrimin kaosundan açıkça kaçındılar. Savaşın ardından ulusal savunma ile pasifizm arasındaki gerilim sona erince, barış –yani çatışmayı önleyecek demokratik bir dünya düzeninin yaratılması– 1914 öncesi sosyalizminin hümanist değerlerinin yeniden formülasyonu diye nitelenebilecek bir çerçevede hem program hem de ideal olarak merkezi konuma geldi. Bu, ayrıca, savaş sonrası yıllarda serpilip gelişen, komünist olmayan devrimci sosyalist akımların bazılarıyla reformistlerin uzlaşmasına yardımcı olan

bir süreçti.[72] Savaşın tarihte eşi görülmemiş seviyelerde can ve mal kaybına yol açması, doğrudan savaşın yol açtığı sosyalizm içi bölünmeleri yeniden tanımlamaya devam etti.

Sonuç

Emek tarihinin savaş tarihiyle bütünleştirilmesi bazı riskler taşır. Bunlar içinde en aşikâr olanı, emeğin evrimini belirleyen daha uzun vadeli süreçleri göz ardı ederek savaşın rolünü abartmaktır. Başka alanlarda olduğu gibi, savaş, daha kalıcı yapılardan ve daha devamlı süreçlerden bağımsız değildi. Tarihçiler şu haklı uyarıda bulunurlar: Savaş nedeniyle ortaya çıkan şeylerin birçoğu, savaş olmasaydı da pekâlâ tarih sahnesinde kendini gösterebilirdi. Bu, askeri çatışma alanı dışındaki alanlar için özellikle doğrudur.[73] İşçi ve sosyalist kamuoyunun 1914'te savaşın çıkışını kabulü, kuşkusuz, ancak işçilerin ulus devletlere ve ulusal topluluklara entegrasyonunu sağlayan daha derin süreçlerle anlaşılabilir. Aynı şekilde, savaş sırasındaki işçi protestolarının, savaş öncesi militanlıkla ve sınıf çatışmasıyla pek çok bağlantısı bulunmaktadır. Çeşitli renklerden reformistler ve devrimciler sert çatışmalara girişmek için tabii ki savaşı beklemediler.

Yine de savaş, askeri alanda olduğu kadar askeri olmayan alanlarda da, muharebe meydanında kilitlenip kanlı bir sabır testine dönüşen kitlesel bir endüstriyel çatışmanın gereklerinden kaynaklanan kendine özgü süreçler, deneyimler ve sonuçlar da getirdi. Bunlar savaşın özgünlüğünü oluşturur ve hepsini bir bütünsellik içinde görmek önemlidir. İşçi sınıfına gelince, savaşın, bu sınıfı ulusa entegre mi ettiği, yoksa yabancılaştırdığı mı sorusu üzerinde durmak pek anlamlı görünmemektedir. Anlamlı olan, savaşın her iki süreci birden harekete geçirdiğini ve bunu belirli tarzlarda yaptığını görmektir. İşçilere, üretici olmalarının yanı sıra asker ve vatandaş olarak da seslenilerek görevler yüklenmişti. İşçiler, endüstriyel seferberliğin yanı sıra ulusal seferberliğin politik ve kültürel sürecine de katılmıştı. Örneğin Mayıs 1918'de Fransa'daki grevlerde, bu iki süreç birbiriyle çatışmaya girmişti: Endüstriyel

çalışmanın çeşitli boyutlarına karşı protesto savaş karşıtı bir renk kazanmıştı – ama yeni bir saldırı karşısında (işçi sınıfının önemli bir kesiminin katıldığı) ulusun yeniden seferber edilmesiyle, bu protesto yalıtılmış hale gelecekti.

Savaşın işçileri tabi kıldığı karşıt güçlerin birbiriyle çatışmasının sonucu, hem emeğin "ulusallaşmasının" derin örüntülerine hem de savaşın kendisinden doğan koşullara bağlıydı. Burada dikkat çeken husus, işçilerin savaş deneyimlerinin bütün ortak noktalarına rağmen, ülkeler arasında ortaya çıkan farklardır. Britanya'da ve Fransa'da, ulus devletler, halkın gözünde yüksek düzeyde meşruiyete sahipti (bu işçilerin ve sosyalizmin politik kültüründe de yansımasını bulmuştu) ve endüstriyel hayattaki çatışmalara çözüm getirmeye yönelik gelişkin mekanizmaları bulunuyordu. Ayrıca savaş döneminde işçilerin maddi koşullarında başka ülkelerden daha az ciddi bir kötüleşme görülmüştü. Dolayısıyla işçi sınıfının hoşnutsuzluğunu ve sosyalistlerin savaşa karşı seferberliğini sınırlı düzeyde tutmak daha kolaydı. Rusya'da ve İtalya'da ise (çok farklı açılardan olsa da) bunun tam tersi geçerliydi. Almanya'da (hayat standartlarındaki ciddi gerilemelere rağmen) çalışma hayatındaki ihtilaflarda arabuluculuk yapılmasını öngören sosyal düzenlemelerin yoğunluğu, savaşla başlayıp yenilgiyle zirveye ulaşan devlet kriziyle tam bir karşıtlık oluşturuyordu. Bu iki olgu, işçilerin ve sosyalistlerin –hayati önem taşısalar da– çok sayıda aktörden yalnızca biri oldukları bir Alman "devrim"inin ayırt edici parametrelerine işaret ediyordu.

Bunlar Birinci Dünya Savaşı ile emek arasındaki karşılıklı ilişki hakkındaki sonuçların belki de en tanıdık olanlarıdır. Savaşın daha yeni, kültürel bir okuması, emek konusunda henüz sistematik bir şekilde yapılmamıştır. Ama deneyim ve temsile odaklanmanın bize çok şey öğreteceği şimdiden görülmektedir (toplumsal cinsiyet konusunda olduğu gibi). Örneğin işçi protestolarının kapsamı ve sınırlılıkları, savaş döneminin, farklı grupları sık sık yeni biçimlerde bir araya ve karşı karşıya getiren genel sosyal ahlak anlayışından yalıtılmış olarak anlaşılamaz. Savaşın, politik hareketlerin ve sosyal grupların temsil dünyaları üzerindeki etkisi,

(Jean-Louis Robert'in Paris işçileri için gösterdiği üzere) maddi yapılar üzerindeki etkisinden bile daha derindi. Savaşın uzunluğunun ve acılarının yarattığı popüler eskatoloji akımları, dönüşüm ve kefaret fikirlerine (Wilson'cılık, devrim) yönelik kimi zaman Mehdici denebilecek bir coşku doğurmuştu ve işçilerin kültürel ortamı da bu fikirlerle şekilleniyordu. Temsil sistemlerinin kilit unsurlarının anlamları değişim geçirdi. Örneğin sosyalizm için reform, barış ve devrim kavramlarının taşıdığı anlamlar kesinlikle sabit kalmadı. Hepsinden önemlisi, savaşın mevcut sosyalist fikirleri ve değerleri aşırı zorlayan bir deneyim olduğu görüldü, böylece İkinci Enternasyonal'in politik kültürü dağılıp yok oldu. Bütün boyutları henüz tam olarak tespit edilmemişse de, Birinci Dünya Savaşı'nın derin hatırasının iki dünya savaşı arasındaki dönemde ve daha sonrasında emek ve sosyalizm tarihinden ayrılmaz nitelikte olduğu kesindir.[74]

ÜÇÜNCÜ KISIM

Savaşın Gölgesi

8. Bölüm

Savaş, Emperyalizm ve Sömürgeciliğin Sona Erişi

A. S. KANYA-FORSTNER

Birinci Dünya Savaşı, Lenin'in 1920'de yazdığı üzere, "her iki taraf için de emperyalist bir savaştı (yani bir ilhak, yağma ve talan savaşıydı); dünyanın paylaşılması, sömürgelerin bölünmesi, finans kapitalin 'nüfuz alanları' vb uğruna yapılmıştı."[1] Bu biraz abartılı bir ifade sayılabilir, ama Lenin'in savı bütünüyle temelsiz değildir. Hiçbir devlet, hatta Almanya bile 1914 yılında savaşa sömürge imparatorluğunu genişletmek için girmemişti.[2] O tarihte, Alman *Weltpolitik*'inin temel hedefleri Avrupa kıtasına yönelikti: Orta Avrupa'da Almanya egemenliğinde bir ekonomik birliğin yaratılması ve Alman nüfuzunun Balkanlar'a ve Ortadoğu'ya genişlemesi.[3] Ama doğu, batı ve güneybatı Afrika'daki topraklarından yekpare bir imparatorluğun inşası hâlâ Almanya'nın dünya politikasının hedeflerinden biriydi. *Mittelafrika** ancak Portekiz, Belçika ve Fransa toprakları ele geçirilerek kurulabilirdi. Almanya bu tür arzularla, 1911 Fas krizi sırasında Fransız Kongo'sunun tamamını ve Gabon'un bir kısmını talep etmişti. Gerçi Almanya 1911 yılının Kasım ayında Fransa-Almanya antlaşmasıyla istediği her şeyi kazana-

* Almanca "Orta Afrika" anlamına gelen bu terim, Almanya'nın Afrika'nın ortasında kolonilerini artırarak kurmayı hedeflediği imparatorluğa işaret eder. [ç.n.]

mamıştı, ama Kamerunlar, Kongo-Ubangi nehir sistemine erişim elde etmiş, böylece Belçika Kongo'suyla ortak sınırı olmuştu.[4] Fransa'yla anlaşmanın ardından Orta Afrika'nın geleceği üzerine İngilizlerle aralıklarla sürdürülecek olan görüşmeler başladı; bu görüşmelerde Portekiz ve Belçika kolonilerinin olası paylaşımı da ele alınıyordu.[5] Şansölye Bethmann Hollweg'in Britanya'nın tarafsızlığını sağlamak için 29 Haziran 1914'te son dakikada yaptığı çağrı da, *Mittelafrika*'nın hâlâ Almanların gündeminde olduğunu gösteriyordu. Bethmann Hollweg, Britanya büyükelçisiyle yaptığı görüşmede, muzaffer bir Almanya'nın Fransa'dan hiçbir toprak talebi olmayacağına söz vermiş, ama bu güvencenin kapsamını Fransız sömürge imparatorluğunu içine alacak şekilde genişletmeye kesinlikle yanaşmamıştı.[6] Batı Cephesi'nde zafer hâlâ çok yakın görünürken şansölyenin hazırladığı ünlü Eylül Programı, sömürge toprakları meselesi üzerinde durmaz; "bu konuda ilk hedef yekpare bir Orta Afrika sömürge imparatorluğunun yaratılmasıdır."[7] Almanya'nın sömürgeler bakanı ise çok daha açık sözlü olmayı tercih ediyordu. Portekiz, hâlâ tarafsız olmasına rağmen, Angola'yı ve Mozambik'in kuzey kısmını verecekti; Belçika, Kongo'dan vazgeçecekti; Fransa, Ekvator Afrika'sının kuzeyde Çad Gölü'ne, Dahomey'e ve Timbuktu dahil Nijer Irmağı'nın kuzey kesimine kadar uzanan topraklarını bırakacaktı. Ayrıca Britanya da, yenilgiye uğratılırsa, Nijerya'yı terk edecekti![8] Bu, kolonilerin adeta intikam alırcasına yeniden paylaşımı anlamına geliyordu.

Britanya ve Fransa'nın Alman sömürge imparatorluğu üzerinde benzer planları yoktu, ama savaşın patlak vermesi, onlara hızla kullanacakları fırsatlar verdi. Britanya hükümeti, savaş ilanından iki gün sonra, "mümkün olan her yerde Almanya'ya olabildiğince zarar vermek için" Alman kolonilerine saldırma kararı aldı.[9] Alman Togoland'ı 7 Ağustos'ta, yani İngiliz Sefer Kuvveti'nin Fransa'ya çıkmasına bir haftadan daha uzun bir süre varken işgal edildi, Almanların direnişi kısa sürede alt edildi. İngiliz kuvvetleri ve Belçikalı askerlerin eşlik ettiği Fransız kuvvetleri Kamerunlar'ı da işgal ettiler, burada çarpışmalar

Şubat 1916'ya kadar devam etti. Afrika'daki ve Pasifik'teki diğer Alman toprakları da teker teker ele geçirildi ve bunların geri verilmeyeceği başından beri açıktı. Osmanlı İmparatorluğu Ekim 1914'te İttifak Devletleri'nin safında savaşa girince küresel yeniden bölüşüm ihtimali daha da güçlendi. Çok geçmeden Arap Ortadoğu'su da Britanya ve Fransa'nın denizaşırı savaş hedefleri arasına katıldı. Ayrıca bu iki devlet, zafer kazanılması halinde müttefikleri Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki asırlık emellerini kabul etti.[10]

Savaş sırasında Britanya'nın denizaşırı topraklardaki hedefleri art arda görev yapan bir dizi kabine komisyonu tarafından tanımlandı: Osmanlı'nın Asya Toprakları Komisyonu (Mart 1915); Toprak Değişiklikleri Komisyonu (Ağustos 1916); Toprak İstemleri Komisyonu (Mart 1917) ve Doğu Komisyonu (Mart 1918). Savaşın gidişatındaki değişikliklere rağmen, Alman ve Osmanlı imparatorluklarının paylaşılması Britanya'nın öncelikler listesinde ilk sıralardaki yerini korudu. İngiliz savaş hedeflerinde emperyalist vurgu hiç de şaşırtıcı değildir. Lloyd George'u iktidara getiren Aralık 1916 saray darbesinin ardından, savaş kabinesinde İngiliz emperyalizminin iki ihtiyar kurt politikacısı bulunuyordu: Eski Güney Afrika Yüksek Komiseri Lord Milner ve eski Hindistan Valisi Lord Curzon. Başbakanın kendisinden bahsetmeye bile gerek yok. Lloyd George emperyalist emellerini kimseden, Amerikalılardan bile saklamıyordu. Kasım 1917'de Albay House'a söylediği üzere, İngiliz hedefleri arasında Almanya'nın "doğu ve batı Afrika kolonileri, Birleşik Krallık himayesinde bağımsız bir Arabistan, yine İngilizlerin kontrolünde veya istersek Amerikan kontrolünde Siyonistlere verilecek bir Filistin, bağımsız bir Ermenistan ve Boğazlar'ın uluslararası denetim altında olması" yer alıyordu.[11] Aslında Lloyd George'un listesi eksikti: Mezopotamya'nın yanı sıra Dominyonlara katılacak olan güneybatı Afrika ve Pasifik'teki Alman kolonilerini listeye ilave edebilirdi.

Fransa'nın savaş hedeflerini şekillendirmekten sorumlu emperyalistler ise, kabinenin içinde değil, dışında yer alıyordu. Hükümetin sömürge meselesiyle ilgilenirken izlediği politika "herhangi

bir genel program temelinde değil, yalnızca mevcut şartlara bakarak, dolaysız somut çıkarları dikkate alarak" hareket etmekti.[12] Dolayısıyla savaşın büyük bir bölümünde kolonilere yönelik savaş hedefleri konusu, hemen hemen yalnızca Fransız kolonyalist hareketinin liderlerinin ve onların Sömürgeler ve Dışişleri bakanlıklarındaki müttefiklerinin ilgi alanı olarak kaldı. Hükümet ancak Şubat 1918'de gelecekte toplanması olası bir barış konferansı için sömürgeler hakkında kapsamlı savaş hedefleri belirlemek üzere bir resmi komisyon kurdu: *Commission d'étude des questions coloniales posées par la guerre.* Bu komisyon da kolonyalist bir baskı grubundan pek farklı bir yapı değildi. Komisyonun genel sekreteri ve raportörleri önde gelen kolonyalistlerdendi. Komisyon başkan yardımcıları olan en etkili iki üyesi de önde gelen kolonyalistlerdi: Fransız "kolonyal partisi"nin tartışmasız lideri Eugéne Etienne ve eski sömürgeler bakanı, senatodaki en önemli kolonyalist politikacı olan Gaston Doumergue.[13] Dolayısıyla, Fransa'nın düşman toprakları üzerindeki emellerinin İngiliz müttefikleri kadar iddialı olması hiç de şaşırtıcı değildir. Ortadoğu'da hedef,[14] Toros Dağları'ndan Sina Yarımadası'na, Akdeniz'den Filistin'i kapsayarak çöle kadar uzanacak Büyük Suriye (*la Syrie intégrale*) üzerinde Fransız nüfuz bölgesi kurmaktı. Fransızlar, kuzey Afrika'da, Almanların baskısı sonucu Algeciras Sözleşmesi'yle protektoraları Fas'a getirilen kısıtlamaların kaldırılmasını istiyorlardı. Alman sömürge imparatorluğundan payları olarak da, bütün Kamerunları ve alabildikleri kadar Togoland toprağını almayı hedefliyorlardı.

İngiliz ve Fransız emelleri düşman topraklarıyla sınırlı değildi. İki devlet de, sömürge planlamalarının bir parçası olarak, başka müttefiklerinin ve tarafsız devletlerin topraklarının yanı sıra birbirlerinin topraklarını almak için de çok sayıda öneri geliştirmişti. Kuzey Afrika'da Fransa'nın gözünü diktiği yerler, uluslararası Tanca şehri ve İspanya'nın Fas bölgesiydi. Batı Afrika'da hedef, bağımsız Liberya devletinin yanı sıra İngiliz, Portekiz ve İspanyol anklavlarını ele geçirerek bir "yekpare imparatorluk" yaratmaktı. Bu planların en iddialılarında Altın Kıyısı ve Nijerya söz konusu

anklavlar arasında yer alıyordu.[15] Fransız sömürge imparatorluğuyla ilgili İngiliz planları nispeten daha mütevazıydı, esas itibarıyla Cibuti'ye ve Etiyopya'daki Fransız çıkarlarına odaklanıyordu. Ama şu ya da bu tarihteki çeşitli İngiliz belgelerinde Tahiti'nin, Yeni Hebridler'de Fransa'nın payına düşen toprakların, Hindistan, Dahomey, St. Pierre ve Miquelon'daki Fransız topraklarının ve Newfoundland balıkçılık sahalarının Britanya İmparatorluğu'na katılması öneriliyordu – tabii ki bu önerilerde Belçika Kongo'sunun ve Portekiz Afrika'sının çeşitli yerleri İngilizlerin göz diktiği yerler olarak öne çıkıyordu.[16]

Kolonilerini genişletmeyi düşünen devletler yalnızca Britanya ve Fransa değildi. Belçikalılar, yaratıcı bir üçlü değişim planıyla, Kabinda'yı ve Kongo Irmağı'nın güney yakasını Portekizlilerden almayı umuyorlardı. Söz konusu plana göre, Alman Doğu Afrika'sının kuzeybatı ucunda Belçika kuvvetlerinin işgal ettiği toprakları İngilizlere verecekler, bunun karşılığında İngilizler de Portekizlilere, Alman Doğu Afrikası'nın güney kısmını ya da muhtemelen güneybatı Afrika'da toprak vererek, onların kayıplarını telafi edecekti.[17] En açgözlü olanlar ise İtalyanlardı. İtalyanlar, İngiliz ve Fransızların Avrupa'da, Ortadoğu'da ve Afrika'da toprak vaatleriyle savaşa çekilmişti. İtalya Sömürgeler Bakanlığı'nın Kasım 1916'da hazırladığı "maksimum programda," İngilizlere ait Somaliland ve (Kismaayo dahil) Jubaland [Cuba bölgesi], Fransız Somali'si, Cibuti, Cibuti-Addis Ababa demiryolu, Etiyopya'da yalnızca kendilerine ait bir nüfuz bölgesi ve Libya'nın güneyde Çad Gölü'ne kadar uzatılması isteniyordu.[18]

Bütün bunlar çok coşkulu isteklerdi, ama pratikte küresel yeniden paylaşım o kadar heyecan verici olmadı. Alman kolonileri genellikle istila yoluyla el değiştirdi. İlk düşen, Togo'ydu. Togo, ağustos ayının sonuna gelindiğinde, Altın Kıyısı ve Dahomey'den gelen kuvvetlerce işgal edildi ve geçici olarak paylaşıldı. Fransızlar, Togo topraklarının büyük bölümünü almıştı, ama İngilizler de başkent Lome'nin ve kolonin demiryolu hatlarının kontrolünü ele geçirmişti. Kamerunlar'da Fransa'nın 1911'de Almanya'ya bıraktığı topraklar yeniden Fransız Ekvator Afrika'sına katıldı. Alman

kolonisinin geri kalanı önce bir İngiliz-Fransız *kondominyum**'u olarak idare edildi, ardından Şubat 1916'da iki müttefik arasında paylaştırıldı. Paylaşım görüşmeleri başladığında, François-Georges-Picot Kamerunlar'ın onda dokuzunun Fransızlara verilmesini istedi ve önerisi hemen kabul edilince hayli şaşırdı. Picot'nun bilmediği nokta, görüşmeleri yürüten İngilizlere, "Doğu Afrika'da Fransızların hiçbir talepte bulunmamalarına yönelik bir *quid pro quo*** politikasının korunması şartıyla" Picot'ya istediği her şeyi vermeleri talimatı gönderilmiş olduğuydu.[19] Picot, küçük ölçekli bir haritada "mavi bir kurşunkalemle kayıtsız bir tavırla" taksim çizgisini çizmiş, etnik sınırları veya yerli halkların çıkarlarını hiç dikkate almamıştı – bu tuhaf antlaşmada yerli halklara hiç danışılmadığını belirtmeye gerek bile yok.[20] Alman Güneybatı Afrika'sı, Britanya İmparatorluğu'nun Güney Afrika kuvvetlerince işgal edildi. Alman Doğu Afrika'sının neredeyse tamamı da İngilizlerin eline geçti. Ama bu bölgenin ele geçirilmesi beklenenden daha zor oldu, sonunda Belçikalılardan yardım alındı. Belçikalılar kuzeybatıda Ruanda ve Urundi bölgelerini işgal etti. Uzakdoğu'da Şantung Yarımadası'ndaki Kiaochow ve Ekvator'un kuzeyindeki Almanlara ait Pasifik adaları Japonlar tarafından alındı. Samoa Adaları'nı Yeni Zelanda, geri kalan Pasifik adalarını ve Yeni Gine'yi ise Avustralya ele geçirdi.[21]

Savaş sırasındaki paylaşım alanlarının en önemlisi Arap Ortadoğu'suydu. 1916 yılında yapılan kötü şöhretli Sykes-Picot Antlaşması'na göre, Fransızlar Kilikya ve Lübnan üzerinde doğrudan kontrol kuracaklar, ayrıca Suriye'de İran sınırına dek uzanan bir nüfuz bölgesi oluşturacaklardı. İngilizler ise, Akdeniz kıyısında Hayfa ve Akka'da ve güney Mezopotamya üzerinde doğrudan kontrol kuracaklar, ayrıca daha sonra Mavera-i Ürdün olacak toprakları da kapsayan bir nüfuz bölgesi oluşturacaklardı. İki nüfuz bölgesi de bağımsız birer Arap devleti haline gelecekti. Britanya ve Fransa, kendi nüfuz bölgelerinde ekonomik yardım ve danışmanlık hakkına sahip olacaktı. Britanya hükümeti,

* İki veya daha çok dış gücün ortak egemenliğinde olan bölge veya ülke. [ç.n.]

** Latince "şuna karşı bu" anlamına gelen terim, karşılıklılık politikasını anlatmak için kullanılır. [ç.n.]

böylece dolaylı yoldan, doğrudan Avrupa kontrolündeki bölgelerin dışındaki "Arapların bağımsızlığını tanıma ve destekleme" konusunda daha önce Şerif Hüseyin'e verdikleri söz ile Fransa'ya taahhütlerini ve kendi emperyalist emellerini uzlaştırmayı umuyordu. Filistin (Şerif Hüseyin'e verilen söz kapsamına alınıp alınmadığı kesin değildir) uluslararası bir idare altına sokulacaktı, söz konusu idarenin ayrıntıları daha sonra Rusya, İtalya ve Şerif Hüseyin'in temsilcileriyle görüşülerek belirlenecekti. Ama iki taraf da, anlaşmanın bu hükmüne kesin karar gözüyle bakmıyordu. Picot çok geçmeden gelecekteki görüşmelerde Filistin'i Fransız nüfuz bölgesine sokma konusunda Rusya'nın desteğini gizlice garantiledi. Sykes ise, kısa süre sonra, Filistin'i İngiliz himayesi altına sokmanın bir yöntemi olarak Siyonist hareketi kullanma olasılığı üzerinde durmaya başladı.[22]

Savaşın esin kaynağı olduğu daha büyük küresel paylaşım planlarından ise hiçbir sonuç çıkmadı. İngilizlerle Fransızlar arasındaki toprak değişimi planlarının uygulanamaz olduğu görüldü, çünkü iki tarafın da değiş tokuş edecek hiçbir şeyi yoktu. Bir Fransız Nijerya'sı veya Altın Kıyısı'nın alınması, dünyanın başka yerlerinde yapılacak ve kimsenin hayaline bile hazır olmadığı muazzam tavizler verilmeksizin imkânsızdı.[23] Tanca'nın geleceği hakkındaki, 1920'lerin ortalarına dek süren ihtilaf, İngiltere-Fransa ilişkilerini sarsmaktan başka bir işe yaramamıştı. Sonunda Tanca uluslararası şehir statüsünü korudu.[24] Daha mütevazı önerilerden de bir sonuç çıkmadı. Fransızlar, imparatorluklarının herhangi bir önemli toprak parçasını vermemeye kararlıydı. *Commission d'étude*'e göre, bu "önemli" topraklar yalnızca Cibuti'yi değil, St. Pierre ve Miquelon adalarını da, Newfoundland balıkçılık sahalarını da kapsıyordu.[25] İngilizler de, imparatorluklarının herhangi bir parçasını terk etme fikrini, hazmı aynı ölçüde zor bir fikir sayıyorlardı. Aralık 1918'de Dışişleri Bakanlığı siyasal müsteşarı, Afrika'da toprak terk etme yolundaki herhangi bir önerinin anlamsız itirazlarla karşılanmasının kaçınılmaz olduğunu söyleyerek yakınıyordu: "Ya bir havaalanı vardır, ya bir denizaltı üssü vardır, yahut en eski kolonimizdir; veya o araziyi terk eder-

sek Yeni Zelandalı bilmem hangi politikacıyı rahatsız ederiz ya da işte bu türden bir şey duyulur."[26] Gambia'yla ilgili öneriler zaman zaman ortalıkta dolaşsa da, bunların hiçbiri müzakere masasına götürülecek kadar önem kazanmadı.[27]

İmparatorlukların öngördüğü türden paylaşımlar, 1917 Rus Devrimi'yle ve Amerika'nın savaşa katılmasıyla oluşan yeni uluslararası ortamda daha da hayali görünüyordu. Başkan Wilson'ın Aralık 1916'da savaş kazanımı hedeflerinin ifade edilmesi yönündeki talebi, bir ay sonra da "zafersiz barış" çağrısı, "dünyayı paylaşmaya" yönelik gizli planların belirsiz bir gelecekle karşı karşıya olduğunun ipucunu vermişti. İngilizlerle Fransızların Wilson'ın talebine verdikleri cevapta Alman kolonilerinin hiç bahsi geçmiyordu. Dışişleri Bakanlığı'ndan Louis Mallet şöyle diyordu: "Savlarımızı hiç anlamayacağından korktuğumuz Sayın Bay Wilson'a niyetlerimizi söylememiz çok garip olurdu."[28] Amerika, çarın tahttan indirilmesi ile Batı Cephesi'ndeki Fransız ordusunda isyanlar çıkması arasında bir tarihte, Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etti. Wilson savaş ilanıyla çok daha fazla dikkate alınması gereken bir güç haline gelmişti, çok geçmeden savaşın kazanılması açısından Amerikan katkısının belirleyici önem taşıdığı anlaşılmıştı. Başkan Wilson da, kendi hedeflerini açıklamak için fazla beklemedi. 8 Ocak 1918'de 14 maddelik ünlü Wilson Prensipleri'ni ilan etti. Bu prensiplerden birinde, sömürge sorunlarının çözümünde "ilgili halkların çıkarları ile egemenlik hakları tartışılan devletin adil taleplerinin eşit ağırlık taşıması" öngörülüyordu. Wilson, birkaç hafta sonra ilan ettiği dört maddelik ilkelerinde daha da ileri giderek toprak anlaşmazlıklarının "rakip devletlerin taleplerinin uzlaştırılmasıyla değil, ilgili halkların çıkarlarına ve yararlarına göre çözülmesi" gerektiğinde ısrar etti.[29] O sırada geçici yönetim, Rusya'nın toprak emellerinden vazgeçtiğini çoktan duyurmuştu. 1917 yılı sonunda da Bolşevikler Osmanlı Devleti'nin paylaşımına ilişkin gizli antlaşmaları resmen kınadılar, ardından da bu antlaşmaları yayımlamaya başladılar.[30]

Bu değişen iklimin önemi İtilaf Devletleri liderlerinin gözünden kaçmadı. ABD'nin savaşa girişinden sonra bu liderlerin temel

kaygısı, emperyalist hedeflerine, en azından, halkların kendi kaderlerini tayin etmesini öngören Wilson Prensipleri'ne uygunluk görünümü vermekti. Haziran 1917'de Fransız hükümeti, "istila veya yabancı halkların egemenlik altına alınması gibi hiçbir fikir" taşımadığını açıkladı. Aynı zamanda Lloyd George, Alman kolonilerinin geleceğinin belirlenmesinde yerli halkın "arzuları, istekleri ve çıkarlarının temel faktör" olduğunu duyurdu. Birkaç ay sonra "halkların kendi kaderlerini tayin etmesi genel ilkesine" bağlılığını bir kez daha dile getirdi.[31] Bundan böyle Alman kolonilerinden pay talepleri, istila haklarına veya stratejik gereklere değil, yerli halkların çıkarlarına dayandırılmak zorundaydı. Fransız Sömürgeler Bakanlığı'ndan Albert Duchêne Ocak 1918'de şunu kaydediyordu: "İster hoşlanalım ister hoşlanmayalım, Afrika meselesi savaş sonunda yalnızca Büyük Devletlerin emperyalist emellerine göre çözüme kavuşturulmayacak. [Barış yapanlar], aynı zamanda, yerli halkların haklarını değilse de, en azından çıkarlarını, hatta belki de isteklerini göz önüne alacak."[32]

Sykes-Picot Antlaşması'nın Sovyetler'ce yayımlanması, Ortadoğu'daki İngiliz-Fransız emellerini yeni Wilson Prensipleri'yle uzlaştırmayı da imkânsız hale getirmiştir. Mart 1918'de bizzat Sykes şu inancı taşıyordu: Anlaşma "artık yok hükmündedir, çöp tenekesine ne kadar çabuk atılırsa, o kadar iyi olur." Ayrıca Fransız meslektaşını şöyle uyarıyordu: "Geçmişe saplanarak düşünmenin faydası yok, artık Başkan Wilson'ın sözü geçiyor, onun konuşmalarına uymayan fikirlerin barış konferansında pek etkisi olmayacak. Savaş sonrası bir çözüm biçimi olarak ilhak veya doğrudan kontrol sanırım artık gündemden düşmüştür."[33] Fransızlar Sykes'ın vardığı sonuçları değilse de, duygularını paylaşmak zorunda kaldı ve halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, 7 Kasım 1918'de Osmanlı İmparatorluğu halklarına yönelik İngiliz-Fransız bildirgesinde yerini aldı.[34]

Fransız yetkililer, yanlış yöne yönelecek Amerikan idealizmi tehlikesinden bilhassa endişe duyuyordu. *Commission d'étude*'den Gaston Doumergue'e göre, Fransa'nın emperyal hedefleri önündeki başlıca engeli artık ABD temsil ediyordu: "Her şeyin anahtarı

o ülke." Amerikalıların etik prensipleri dikkate alınarak, Alman kolonilerinin paylaşımı şu ilkeye dayandırılmalıydı: Bu topraklar, "yanlarında kolonileri olan ve onlara uygarlık yolunda en iyi rehberlik edebilecek ülkelere verilecek. ... Dolayısıyla Togo ve Kamerunlar için çok elverişli bir konumda olacağız."[35] Barış konferansının çalışmaları da, Alman kolonilerinin tasfiyesiyle sınırlandırılmalıydı. Çok kolayca "genel barış havasına aykırı" görünebilecek, İngiltere ile Fransa arasında koloni topraklarının değiştokuşu gibi başka emperyal meseleler, Amerikalılar karışmaksızın ikili müzakereler yoluyla çözüme kavuşturulmalıydı.[36] Bu arada Londra'da Fransa büyükelçisi Britanya dışişleri bakanını barış konferansı başlamadan bütün önemli meseleleri çözme ihtiyacı bulunduğu konusunda ikna etmeye çalıştı. Ona göre, "bu sayede, Başkan [Wilson] geldiği zaman, birleşik bir muhalefetle ve bir oldubittiyle karşı karşıya kalacaktı." Paul Cambon, savını güçlendirmek için, gelecekte çıkabilecek ve Britanya ile Fransa'yı ABD ile Almanya'nın birleşik gücüyle karşı karşıya getirecek bir savaş olasılığını bile öne sürdü! Ama İngilizler bunları kös dinlediler. A. J. Balfour, Cambon'un "yeni kıyamet senaryolarını" "delilik sınırına yaklaşma belirtileri" sayarak bir tarafa attı.[37] Curzon ise ateşkes ilanından üç hafta sonra, 2 Aralık'ta Doğu Komisyonu'nu "gelecekte en çok çekinmemiz gereken büyük devletin Fransa" olduğu konusunda uyardı. Jan Smuts da aynı sonuca varmıştı: "Fransa büyük sorunumuz haline gelebilir, dolayısıyla Amerika'yla dost olmalıyız. İzlememiz gereken politika bu."[38]

Fransız emperyalistlerin önünde uğraşmaları gereken daha da ciddi bir engel vardı: Kendi başbakanları. Gerçi eski ateşli sömürge karşıtlığı zamanın geçişiyle yumuşamıştı, ama Georges Clemenceau, kendi ifadesiyle, hâlâ "bütün Fransızlar içinde en az kolonyalist olan"dı[39] ve Kasım 1918'de savaş sona erdiğinde, Fransız dış politikasını tek başına o belirliyordu. Clemenceau'nun en önemli hedefi, Avrupa'da yeniden yaşanması olası herhangi bir Alman saldırısı tehlikesine karşı Fransa'nın güvenliğini eksiksiz biçimde sağlamaktı. Bu da, somut hale getirildiğinde, Alsace-Lorraine'in geri alınması ve Ren'in sol yakasının Fransız kont-

rolüne girmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu hedefe uygun olarak, "sınırımızla ilgili olmayan her konuda Wilson'a ve İngilizlere tavizlerde bulunmayı" öneriyordu, "böylece daha sonra uzlaşmaz bir çizgi izleyebilelim" diyordu.[40] Clemenceau'nun stratejisinin, Fransa'nın emperyal emellerine ulaşması açısından iki dolaysız sonucu vardı. Aralık 1918'de, daha barış konferansı toplanmadan önce, kendi Dışişleri Bakanlığı'nın tavsiyesini göz ardı ederek Lloyd George'un Musul ile Filistin'in İngiliz Ortadoğu nüfuz bölgesine alınması önerisini kabul etti.[41] Ocak 1919'da Alman kolonilerinin geleceği konferansta gündeme gelince, Sömürgeler Bakanı Henri Simon'un Alman kolonilerinin derhal ilhak edilmesi lehindeki etkileyici konuşmasını dinlemiş, ardından Milletler Cemiyeti manda sisteminde ifadesini bulacak vesayet ilkesini kabul etmiştir.

Gerçekte Avrupa devletlerinin emperyalist tasarılarına Amerikalıların karşı çıkışı, birçoklarının çekindiğinden çok daha sınırlı oldu. Amerikalıların, Ortadoğu halklarına geleceklerine ilişkin danışmaya istekli olduğu doğrudur – aslında İngilizler de aynı isteği taşıyordu. Şerif Hüseyin'in oğlu, o sırada İngilizlerin yardımıyla Suriye'nin büyük bir bölümünü yöneten Faysal, barış konferansına Arapların temsilcisi olarak davet edildi ve Yüksek Şûra'ya Suriye'nin bağımsızlığı tezini savunabildi. Siyonistlere de Filistin tezlerini savunma imkânı verildi. Fransızlar, denge sağlamak için, Comité Central Syrien'de koruduğu kişilerin ve Cebel Lübnan'dan bir delegasyonun Yüksek Şûra'ya seslenmesine yönelik düzenlemeler yaptı.[42] Daha sonra Wilson'ın önerisi üzerinde, ahalinin isteklerini dolaysız biçimde saptamak üzere İtilaf Devletleri'ni temsilen bir komisyon bölgeye gönderildi. Ama İngilizler ve Fransızlar çok geçmeden komisyonda yer almamaya karar verdiler ve yalnızca Amerikalılardan oluşan bir komisyonun inceleme sonuçlarını, Amerikalılar dahil herkes göz ardı etti.[43] İngilizlerin ısrarı üzerine, barış konferansında Beyaz Dominyonlar[44] ve Hindistan da temsil edildi. Bunun görünürdeki nedeni, söz konusu ülkelerin savaşta yaptıkları katkılardı. Fransızlar imparatorlukları için benzer bir temsil talep etmediler. Cezayirli, Tunuslu ve Vietnamlı

milliyetçiler, kendi inisiyatifleriyle, Wilson Prensipleri'ne dayanan taleplerini konferansa sundular. Ama hepsi göz ardı edildi ve geleceğin Ho Şi Min'i Wilson'ı ziyaret etmeye çalıştığı zaman, kendisine derhal kapı gösterildi. Barış konferansında hiç kimse, başta da bütün Amerikalılar, halkların kendi kaderini tayin etme ilkesini Almanya'nın Afrika kolonilerine genişletme fikrini ciddiye almadı. Wilson'ın koloniler hakkındaki başuzmanı G. L. Beer'e göre, "zenci ırkı, bugüne kadar, başka halkların vesayeti altında olduğu durumlar hariç hiçbir ilerleme kapasitesi olmadığını göstermiştir." Hatta Beer, bu kapasite eksikliğinin biyoloji kaynaklı olabileceğini ima eder: Birçok bilim adamının "zencinin kafatası arasında bulunan eklemlerin (sütürlerin) çok erken bir yaşta kapandığını kanıtlanmış bir fizyolojik olgu" saydığını belirtir, "bu nedenle zencinin daha ileri yaşlarda organik zihinsel gelişimi" sekteye uğramaktadır.[45] Konferansta Afrikalıların görüşünü dile getiren tek örgüt Pan-Afrika Kongresi'ydi. Bu örgüt, Amerikalıların engelleme çabalarına rağmen, Fransız hükümetinin gayri resmi desteğiyle Paris'te kurulmuştu.[46]

Kaldı ki, sömürgeci devletlerin, milliyetçi isteklerin bu şekilde dile getirilmesinden çekinmesi için pek de neden yoktu; bu aşamada çoğu milliyetçi bağımsızlıktan ziyade reform istiyordu. Emir Halid'in liderliğindeki Jeunes Algériens örgütü, barış konferansına bir Cezayirli delege seçilmesini, Fransız parlamentosunda Cezayirli Müslümanların temsil edilmesini ve Müslümanların kişisel hukuki statü kaybı olmaksızın Fransız vatandaşı olabilmesini talep ediyordu.[47] Pan-Afrika Kongresi, Afrikalıların kendi kendilerini yönetmesi talebinde bulunmuyordu, yalnızca Afrikalıların "gelişmelerinin imkân verdiği en hızlı şekilde yönetime katılma hakkı" istiyordu.[48] Ho Şi Min bile bağımsızlık isteyecek kadar ileri gitmiyordu, Fransız parlamentosunda temsili, temel özgürlüklerin güvence altına alınmasını, eşit hakları, politik hükümlülere af ilanını, angaryaya son verilmesini ve tuz vergisinin kaldırılmasını talep ediyordu.[49]

Alman kolonileri sonunda Milletler Cemiyeti'nin mandaları oldu. Bu ülkeler resmen Milletler Cemiyeti'nin egemenliğinde

sayılıyordu ve mandater devletler o ülkelerin yönetiminden dolayı Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumluydu. Ama Simon, manda ilkesinin kabulünden kısa süre sonra, Beer'e, "bir koloni ile bir manda arasında hiçbir fark" olmadığını söylerken pek de haksız değildi.[50] Pasifik kolonileri ve Güneybatı Afrika "C" mandaları olarak sınıflandırıldı. Bunlar, "mandater devletin topraklarının parçası olarak o devletin yasalarına göre" yönetilecekti, yalnızca köle, silah ve alkollü içki ticareti yasaklanacak, bir de askeri üs inşa edilemeyecekti.[51] Mandater devletlerin seçimi –Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika– bu devletlerin işgalci statülerini teyit etmekten başka bir anlam taşımıyordu. Tropik Afrika kolonileri "B" mandaları olarak sınıflandırılmıştı ve savaş dönemi paylaşım hatlarına aşağı yukarı uyularak Britanya, Belçika ve Fransa'ya verilmişti. Yalnızca Togo'nun paylaşım planı değiştirilmiş, Lome ve demiryolu hatları Fransızlara bırakılmıştı. Tropik Afrika'da mandater devletler korumacı gümrük tarifeleri getiremeyecekti, ama bu, onların hareket serbestliği üzerindeki tek ilave sınırlamaydı. İngilizlerle ve Amerikalılarla yapılan uzun müzakerelerden sonra, Fransızlar buralarda asker toplama ve bir başka Avrupa savaşı çıkması halinde söz konusu askerleri kendi ülkelerinin savunmasında kullanma hakkını bile elde ettiler – zaten Clemenceau için gerçekten önemli olan tek konu buydu.[52]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerinin tasfiyesi çok daha zorlu ve mücadeleli bir süreç oldu. Sykes-Picot Antlaşması'nda nüfuz bölgeleri ile doğrudan kontrol alanları arasında yapılan ayrım, kaçınılmaz olarak anlamsızlaşmıştı. Bunun yerine, Arap toprakları "A" mandaları olarak sınıflandırıldı. Yani Arap ülkeleri, "kendi kendilerini yönetebilecek hale gelinceye kadar, bir mandater devletin idari tavsiye ve yardım vermesi koşuluyla bağımsızlıkları geçici biçimde tanınabilirdi." Özellikle Suriye'nin geleceği, İngilizler ile Fransızlar arasında uzun süren, çok şiddetli bir uyuşmazlığa konu oldu. Bir tarihte, o sırada 78 yaşında olan Clemenceau'nun Lloyd George'a meydan okuyarak, ya tabanca ya da kılıç seçmesini söylediği ileri sürülür.[53] Ne var ki sonunda, Sykes-Picot paylaşım planı ana hatlarıyla ve Aralık 1918 tarihli

Clemenceau-Lloyd George uzlaşmasında yapılan küçük değişikliklerle onaylandı. Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda Suriye ve Lübnan, Fransa mandası oldu, (Mavera-i Ürdün dahil) Filistin ve Irak ise İngiliz mandası haline geldi.[54]

Dolayısıyla denizaşırı barış düzenlemeleri, "halkların kendi kaderlerini tayini" gibi yeni bir ilkeden ziyade, "ganimetleri yenen taraf alır" gibi çok eski bir düstura uygun şekilde yapıldı. Savaşı kaybeden Almanya, denizaşırı bölgelerde savaş öncesinde sahip olduğu bütün nüfuzunu kaybetti. Yalnızca Afrika ve Pasifik kolonilerini ve imtiyazlarını değil, aynı zamanda Algeciras Sözleşmesi'yle Fas'ta elde ettiği ekonomik avantajları da yitirdi. 1885 tarihli Berlin Senedi bile, Almanya'nın imzacı devletlerden biri olarak elde ettiği hakları ortadan kaldıracak şekilde revize edildi. Arap topraklarını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı fiilen sona erdi ve sonunda yerine Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. 1920'den sonra, bir süre Anadolu'nun çeşitli yerleri ve İstanbul bile İtilaf Devletleri'nce işgal edildi. İtilaf Devletleri arasında tabii ki artık Rusya yoktu. Rusya, Almanya'yla Mart 1918'de ayrı bir barış imzalamış, böylece kendisini yenilenler arasına sokmuştu.[55] Gerçekten Brest-Litovsk Antlaşması, savaş öncesi Çarlık Rusya'sına ait olan muazzam genişlikteki arazileri yeni Sovyet devletinden koparmıştı: Kuzeyde Finlandiya ve Baltık sahil şeridinden güneyde Kafkasya'ya dek geniş topraklar, ayrıca Polonya ve Ukrayna Rusların elinden alınmıştı.[56] Bunlardan bazıları sonunda tekrar Sovyet topraklarına katılacaktı, ama Finlandiya gibi bazı bölgeler ise bir daha hiçbir zaman Rusların egemenliği altına girmeyecekti.

Beklendiği üzere, muzaffer devletler arasında daha güçsüz olanlar savaş ganimetlerinden en küçük payları aldılar. "Cesur Küçük Belçika", Kongo Irmağı'nın güney yakasını hiçbir zaman elde edemedi. Alman Doğu Afrika'sının bir kısmını aldı, ama Ruanda ve Urundi üzerindeki mandası aslında kuvvetlerinin savaş sırasında ele geçirdiği topraklardan daha azını kapsıyordu. Savaşa geç katılan ve Alman kolonilerinin işgalinde hiçbir rol oynamayan Portekizliler neredeyse hiçbir şey alamadı, onlara yalnızca Alman Doğu Afrika'sının güneydoğu köşesinde Kionga Üçgeni diye bilinen

küçük bir arazi parçası verildi.[57] İtalya da, Avrupa dışındaki savaşa katılmamıştı, bu ülkeye verilen topraklar da çok sınırlı oldu. Savaş dönemindeki vaatlere rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımından hiçbir şey alamadı, müttefikleri kendisine Kuzey Afrika'da ne verirse onunla yetinmek zorunda kaldı: Jubaland ile Libya sınırında küçük düzeltmelerden ibaretti bunlar.[58]

Yine beklendiği üzere, denizaşırı bölgelerle ilgili barış düzenlemelerinden asıl kârlı çıkanlar (Dominyonlarıyla birlikte) Büyük Britanya ile Fransa'ydı. Bu iki imparatorluk savaş sonunda topraklarını korumakla kalmadı, bir hayli de genişletti. Britanya İmparatorluğu toprakları, Afrika'da ve Pasifik'te yaklaşık bir milyon mil kare büyüdü. Fransızlar da, Afrika topraklarına çeyrek milyon mil kare arazi daha eklediler, böylece üç milyon kişi daha egemenlikleri altına girdi. Bu genişlemeler, tabii ki, doğrudan topraklarına katma şeklinde değil, mandalar şeklinde oldu. Ama manda şartları o kadar gevşek ve Milletler Cemiyeti'nin yetkileri o kadar sınırlıydı ki, aslında aradaki ayrım esas itibarıyla kuramsaldı. Savaş ve ABD'nin barış düzenlemeleri üzerindeki etkisi de, sömürgeci devletleri emperyalist retoriklerini değiştirmeye yöneltmişti: Bu devletler imparatorluklarını tabi halklara sağladıkları yararlarla meşrulaştırmaya başlamışlardı. Ama savaş sonrası dönemde vesayet, kendi kaderini tayin ve nihai özyönetim ideallerine yapılan vurgu göründüğü kadar radikal değildi. Bu tür kavramlar İngiliz emperyalizmi esaslarına çok uzun zamandır dahil edilmişti. Özyönetim değilse de, vesayet Belçika *moralisation*'unun (ahlaki değerlerin enjekte edilmesinin) ve Fransız *mission civilisatrice*'inin (medenileştirme misyonunun) bir parçasını oluşturuyordu. Dahası, genel ilkelerdi bunlar, politikaya yön veren esaslar değildi. Yakın gelecekte, hatta Afrika'da öngörülebilir gelecekte kolonilere bağımsızlık verme ve imparatorlukların parçalanması yönünde ciddi bir düşünce henüz yoktu. Britanya'da İşçi Partisi'nin yükselişi ve ülke içinde reform baskısı, emperyalizme popüler desteği sınırlamış olabilir, ama imparatorluğun dağılması için hiçbir geniş tabanlı talep ortaya konamadı.[59] Fransa'da çeşitli kolonilerden gelen askerlerin savaş çabasına katkısı sayesinde, imparatorluk,

belki de tarihinde ilk kez, yürekten benimsenmese de, yaygın bir popülerlik kazandı.[60]

Birinci Dünya Savaşı'nın sömürgecilik açısından kısa dönemli sonuçları büyük ölçüde dolaylıydı ve savaşın bu alandaki tam etkisi ancak yıllar sonra hissedildi. Yine de tarihçilerin, sömürgeciliğin sona erişi sürecini ele alan genel değerlendirmelerinde, Birinci Dünya Savaşı'nı bir başlangıç noktası olarak seçmeleri için birtakım haklı gerekçeleri vardır.[61] Çeşitli sömürge imparatorluklarının savaştaki rolü, en doğrudan etkiyi yaratmıştı. Gerçekten, Fransız sömürge imparatorluğunun 1919'dan sonraki yeni oluşan popülerliği de, kolonilerin savaş çabasına kitlesel katkısının bir ürünüydü. İmparatorluk, toplam 600.000 askeri aktif hizmet için seferber etti. Bunların büyük çoğunluğu Cezayir'den ve Fransız Batı Afrika'sındandı. Sömürge imparatorluğu, 200.000 sivil işçiyi Fransa'ya göndermişti, bunların çoğunluğu Çinhindi ve Mağrip'ten gelmişti. Sömürge imparatorluğu askerleri Batı Cephesi'nde başarılarıyla kendini göstermişti. Batı Cephesi'nde bir Faslılar alayı Fransız ordusunda en fazla madalya alan alaydı. *Tirailleurs sénégalais* (Senegalli birlikler), çeşitli Afrika muharebelerinin yanı sıra Çanakkale'de ve Balkanlar'da çarpışmıştı. Savaştan sonra bu birlikler Suriye'de de görev yaptı ve Ren Bölgesi'nde Fransız işgal kuvvetlerinin bir parçasını oluşturdu. Ren Bölgesi'nde bu Senegalli askerlerin (büyük ölçüde abartılı) çapulculuklarına yönelik şiddetli Alman protestoları, onları Fransızların gözünde daha da popüler kıldı.[62] Britanya'nın savaş çabalarında kolonilerin katkısı daha da çarpıcıydı. Beyaz Dominyonlardan bir milyondan fazla asker çarpışmalara katılmıştı ve –gerek Batı Cephesi'ndeki Kanadalıların gerekse Çanakkale'deki Avustralyalıların– gösterdikleri kahramanlıklar efsane haline gelmişti. Yalnız Hindistan'dan yaklaşık 1,5 milyon asker toplanmıştı. Bunların bir milyonu (gayri muharipler dahil), daha önceden Hindistan'da görevlendirilmiş 250.000 İngiliz askerin yanı sıra denizaşırı bölgelerde görev yapmıştı. Hintli askerler kısa bir süre de olsa Batı Cephesi'nde çarpışmıştı, ayrıca Balkanlar'da, Doğu Afrika'da ve hepsinden önemlisi Ortadoğu'da çarpışmıştı. Orta-

doğu'daki toplam İngiliz kuvvetlerinin yarısını Hint askerler oluşturuyordu. Hindistan'ın mali katkısı (1920'ye gelindiğinde neredeyse 1,5 milyar sterlini bulmuştu) aynı derecede önemliydi. Bu paranın çok büyük bir kısmı savaş borçlanmasıyla sağlanmıştı, ama 1917'de 100 milyon sterlinlik doğrudan bağış da alınmıştı.[63] Koloniler, insan gücünün ve paranın yanı sıra erzak ve hammadde de sağladı. Ulaşımda sürekli yaşanan sıkıntı, Fransız kolonilerinin metropol ülke planlamacılarının öngördüğü kadar erzak göndermesine engel oldu. Örneğin Çinhindi'nin pirinç ihracatının büyük çoğunluğu Uzakdoğu'da kaldı. Ama ABD'nin yanı sıra Kanada, Avustralya ve Hindistan'dan yapılan ithalat, Britanya'nın savaş boyunca beslenmesinde hayati önem taşıdı – bu arada gıda sıkıntısı, Almanya'nın çöküşünde belli bir rol oynamış olabilir.[64]

Savaşın isterleri, koloni idaresinin tebaa üzerindeki etkisini kaçınılmaz olarak yoğunlaştırdı. Daha yoğun üretim, asker toplama kampanyaları, ikmal maddelerinin ve emek gücünün temini, gıdaların ve başka temel ihtiyaç maddelerinin yükselen fiyatları... Bütün bu yükler, koloni idaresinin gerçekliğini olanca çıplaklığıyla gözler önüne serdi – özellikle Sahra-altı Afrika'nın birçok bölgesinde bu ilk kez yaşandı. Bütün bu yükler artarken, kolonilerde Avrupalıların sayısı azalıyordu, çünkü yerel idareciler, tüccarlar ve koloniciler gönüllü veya zorunlu olarak silah altına alınıyordu. Kasım 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılması, İngilizler ve Fransızlar açısından yeni sorunlar anlamına geliyordu, Hindistan'daki ve Kuzey Afrika'daki Müslüman uyruklarının sadakati konusunda ciddi endişeler doğmuştu.

Savaş dönemi baskıları, gerek İngiliz gerekse Fransız kolonilerinde potansiyel olarak tehlikeli bir durum yarattı. Fransız imparatorluğunun çoğu bölgesi kargaşayla sarsıldı, ama hiçbir yerde Fransız kontrolünü ciddi şekilde tehlikeye düşürecek herhangi bir olay yaşanmadı. Batı Afrika'da asker alımındaki ilk büyük dalga, 1915 yılı sonlarında Nijer Irmağı'nın kuzeyindeki bölgede büyük bir isyan çıkmasına yol açtı.[65] 1916 yılı sonlarında Cezayir'in güneydoğusunda yaygın kargaşa yaşandı.[66] 1916-1917'de güney Madagaskar'da ve Nijer'de isyanlar çıktı.

Nijer'deki isyanı örgütleyenler, İtalyanları Fizan'dan çıkarmış olan Sünusilerdi.[67] Çinhindi'nde savaş boyunca dağınık ayaklanmalar yaşandı. İngilizler de, Afrika topraklarında benzer sorunlarla boğuşmak zorunda kaldılar, ama isyanlar hiçbir zaman Fransız topraklarındaki düzeye ulaşmadı. İngiliz idaresine karşı savaş döneminde çıkan isyanların en ünlüsü –Nyasaland'daki Chilembwe isyanı– aslında en az tehlike yaratanıydı.[68] İngilizlerin ciddi kargaşayla karşılaşmaması durumunun tek istisnası Hindistan'dı. Hindistan'da, savaş patlak verir vermez racaya sadakati ifade eden kitlesel gösteriler yapıldı. Bu gösterilerde, savaş kazanılınca özyönetim yolunda hızlı bir ilerleme olmasını uman Hint milliyetçileri önemli bir rol oynuyordu. İmparatorluğa coşkuyla sarılma dalgası, çok geçmeden, erken bir zafer ihtimali zayıflayınca ortadan kayboldu. 1916'da Hindistan Ulusal Kongresi'nden "aşırılık yanlısı" lider Bal Gangadhar Tilak ve Annie Besant, özyönetim ajitasyonu yapmak için Özerlik Derneği'ni kurdular ve yılın sonunda Tilak, Kongre ile Müslümanlar Birliği arasında bir ittifak kurulmasını sağladı. Ama "aşırılık yanlıları" bir on yıl önce oldukları kadar aşırı değillerdi ve ajitasyonları İngiliz kontrolü açısından hiçbir gerçek tehlike oluşturmuyordu.[69]

Savaşın ve getirdiği sorunların imparatorluk politikalarını etkilememesi mümkün değildi. Koloni idarecileri, cebir kullanma güçleri zayıfladıkça, giderek yalnızca iknaya dayanmak ve uyruklarına sadakatlerinin sürmesi karşılığında birtakım ödüller sunmak zorunda kaldılar. Savaş döneminde bu düşüncelerle birtakım reformlar yapıldı, ayrıca ileride çok daha fazlasının yapılacağına dair vaatlerde bulunuldu. Aralık 1914'te Cezayirli gönüllüler ve babaları, ayrıca Fransa'da bir yıldan uzun zaman bulunan göçmen işçiler, *Code de l'indigénat*'dan, yani Fransa'nın kolonilerinin uyruklarının çoğunun tabi olduğu, yerlilere aşağı statü veren hukuk sisteminden muaf oldular. 1915-1916'da Senegal'in "Dört Komün" ahalisine zorunlu askerlik getirilirken, Müslüman kişisel statüleri dikkate alınmaksızın kendilerine Fransız vatandaşlığı hakları tanınıyordu.[70] Ocak 1918'de Fransız parlamentosuna seçilen ilk Siyah Afrikalı olan Blaise Diagne, Batı Afrika'ya son büyük

asker alımı kampanyasını örgütlemek ve yeni reformları duyurmak üzere gönderildi. Reformlar, gönüllülere vergi muafiyetini, *indigénat*'nın yumuşatılmasını ve madalya alan askerler için Fransız vatandaşlığına girme hakkını kapsıyordu. Aynı zamanda Fransız hükümeti, savaşta çarpışan Cezayirliler için Müslüman kişisel statüsüne uygun özel bir vatandaşlık kategorisi yaratma niyetini duyurdu.[71] Bunlar, olsa olsa sınırlı ölçekte mütevazı reformlardı. İngilizler ise, Hintli uyruklarının sadakatini güvence altına almak için çok daha cesur adımlar atmaya hazır görünüyordu. Ağustos 1917'de İngiliz kabinesinin Hindistan'dan sorumlu üyesi, "idarenin her dalına Hintlilerin artan katılımına" hükümetin olumlu bakışını dile getiriyor, "imparatorluğun ayrılmaz bir parçası olarak Hindistan'da sorumlu hükümetin sağlanmasına yönelik özyönetim kurumlarının tedrici gelişimine" destek olunacağını bildiriyordu.[72]

Savaşın sonunda da, büyük devletler yeni sınavlarla karşı karşıya kaldı. İngilizlerin denizaşırı bölgeler için temel savaş amacı, Hindistan'ın güvenliğini ve Asya'da sahip olduğu en önemli ülkeye giden yolların kontrolünü sağlamak gibi geleneksel bir hedefti. 1919 yılında İngilizlerin Hindistan'daki konumu, tam anlamıyla garanti görünüyordu. Doğu Afrika kıyılarında İngilizlerin egemenliği, Tanganika mandasını elde etmesiyle sağlam bir şekilde kurulmuştu. Mısır ve Süveyş Kanalı üzerindeki kontrolleri de, ülkenin Aralık 1914'te resmen İngiliz protektorası ilan edilmesiyle pekişmişti. Filistin'in İngiliz mandası olmasıyla bu kontrol iyiden iyiye güvence altına alınacaktı. İran ve Afganistan gibi mevcut nüfuz alanlarına Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak'ı ekleyen Britanya, Güney Afrika'dan Hindistan'a uzanan kesintisiz bir araziye hükmediyordu. Ayrıca Süveyş Kanalı'nın doğusundaki bölgenin öteki ucunda Avustralya ve Yeni Zelanda, alt-imparatorluk kontrol sahasını Pasifik'teki eski Alman kolonilerini mandaları haline getirerek genişletmişti. Hindistan'da güvenli durumunu iki kat güvenli hale getirmek için de, Kafkasya'ya ve Trans-Hazar'a İngiliz askerleri yerleştirmişti. Ama bütün bunlar, imparatorluk uğruna çok fazla girişimde bulunarak imparatorluğu tehlikeye sokma-

nın adeta karikatürümsü bir örneğini oluşturuyordu. Britanya'nın Asya'daki egemenliği, çok kısa bir süre içinde, Hindistan'ın güvence altına alma politikalarının ağırlığı altında çökme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Milliyetçi lider Saad Zaglul Paşa'nın Mısır'dan Mart 1919'da sürgün edilmesi üzerine, kitlesel protesto gösterileri yapıldı ve bu gösterilerde şiddet kullanıldı. 1919 yazında İngiliz askerler Afganistan'da çarpışıyordu ve o yılın sonlarında İngilizlerin İran'da egemenliklerini pekiştirme girişimleri de başarısızlığa uğruyordu. Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Anadolu'da İtilaf Devletleri'ne karşı Anadolu direnişini örgütlemeye başladı ve Temmuz'da Irak'ta bir isyan patlak verdi. Şubat 1921'e gelindiğinde, Sovyetler Birliği, İran, Afganistan ve Türkiye arasında antlaşmalar imzalanmasıyla, Rusya umacısı Hindistan'ın kuzeybatı sınırında yeniden belirmişti. Bir süre Hindistan'ın kendisi de alevler içinde kalma tehlikesi yaşadı. Nisan 1919'da Pencap isyanları ve Amritsar katliamı, ılımlı milliyetçileri bile İngilizlere karşı olmaya yöneltti. 1920 yılında Gandi, işbirliği yapmama kampanyası başlattı. İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce işgalinden ve Osmanlı Devleti'ne dayatılan ağır barış şartlarından rahatsızlık duyan Hindistan Müslümanları da hızla bu kampanyaya katıldılar. Asya'daki huzursuzluk gayet kötü bir seviyeye ulaşmıştı. Daha da kötüsü, aynı anda metropol merkezine çok daha yakın bir yerde, İrlanda'da bir başka imparatorluk krizi yaşanıyor, Britanya adası ise işçi hareketleriyle sarsılıyordu. Dört yıllık savaşta yaşanan ağır kayıplar ve savaş sonrasında silah altındakilerin hızla terhisi için muazzam baskılar göz önüne alındığında, İngiliz dünya sisteminin artık eski kurallara göre idare edilemeyeceği açıkça görülüyordu.[73]

Fransa'da imparatorluğu korumaya yönelik aşırı gayretler bu kadar dramatik bir krize yol açmadı. Fransa, savaş kayıpları bakımından –yaklaşık 1,5 milyon ölü ve bu sayının iki katı ağır yaralı– İtilaf Devletleri arasında en ağır bilançoyla karşı karşıya kalan ülkeydi. Yeniden güçlenecek bir Almanya'nın yaratacağı olası tehdide karşı doğu sınırının güvenliğini sağlamak, Fransa'nın savaş sonrasında ister istemez temel kaygısı olacaktı. Ne var ki Fransa

da genişleyen küresel imparatorluğunda krizlerden payını aldı. Bu krizlerin birçoğunu Fransa kendisi yaratmıştı. Fransızlar, Ortadoğu mandaları üzerindeki kontrollerini güçlendirmek için, Cebel Lübnan'da himaye ettikleri Maruni Katoliklerin yaşadığı topraklara Trablusşam, Sur, Sayda ve Bekaa Vadisi gibi nüfusun ağırlıkla Müslüman olduğu bölgeleri katarak Büyük Lübnan'ı yarattılar. Bu kararın etkisi Ortadoğu'da yarım yüzyıldan uzun bir zaman dilimi boyunca derinden hissedilecekti.[74] 1920 yılı başlarında Kilikya'daki Türk direnişi tam bir savaşa dönüşmüştü. İngilizler gibi silah altındakilerin hızla terhis edilmesi yönünde baskılarla karşı karşıya olan Fransızlar, takviye kuvvet gönderemedi ve kısa zamanda püskürtüldü. Türk milliyetçilerle çarpışmalar bir yıldan daha uzun bir süre daha devam etti, nihayet Fransızlar Haziran 1921'de az çok Mustafa Kemal'in istediği şartlarla barış yapmak zorunda kaldılar.[75] Fransızlar Suriye'de de idarelerini zor kullanarak kurdular, Temmuz 1920'de Kral Faysal'ı Şam'dan çıkardılar. Daha sonra mandalarını etnik ve dinsel gruplara göre parçalara ayırdılar, güneyde Dürziler için ayrı bir devlet, Akdeniz kıyısında Lazkiye civarında Nusayriler için bir başka devlet oluşturdular. Hatta başlangıçta Şam idaresi ve Halep idaresi bile ayrı birer yapıydı.[76] Ama bu düzenleme kimseyi memnun etmedi ve huzursuzlukları sona erdirmedi. 1925'te Dürziler arasında bir isyan çıktı, isyan hızla manda yönetimindeki ülkenin geri kalanına da yayıldı. Humus ve Halep'e saldırılar düzenlendi. Suriyeli isyancılar Şam'ın çeşitli yerlerini ele geçirdiler.[77] Kuzey Afrika'da Fransızlar Rif Ordusu'ndan Abdülkerim'e karşı, ağır bedeller ödedikleri bir savaşa giriştiler. Abdülkerim İspanyollara karşı çarpışırken Fransızlar onun silahlanmasına yardımcı olmuştu. Abdülkerim, sonunda bir İspanyol-Fransız ortak saldırısıyla yenilgiye uğratıldı, ancak bunun için Fransız hükümetinin Fas'a Verdun kahramanı Mareşal Pétain komutasında 100.000 asker göndermesi gerekmişti.[78] Çinhindi'nde de krizler yaşandı: Kırsal kesimde Fransızlar 1925'ten sonra bir dizi isyanla uğraşmak zorunda kaldı. Ayrıca Şubat 1930'da Kızıl Nehir üzerindeki Yen Bai şehrinde bulunan garnizondaki askerlerin bir kısmı da ayaklanma çıkardı.[79]

Britanya İmparatorluğu, birtakım ustalıklı manevraları ve şansının yaver gitmesi sayesinde krizlerini aşmayı başardı.[80] Güney Rusya çok geçmeden gözden çıkarılabilir sayıldı ve İngiliz kuvvetleri 1920 yazında bölgeden çekildi. İngiliz askerleri aynı yılın sonlarında İran'dan da çekildiler. Britanya Aralık 1921'de Serbest İrlanda Devleti'ni tanıdı. Mısır protektorası Mart 1922'de ortadan kaldırıldı, ama Britanya Mısır'ın savunması ve Sudan'ın idaresi üzerindeki kontrolünü korudu. Mezopotamya'daki isyan tam olarak bastırıldı ve Haziran 1921'de İngilizler Fransızların bir süre önce Suriye'den çıkardığı Faysal'ı Irak kralı yaptılar. Sonunda Hindistan'a huzur geldi. Savaşın sonunda Britanya savaş dönemindeki vaatlerinden bazılarını yerine getirmeye çalıştı ve 1919 Hindistan kanunu bölgesel düzeyde belli bir derecede sorumlu yönetim getirdi. Ama bölge valileri finans ve asayiş üzerindeki kontrollerini korudu ve savaş dönemindeki güvenlik tedbirleri de yürürlükte kaldı. Daha tesadüfi bir gelişme yaşandı: Gandi'nin işbirliği yapmama hareketinde 1921 sonlarında şiddet kullanılmaya başlanınca, ilkelerine bağlı kalan Mahatma, hareketi sona erdirdi, İngilizler onu anında hapse attılar.[81]

Fransızlar imparatorluklarındaki sorunlarla başa çıkmaya çalışırken daha beceriksizce hareket ettiler. Şubat 1919 tarihli Jonnart Yasası, 400.000'den fazla Cezayirli Müslüman'a yerel seçimlerde oy kullanma hakkı tanıdı ve belediye meclislerinde Müslümanların sandalyelerinin sayısı da arttı. Ancak Müslümanlar sadece Avrupalılara göre sayıca hâlâ çok az olan kendi temsilcileri için oy kullanabiliyorlardı. Savaş dönemi vaatlerine rağmen, Fransız vatandaşlığına kabul edilme, kişisel statünün İslam hukukuna göre düzenlenmemesi şartına bağlı kaldı. 1919 ile 1923 arasında yalnızca 300 Cezayirli yeni yasaya göre Fransız vatandaşlığı için başvurdu ve başvuranlardan da yalnızca 200'ü vatandaşlığa kabul edildi.[82] Sahra-altı Afrika'da ve Çinhindi'nde de yerel temsilde birtakım marjinal düzeltmeler ve başka sınırlı reformlar yapılmasına rağmen, sonuç Cezayir'den daha parlak değildi.[83] Kolonilerde muhalifler şiddete başvurmaya başlayınca, Fransızlar genellikle aşırı şiddet kullanarak karşılık verdiler. Şam'da 1925 isyanını

bastırmak için, komuta heyeti şehre top yağdırmaktan çekinmedi, bu yüzden yüzlerce kişi öldü. Fransızlar Vietnamlı isyancılara da aynı sertlikle karşılık verdiler. Yalnız 1930'da 700 yargısız infaz yapıldı. 1932 yılına gelindiğinde, 10.000'den fazla milliyetçi hapse atılmıştı. Gandi, sivil itaatsizlik hareketi yüzünden bir Hint hapishanesinde iki yıl yatmış olabilir. Ama Ho Şi Min'in işaret ettiği üzere, eğer bir Fransız kolonisi tebaasından olsaydı, "çoktan cennete giderdi."[84]

Savaşın manevi etkisi de imparatorlukların bekası açısından hiçbir ciddi tehdit yaratmadı. Wilson idealizminin, sömürge dünyasında yeni ortaya çıkan elitler üzerinde iz bırakmadığı söylenemezdi, ama Paris Barış Konferansı'ndaki müzakereler emperyalistlerin bu konudaki kaygılarını giderdi. Rus Devrimi, potansiyel olarak çok daha ciddi bir tehlike oluşturuyordu. Lenin, Komünist Enternasyonal'i, Haziran 1920'deki ikinci kongresinde, kolonilerdeki "devrimci kurtuluş hareketlerini" desteklemeye yönlendirdi. Komintern de iki yıl sonra dördüncü kongresinde bu çizgiyi teyit etti.[85] Ama kolonilerin kurtuluşu Komintern'in temel hedeflerinden değildi, her zaman ileri kapitalist dünyada sosyalizmin zaferine bağlı bir faktör olarak görüldü. Komintern'in ilk manifestosunda Troçki, "kolonilerin kurtuluşunun ancak metropollerdeki işçi sınıfının kurtuluşuyla birlikte" mümkün olacağını ilan ediyordu. Bu, Lenin'in tam destek verdiği bir tavırdı.[86] Rusya'da Bolşeviklerin zafer kazanmasının, sömürge karşıtı hareketler, özellikle Hindistan, Endonezya ve Çinhindi'ndeki hareketler üzerinde kuşkusuz belli bir etkisi oldu. Ama kolonilerdeki milliyetçileri devrimci stratejiler benimsemeye yönelten temel faktör, komünist ajitasyon kadar söz verilen reformların hayata geçirilmemesinden duyulan hayal kırıklığıydı.

Kısacası, Birinci Dünya Savaşı ve hemen ardından yaşanan gelişmeler, Avrupa imparatorluklarının temellerini kısa vadede sarsacak pek bir etki yaratmamış olabilir. Ama en azından bazı Avrupalılar, sömürge imparatorluklarının sallantıda olduğunu artık hissetmeye başlıyordu. Mart 1919'da, Doğu ve Orta Afrika'da sömürge valisi olarak görev yapmış olan Sir Harry Johnston, Kra-

liyet Afrika Derneği'ni savaşla "beyaz adamın üstünlüğüne karşı isyanın başlangıcının" doğduğu konusunda uyarıyordu.[87] Kasım 1920'de Fransa'nın en ünlü valisi Hubert Lyautey şu uyarıda bulunuyordu: "Yerli politikasında ve kamu işlerine Müslüman katılımında radikal bir değişiklik zamanı geldi. ... Halkların özyönetim ve devrimci değişim hakları anlayışı bütün yeryüzüne yayıldı. Bunun için bir bedel ödenmeliydi."[88] Eski Çinhindi genel valisi ve Üçüncü Cumhuriyet'in en uzun süre sömürgeler bakanı olan Albert Sarraut daha da karamsardı. 1931'de şunları yazıyordu: "Başka halkların zihninde, savaş, bir medeniyetin manevi duruşuna müthiş bir darbe indirdi. Avrupalılar üstün olduğunu iddia ettikleri bu medeniyet adına, dört yılı aşkın bir zamanı birbirlerini vahşice öldürmek için harcadılar. Özellikle Asya'da Avrupa'nın prestiji iyiden iyiye sarsıldı. Avrupa'nın büyüklüğü ile Asya'nın dekadansı arasında karşıtlık kurmak uzun zamandır çok yaygın bir tavır olmuştur. Bu karşıtlık bugün tersine dönmüş görünmektedir. Asya'nın rönesansı Batı'nın gerileyişiyle karşı karşıya."[89] Sarraut'nun bu sözleri söylemesinin üzerinden on yıl geçmeden, Japonlar güneydoğu Asya'daki Britanya, Fransa ve Hollanda imparatorluklarının topraklarını istila etti ve Sarraut'nun korkuları gerçekliğe dönüştü.

9. Bölüm

Savaş, Barış ve Uluslararası Devlet Sistemi

ZARA STEINER

1919 barış antlaşmalarının olumsuz bir imgesi vardır.[1] Barış konferansı zamanından itibaren o dönemde yaşayanlar ve tarihçiler, barış yapanlara yönelik son derece sert eleştiriler yöneltmiştir. Denebilir ki, John Maynard Keynes'in *Economic Consequences of the Peace* adlı eserinin iki dünya savaşı arasında Avrupa kamuoyu üzerinde yarattığı etki, teorilerinin ekonomi pratiği üzerindeki etkisinden çok daha büyük olmuştur. 1815 Viyana barışıyla karşılaştırıldığında, 1918 sonrasında barışı korumak üzere yapılan düzenlemelerin, bütün okullardan teorisyenler, idealistler, realistler veya neo-realistler, Sir Harry Hinsley gibi teori karşıtları, George Kennan ve Henry Kissinger gibi siyasetçi-teorisyenler tarafından çok daha şiddetle eleştirildiği görülmektedir. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki parçalanmış Avrupa kıtasına bakılırken, bu düzenlemelerin yeniden değerlendirilmesi yararlı olabilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ve barış düzenlemelerinin, bir arada düşünüldüğünde, uluslararası devlet sistemi üzerinde çok derin bir etkisi olduğu burada savunacağım genel savı oluşturuyor. Bu değişiklikler, uzun vadeli sonuçları açısından değerlendirildiğinde

daha iyi anlaşılır. 1920'li yıllar, devletler arası ilişkiler açısından, diplomasi pratiğinde ve prosedüründe bir dönüm noktasını temsil ediyordu. Bu on yıl, 1910'lardan da, 1930'lardan da çok farklı, kendine özgü bir nitelik taşıyordu. 1920'li yıllar, politik, ekonomik ve sosyal altüst oluşların yaşandığı bir dünyada bir denemeler dönemiydi. Diplomasi haritasının, hem coğrafi kapsamı hem de çok taraflı müzakerelerin tuttuğu alan açısından genişlediği bir dönemdi bu. 1920'lerde küresel sisteme yeni devletler katıldı ve –ekonomik, mali, sosyal ve kültürel– pek çok sorun uluslararası gündeme oturdu. En iyi ve en parlak kişiler arasında görüşmeleri teşvik etmek üzere entelektüel işbirliğine yönelik bir uluslararası komisyon bile kuruldu. "Eski diplomasi"ye atfedilen sorumluluklardan çok farklı yetkileri bulunan yeni aktörler uluslararası sahneye çıktı. Dışişleri bakanlıkları, işlerini yürütürken, hem ülke içinde hem de ülke dışında alışılmadık rekabet biçimleriyle karşılaştı. Dışişleri bakanlarının genellikle dışlandığı zirve ve konferans diplomasisi hem sayıca hem de önem açısından artış gösterdi. Gerek iki taraflı gerek çok taraflı ilişkilerde uluslararası antlaşmaların yeni biçimleri ortaya çıktı: Sovyet tipi saldırmazlık paktları, silah sınırlama antlaşmaları, Locarno antlaşmaları, savaşı kınayan uluslararası bir barış antlaşması sayılan Kellogg-Briand Paktı ve tabii ki Milletler Cemiyeti Sözleşmesi. Bu yeniliklerin bazılarının kökleri, 1914 öncesi diplomasi pratiğine veya savaş dönemi işbirliğinin getirdiği yeni biçimlere dayanıyordu. Bazıları ise, "topyekûn savaş" tecrübesinin ve bu kadar uzun ve yıkıcı bir çatışmanın yarattığı yeni sorunların dolaysız sonucuydu. Bu yeni pratiklerden bazıları, özellikle çok taraflı görüşmelerle ilgili olanları, büyük ekonomik bunalımın ve Hitler'in iktidara gelişinin etkisiyle terk edilecek ve bir daha diriltilmeyecekti. Ama birçoğu, değişmiş biçimlerde de olsa, 1945'ten sonra yeniden kendini gösterecekti.

Siyasetbilimcilerin tersine, tarihçiler sürekliliğin kesintiye uğraması fikrinden pek hoşlanmazlar. 1919 yılı diplomasi tarihinde öncekilere hiç benzemeyen, yepyeni bir sayfa açmamıştı, zaten açamazdı. Kapsamı genişlemiş bir enternasyonalizm anlayışı, birçok devlette seçmen kitlesinin büyümesinin ve ulaşım-iletişim dev-

rimlerinin etkilerinin diplomasi pratiğinde değişiklikler yaratmaya başladığı savaş öncesi dönemde çoktan oluşmuştu. Avrupa devletlerinin üstünlüğüne meydan okuyacak ölçüde ilerleyen Avrupa dışındaki devletlerin yükselişinin bariz işaretleri vardı, gerçi bu meydan okuma politik bir çerçevede henüz kendini göstermemişti. Ama uluslararası ilişkiler örüntüsünde köklü değişiklikler savaşla geldi. ABD'nin ve Japonya'nın uluslararası konumlarının değişmesinde ve yeni devletlerin ortaya çıkmasında savaş katalizör rolü oynadı. Ayrıca savaş, Avrupa devletleri arasındaki iktidar hiyerarşisini en azından geçici olarak değiştirdi. Geleneksel ırkçı yaklaşımların önemini korumasına rağmen, Avrupa emperyal devletleri ile Avrupa dışındaki bağımlı ülkeler arasındaki ilişkileri –1939-1945 savaşından daha az dramatik bir şekilde de olsa– etkiledi. Savaşın kapsamı ve şiddeti, yönetici elitleri, çatışmanın yarattığı sorunlarla yüzleşmeye zorladı, ayrıca bunları çözmek için kullanılabilecek savaş dönemi teknikleri üzerinde durmaya itti. Savaştan gerek galip gerekse mağlup çıkan ülkelerde seçilmiş parlamento içindeki ve dışındaki reform hareketleri, "eski diplomasi"nin dayandığı öncüllerin gözden geçirilmesini talep ettiler ve savaş öncesi düzenin diplomasi mekanizmasının bütünüyle yeniden düzenlenmesi için baskı yaptılar.

Barış yapanlar yepyeni bir başlangıç yapamazlardı. Bu kişiler son derece değişken bir uluslararası ortamda somut durumlara tepki veren realist ve pragmatistlerdi. Savaş sonrası devlet adamlarının büyük bir çoğunluğu 1914'ten önce siyasal olgunluk dönemlerine ulaştığı için, birkaç dikkate değer istisna dışında, geriye, geçmiş pratiklere ve kendi tecrübelerine bakma yönünde doğal bir eğilim söz konusuydu. Ya savaş dönemini düşünüyorlardı ya da kaybedilmesine hayıflanılan barışın "altın çağı"na hızla dönüşen savaş öncesi yılları gözlerinin önüne getiriyorlardı. Britanya'nın barış konferansı hazırlıkları içinde Viyana Kongresi'nin incelenmesinin bulunması, önemsiz sayılamayacak bir noktadır. Beklenneceği üzere, barış sonrası ortaya çıkan uluslararası sistem, devlet adamları acil ve daha uzun vadeli sorunlarla boğuşurken eski ile yeninin bir bileşkesiydi. Savaş sonrasındaki bu uluslararası düzeni

yakın tarihlerde değerlendiren araştırmacılar şizofrenik niteliğine dikkat çekmiştir. Ian Clarke, *The Hierarchy of States*'de şunları yazar: "Bir düzeyde büyük devletler gösterişli, karmaşık bir mitosa katılıyorlardı. Daha derin düzeyde ise, söz konusu devletler durumun altında yatan gerçekliğin gayet farkındaydılar. Dolayısıyla iki dünya savaşı arasındaki dönemin en isabetli değerlendirmesi şu şekilde yapılabilir: 1920'lerde mitos ve gerçeklik iç içe yaşıyordu, 1930'larda ise mitos yıkıldı, geriye yalnızca gerçeklik kaldı."[2] Eski düzenin Birinci Dünya Savaşı'yla ne ölçüde yıkılıp itibarsız hale getirildiği kavranır ve yeni oluşturulan sistemin gerçek işleyişine bakılırsa, devlet adamlarının "iki dünya arasında bölünmüş" denebilecek tavırları ve eylemleri en azından anlaşılır hale gelir ve mitos ile gerçeklik arasındaki uçurumun o kadar da büyük olmadığı görülür.

Eski sistem 1919'a gelindiğinde büyük ölçüde ortadan kalktığı için, onu yeniden kurmak mümkün değildi. İster Avrupa Uyumu'na ve güç dengesine, ister ittifaklara ve antlaşmalara dayansın Avrupa barışını sağlamaya yönelik mekanizmalar başarılı sonuç vermemişti. Paris'te bir araya gelen devlet adamları, bu başarısızlığın sonucu ödenen korkunç bedellere tanık olmuşlardı. Sistem düzeyinde bakarsak dört imparatorluk –biri Osmanlı İmparatorluğu, üçü Avrupa imparatorluğu– yıkılmış ve hanedanları devrilmişti. Habsburg İmparatorluğu haritadan büsbütün silindi; Alman, Rus ve Osmanlı imparatorlukları ise yeni biçimlerde ortaya çıktı, ama öncellerinin mirasının bir kısmını taşıyan bu devletlerin, yeni sınırları, yeni yönetimleri ve yeni hedefleri vardı. Bu eski imparatorlukların içinde ve dışında monarşilerin konumları sarsılmıştı ve cumhuriyetçilik davası güçlenmişti. Barış yapan devlet adamlarının karşısındaki kilit önem taşıyan siyasal sorunlar, bu büyük dönüşümlerden kaynaklanıyordu.

Alman devleti sorunu Paris'te tartışılan temel konuydu. Almanya yenilmişti, ama yok edilmemişti. Askeri yenilgiye ve imparatorluk idaresinin devrilmesine rağmen, savaşın sonucu, yeni oluşturulacak herhangi bir düzende ülkenin geleceğini belirsiz olarak bırakmıştı. Galip devletler, Almanya'ya yönelik hangi ant-

laşma hükümlerinin getirileceği ve bunların nasıl uygulattırılacağı konusunda görüş birliğine varamıyordu. David Stevenson'ın ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere, İtilaf Devletleri'ni birleştiren temel faktör jeopolitik kaygılardı ve Almanya yenildikten sonra muzaffer devletleri bir arada tutacak pek bir bağ kalmamıştı. Almanya'ya karşı ne yapılacağı konusunda görüş birliği olmaması, Versailles Antlaşması'nın daha sonra altının oyulmasında kritik rol oynamıştır. Çünkü Paris'te varılan uzlaşmalar, bunları uygulatacak bir ortak irade yaratmamıştı. Söz konusu uzlaşmalarla Almanya, topraklarının bir kısmından, eski askeri gücünden ve hiç değilse geçici olarak ekonomik gücünü yaratan kaynaklardan yoksun bırakılmıştı, ama ülkenin Avrupa'daki toprak bütünlüğü korunmuştu, yeniden kıtanın egemen gücü haline gelmesini sağlayacak kapasitesi yok edilmemişti. Versailles Antlaşması aslında bir ateşkes antlaşmasıydı, "yirmi yıllık bir mütareke"ydi ve savaşın kendisi gibi Avrupa'da güç mücadelesinde kalıcı olmayan bir kesinti anlamına geliyordu. Almanlar bir *diktat* [emirname] olarak gördükleri bir metni imzaladılar, politik ve askeri liderlerinin daha önce kabul etmek zorunda kaldığı bir durumun gerçekliğini kabule yanaşmadılar.

Barış konferansındaki üç kilit isim benzer öncüllerden yola çıktı, ama farklı senaryolar izledi. Clemenceau da, Lloyd George da, Woodrow Wilson da, Almanya'yı savaştan sorumlu sayıyor ve bu ülkenin cezalandırılmasını ısrarla istiyordu. Sonunda Wilson'ın, diğer müzakerecilerden belki daha da intikamcı bir tavır benimsediği görüldü. Bu üç devlet adamı, Almanya'nın toparlanacağını ve büyük devlet statüsünü yeniden kazanmaya çalışacağını varsayıyordu. Fransızlar ve İngilizler geleneksel güç dengesi çerçevesinde akıl yürütüyordu. Clemenceau, Almanya'nın yenilgisini, uluslararası arenada yeniden boy göstermesini geciktirecek bir barış yapısı kurmak için kullanmayı ümit ediyordu. Fransa'ya savaşın çok trajik bir şekilde gösterdiği güç farklarından bazılarını kapatmak için fırsat yaratmak, Almanya'nın sanayi ve ticaret alanındaki büyümesini yavaşlatmak ve kısıtlamak istiyordu. "Kaplan" [Clemenceau'nun lakabı], Almanya'nın, savaşta

aldığı yenilgiye rağmen, Fransa'dan daha kalabalık ve güçlü olduğunu biliyordu. Ülkenin parçalanması olasılığı bir tarafa bırakıldığı için, antlaşmaya toprakla, maliyeyle, ekonomiyle ve silahlı kuvvetlerle ilgili Almanya'yı zayıflatacak ve Fransa'yı güçlendirecek maddeler koydurmaya çalışıyordu. Ama daha barış konferansı sırasında Clemenceau, Fransa'nın geleceğe yönelik hedeflerine ancak İngilizler ve Amerikalılar tarafından destek verilirse ulaşabileceğini kabul ediyordu. Fransa'nın güvenlik taleplerinin antlaşmayı şekillendirmiş olmasına rağmen, Clemenceau İngilizlerden ve Amerikalılardan güvence elde etmek ve gelecekteki işbirliği olasılığını güçlendirmek için ödün vermek zorunda kaldı. Poincaré dahil daha sonra iktidara gelen bütün Fransız başbakanları, Fransa'nın tek başına Almanya'ya karşı geleceğini güvenceye alamayacak kadar güçsüz olduğunu kabul etmiştir.

Lloyd George da yeni bir güç dengesi üzerinde duruyordu. Almanların yenilgilerinden ders çıkaracaklarını ve savaşa neden olmanın bedeli olarak konumlarının zayıflamasını kabul edeceklerini umuyordu. İntikam peşinde koşan bir Almanya barışı tehlikeye sokardı, ama cezayla ıslah edilen bir ülke Avrupa uyumunu kabule teşvik edilebilirdi. Dolayısıyla antlaşma maddeleri Almanların yararına gözden geçirilmeliydi. Böyle bir gözden geçirmeyle, Fransa'nın hegemonya emelleri dizginlenecek, Avrupa'nın refahı artırılacak (tabii Britanya aleyhine bir ihracat hamlesine karşı çekinceleri bulunuyordu) ve Bolşevizm'in yayılmasına karşı bir bariyer oluşturulacaktı. Kabinesindeki diğer bakanlar gibi Lloyd George da, Britanya'nın emperyal ve kolonyal nitelikteki temel hedeflerine göre hareket etmesine imkân tanıyacak yeni bir Avrupa dengesinin yaratılmasını istiyordu. Galli büyücü*, Britanya'nın savaş hedeflerini elde ettikten –yani Almanya'nın donanması yok edildikten ve kolonileri dağıtıldıktan– sonra kendisini Paris ile Berlin arasında müstakbel aracı olarak görüyor, Britanya'nın Avrupa'da dengeyi sağlayan ülke olacağını öngörüyordu. Britanya başbakanı, ülkesinin geçmişte bu rolü oynayıp oynamadığını veya gelecekte oynayacak gücü bulunup bulunmadığını sorgulamıyor-

* Lloyd George'un lakabı. [ç.n.]

du. Lloyd George'un, Britanya'nın savaşta zafer elde etmek için ödemek zorunda kaldığı bedelin büyüklüğünü anlayıp anlamadığı hiç de belli değildir.

Woodrow Wilson farklı ve daha radikal bir senaryo öneriyordu. Almanya'nın yenilgisi ve bu yenilginin ABD'nin savaşa katılmasına bağlı olduğunun düşünülmesi, barış konferansı toplandığında başkanı merkezi bir konuma getirmiş görünüyordu. Aslında müttefiki iki devlet adamına görüşlerini kabul ettirememiş, belli bir birlik görünümünü korumak için hedeflerinden tavizler vermek zorunda kalmıştı. Wilson, bir Avrupa dengesini yeniden kurmakla ilgilenmiyordu. Ona göre bütün Avrupa devletleri şu ya da bu şekilde lekelenmişti. ABD başkanı, artık itibarını kaybetmiş olan güç dengesi yapısının yerini alacak yeni bir uluslararası sistem kurulmasını istiyordu. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamak için ilkelerinden büyük fedakârlıklarda bulunmaya hazırdı. Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne derhal katılmasına ilişkin önceki görüşlerini terk etti, ama demokratik bir Almanya'nın cemiyete katılması ve bu yeni teşkilatın Versailles Antlaşması'nın kusurlarını düzeltmesi arzusunu korudu. Lloyd George gibi Wilson da, yeni Almanya'nın liberal dünya ticaret sistemine yeniden gireceğini ve yeni Avrupa'nın ekonomik dinamosu olacağını ümit ediyordu. Tazminat düzenlemesi ve antlaşmanın (Wilson'a göre) ağır ekonomi maddeleri, yenilgiye uğratılan düşman ülke kendini ıslah ettikten ve yeni dünya örgütlenmesine katıldıktan sonra gözden geçirilebilirdi. Barış antlaşması istediği metin değildi, ama elde edebildiğinin en fazlası bu kadardı. Gözden geçirmeye tabi olacağı ümidiyle antlaşmayı savundu.

ABD'nin daha sonra barış düzenlemesinden çekilmesi, antlaşma maddelerinin yorumu konusunda İngilizler ile Fransızlar arasındaki farkları daha da derinleştirdi. 1919 yılının atmosferinde muzaffer devletlerin damgalarını vurduğu bir barışın Almanlara "adil" görünebileceğine inanmak güçtür. Yine de, bir "Kartaca barışı" olup olmadığı sorgulanabilecek olan antlaşmanın, "yumuşak olması gereken yerlerde sert" ve "sert olması gereken yerlerde yumuşak" olduğu iddia edilebilir. "Almanların uyması için zor

kullanılarak ya da Alman işbirliği sağlanarak" antlaşma işler hale getirilebilirdi. Fransızlar ve İngilizler, eğer görüş birliğine varabilselerdi, bu iki seçenekten birine başvurabilirlerdi. Oysa aralarındaki fikir ayrılıkları yüzünden, Almanlar Versailles düzenlemesini kabul etmeye isteksiz hale gelmekle kalmadılar, aynı zamanda bu antlaşmanın gözden geçirilmesini, sonunda da geçersiz hale getirilmesini sağlayacak konuma geldiler. 1925'ten sonra başlayan gözden geçirme, Alman milliyetçiliğini bastıramayacak kadar yavaş ve bütünlükten yoksun bir şekilde yürütülen bir işlemdi. Bu gözden geçirmeyle, Weimar Cumhuriyeti'nin ülke içindeki itibarının, ufukta görünen ekonomik fırtınayla baş edecek ölçüde güçlenmesi söz konusu değildi. Ayrıca Londra ile Paris arasında, kırılgan durumu değiştirip gerçek bir istikrara dönüştürecek türde bir işbirliği de doğmayacaktı.

Savaş öncesi dönemin Avrupa'sındaki beş büyük devlet yerine, 1925'te Almanya Avrupa uyumuna katılana kadar, kıtada yeni bir dengenin kurulmasından sorumlu olabilecek yalnızca iki, belki de üç büyük devlet vardı (İtalya Büyük Devletlerin en güçsüzü sayılıyordu). Avrupa'daki başlıca aktörlerin sayısındaki azalma dengeyi istikrarsız hale getirmişti, her bir devletin diğerlerinden bağımsız hareket etmesi bu istikrarsızlığı daha da körüklüyordu. Statüko yanlısı devletler ile revizyonist devletlerin, güç sahibi olanlar ile olmayanların çatışan amaçları, istikrara biraz olsun benzeyen her durumun kısa ömürlü olmasına neden oluyordu. Dahası savaşla ve barış düzenlemeleriyle orta ve küçük ölçekte yeni devletler ortaya çıkmıştı. Devlet sisteminde benzer bir genişleme dünyada 1950'lere kadar görülmeyecekti. (Avrupa, devlet sayısında benzer bir artışı bir de 1990'larda yaşayacaktı.) "Avrupa'nın Balkanlaşması" Habsburg İmparatorluğu'nun çöküşünün ve Rus Çarlığı'nın yıkılmasının dolaysız bir sonucuydu. Savaş, ülke içi mücadeleler, sosyal ve ekonomik kargaşalar arasındaki etkileşim, bazen bütün bunların birkaç ay gibi kısa bir süre içinde yaşanması, iktidar peşinde koşan liderlere destek verilmesi sonucunu doğurmuştur. Belli başlı milliyetlerin temsilcileri, daha Paris'te barış konferansı toplanmadan, taleplerinin kabulü için baskı yapıyorlardı. Başkan

Wilson'ın "ulusların kendi kaderini tayin etme" ilkesini benimsemesi ve Londra'daki "Yeni Avrupa" grubunun fikirleri, zafer kazanmalarında hatırı sayılır önem taşımıştır. Alman yayılmasına bariyer oluşturacak bir dizi bağımız devletin yaratılmasına ilişkin, Londra ve Washington'dan önce Paris'te dile getirilen Fransız umutları da bu süreçte etkiliydi. Ama muzaffer başkentlerde görüş ayrılıkları bulunduğu unutulmamalıdır. 1918'e kadar Habsburg İmparatorluğu'nun reformdan geçirilmesi mi, yoksa yok edilmesi mi gerektiği konusunda belirsizlikler söz konusuydu. Wilson'ın 14 İlkesi, Avusturya-Macaristan'ın varlığını sürdüreceğini ima ediyordu ve Sırbistan'a, gelecekte kurulacak Çekoslovakya'ya ve Polonya'ya verilen sözlere rağmen, ateşkes antlaşmasında hâlâ imparatorluğun birliğinin korunacağı varsayılıyordu. Aslında, askeri kuvvet kullanımı bir tarafa bırakıldığında, barış konferansındakilerin yapacağı hiçbir şey eski Habsburg devletini canlandıramazdı. Büyük ölçüde bir olupbittiyle karşı karşıyaydılar.

Polonya, yıkılan Avusturya-Macaristan, Alman ve Rus imparatorluklarından yeniden yaratıldı. Çek ve Slovak göçmenler, daha ülkelerindeki halk tarafından kabul edilmeden, yeni uluslarını İtilaf Devletleri'nin tanımasını sağladılar. Sırbistan, bir Sırp-Hırvat-Sloven devleti için merkez haline geldi. Bu devlet ancak 1929 yılında resmen Yugoslavya olarak adlandırılacaktı. Rusya'nın eski sınır bölgelerinde Finlandiya, Estonya, Litvanya, Letonya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan kuruldu. Son üç devlet yalnızca kısa bir süre bağımsız kalabilecekti. Mevcut devletler topraklarını genişlettiler. İtalya ve Romanya savaşta verilen sözlerden ve komşu ülkelerdeki anarşik ortamdan yararlanmaya çalıştı ve bunda da belli ölçüde başarılı oldu. İtalyanlar, hak ettiklerini düşündüklerinden daha azını elde edebildiler; Romanyalılar ise savaş öncesi nüfuslarını ve topraklarını iki katından fazlasına çıkardılar. Yunanlılar Anadolu'nun önemli bir kısmını işgal ettiler ve "Megali İdea"yı gerçekleştirmeye çalıştılar. Yenilen Türklerin aleyhine yeni kazanımlar elde etmeye yönelik hedeflerinde (özellikle İngilizler tarafından) cesaretlendirildiler. Milliyetçi Türklerin zaferi Yunanlıların ilerleyişini durdurdu ve Mustafa Kemal'in

1923'te Lozan'da revize edilmiş bir antlaşma elde etmesini sağladı. Yeni Türkiye Yakındoğu'da bir istikrar ve barış gücü haline geldi.

Barış konferansının toprak paylaştırma komisyonları yeni ardıl devletlerin sınırlarını çizmek üzere toplanırken bile, sınırlarının büyük bir kısmında savaşlar olanca hızıyla sürüyordu. Statüko söz konusu değildi ve doğuda derhal bir düzenleme yapılması ümidi pek yoktu. Pek çok örnekte Dörtlü Konsey başka işlerle meşgul olduğu için, Polonya istisnasıyla uzmanlar tarafından belirlenen sınırlar "üç büyükler" tarafından kabul edildi. Uzmanlar yalnızca Orta ve Doğu Avrupa'nın karmaşık milliyetler haritasını değil, ama aynı zamanda savaş döneminde yapılan vaatleri ve muzaffer devletlerin 1917 öncesindeki ve sonrasındaki birbiriyle çelişen hedeflerini hesaba katmak zorundaydı. Almanya dışında, ulusların kendi kaderini tayin etme ilkesine olabildiğince bağlı kalınmaya çalışıldı. Bu ilkenin gereklerinden uzaklaşıldığı yerler, coğrafyanın, tarihin, ekonomik ve stratejik faktörlerin dikkate alındığı yerlerdi. Barış konferansındaki devlet adamları, demokrasi ve hoşgörünün geleceği konusunda temelsiz bir iyimserlik taşıyordu. Çekoslovakya dışında bütün yeni devletlerde otoriter yönetimler kuruldu. Ulusal devletlerin yaratılması (bu süreç, "yabancı" devletlerin bayrağı altında yaşayan insanların sayısını yarıya indirmişti), kaçınılmaz olarak, hoşnutsuz ulusal azınlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Söz konusu devlet adamlarının, bir sonraki kuşaktakiler gibi, kitleleri imhayı düşünmemiş olması lehlerine bir noktadır. Çeşitli ülkelerden çıkarılan insanlar vardı. Yarım milyon Türk ve 1,2 milyon Rum "vatanlarına" gönderilmişti. 1925 yılına gelindiğinde ya anlaşma yoluyla ya da belli bir derece zorlamaya maruz kalarak, anadili Almanca olan 770.000 kişi Reich'ın "kaybettiği topraklar"ı terk etmişti.[3] İtilaf Devletleri ile ardıl devletler arasında, Yahudiler dahil ulusal azınlıkların haklarını koruyan maddeler içeren azınlık antlaşmaları imzalandı. Milletler Cemiyeti, azınlıkların şikâyetlerini dinleyecek, eğer gerekli görürse, ilgili devleti kınayıp uyaracaktı, ama daha fazla yetkiyle donatılmamıştı. Bu tedbirler, çoğunluk milliyetlerine dayanan devletlerin kendi yönetimlerini, hatta bazen zor yoluyla,

kendi azınlıklarına dayatmasını engellemedi. Reich'ın 1914 öncesi sınırları dışında yaşayan, anadili Almanca olan azınlıklar sorunu, Nazi Almanya'sına yayılmacılığının ilk aşamalarında 'meşru' bir gerekçe sağladı.

Baltık bölgesinde önce Rusya'nın, ardından Almanya'nın yenilgiye uğratılması, birçok ülke için bağımsızlık yolunu açtı. Barış yapan devlet adamları, General von der Goltz komutasındaki bir Alman tugayının önce Bolşeviklerle, sonra Letonyalı gruplarla çarpıştığı Letonya'ya müdahalede bulundular. Polonya kuvvetleri Bolşeviklere karşı Letonyalılara yardım ettiler, aynı zamanda Riga'yı ele geçirdiler. İngilizler Bolşeviklere karşı mücadelelerinde hem Letonyalılara hem de Estonyalılara destek verdiler. Kızıl Ordu, Beyaz Rus Baltık Ordusu'nu yenince ve bütün yabancı kuvvetler bölgeyi terk edince, Baltık meselesi çözüme kavuşmuş oldu. 1920'de Sovyetler Birliği üç Baltık devletinin ve Finlandiya'nın bağımsızlığını tanıdı. Güney Kafkasya'da, Kızılların, Beyazların, (kısa süre içinde kuvvetlerini çeken) İngilizlerin ve Milliyetçi Türklerin içinde yer aldığı karışık bir durum vardı. Bolşevikler ile Milliyetçi Türkler (Ankara hükümeti) arasında imzalanan antlaşmalar çözüm için zemin oluşturdu. Azerbaycan, Ermenistan'ın Rus Çarlığı'na ait olan kısmı ve bağımsızlığı 1920'da Bolşevikler tarafından formel olarak tanınmış olan Gürcistan, Sovyetler Birliği'ne birer cumhuriyet olarak yeniden katıldı. Eski Osmanlı toprakları olan ve Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde bağımsız bir Ermenistan kurulmadı ve bu bölgeler Türkiye'de kaldı. Polonya-Rusya sınırı, Polonya ile Rusya arasındaki savaşı sona erdiren Riga Antlaşması'na (1921) kadar tespit edilmedi. Beyaz Rusların ve Ukraynalıların yaşadıkları geniş araziler Polonya'da kaldı, ama Ukrayna topraklarının büyük bir çoğunluğu SSCB'ye bırakıldı. Bu yeni sınır 1939'a kadar korundu.

Paris'teki devlet adamlarının hiçbiri, hâlâ iç savaşla boğuşan, tanımayan ve barış müzakerelerinin dışında tutulan Sovyetler Birliği sorunu hakkında ne yapacaklarını bilmiyordu. 1919 yılında İtilaf ve Amerikan kuvvetleri Rusya'dan çekilmişti, ama delegasyonlarda devrim yönetimine yönelik hangi tavrın benimsenmesi

gerektiği konusunda bir anlaşma söz konusu değildi. Delegasyonların ileri gelenleri kararları göz ardı etme veya erteleme eğilimindeydiler, alt düzey görevliler ise yukarıdan talimat almadan acil sorunları halletmek zorundaydılar. Barış konferansındaki devlet adamları ve barış antlaşmaları üzerinde Bolşevik tehdidinin etkisi hâlâ tartışılmaktadır, ama Lenin'in dünya görüşü, İngilizlerin ve Fransızların güç dengesi varsayımlarına da, ABD başkanının liberal enternasyonalizmine de doğrudan bir meydan okuma anlamına geliyordu. Bolşevikler uluslararası sistemin kökten yok edilmesini hedefliyordu. Lenin'e göre, devrim yayılacak ve kapitalist devletler içeriden saldırıya uğrayacaktı. Dışişleri bakanlarına, bakanlıklarına ve dış politikalara ihtiyaç kalmayacaktı. Dış ilişkilerden sorumlu ilk halk komiseri Troçki, çok sık alıntılanan bir açıklamasında, "halklara birkaç devrimci bildirge yayımlayıp dükkânı kapatacağını" söylemiştir. Genç devrim yönetimi, davasını tanıtmak için "açık diplomasi" taktiklerini nasıl kullanacağını çok kısa sürede öğrendi. Avrupa'daki devrim hareketlerinin başarısızlığa uğraması üzerine, Sovyet yönetimi kapitalist arenaya yeniden girmek zorunda kaldı, gerçi kurallarından duydukları ve açıkça ilan ettikleri nefretleri azalmamıştı. Rusya'da devrimi korumanın ve yeni rejimi güvence altına almanın tek yolunun bu olduğu görülmüştü.

Yıkılmış olan, yalnızca eski devlet sistemi değildi. Küresel mali yapı çökmüştü, küresel ekonomi de savaşla dağılmış ve bozulmuştu. Kendi kendini düzenlediği söylenen altın standardı artık mevcut değildi. Savaşın uzunluğu ve niteliği, barış ve istikrar arayışının ticaret ve kredinin canlanmasından ayrı düşünülemeyeceği anlamına geliyordu. Wilson'ın geleceğin dünya düzeni hakkındaki devrimci fikirlerinin tersine, ekonomik ve mali önyargıları son derece gelenekseldi. Amerikalılar, uzun zamandır savundukları "açık kapı" ilkelerine ve savaş öncesi dönemin *laissez-faire* sistemine dönmek istiyorlardı. Beklenenin tersine, mali ve ticari konular, ilkin Paris'te, ardından barış antlaşması sonrası dönemde uluslararası siyasette öne çıkacaktı. ABD'nin kredi veren ülke konumu ve artan ekonomik ve ticari gücü, Bank of England'ın (Birleşik Krallık Merkez Bankası'nın), İngiliz Hazinesi'nin ve City of London'ın

(Londra'nın finans bölgesi) umutları ne olursa olsun, savaş öncesi döneme dönüş ihtimalini ortadan kaldırdı. ABD, resmi ve özel girişimleriyle, küresel ticari ve mali sisteminin yeniden inşasında kritik bir rol oynayacaktı. Doğrudan müdahil olmadığı hallerde bile, Amerikan mali gücü Avrupa'daki çatışmaların sonucunu etkiledi. Yeni Avrupa dengesinin kurulması açısından tazminat konusu esas mücadele alanı olarak kendini gösterdi. Asıl mesele doğrudan tazminatın kendisi değildi, çünkü bugün pek çok tarihçi şu görüşü savunmaktadır: Eğer Almanya hükümeti tazminatı ödemeyi kabul etseydi, 1921'de belirlenen miktarı ödeyebilecek güçteydi. Barış antlaşmasının hayata geçirilmesini engelleyen faktör, tazminat konusundaki tartışmalardan doğan uluslararası çıkar çatışmasıydı. Bunun üzerine Fransa ile Almanya arasında tazminat ödenmesi hakkında yaşanan çekişme, "Avrupa'da politik ve ekonomik hâkimiyet için yapılan Fransız-Alman mücadelesinde temel konuydu. Bu, kısacası savaşın başka araçlarla sürdürülmesiydi."[4] Amerikalılar Tazminat Komisyonu'nda temsil edilmiyordu, ama çözümsüzlük kilidini kırabilecek fonların tek kaynağıydılar. Dolayısıyla sonucunun belirlenmesine katkıda bulunabilecekleri bir savaştı bu.

Yeni uluslararası rejim nasıl yaratıldı ve bu düzenin kalıcı özellikleri nelerdi? Rejim veya sistem derken, devlet adamları tarafından devletlerinin ve yurttaşlarının uluslararası hedeflerinin peşindeyken yaptıkları eylemleri düzenlemek üzere devralınan veya oluşturulan normları, kuralları ve usulleri kastediyorum. Bunlar uzun bir zaman diliminde gelişebilir; birdenbire veya tedrici olarak değiştirilebilirler, ama katılımcı devletler tarafından tanınmaları gerekir. Savaş yayıldıkça, uluslararası düzenin coğrafi temeli genişledi. Barış yapma sürecine Japonya'nın ve ABD'nin katılımı, ayrıca Paris'te mevcut Avrupalı olmayan dilekçe sahipleri kalabalıklar, savaş öncesi sisteminin Avrupa-merkezli niteliğinde olası değişikliklere işaret ediyordu. Politik açıdan bakıldığında, sonunda bu coğrafi genişlemenin kimilerinin korktuğundan daha az devrimci nitelikte olduğu görüldü. Japonlar, Büyük Devletlerden biri olarak yeni statülerine kavuştular. Paris barış konferansı,

bu ülkenin resmen temsil edildiği ilk uluslararası konferanstı. Ne var ki ülkenin temsilcileri Paris'te nispeten düşük profil sergilediler ve Japonya'nın özel çıkarlarının söz konusu olduğu durumlar dışında Dörtlü Konsey'in dışında bırakılmalarına karşı çıkmadılar. Japonlar, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ne bir ırk eşitliği maddesi koydurmayı başaramadılar, ama Başkan Wilson'ın şiddetle karşı çıktığı Şantung üzerindeki talepleri 4 Mayıs'ta kabul edildi. (4 Mayıs'ın Çin milliyetçi hareketinde kilit önem taşıyan bir gün olması da tarihin bir cilvesidir.) Japonya, sonraki on yıl içinde Avrupa hâkimiyetindeki bir küresel sistemi kabul etti, bu sistem içinde çalıştı. Japonya, Avrupa devletlerinin belirlediği çizgiyi büyük ölçüde benimsedi. Japonlar Cenevre'nin iyi yurttaşlarıydı, Milletler Cemiyeti Sekreterliği'nde hizmet veriyor ve uluslararası toplantılara katılıyorlardı. Japonya'da Milletler Cemiyeti yanlısı güçlü bir hareket vardı. Yine de Japonlar sınırlı bir küresel rol oynamaya devam ettiler. Avrupa'nın yönlendirdiği bir sisteme katılmaları, ABD'nin Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi ve Pasifik için ayrı güvenlik düzenlemelerinin yaratılmasıyla yakından ilintiliydi. Uzakdoğu, küresel düzene dahil edilmiş olsa da, başka bölgelerden hayli kopuk bir bölge konumunu koruyordu. Batılı devletler ile Japonya arasında, savaşın pek değiştirmediği, dile getirilmeyen ırk varsayımlarının mirasıyla derinleşen kültürel uçurum da olduğu gibi kalmıştı. Söz konusu varsayımlar, Batı ile Doğu arasındaki ayrılığı güçlendirmişti.

Güvenlik açısından savaş sonrası düzen üzerinde Amerikan etkisi de 1918'de beklendiği kadar dramatik olmadı. İngilizlerin de, Fransızların da, savaşa ABD'nin müdahalesinin kritik önemi veya savaş sonrası yeniden inşa için Amerikan kaynaklarının devreye sokulması ihtiyacı konusunda hiçbir kuşkusu yoktu. Aslında İtilaf Devletleri'nin Başkan Wilson ile Almanlar arasında varılan ateşkes uzlaşmasını kabul etmesinin temel nedenlerinden biri, savaş devam ederse, bir Avrupa barışının değil, bir Amerikan barışının söz konusu olacağı yolundaki korkularıydı. Gerek Lloyd George gerekse Clemenceau, temsil ettiği ülkenin muazzam gücünü bütünüyle kabul ederek bir anlamda Wilson'a

yaranmaya çalışıyordu. Ne var ki barış konferansında Wilson'ın görüşlerini dayatamayacağı anlaşıldı; bir kere Milletler Cemiyeti önerisi kabul edildikten sonra, başka konularda baskıyla karşılaşırsa taviz verebileceği görüldü. ABD'nin mali ve ekonomik gücü politik hedeflere ulaşmak için kullanılmıyordu. Wilson barış düzenlemelerinde hayli etkili olmuştu, ama bu düzenlemeleri şekillendirdiği söylenemezdi. Başkandan en fazla şeyi bekleyenler, en büyük hayal kırıklığına uğrayarak ona en şiddetli eleştirileri yönelten kişiler oldular. Daha sonra Versailles Antlaşması'nı Senato'nun kabul etmemesi ve seçmen kitlelerinin herhangi bir küresel güvenlik sistemine katılma konusunda isteksiz olması, söz konusu sistemi esas itibarıyla Avrupalıların ellerine bırakmış oldu. 1920'li yıllarda hegemonya potansiyeli tam anlamıyla hayata geçirilmedi.

Cumhuriyetçi yönetimlerin Avrupa için (kara silahlarının azaltılması dahil) politik bir programı olmaması söz konusu değildi. Ama art arda işbaşına geçen başkanlar, ABD'nin uluslararası alana herhangi bir biçimde etkisini düşünmekten önce kendi sorunlarını çözmek zorundaydı. Savaş sonrası dönemde Avrupa ve Avrupalıların pratikleri konusunda yaşanan yaygın hayal kırıklığı Capitol Hill'in çok ötesine uzanıyordu. Amerikalıları herhangi bir türde güvenlik sistemine dahil etmeye yönelik Fransızların ve İngilizlerin yaptıkları çeşitli girişimler sonuçsuz kalmıştı. ABD'nin devrede olmaması, Avrupa dengesi üzerinde olumsuz bir etki bırakıyordu. Bu durumda dengeyi sürdürme ve kuralları hayata geçirme yükü Fransa ve Britanya'nın omuzlarında kalıyordu. Fransa, Ruhr işgalinin gösterdiği üzere, böyle bir yükümlülüğü üstlenecek durumda değildi. Britanya ise, silahlı kuvvetlerinin zayıflığını ve dünya çapındaki çıkarlarını düşündüğü için, böyle bir yükün altına girmek istemiyordu. Yakın tarihlerde Kıta Avrupa'sının işlerine müdahale için ödediği bedeller aşırı yüksek görünüyordu. Bu iki devlet Batı'da antlaşmanın barışçıl bir şekilde gözden geçirilmesi konusunda anlaştığı zaman bile, İngilizler doğuya ilişkin düzenlemeleri güvenceye almaya yanaşmadı, böylece kıtanın en fazla belirsizlik taşıyan bölgelerini garantörsüz bıraktı.

Milletler Cemiyeti varlığını Wilson'ın azimli çabalarına borçluydu, ama teşkilatın şekli, başkanın netlik kazanmamış fikirlerinden çok, İngilizlerin daha önceki düşünüşünü yansıtıyordu. Wilson'ın ortaya attığı fikir teorik formülasyonu bakımından devrimci nitelikteydi. Uluslararası düzenin örgütlenme tarzına hukuki bir biçim verme yolunda ilk girişimdi bu. Wilson'ın düşündüğü şekliyle teşkilat, genişletilmiş bir Avrupa Uyumu'ndan etkili, ama bir üst-devlet [*super-state*] kadar da geniş yetkileri olmayan bir yapı olacaktı. Egemen devletler barışın bir bütün olduğunu kabul edecekler, bir üye devlete yapılan saldırı bütün üye devletlere yapılmış sayılacak ve saldırı karşısında ortak hareket edilecekti. Gerçeklikte değilse de, kurgulanışında teşkilat evrenselliği ve açık diplomasiyi hedefliyordu. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin maddeleri, "kolektif güvenlik" (bu terim de ancak 1930'ların başlarında yaygın hale gelecekti) ideallerini işler bir sisteme dönüştürmenin güçlüklerini gösteriyordu. Tavizlerle oluşturulan Milletler Cemiyeti'nin aldığı biçimde bile, kolektif güvenlik ya Fransızlara ya da İngilizlere kabul edilemez göründü, çünkü yeni sistemi işler hale getirme yükü onların omuzlarına kalmıştı. Milletler Cemiyeti daha en başından beri bir muzaffer devletler teşkilatıydı, ama kilit önemdeki muzaffer devletlerden biri cemiyette yer almıyordu. Daha 1920'li yıllarda yeni kurum, geleneksel sisteme bir ek olarak işlev gördü, Wilson'ın başlangıçta hedeflediği gibi, güç dengesi siyasetini ikame eden bir yapı söz konusu değildi. Amerikalılar Milletler Cemiyeti'ne katılmış olsaydı bile, Wilson'ın cemiyet için öngördüğü rolü reddederler ve teşkilatın işlevleri konusunda İngilizlerin getirdiği minimalist yorumu benimserlerdi. Başka bölgesel sistemler, Milletler Cemiyeti'nin üstlenmeye çalıştığı küresel güvenlik rolünün bir kısmını devraldılar veya bazılarının iddia ettiği üzere cemiyetin bu iddiasını zayıflattılar.

Clemenceau da, Lloyd George da, Wilson'ın liberal enternasyonalizmini reddediyor, ama onun ortaya attığı ilkelere kamu önünde karşı çıkmak istemiyordu. Bundan ötürü Milletler Cemiyeti fikri daha başından itibaren pratiklerinden kopuktu. 1920'li yıllarda iç kamuoyu baskısıyla karşı karşıya olan hükümetler,

devletler arası uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmak için geçmişin yöntemlerini kullanırken, barışı korumaya yönelik alternatif bir sistem yaratıldığı yanılsamasını beslediler. Milletler Cemiyeti Konseyi, uyuşmazlıkları ele almaya yönelik teknikler geliştirdi, bu teknikler kimi sorunlarda işe yaradı, ama kimi sorunlarda etkisiz kaldı. İlerleme gösteren, yukarıya doğru giden bir başarı grafiği söz konusu değildi. Küçük devletlerin temsilcileri önemli bir uluslararası platform buldular ve Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Beneš ve Lüksemburg Dışişleri Bakanı Beck gibi bazıları Cenevre sisteminin şiddetle savunuyorlardı. Ama onların etkisi sınırlıydı ve genellikle geleneksel diplomasi kanallarını kullanarak etkili olmaya çalışıyorlardı. 1925'ten sonra, Locarno devlet adamları Milletler Cemiyeti Konseyi'nin toplantılarına düzenli olarak katılsa da, Konsey gündemi dahil bütün önemli meseleler Cenevre otel odalarındaki özel görüşmelerde çözüme bağlanıyordu. Diğer üye devletlerin temsilcileri Locarno çay partilerinden şiddetle yakınıyordu. "Eski diplomasi"nin bu dirilişine karşı protestolar dikkate alınmıyordu. Aynı zamanda, İngiliz, Fransız ve Alman liderler Milletler Cemiyeti'nin güvenlik rolünün idamesiyle kendilerini ve ülkelerini özdeşleştiriyordu. Eğer bir kolektif güvenlik "mitos"u varsa, devlet adamları bu mitosu sürdürmeye ve büyütmeye katkıda bulunuyordu.

Milletler Cemiyeti'nin barışı koruma mekanizmasını güçlendirmeye yönelik gerçek çabaların gösterildiği zamanlar da oldu. Fransızlar, antlaşma statükosunu korumaya çalışırken, cemiyetin cebri tedbirlere başvurma yetkilerini artırmaya yönelik çeşitli, ama başarısız girişimlerde bulundular. Her şeyden önce güvenlik kaygısı taşıyan Fransızlar, Amerikalıların da İngilizlerin de sağlayamayacağı güvenceleri Milletler Cemiyeti'nin sağlayabileceğini umuyorlardı. Yaptırımların gerçekten devreye sokulduğu tek olay olan Etiyopya krizi sırasında, kısa bir süre, Baldwin kabinesi, Mussolini'nin kabul edeceği bir çözüme aracılıkta Milletler Cemiyeti'nin başarılı olabileceği umdu. Çözüm için bir ara yol bulunması konusunda ulusal ve uluslararası çıkarlar geçici bir süre örtüştü. Bu girişimin başarısızlığa uğramasından sonra, Milletler

Cemiyeti'nin cebri tedbirler alma yetkilerini kullanmaya yönelik başka bir girişim olmadı. Ren Bölgesi operasyonu sırasında hiçbir İngiliz devlet adamı Cenevre sistemini işletmeye hazır değildi. Sovyetler Birliği, yalıtılmışlığının risklerini azaltma ümidiyle Milletler Cemiyeti'nin güvenlik işlevlerini canlandırmaya çalıştı, ama pek başarılı olamadı. Churchill 1938'de aktif bir Milletler Cemiyeti çağrısında bulunurken, Almanya'yı çember içine alacak askeri ittifaklar için bütün tarafların desteğini çekmeyi umuyordu. 1936'dan sonra İngiliz ve Fransız liderler kolektif güvenlik "mitos"unu terk ettiler. Bu "mitos"un terk edilmesi, barış davasına pek güç kazandırmadı. Yatıştırma veya ittifaklar anlamında *Realpolitik*, Hitler üzerinde etkili olmadı ve savaşa gidilmesini engelleyemedi.

Dünyadaki mali ve ticari yapıya istikrar kazandırılmasına Amerikan katkısı, büyük önem taşısa da, tutarlı veya entegre bir yeniden inşa programı sayılamazdı. ABD'nin kredi veren bir ülke olarak küresel sistemi istikrarlı hale getirmeye ilişkin sorumluluklarını ne ölçüde üstlendiği konusunda devam eden bir tartışma vardır. 1918-1919'da ABD'deki düşünce atmosferi göz önüne alınırsa, hiçbir yönetimin savaş borçlarını silme veya tazminat yükünü Amerikalı vergi mükellefinin sırtına yükleme gibi bir seçeneği düşünmesi ihtimalinin bulunmadığı anlaşılır. Ayrıca hiçbir Washington yönetimi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra görüleceği gibi, Avrupa'nın yeniden inşasının mali yükünü de üstlenemezdi. Avrupa'nın ekonomik toparlanmasına Amerikalılar katkıda bulundular; ama bu katkı, amaçları ve kapsamı bakımından sınırlıydı ve özgül dış politika hedefleriyle bağlantılı değildi. ABD yönetiminin politikaları, genellikle ülke içindeki grupların farklı, hatta birbiriyle çelişen çıkarlarının Kongre filtresinden geçmiş haliyle şekilleniyordu. Seçmenin, ülkelerin meşru borçlarını ödemesi gerektiği ve Amerikan ekonomisinin rekabet tehdidine karşı korunması gerektiği yönündeki inancı, savaş borçlarına ve ticarete ilişkin anlaşmalarda dikkate alınmak zorundaydı. Cumhuriyetçi yönetimler, uluslararası arenada özel çıkar gruplarıyla birlikte çalışırken bile, ülkenin savaş dönemi seferberliğine damgasını vuran bireycilik ve gönüllü eylem kavramlarına yeni bir vurgu yaptılar.

Amerikalıların refahı dış ticarete bağımlı olmadığı için, Avrupa'nın ekonomik toparlanmasını destekleme ihtiyacını gören politikacılar bile ihtiyatla hareket ettiler. Avrupalılara yardım etme yükünün büyük bir kısmı, özel inisiyatif ve fon kaynaklarına bırakıldı. ABD'nin ve Avrupa'nın çıkarlarının resmi düzeyde mutlaka örtüşmesi söz konusu değildi. Amerikan yönetiminin bakış açısına göre, savaş borçları meselesinin halli konusunda sunulan koşullar gayet cömertçe hazırlanmıştı, en azından Kongre'nin kabul edebileceği son hadler zorlanmıştı. Durum Londra veya Paris'ten çok farklı görünüyordu: ABD'nin, savaşın finansman yükünü alması gerektiği düşünülüyordu. Resmi açıklamalarda açık piyasaya ve ayrımcılık yapılmamasına bağlılık dile getirilirken, koşulsuz en çok kayırılan ülke ilkesine dayanan yeni ticaret antlaşmaları Amerikalı üreticilere özel koruma sağlıyordu.[5] ABD'nin dış ticaret fazlasının, devletin gümrük tarifeleri politikasının değil, ülke ekonomisinin nispeten daha etkin ve rekabetçi olmasının sonucu olduğu savunulmaktadır. Karşılaştırmalı bir ölçekte değerlendirildiğinde, Amerikan pratiklerinin ticaret yapan diğer ülkelerinin pratiklerinden muhtemelen daha ayrımcı olmadığı görülür. Yine de uluslararası konferanslarda söylenenler ile Washington'da yapılanlar arasındaki uçurum daha büyük olamazdı. ABD, Britanya'nın sermaye ihracatında dünya liderliğine meydan okumasına rağmen, dünyanın en büyük mal ithalatçısı olarak Britanya'nın yerini alamadı. Bir "liberal dünya ticaret sistemi"nin kurulması, ideal bir geleceğe havale edilmiş bir proje olarak kaldı.

Cumhuriyetçi yönetimler para istikrarı sağlanması ve tazminat meselesinin halli hedeflerine sıcak bakıyorlardı. Ne var ki bu hedeflere ulaşılması süreçlerine aktif bir şekilde katılmayacaklardı. Washington, mevcut mali kaosun temel nedeni olduğu düşünülen politik sorunlara Avrupalılar çözüm getirene kadar bekleyecekti. Almanlar ve Fransızlar tazminat konusundaki anlaşmazlıklarını giderdikten ve Avrupalı borçlular Amerikalılarla hesaplarını kapattıktan sonra, uzmanların Almanya'yı ve Avrupa'yı tekrar refah kazanma rayına sokmak için ihtiyaç duyulan çözümleri üretmelerinin yolu açılabilirdi. Ruhr işgalinden sonra tazminat meselesinin

Amerikan katkısıyla çözümü için fırsat doğunca, devlet yetkilileriyle temas halinde olan özel kişiler Dawes antlaşmalarının ayrıntılarını hazırladılar. Yine Amerikalı yetkililerin desteklediği J. P. Morgan şirketi ortakları daha sonraki düzenlemelerde aracılık ederek kilit bir rol oynadı. Şirketin ortakları genel ulusal çıkarlar konusunda ne kadar sorumlu ve dikkatli olursa olsun, Stephen Schuker'in belirttiği gibi, Morgan'ın "başlıca sorumluluğu, firmasının satın alma taahhüdünde bulunduğu bonoları güvence altına almaktı."[6] Onların mali kaygılarının politik sonuçları vardı. Schuker'in *The End of French Predominance in Europe* adlı yenilikçi çalışmasında gösterdiği üzere, Dawes Planı ve Londra anlaşmaları, Almanya'nın konumunu Fransa aleyhine güçlendirdi. Amerikan yönetimi, yeni düzenlemeyi desteklemesine rağmen, ne Dawes rejiminin işleyişine doğrudan müdahale etti ne de Almanya'ya özel yatırımların miktarları veya yönlendirilmesi üzerinde herhangi bir kontrolü söz konusuydu. Almanya refahı için Amerikan fonlarının akışına daha bağımlı hale geldikçe, durumdaki güçlükler de daha bir netleşti. Savaş borçlarının ödenmesinde Amerikalı vergi mükellefinin çıkarları Wall Street'in ve borsa oyuncularının çıkarlarından farklılaştı. İkinci grubun temel çıkarı, Almanya'nın refahının süreklilik kazanmasıydı. Savaş borçları ile tazminatlar arasında bir bağ vardı. Bu bağ herhangi bir çevrimsel akış şeklinde değildi, ama Fransızların ve İngilizlerin esas itibarıyla politik nedenlerle iki meseleyi ilintili hale getirme biçiminden kaynaklanıyordu. Nihayetinde Almanya tazminat şeklinde ödediği miktarları borç olarak alıyordu. Amerikalılar yalnızca ihmal edilebilir miktarda doğrudan tazminat aldığı ve kendilerine savaş borcu ödenmesinden pek bir kaynak gelmediği için, "Almanya'ya sermaye transferinin esas yükünün şu ya da bu şekilde Amerikalı yatırımcının ve vergi mükellefinin omuzlarına yüklendiği" ileri sürülmektedir.[7]

ABD ve Britanya'nın mali istikrar sağlama politikaları (aslında Britanya'nınkiler ağırlıklı olarak ABD'ninkilere bağlıydı) başarılı olduğu ve yeniden bir tür altın standardı sistemi yerleştirildiği ölçüde, bu sistemin idaresi merkez bankalarını yönetenlerin gönüllü işbirliğine dayanıyordu. İstikrarı sağlamanın gerekli koşulları

konusundaki Amerikan görüşleri Britanya Hazinesi'nin ve Bank of England'ın desteğini aldı. Bu iki kurum da, politik hedeflere ulaşmak için borçların ve yatırımların kullanılmasına resmi olarak olumsuz bakıyordu. Anglo-Amerikan finans camiası Fransa'nın "mali emperyalizmi"ne son derece eleştirel yaklaşıyordu. İki alan arasındaki sınır çizgisinin iddia ettikleri kadar net olduğu kuşku götürür, ama iki alanın birbirinden koparılması etkili bir istikrar sürecinin yürütülmesi önünde engeller çıkarıyordu. 1920'lerin ortalarındaki dengenin zayıflıklarından bazıları Amerikan gücünün etki edemeyeceği bir sahada bulunsa da, siyaseti karıştırmaksızın mali istikrar yaratmaya yönelik Amerikan politikası kaçınılmaz olarak Avrupa'daki düzenlemenin kırılganlığını artırıyordu.

Gerek politika alanında gerekse mali ve ticari alanlarda ABD'nin dünya işlerine katılımı düzensiz ve öngörülmez nitelikteydi. Başkanlar, politika rüzgârlarında meydana gelen ve Avrupalıların anlamakta zorlandıkları değişmelere karşı hayli duyarlıydı. 1925'ten sonra, istikrar politikaları semerelerini vermeye başlayıp ekonomik toparlanma bir ölçüde iyimserlik yaratınca, Avrupalıların ABD'ye karşı tutumları değişmeye başladı. Washington'ı Avrupa güvenlik düzenlemelerinin bir biçimine katmaya yönelik sürekli girişimler yapıldı, ama İngiliz ve Fransız politikacılar ABD'nin Milletler Cemiyeti'nde yer almamasını (özellikle ilişki kurmama gibi aşırı politikalar terk edildikten sonra) kabul etmeye başladılar ve Avrupa'daki politik gelişmelere ABD'nin katılması ihtimali konusunda daha gerçekçi değerlendirmeler yaptılar. Almanya'nın ekonomik toparlanmasına ABD'nin katkıda bulunmasını ülkenin yeniden büyük devlet statüsü kazanması açısından hayati önemde gören Stresemann*, Avrupalıların üreteceği bir politik çözüm bekliyordu. Briand, Almanya'yı yatıştırma girişimi başarısızlığa uğrarsa, Londra'nın desteğini elde etme ümidiyle Avrupa dengesinin yeniden ayarlanmasına ilişkin İngilizlerin şartlarını kabul etti. Austen Chamberlain**, Locarno antlaşmalarının Amerikalıların hiçbir katkısının olmadığı, yalnızca Avrupalıların yaptığı bir

* Weimar Cumhuriyeti'nde şansölye ve dışişleri bakanı. [ç.n.]

** Britanya dışişleri bakanı, 1924-1929. [ç.n.]

düzenleme olmasından gurur duyuyordu. "Amerika çekildiği" diye yazıyordu 1925'te Britanya dışişleri bakanı, "veya yalnızca, çıkarlarının para toplanmasıyla ilgili olduğu yerlerde devreye girdiği zaman, Büyük Britanya barış ve istikrarı sağlaması mümkün olan tek güçtür. Bizim yardımımız olmazsa işler daha da kötüye gider." İmparatorluk Konferansı'nda şunları söyledi: Locarno "büyük ölçüde İngilizlere ait bir başarıydı ve diğer taraflar da bunun böyle olduğunu kabul ettiler. Bu sayede İngiliz dostluğu geliştirildi, İngilizlerin tavsiyeleri istendi, İngiliz yardımı arandı ve Castlereagh* günlerinde olduğu gibi, Büyük Britanya yine, Harb-i Umumi'nin yarattığı yeni Avrupa'da arabulucu ve uzlaştırıcı olarak öne çıkıyor."[8] Britanya'nın nüfuzunun böylesine abartılı bir değerlendirmesi, Britanya İmparatorluğu'na bağlı devlet adamlarını etkilemek için gerekli olabilir, ama Britanya'nın denge kurucu rolüne güvenin yeniden kazanıldığını da gösteriyordu. Birkaç yıl sonra, 1932'de Britanya Dışişleri Bakanı Stanley Baldwin, "Amerikalılardan sözlerden başka bir şey alamazsınız; büyük sözler, ama yalnız sözlerdir alacağınız"[9] diye şikâyet ederken Whitehall'de hâkim olan ruh halini özlü bir şekilde dile getiriyordu.

Avrupa'nın işlerine ABD'nin sınırlı ölçüde katılması, Avrupa'nın istikrarı açısından 1925'ten sonra 1919'da olduğundan daha az zararlı görünüyordu. İtilaf Devletleri, kendi politik meselelerinde Amerikalıların en yüksek hakem olmasını hiçbir zaman istememişlerdi. 1920'lerin ikinci yarısında ise Amerikalıların hakemlik yapmasını hiç istemiyorlardı. Avrupalı girişimciler Amerikan endüstriyel modellerini kopyalarken veya bazı durumlarda doğrudan Amerikan yatırımı isterken bile, ABD'nin ekonomik üstünlüğünden duyulan rahatsızlık arttı. Almanlar da, İngilizler de anti-Amerikan bir ortak pazarı göze alacak durumda değildi, buna karşılık akim kalan Briand planının köklerinin Avrupa piyasalarını Amerikan mallarının "istilası" konusunda Fransızların duyduğu endişelere dayandığı kesindir. 1920'lerin sonuna gelindiğinde anti-Amerikan akım özellikle Fransa'da, ama aynı zamanda başka Avrupa ülkelerinde de güçleniyordu.

* Britanya dışişleri bakanı, 1812-1822. [ç.n.]

Yeni dünya düzeni, ABD'nin yeni uluslararası konumunun belirsizliklerini yansıttığı gibi, SSCB'nin varlığıyla doğan sorunla da baş etmek zorundaydı. Sovyet etkisi, barış yapanların korktuğu kadar büyük olmadı. Daha barış konferansındaki devlet adamları Paris'i terk etmeden, bir Bolşevik devrim dalgası korkusu dinmeye başladı. Spartakistlerin ayaklanmasının Ocak 1919'da bastırılması ve Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'nin Nisan 1919'da ortadan kaldırılmasıyla, Almanya'da siyasetin harareti, yeni Berlin yönetiminin komünizm tehlikesi korkularını canlı tutmaya yönelik girişimlerine rağmen azalmaya başladı. Ağustos 1919'da Rumen silahlı kuvvetleri Budapeşte'ye girdi ve Bela Kun liderliğindeki Macaristan Sovyet Cumhuriyeti yıkıldı. İsviçre'de komünist bir ayaklanma acımasızca bastırıldı. 1919-1920 yıllarında Sovyet Rusya ile Türkiye arasında sağlanan –sıkıntısız sayılamayacak– yeni uzlaşma, Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının sonunu getirdi, ama Mustafa Kemal ülke içinde katı bir anti-Bolşevik çizgi izliyordu ve 1922'de Lozan Konferansı'nda Türk diplomatlar Ankara'nın Sovyet yanlısı politikalarının taktik niteliğini teyit ettiler. Rusya-Polonya savaşı, İngilizler şöyle dursun, Fransızları bile Polonya siperlerine çekmedi ve Polonya'nın nihai başarısı müttefiklerin desteğine nispeten az şey borçluydu. Savaştan zaferle çıkmış emperyalist-kapitalistler herhangi bir önemli girişimde bulunmayınca, Avrupa'da Bolşevik dalgası çekildi.

Ama Bolşevik dalgası iz bıraktı. Avrupa'da devrimci evre unutulmadı. Avrupa devletlerin çoğunda komünist partiler ortaya çıkarken, Bolşevik tehlikesinin hiç de uzakta olmadığı hissediliyordu. Almanya'da 1923 yılında devletin birliği tehdit altındayken başarısızlığa uğratılan komünist eylemleri, devrimci partilerin yarattığı tehlikeleri güçlü bir şekilde hatırlatıyordu. Bazı devletler komünist partileri yasadışı ilan edip kapattı, Britanya gibi bazıları ise devletin istikrarı açısından potansiyel olarak tehlikeli ve kışkırtıcı buluyordu. Komintern'in, Moskova'nın sorumlu olmadığı bağımsız bir örgüt olduğu yolundaki Sovyet iddiasını hiçbir Batı devleti kabul etmedi. Uluslararası düzeyde dikkate alınması gereken unsur Rusya'nın yarattığı potansiyel tehditti. Fransa'nın doğu

ittifakı sistemi, yalnızca Almanları durdurmak için değil, aynı zamanda doğuda bir *cordon sanitaire* [korunma şeridi] oluşturma amacıyla da düşünülmüştü. Cenova konferansında Avrupa'nın iki parya devleti arasında imzalanan Rapallo Antlaşması, bir Alman-Rus ortaklığı konusunda İngiliz-Fransız korkularını besledi. Ne var ki yeni araştırmalar, İngiliz veya Fransız politikası açısından bu antlaşmanın öneminin abartılmış olabileceğini göstermektedir. Her iki başkentte ilgi, Moskova'ya değil, Berlin'e odaklanmıştı. 1925'te Briand ve Chamberlain, Locarno antlaşmalarını Almanya'yı Sovyetler Birliği'nden koparmanın bir yolu, Chamberlain'in deyişiyle Alman ulusunun "ruhunu kurtarmaya" yönelik bir hamle olarak görecekti. Britanya Dışişleri görevlilerinden Harold Nicolson, Britanya'nın Avrupa politikası hakkında bir memorandum hazırlaması istendiğinde, Rusya'yı dışarıda bırakmıştı. Bunun nedeni, Rusya'nın önemsiz olması değildi, tersine Rusya "bütün belirsizliklerin en tehlikelisi"ydi. Asıl neden, "şu anda Rus sorununun Avrupa'ya değil, Asya'ya ait" olmasıydı. Sovyetler Birliği "Avrupa'nın doğu ufkunda bir fırtına bulutu"ydu yalnızca – "yaklaşmakta olan, ne olacağı kestirilemeyen, ama şimdilik ayrı bir fırtına bulutu."[10] 1925'te Britanya'nın Doğu Avrupa'ya ilgisizliği, gelecek fırtına ihtimalini düşünmekten daha güçlüydü. Çin'de ve Britanya'da Bolşevik faaliyetleri, Avrupa'daki Sovyet politikasından daha fazla kaygı yaratmıştı. Britanya'nın Sovyetler Birliği'yle ilişkilerinin bir süreliğine kesilmesinin Avrupa gelişmeleriyle pek ilgisi yoktu, gerçi Stalin Rusya'ya bir İngiltere-Polonya saldırısı ihtimalini kullanarak Moskova'da bir savaş korkusu atmosferi yaratmıştı. Locarno antlaşmaları imzalandıktan sonra, Briand, Almanların barış koşullarını gözden geçirme taleplerine karşı Doğulu müttefiklerini destekleyecek bir Doğu Locarno'suna Sovyetler Birliği'ni dahil etmeye bakıyordu. Polonyalıların hiç de sıcak bakmadıkları bir fikirdi bu. Pilsudski'ye göre, Rusya her zaman daha tehlikeli olan düşmandı.

Savaş sonrası on yıl boyunca Sovyetler Birliği'ne karşı yabancı tavırları, politik, ticari ve ideolojik kaygıların garip bir karışımından oluşuyordu. Bu durum, barış konferansında kendini

göstermeye başlamıştı; Lloyd George, Lord Curzon ve Winston Churchill arasındaki görüş farklılıkları buna işaret eder. Roma dahil Avrupa başkentlerinin hiçbirinde, Moskova'yla ilişkiler konusunda tutarlı veya tek bir görüş yoktu. Yabancı tavırlarındaki tutarsızlıklar, Sovyet politikalarındaki dalgalanmalarla paralellik gösteriyor, kimi zaman bu dalgalanmaların sonucu olarak ortaya çıkıyordu. Yakın gelecekte dünya devrimi ihtimali bir tarafa bırakılınca, Lenin Batı'yla yatırım ve ticaret ilişkileri sağlamaya odaklandı. Sovyetler bu tür antlaşmalar elde etmek için çok sıkı çalıştılar, ama Cenova'da açıkça görüldüğü üzere, Lenin bu hedefe ulaşmak için ülke içindeki Sovyet devrimci konumunun esasları konusunda taviz vermeyecekti. Sanayileşmeyi hızlandırmak için Rusya'nın kendi kaynaklarını kullanmaya hazırlanan Stalin, barış içinde bir arada yaşamanın mümkün olduğuna asla inanmadan kapitalist devletlerle müzakere yapmaya istekliydi. Komintern ve başka ülkelerdeki komünist partiler yalnızca Sovyetler Birliği'nin çıkarlarının gözetilmesinin araçları haline geldikçe, dünya devrimi idealleri ile "tek ülkede sosyalizm" arasında çatışma ihtimalleri de silinip gitti.

Almanya 1925'ten sonra yeniden Avrupa uyumunun içine sokulurken, Sovyetler Birliği bunun dışında kaldı. Ruslar diplomasi alanına yeniden girip, Litvinov Cenevre'de silahsızlanma görüşmelerinde aşina bir sima haline geldiği zaman bile, Komintern'in, komünist partilerinin ve ülke dışındaki Sovyet ajanlarının faaliyetleri, Rusya'nın küresel düzenin sınırları dışında kaldığı yolunda birçok Batılı diplomatının taşıdığı inancı pekiştirdi. Dönemin ticaret anlaşmalarına ve Sovyetler Birliği'nin giderek artan sayıda Avrupa devleti tarafından tanınmasına rağmen, Stalin yönetimi yoğun bir kuşku nesnesi olarak kaldı. Owen O'Malley, 1925'te bir İngiliz diplomatının yaptığı ilk resmi Rusya gezisini şöyle hatırlıyordu: "Rus toprağını terk edip, İran toprağına girdiğim zaman tarif edilmez bir rahatlama hissi duydum. Bu hisse hiçbir rasyonel açıklama getiremem, ama gezimin en çarpıcı hatırası olarak kaydediyorum."[11] Medeniyetten uzak, yabancı ve baskıcı bir ülkede olmaya ilişkin bu duygular (O'Malley 1942 yılında "medeni

Mançukuo"ya geçtiği zamanda hissettiği rahatlamadan bahsedecektir), Rusya'da ilk beş yıllık planın yürürlüğe konmasıyla başlatılan yabancı karşıtı büyük kampanyayla daha da derinleşti. Sovyet devletinin yalnızca varlığı bile, uluslararası düzene yeni bir ideolojik unsur katmıştı. Savaş öncesi Çarlık Rusya'sıyla, birçok diplomatın hayranlık duyduğu Mussolini faşizmiyle, hatta daha sonra anlaşıldığı üzere Hitler'in Nasyonal Sosyalizmi'yle hiçbir paralellik taşımıyordu.

Klaus Hildebrand şunları yazar: "Avrupa merkezi gelecekte dünyayı yeniden kargaşaya sürükleyecek kadar gücü elinde tutmuştu. Bunun önemli nedenlerinden biri, kendi ideolojik kalıplarına uygun yeni bir dünya öngören ABD ve SSCB'nin uluslararası politika söz konusu olduğu ölçüde henüz ihtiyatlı ve temkinli bir çizgi izlemesiydi. Sovyet Rusya uzun sayılabilecek bir dönem boyunca güç politikası alanında öne çıkmamak zorunda kalmıştı. Eski dünyadan derin bir hayal kırıklığına uğrayan ABD, politik ve askeri açıdan 'kendi Amerikan iç kalesi'ne geri çekilişe başlamıştı."[12] Yeni uluslararası düzenin hem yaratılması hem de idamesi büyük ölçüde Avrupalıların ellerinde kaldı. Gerçi savaş kıtanın periferisinde Avrupa'nın güvenlik ikilemlerini daha da karmaşıklaştıran değişiklikler meydana getirmişti, ama Avrupa dünya politikasının odağı olarak yerini korudu.

İç politikadaki değişiklikler de dış işlerin yürütülme tarzını etkileyen sonuçlar doğurdu. Diplomasi bir geçiş aşamasındaydı, ama yeni işaret direkleri belirlenmemişti. Savaştan galip çıkan bütün ülkelerin liderleri seçmenlerine karşı sorumlu seçilmiş temsilcilerdi. Hepsi içinde çalıştığı politik ortamı göz önüne almak zorundaydı. Yenilgiye uğrayan devletlerde de temsili yönetimler ortaya çıktı. Ulusların kendi kaderlerini tayin etmesi ilkesinin büyük bir ağırlık kazanması, hiç değilse geçici olarak, demokratik ve parlamenter rejimlerle bağlantılı görüldü. İkinci olarak, savaş sırasında insanların ve kaynakların olağanüstü düzeyde seferber edilmesi, savaş sonrası döneminde de süren sosyal ve ekonomik altüst oluşlar meydana getirdi. Sosyal devrimlerin frenlendiği yerlerde bile, bu altüst oluşları yaratan koşullara bir karşılık verilmesi

gerekti. Nihayet savaş hükümetlerin güç ve otoritesini genişlettiği için, artık yöneticilerin daha önce göz ardı ettikleri sorunlarla da ilgilenmeleri bekleniyordu. Britanya gibi savaş dönemindeki kontrollerin hızla terk edilmesi yönünde güçlü bir talebin bulunduğu ülkelerde bile, özellikle çalışan sınıflarda devletin neler yapması gerektiği konusunda yeni varsayımlar varlığını korudu. Biraz istisnai bir örnek sayılabilecek Almanya'da ise, savaş dönemi tecrübeleri güçlü bir antiliberal tepki yaratmış, piyasada kendi koşullarını belirleyen özel çıkar gruplarını serbest bırakan, müdahaleci olmayan devlete güvensizlik doğurmuştu.

Savaş sonrası dönemde iç ve dış politika arasındaki geleneksel sınırlar gitgide belirsiz hale geldi. Son derece gerilimli bir politik atmosferde barış yapıldı. Lloyd George ve Woodrow Wilson ülkelerindeki yaygın Alman korkusunun hâkim olduğu ortama göre hareket etti. Sömürgecilik karşıtı Clemenceau, Fransız politik çevrelerindeki emperyalist dalgayı dikkate almak zorunda kaldı. Orlando ve Sonnino, Rijeka konusunda artan milliyetçi baskıya göre hareket etmezlerse, ödemek zorunda kalacakları politik bedeli biliyorlardı. Aldığı olağanüstü övgülerden cesaret bulan Wilson, İtalyan temsilcilerini atlayıp doğrudan İtalyan halkına ulaşmaya çalıştı, ama sonunda yalnızca halkın ruh halini yanlış değerlendirdiğini anladı. Orlando, Rijeka ajitasyonunun kurbanı olarak başbakanlık koltuğunu kaybetti. Clemenceau "Vox populi, vox diaboli" [Halkın sesi, şeytanın sesi] diye şikâyet edecekti, ama en muhafazakâr devlet adamları bile, diplomasinin yürütülmek zorunda olduğu değişmiş ortamı göz ardı edemiyorlardı. Ne kadar bilgisiz, değişken veya yanlış yönlendirilmiş olursa olsun kamuoyu, 1914 öncesi döneme kıyasla diplomatik satranç tahtasında artık daha önemli bir piyon olmuştu. 1920'lerin sonlarındaki silahsızlanma görüşmeleri, İngiliz ve Fransız yönetici çevrelerinin bu görüşmelerin beyhude olduğu kadar tehlikeli olduğu yolundaki inançlarına rağmen sürdürüldü, çünkü her iki hükümet de görüşme masasından kalkmalarının kamuoyunda yaratacağı tepkiyi göze alacak durumda değildi. Dışişleri bakanlıkları, gerek yurtiçinde gerekse yurtdışındaki kamuoyunun önemini görmüş,

bu nedenle basınla ilişkiler ve propaganda amaçlı özel birimler yaratmış veya mevcut birimleri genişletmişti.

Seçmen kitlelerini, partileri veya özel çıkar gruplarını memnun etme ihtiyacı, devletler arası mali ve ticari görüşmelerin büyük bir çoğunluğunun Ianus* gibi bir nitelik taşıması anlamına geliyordu. Örneğin tazminat mücadeleleri, yalnızca kıtadaki güç dengesi savaşının kilidi değildi, ama aynı zamanda hükümetler ile seçmen kitleleri arasındaki ilişkilerde de kritik bir unsurdu. *German Identity* adlı kitabında Harold James, milli mutabakatı sağlayacak başka hiçbir ortak çıkarın bulunmadığı bir ortamda, "tazminat konusunun Weimar demokrasisini canlı tutacak nispeten ucuz bir bedel" olduğunu söyler.[13] Dış politika konuları yurtiçi gündemin parçasıydı; iç sorunlara çözümler uluslararası alanda aranıyordu. Bu yeni bir durum değildi, ama artık çok daha geniş bir ölçekte kendini gösteriyordu.

Savaşın kendisi de uluslararası gündeme girdi ve devletleri çok taraflı hareket etmeye yönelten bir faktör haline geldi. İletişim ve ulaşım gibi bazı meseleler daha 1914 öncesinde uluslararası antlaşmalara konu olmuştu. Nüfus mübadelesi, mülteciler, devletsiz kişiler ve ulusal azınlıklar gibi başka meseleler ise, savaşın, devrimlerin veya barış antlaşmalarının yarattığı sonuçlardı. 1945 sonrasında olacakların bir habercisi sayılabilecek bu genişleyen diplomatik arenayı, barış yapanlar öngörmemişti. Woodrow Wilson barışı korumaya yönelik işlevsel yaklaşıma güvenmiyordu ve Versailles Antlaşması'nın 23. maddesi kendisinin temel kaygıları arasında kesinlikle yer almıyordu. Ama sosyal, ekonomik ve insani meselelerle ilgilenmeye yönelik sürekli girişimlerde bulunulması ve kurumların oluşturulması, 1930'larda Milletler Cemiyeti'nin güvenlik işlevlerinin tam anlamıyla çöküşüyle bariz bir karşıtlık oluşturdu.

Mali ve ticari konuları tartışmak üzere toplanan konferanslardan tamamen farklı olarak, Milletler Cemiyeti sekreterliğinin, barış antlaşmalarından doğan sorumluluklarını üstlenmesi iste-

* İki yüzü bulunan, bir yüzü bir tarafa, öbür yüzü tam tersi tarafa bakan Roma tanrısı. [ç.n.]

niyordu. Gerek manda sistemi gerekse ulusal azınlıklara yapılan muameleler konularında, herhangi bir zorlayıcı tedbir alma yetkisi bulunmayan, Sekreterlik görevlilerinden oluşan küçük bir grup, genişletilmiş bir enternasyonalizm anlayışının temellerini atıyordu. Uluslararası kamu hizmeti kavramının kendisi yeniydi. Fridjof Nansen gibi birkaç kişi insani yardım arzularına kurumsal yapı kazandırmıştı. Kaynak elde etmek ve tanınmak için sürekli mücadele etmek zorunda kalmalarına ve devletlerin genellikle egemenliklerine saldırı olarak gördükleri girişimleri kabul etmekte isteksiz davranmalarına rağmen, bu faaliyetler hesap verilebilirlik konusunda yeni standartlar getirdi. Ulusal temsilcilerin Mandalar Komisyonu'nun önüne çıkması ve 1920'ler sona ermeden bu komisyonun eleştiri ve uyarılarının sayısının ve şiddetinin artması, bu yönde mütevazı bir ileri adımdı. Sömürgeciliği gizlemeye yönelik bir "makyaj" sayılıp küçümsenen manda sistemi, başka devletlere bağlı ülkelerin uluslararası denetimi yönünde dünyanın ilk denemesiydi. Bu sistem, emperyalist idarenin temelini sarsmıyordu, ama "resmi görevli zihniyeti"nde belli bir etki yarattı. Hitler öncesi dönemde mülteciler veya devletsiz kişiler için yapılabilecek şeylerin kapsamı sınırlıydı, ama her girişim, Avrupa'yı saran karanlıktan sonra her nasılsa ayakta kalan ortak sorumluluk anlayışı için bir emsal oluşturdu.

Diplomasinin konularındaki bu genişlemenin bir sonucu, uluslararası ilişkilerde diplomat olmayan uzmanların gitgide daha çok kullanılması oldu. En üst düzeyde, savaş sonrasında dışişleri bakanlarının ve onların profesyonel danışmanlarının konumu zayıflarken dışişleri diplomasisi gelişti. Bugün olduğu gibi o zaman da, başkanlar ve başbakanlar tavsiyelerde bulunmaları ve müzakerelere yardımcı olmaları için devletin herhangi bir koltuğunda oturmayan özel kişileri görevlendirdiler. Uluslararası ilişkilere gitgide daha çok müdahale eden ülke içindeki konularla ilgili bakanlıklar, yurtdışında görev yapmak üzere özel ataşeler atadılar. Çeşitli profesyonel alanlarda resmi görevli olan ve olmayan uzmanların kendi aralarında toplantılar düzenlemesi ve hareket tarzı için önerilerde bulunması sıradan bir uygulamaya dönüştü.

Bu toplantılarda alınan kararların önemli politik sonuçları olmasına rağmen, dışişleri bakanlıkları, bazen kendi tercihleriyle, söz konusu toplantıların dışında kaldılar.

Profesyonel diplomatlar, geleneksel olmayan çok çeşitli sorumluluklar (abluka, propaganda, istihbarat) üstlenmelerine rağmen, daha savaş sırasında önemli bir itibar kaybına uğramıştı. 1920'lerin başlarında, ticaret, finans, kültür hizmetleri, haber, propaganda ve istihbarat gibi alanlarda dışişleri bakanlıklarını güçlendirme ve yeniden donatma yönünde yoğun bir çaba gösterildi. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasının kendisi de önemli yenilikleri beraberinde getirdi, özellikle nispeten küçük devletler tarafsız konumlarını ve kendilerini yalıtmaya dayanan geleneklerini gözden geçirmek zorunda kaldılar. Cenevre'de daimi temsilcilikler kuruldu ve on iki kadar devlet kendi ülkesinde Milletler Cemiyeti işleri için özel bürolar oluşturdu. Yenilik ruhu çok geçmeden öldü; dışişleri bakanlıklarını eleman sağlama kaynaklarını genişletmeye ve teşkilatlarını yeniden örgütlemeye zorlayan, kamuoyundan gelen talepler gücünü yitirdi. Mali sıkıntılar ve diplomatlık mesleğinin doğal muhafazakârlığı kesintilere ve daralmaya yol açtı. Geleneksel diplomasiye güven Locarno görüşmeleri sırasında yeniden arttı. Bu sırada siyasal ilişkiler ve güvenlik konuları odağa yerleşmişti ve dışişleri bakanları ve onların kadroları geçici bir güçlenme dönemi yaşıyordu. Bunun bir yalancı şafak olduğu görüldü.

Büyük bunalım ve Hitler'in iktidara gelmesi, enternasyonalizmden ve çokuluslu diplomasiden geri çekilme sonucunu doğurdu. İkinci Dünya Savaşı, hem 1919'da oluşturulan uluslararası güç yapısının dağınık niteliğini hem de küresel devlet sisteminin Avrupa-merkezli niteliğini ortadan kaldırdı. Alexis de Tocqueville ve kehanet sever birkaç gözlemci dışında kimse, ABD ve Sovyetler Birliği hâkimiyetinde bir dünya doğacağı öngörüsünde bulunmamıştı. Gerçek veya potansiyel güçleri ne olursa olsun, bu iki ülkeden herhangi biri, Wilson veya Lenin'in amaçladıklarını hayata geçirip, iki dünya savaşı arası dönemde uluslararası düzeni yeniden şekillendirmedi. Avrupa dışındaki dünya üzerinde

Avrupa hâkimiyeti de, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yok oldu. Kanya-Forstner'in işaret ettiği üzere, Birinci Dünya Savaşı da, bu savaş sonrasında yaşananlar da, Avrupa imparatorluklarının temellerini sarsmadı. İki dünya savaşı arası dönemde Britanya ve Fransa'nın artık imparatorluk güçlerinin zirve noktasına ulaştıkları kesinlikle belli değildi. İmparatorluğun idaresinde zorluklar çıktığında, uyum sağlayan düzenlemeler yapıldı, ama imparatorluk sisteminin sürmesine tehdit oluşturmadan. Britanya İmparatorluğu'nun 1930'lu yıllarda 1919'da olduğundan daha istikrarlı göründüğü söylenebilir. Dağılma sürecini radikal bir şekilde hızlandıran, İkinci Dünya Savaşı oldu.

1919 düzenlemelerinin bazı unsurları, antlaşmayı daha sonra eleştirenlerin ileri sürdüğünden daha kalıcı oldu. Christopher Seton-Watson, 1989 yılının başlarında, "Avrupa'nın bugünkü haritası, 1919'da çizilen haritadan hiç farklı değildir" diye yazmıştı. Almanya'nın ikiye bölünmüşlüğü dışında temel farklar, Sovyetler Birliği'nin ve Polonya'nın topraklarının batıya doğru genişlemiş olmasıydı. Bu sınır bile, Paris Barış Konferansı'nca benimsenen ve Polonyalıların reddettiği "Curzon hattı"na yakındı. 1919'da dört ülke arasında bölünmüş olan Ukraynalılar, 1945'te Sovyet idaresi altına girdiler. Üç Baltık devleti de Sovyetler Birliği'nin parçası oldu, ama ulusal sınırlarını korudu. Seton-Watson şöyle yazıyordu: "Avrupa'da üç küçük sınır değişikliği olmuştur: İtalya-Yugoslavya sınırının Yugoslavya lehine değiştirilmesi; Romanya'nın Güney Dobruca'yı Bulgaristan'a vermesi ve İtalyanların 1912'de Osmanlılardan aldıkları 12 Ada'nın Yunanistan'a verilmesi. İtalya'nın 1946 Paris Barış Konferansı'nda talep ettiği sınırın, Wilson'ın 1919'da önerdiği, ama İtalyanların reddettiği sınır olması ironiktir."[14] Bazı hesaplaşmalar yaşandı: Çekler, Alman ve Macar azınlıkları ülkelerinden kovdular. Romanya'daki Macar azınlığı ve Yugoslavya'daki Arnavut azınlığı için ise, eski ihtilafların keskinliğini hiç yitirmeden sürdüğü söylenebilir.

Seton-Watson'ın söz konusu yazıyı kaleme aldığı günden bu yana, Avrupa haritasında dramatik değişiklikler oldu. Şu var ki imparatorlukların ve devletlerin günümüzdeki parçalanışı, "milli-

yetçi emellerin dayanıklılığını" daha bir belirgin hale getirmektedir olsa olsa. Etnik tikelcilik ve devam eden ulusal kimlik duygusunun, İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerin liderlerinin hayal edebileceğinden çok daha güçlü olduğu görüldü (üstelik bu durum yalnızca eski Sovyet imparatorluğu ve eski Yugoslavya için geçerli değildir). Bu duyguların Nazi ve komünist dönemlerde yalnızca yüzeyin altında gün yüzüne çıkmayı mı beklediği, yoksa söz konusu dönemlerde önemlerini kaybederken politik boşluklar doğunca mı yeniden canlandıkları meselesi, hâlâ çok tartışılan bir konudur. 1990'lardaki ve 1920'lerdeki etnik çatışmalar arasında büyük benzerlikler vardır. 1919 barışını yapanların "yeni devletlerin" demokratik olacağı yönündeki umudu, kısa vadede bir yanılsama olmaktan öteye geçmese de, bugün bazı ülkelerde ve belli ölçüde gerçekleşiyor olabilir. Egemen milliyetlerin azınlıkların haklarına saygılı olmayı öğrenecekleri düşlerinin ise daha ütopik olduğu anlaşılmıştır. 1919'daki devlet adamları Avrupa'da milliyetçi duygunun gücünü gerçekçi bir şekilde değerlendirmişler (tabii ki Almanya'nın geleceği açısından ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının tam olarak neleri bünyesinde barındırdığı konusunda bir körlük sergilemişler), ama ulusların kendi kaderlerini tayin etmeleri ilkesinin başka kıtalarda Avrupa idaresini ne ölçüde baltalayacağını görememişlerdir. İmparatorluk yöneticileri arasında kendi kendilerinden kuşku duyma belirtileri vardı ve geleneksel ırk anlayışları özellikle Uzakdoğu'da sarsılıyordu, ama eski düzen çökmemişti ve Avrupa'da ikinci büyük savaş, bu düzenin önemli kısmı olduğu gibi korunurken çıktı.

1919 sonrası kuşağın Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerine ilişkin getirdiği değerlendirmeler üzerine, birçok kişi, gelecekte felaketlerden kaçınmak için uluslararası düzende bir değişim gerektiğine inanmıştı. Milletler Cemiyeti onların umutlarından bazılarının somutlaşmış şekliydi. Bugün savunulan bir iddiaya göre, Milletler Cemiyeti bütün uluslararası devlet sistemlerinin dayandığı güç hesaplarının yerini almak üzere yanlış tasavvur edilmiş bir girişimdi. Bana kalırsa, savaş sonrası liderlerine yöneltilecek gerçek suçlama, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ni kabul

etmelerine değil, cemiyetin yapısıyla uyumlu olmayan Wilson mitoslarını ısrarla korur görünmelerine dayalı olmalıdır. Cenevre sistemi, barışı korumanın geleneksel biçimlerini ikame edecek bir yapı değil, onlara ilave bir unsur olarak görülseydi, uluslararası ilişkilerin yürütülmesi üzerinde daha az zararlı bir etkisi olabilirdi. Milletler Cemiyeti, uluslararası düzen içinde bir "alt-sistem"i temsil ediyordu, uluslararası sistemi yansıttığı gibi etkiliyordu da. Ayrıca çok taraflı diplomasi için genişletilmiş bir çerçeve sunuyordu. Uyuşmazlıkları çözmek ve işbirliği gerektiren sorunlarla başa çıkmak için yeni mekanizmalar ve teknikler yaratıyordu. Bütün bunlar Milletler Cemiyeti olmadan da gelişebilirdi, ama Cenevre sistemi bunlara şekil kazandırıyor, işlemelerini mümkün kılmak için asgari mutabakat sağlanmasının yolunu açıyordu.

Milletler Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılım, devlet adamlarının dış ilişkileri değerlendirme ve yürütme tarzını etkiledi. Cenevre dünya siyasetinin bir merkezi haline geldi. Bazıları "Cenevre ruhu"na ısındı; bazıları ise onu itici buldu. Cenevre "tartışma platformu" bir amaca hizmet etti; diplomasinin "küçük hamleleri" belli bir ölçüde başarıyla yapıldı. Ama Milletler Cemiyeti temel güvenlik hedefini gerçekleştiremezdi, çok taraflı silahsızlanma sorununun altından kalkması da söz konusu değildi. Silahsızlanmanın militarizmin kökünü kazıyacağı ve çok taraflı silahsızlanmanın barışı teşvik edeceği varsayımının, ulusların kendi kaderini tayin etmesi doktrini kadar tehlikeli olduğu görüldü. Milletler Cemiyeti'nin başka herhangi bir konudan daha çok zaman ve enerji alan silahsızlanma kampanyası yalnızca başarısız olmakla kalmamış, aynı zamanda cemiyetin itibarına büyük zarar vermişti. Yeni kurumun uluslararası sistemde belli bir yeri vardı, ama bu, savaşın yıkıcı tecrübesini yaşamış liberal enternasyonalistlerin umduğu yer değildi. Onların Milletler Cemiyeti tasavvurunun, cemiyeti destekleyen birçok kişinin zihninde cemiyetin gerçekliğinin yerini almış olması bir talihsizlikti.

***

Şiddetli saldırılara uğrayan bu kavramın dayanıklılığı sayesinde, 1944 yılında küresel bir güvenlik sistemi yaratmak amacıyla

yeni bir girişimde bulunuldu. Yine bir dünya savaşı, anarşik bir dünyada yaşamanın ödettiği bedeli gözler önüne sermişti. Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyeti'nin kurumsal yapısı üzerine kuruldu. Birleşmiş Milletler de, değişik ve daha gerçekçi yapısına rağmen, temel hedefine ulaşamayacaktı. Barış, korunduğu ölçüde, meydan okunmayı göze aldırmayacak kadar yıkıcı nitelikte bir askeri güçler dengesine bağlıydı. Amerikalı yaratıcısının umutlarını hayata geçirmeyi başaramamasına rağmen, Birleşmiş Milletler uluslararası arenanın parçası olarak kalmıştır; bu örgütün yok olmasını isteyen hemen hemen kimse bulunmamaktadır. Tam tersine, iki kutuplu dünyanın yıkılmasından beri, BM'nin barışı koruma işlevlerini güçlendirmenin yolları sürekli olarak aranmaktadır. Uluslararası sistemde egemen devletler güç birimleri olarak kaldıkça, kolektif bir güvenlik sistemi kurulması söz konusu olamaz. Bu, uluslararası düzende hayatı daha katlanabilir ve insani kılacak kolektif eylem biçimleri arayışını durdurmamıştır ve durdurmamalıdır. Wilson'cıların yanılsamaları yıkıldıysa da, onların yankıları hâlâ varlığını korumaktadır.

Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyeti'nin insani, sosyal ve ekonomik işlevlerini miras aldı. 22 Ağustos 1939'da, yani Nazi-Sovyet paktının imzalandığı tarihte yayımlanan Bruce Raporu, cemiyetin faaliyetlerinin siyasal olmayan boyutlarını genişletme ihtiyacına dikkat çekiyordu. Kuruma kalıcı bir varlık sebebi sağlamaya yönelik bir girişimdi bu. Böylece Bruce Raporu, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin kurulmasına giden yolu işaret ediyor, ekonomik ve sosyal sorunlara entegre bir yaklaşım modeli sağlıyordu. Bugün Birleşmiş Milletler bu faaliyet alanlarında çalışan çok taraflı kurumlardan yalnızca biridir. Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşların birçoğu, tam bağımsız olmasa da, yarı bağımsız denebilecek örgütler haline gelmiştir. Çokuluslu faaliyetlerin bugünkü geniş yelpazesi ve devletler arası ve devlet dışı ulus-aşırı kurumların geldiği düzey, iki dünya savaşı arası dönemdeki sınırlı girişimleri iyiden iyiye gözümüzde küçültmektedir. Yine de, siyasal olmayan işbirliği alanları oluşturma yönünde o dönemde yapılan girişimler, karşılıklı bağımlılığın gitgide daha

çok damgasını vurduğu bir dünyanın ihtiyaçlarının kabul edilmesinde önemli bir aşamayı temsil ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkan uluslararası düzen, savaş öncesi dönemin ittifak yapılarından çok farklı görünüyordu. Ne ölçüde farklı olduğu, 1920'li yıllarda, ne yeni bir güç dengesinin ne de Wilson'ın kolektif güvenlik sistemi ortaya çıktığı anlaşıldıkça, ateşli bir tartışmanın konusuydu. Bir ölçüde iyimser bir şekilde, 1929'da tazminatla ilgili devletler, Lahey'de "Savaşın Nihai Tasfiyesi Üzerine Konferans"ta bir araya geldi. Aslında 1919'da hiçbir yeni sistem oluşturulmamıştı; ortaya çıkan görünüm, eski ile yeninin birbiriyle hayli zorlu bir ilişki içinde olduğu bir karışımdı. Savaşlar uluslararası sistemde değişiklikleri hızlandırır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen değişiklikler, 1815 sonrasındaki değişikliklerden daha devrimci nitelikteydi. Barış düzenlemeleri de, Avrupa'da istikrar sağlanması açısından 1815 düzenlemelerinden çok daha başarısız oldu. David Stevenson, barışı yapanlar "kalıcı istikrarı sağlayacak ortak eylemde bulunmaya yönelik ileri görüşlülükten veya arzudan yoksun" oldukları için barışın o kadar çabuk bozulduğunu öne sürerken haklı olabilir. Ne var ki bu başarısızlığa açıklama getirilirken, daha savaş öncesinde Avrupa Uyumu'nun altını oyan, devletler arasında gitgide daha hasmane hale gelen ilişkiler üreten, devlet adamlarının savaşa başvurma isteğini artıran dönüşümler yaşandığı dikkate alınmalıdır. Örneğin Londra'da yalnızca "felaket tellallarının" değil, daha başka pek çok kişinin Almanya'nın Napoléon tarzı emeller beslediği varsayımı taşıdığını anlamak gereklidir. Tarihin gündeminde önemini koruyan kilit bir meseledir bu. Ayrıca savaş sırasında, daha sonraki yeniden inşayı her düzeyde bu kadar zorlaştıran nelerin yaşandığını da hesaba katmak gerekir. Bu, yalnızca savaş hedefleri meselesi veya politik ya da hatta ekonomik değişiklikler meselesi değildir. Açıklamada, ölülerin ve sakatların sayısı, savaşa yönelik çatışmanın doğurduğu tutumlar ve savaşın etkisiyle görülen kâbuslar ve rüyalar da göz önünde bulundurulmalıdır. Tarihçiler, uluslararası sistemin temelindeki varsayımlarda savaşın kendisinin meydana getirdiği değişiklikleri

de değerlendirmelidir. Barış yapanlar bu değişikliklerin farkındaydı, ama hangilerinin kabul edilmesi, hangilerinin reddedilmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varamadılar. Kıta Avrupa'sı içinde ve dışında devletler arasındaki güç ilişkilerindeki belirsizliklere de değinilmesi gerekir. Ayrıca Avrupa'yı savaş öncesinde bir arada tutmuş olan ortak varsayımların birçoğu sorgulanırken, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyayken veya yok olmuşken, uluslararası söylem yapılarını yeniden yaratmanın zorlukları üzerinde de durulmalıdır. Savaş sonrası on yıl bir geçiş dönemiydi; 1914-1918 savaşından önce başlayan ve savaşın kapsamının ve uzunluğunun etkisiyle ivme kazanan dönüşümler hiç de tamamlanmış sayılamazdı. Avrupa'daki mütareke yalnızca yirmi yıl sürdü. Bu gerçeğin sorumluluğunun bir kısmı kuşkusuz barış yapanlara aittir. Avrupa parçalı bir durumda bırakılmıştı ve savaştan galip çıkan devletlerin liderleri, kıtanın parçalarını nasıl yeniden düzenlemek gerektiği, böylece çeşitli devletlere bağımsızlıklarını korumak ve refahlarını artırmak için en iyi fırsatı nasıl yaratmak gerektiği konusunda bir türlü anlaşamamıştı. Yine de –"büyük adam"a dayalı tarih anlayışını benimsemesek bile– Avrupa barışını yok eden kişinin Hitler olduğunu söylemek gerekir ve bu barışın nasıl yeniden kurulabileceği konusunda en berrak görüşe sahip olan kişi yine oydu. Barış antlaşmasında, değişen bir dünyanın kabulüne dayalı yeni bir uluslararası devlet sistemi vaadi taşıyan unsurlar vardı. Bunlardan bazıları, 1945 sonrası dönemde yeniden ortaya çıkacaktı. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yeni durumu göz ardı etmek demek değildir. Barış konferansında doğan fikirlerden bazılarının ve 1920'lerde gelişen kurumların ve yöntemlerin bir kısmının günümüze kadar uzanan önemli etkileri olduğu anlamına gelir. Yalnızca 1920'li yılların, uluslararası devlet sisteminin evriminde kısır bir dönem olduğu şeklindeki bakış açısının gözden geçirilmesi gerektiğini savunmak istiyorum.

10. Bölüm

İnsanlar ve Mitoslar Üzerine: *Tarihin ve Dünya Savaşı'nın Kullanımı ve Suiistimali*

HOLGER H. HERWIG

> Tarihin mantıksal analizinin güçsüz durumunu, bu önemli mesele üzerine yetkin araştırmaları tarihçilerin ya da tarih metodologlarının değil, son derece ilintisiz disiplinlerin temsilcilerinin yapmış olması göstermektedir.
>
> - MAX WEBER

"Tarihin mantıksal analizinin güçsüz durumu" hakkında Weber'in söyledikleri, "Clio Deceived" ["Kandırılan Klio"] adlı makalemi yeniden düşünmeme yol açtı. O makalede şöyle bir uğursuz yasanın mı mevcut olduğu yolunda bir soru ortaya atmıştım: En önemli olaylar, anlaşılması en güç olaylardır, çünkü mitos üretenlerin ve şarlatanların da en fazla ilgi gösterdikleri olaylar bunlardır.[1] Weber'in sözleri, John F. Kennedy'nin 11 Haziran 1962'de Yale Üniversitesi'nin açılış töreninde yaptığı konuşmayı da aklıma getirdi. Bu konuşmasında Kennedy, "hakikatin büyük düşmanının" çoğunlukla "gerçekçi olmayan, ama inatçı ve ikna edici nitelikteki mitos" olduğu şeklinde bir uyarıda bulunmuştu.

"Mitos"u Joseph Campbell'in terimi kullandığı anlamda kullanmıyorum. Campbell'e göre, mitoslar anlamın nasıl aranacağını, hayatta olmanın özünün nasıl bulunacağını ve hayatın manevi potansiyellerinin nasıl hissedileceğini bize öğretmek üzere

tasarlanmıştır.[2] Terimi klasik Yunanca anlamında kullanıyorum. Yani, mitoslar, bütün tutarsızlıklarına ve saçmalıklarına rağmen, hakikat olarak kabul edildiklerinde, bir toplumun bilgisini ve bilgeliğini temsil ederler. Mitos, genellikle ilkel tarih bilimi ile dinin garip bir karışımıdır. Gerek antik dönemdeki Yunanlılar gerekse modern Avrupalılar, mevcut sosyal yapıları korumak için mitos üretimine başvurmuşlardır. Euripides'in sendeleyen Atina demokrasisini güçlendirmek için Theseus hikâyesini kullanması gibi, 1918'den sonra Almanlar da, kaybolan imparatorluk düzenini canlandırmak için "savaşın sorumluluğu" ve "arkadan hançerlenme" mitoslarını kullanmışlardır. Ama mitosların geçerli hakikat olarak evrensel kabulü çoğu durumda nihai sonuç değildir. Bu noktayı göstermek amacıyla, "tarihsel kirlenme" ve "mitos üretme" saydığım örneklere ilişkin beş analiz konusu seçtim.

Çeşitli nedenlerle Almanya ve Avusturya'nın mitos üretmeleri ve yanlış davranışları üzerinde durmayı tercih ettim. Her şeyden önce, Almanya ve Avusturya son otuz yıldır incelediğim iki devlet. Dolayısıyla haklarında en fazla bilgi sahibi olduğum devletler de bunlar. İkinci olarak, Birinci Dünya Savaşı'na katılan bütün büyük devletlerin, çok erken tarihlerde titiz bir şekilde seçilmiş diplomatik dokümanları içeren "renkli kitaplar" yayımlamasına ve bütün devletlerin mitolojik hale getirilen savaş deneyimlerine ilişkin kendi versiyonlarını sunmasına rağmen, Berlin'de ve Viyana'da mitos üretenlerin sergilediği yalancılığın görece derecesi ve şiddeti, Paris ve Londra'nın tarihsel kaydı değiştirmeye yönelik daha mülayim girişimleriyle keskin bir karşıtlık oluşturur. Bundan dolayı, bir karşı örnek olarak, Fransızların Verdun'deki "süngü savaşı" hikâyesini ekledim. Üçüncü olarak, mitos üretenlerin, özellikle Almanya'da, ama aynı zamanda Avusturya'da, sahte tarih yazmak konusunda İtilaf Devletleri'nden daha fazla dolaysız nedeni vardı. Almanya ve Avusturya'dakilerin girişimleri, İtilaf Devletleri'nin Versailles Antlaşması'nda yönelttiği ve savaşın tek sorumlusu oldukları yönündeki suçlamalara karşı çıkmak ve ilgili tazminat konusunda haklı çıkmak için yürütülen "vatansever otosansür"e yönelik ulusal bir kampanyanın par-

çasıydı. Belçika'ya, Çekoslovakya'ya, Danimarka'ya, Fransa'ya ve Polonya'ya "kaybedilen" topraklar söz konusuydu, ayrıca özellikle Büyük Britanya'ya bırakılan sömürgeler konusu da vardı. Nihayet, Klio'nun *musa*'larının resmi çizgiyi benimsemeyen araştırmacıların kamusal tartışmaya erişmesini engellemek için oynadıkları rolü öne çıkarmak amacıyla özellikle Almanya örneğini seçtim. Almanya'da tarihsel kayıtların bozulmasından bu kayıtların yayımlanmasına resmen izin verilmemesine, dokümanların tahrifinden devletin konferans gezilerine engel olmasına dek uzanan çok çeşitli yöntemler göze çarpmaktadır. Bu, tam anlamıyla bir trajediydi, Hermann Hesse'nin 1930 yılında belirttiği gibi, "önde gelen 90 ya da 100 kişi ulusal çıkarla ilgili bu hayati konuda [Alman] halkı[nı] aldatmak" için işbirliği yapmıştı.[3]

Savaş Sorumluluğu ve Sorumluluğun İnkârı: Temmuz 1914

Almanya'nın savaş sorumluluğu Haziran 1914'te Versailles Antlaşması'nda belirtilmiştir. Antlaşmanın 231. maddesine göre, savaş sadece "Almanya'nın ve müttefiklerinin saldırısının" ürünü olduğu için, bu devlet "savaşın yol açtığı bütün kayıpların ve zararların sorumluluğunu" kabul ediyordu. 232. maddeye göre Almanya, belli başlı çatışma alanlarının "tamamen restorasyonu" dahil İtilaf Devletleri'nin halkının uğradığı ve mallarına gelen "bütün zararları tazmin" edecekti.[4] Bu suçlamalar, tarihçileri bugüne dek meşgul eden, dolambaçlı, zaman zaman dürüstlükten uzak tarihsel araştırma sürecinin doğmasına neden olmuştur. Karakter suikastları, kariyer ve araştırma fırsatlarının yok edilmesi ve kanıtların ortadan kaldırılması, bu sürecin çarpıcı özellikleridir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı, bu kitapta Modris Eksteins'ın işaret ettiği üzere, "tarihin özüne karşı yapılmış bir savaş"tı.

Daha 3 Ağustos 1914'te, "Avusturya veraset savaşının" resmen başlamasından önceki gün, Berlin, savaşın kökenlerine ilişkin açıklamasını *Deutsches Weissbuch*'ta ["Alman Beyaz Kitabı"] yayımlamıştı.[5] Dışişleri Bakanlığı'nın renkli kitabı, arşivlerinin

alelacele gözden geçirilmesiyle üretilmişti; kitaptaki otuz dokümanın yarısı düpedüz sahteydi. Yine de bu kitap savaşın sorumluluğu tartışmasının başlangıç noktasıydı. Bundan sonra Wilhelmstrasse'deki politik arşivci Bernhard Wilhelm von Bülow, Temmuz 1914'e ilişkin belgesel kayıtlarının titiz bir şekilde "düzenlenmesi" işini üstlendi. Sosyalist Kurt Eisner ve Karl Kautsky tarafından savaşın çıkışına ilişkin materyallerin sansasyonel bir şekilde yayımlanması, Bülow'un dosyaları yeniden düzenleme işlemini sadece hızlandırdı. Bülow, bu işlemi, yedi bin dokümana ilişkin özel bir kart indeksiyle Mayıs 1919'da tamamladı. Dokümanları iki temel gruba bölmüştü: "savunma" ve "saldırı."[6]

1920 yılına gelindiğinde Wilhelmstrasse, özel bir Savaş Sorumluluğu Birimi oluşturmuştu. Bu birimin üç görevi vardı: Savaşın kökenlerine ilişkin Dışişleri Bakanlığı kayıtlarını "düzenlemek" ve "temizlemek"; Almanya'nın barışçıl siyasetlerini göstermek üzere 1871-1914 dönemi için çok geniş bir belgesel yayını üretmek; Temmuz 1914 için Almanya'nın resmi çizgisini savunmaya istekli olan, gerek ülke içindeki gerekse ülke dışındaki uzmanlara parasal destek sağlamak.

İlk görev, belki de en kolay olanıydı. Bugün Bonn'da bulunan Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'ndeki araştırmacılar, Reich liderlerinin Viyana'ya ünlü "açık çek"i verdiği 5-6 Temmuz'daki Potsdam'da Avusturya-Almanya görüşmelerine ve Almanya müzakerelerine dair tek bir doküman bulamazlar. Viyana'nın Sırbistan'a ültimatomuna Berlin'in tepkisini de keşfedemezler. Ayrıca o Temmuz ayında Almanların yabancı ülkelerin temsilcileriyle yaptıkları görüşmelerin ve kayzerin askeri ve diplomatik liderlerle konuşmalarının herhangi bir kaydına da, telefon görüşmelerinin, telgraflarının ya da sözlü iletişimlerin herhangi bir izine de rastlayamazlar.[7] Wilhelmstrasse, suçlama kaynağı olabilecek bütün materyalleri "özel" belgeler sayarak Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg ve Dışişleri Bakanı Gottlieb von Jagow'a sessizce geri vermişti. Bu materyallerin büyük bir çoğunluğu, gönüllü "vatansever sansürcülerin" yardımıyla 1920'li ve 1930'lu yıllarda kayboldu.

İkinci görev de başarıyla tamamlandı. 1922-1927 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı, özel araştırmacılardan oluşan bir komisyon aracılığıyla, *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914* adlı kırk ciltlik bir seri yayımladı. Bu kırk cilt, bir tarihçinin ifadesiyle, "savaş öncesi diplomasisini inceleyen bütün araştırmacıları Alman kayıtlarına erkenden bağımlı kılmıştır."[8] Alman olmayan araştırmacıların çok azı, görünürde eksiksiz olan bu yayınların ciddi bir hata taşıdığının farkına varmıştır: Potansiyel suçlama kaynağı olabilecek dokümanlar atlanmış, kısaltılmış veya ciddi bir editörlük işleminden geçmiştir; birkaç doküman ise zararlı bir tahrifata uğramıştır.

Belki de en ilginç nokta, Wilhelmstrasse'nin davasını akademik camiaya sunmak üzere önde gelen birtakım Amerikalı tarihçileri kullanmasıdır. Harvard'lı tarihçi Sidney B. Fay'in Alman tezine sıcak bakan *The Origins of the World War* adlı iki ciltlik eseri, vergi mükelleflerinin sağladığı kaynaklarla Dışişleri Bakanlığı tarafından Almancaya ve Fransızcaya çevirtilerek, dağıtıldı. Yazarı için Berlin tarafından bir ziyafet verildi.[9] Benzer şekilde, Smith College'dan Harry E. Barnes da, eserleri Alman tezini savunduğu için, desteklenmek üzere seçildi.[10] Barnes'ın eserleri Almanca'ya ve Fransızca'ya çevrilmiş, bedava dağıtılmıştı, ayrıca Barnes yalnızca 1926 yılında en az üç kez Berlin'i devlet konuğu olarak ziyaret etti. Buna karşılık, Bernadotte Schmitt'in *The Coming of the War, 1914* adlı, Alman tezine eleştirel bakan kitabı hiçbir zaman Almancaya çevrilmedi ve Berlin, 1928 yılında, Schmitt'in Almanya'yı ziyaret etmesi yönünde Chicago konsolosunun yaptığı öneriyi reddetti.[11] Wilhelmstrasse, "iflah olmaz" diye nitelediği bu tarihçinin mesajını Almanya'da yaymasına izin vermedi.[12]

İflah olmaz başka tarihçilerin başına da daha iyi şeyler gelmedi. Savaşın kökenleriyle ilgili hukuki meseleleri araştırmak üzere Reichstag'ın İlk Araştırma Komisyonu, Freiburg'lu seçkin hukukçu Hermann Kantorowicz'e yöneldi. Kantorowicz, çalışmasını 1923'te bitirdi, küçük metinsel düzeltmelerini iki yıl sonra tamamladı ve 1927'de dizilen ve düzeltilmiş metinleri matbaaya gönderdi. Kitap 1967'de yayımlandı – özel bir manüskri olarak.[13] Kitabın yayımlanmasını kırk yıl geciktiren ne olmuştu?

Kantorowicz, mevcut dokümanları titiz bir şekilde inceledikten sonra, savaşın sorumluluğunun büyük ölçüde İttifak Devletleri'ne ait olduğu sonucuna varmıştı: Avusturya-Macaristan, Saraybosna suikastını Sırbistan'a saldırmak için istismar etmiş, bu saldırının sonuçlarını dikkate almamıştı. Almanya da Viyana'yı sonuna kadar desteklemiş, daha sonra Rusya'dan ve Britanya'dan gelen barış önerilerini reddetmişti. Yahudi, Demokrat, Cumhuriyetçi ve İngiliz hayranı olan Kantorowicz, resmi çevrelerin gazabını her yönden üzerine çekmişti. 1927 yılında Dışişleri Bakanı Gustav Stresemann, Kantorowizc'in Kiel Üniversitesi'nde bir kürsüye atanmasını veto etti. Ardından Stresemann, Kantorowicz'in, bulgularının özel yayınına izin vermedi. Daha sonra Maliye Bakanlığı, resmi yayına destek için Kantorowicz'e söz verdiği 40.000-50.000 markı geri çekti. Nihayet 1933'te itibar kaybı zirve noktasına ulaştı. Kantorowicz, Nazilerin üniversiteden çıkardığı ilk Alman profesörlerden biriydi ve eserleri Alman karşıtı olduğu için kamu önünde yakıldı.[14]

Kantorowicz örneği yalıtılmış bir örnek de değildi. 1932'de Almanya'nın muhafazakâr tarihçileri, genç radikal araştırmacı Eckart Kehr'in, ABD'de inceleme yapması için Charles A. Beard'ın sağlanmasına yardımcı olduğu Rockefeller bursunu almasını engellediler. 1964 gibi yakın bir tarihte, Batı Almanya Dışişleri Bakanı Gerhard Schröder, yaşlı muhafazakâr tarihçilerin tavsiyesi üzerine, Goethe Enstitüsü'nün Fritz Fischer'e ABD'ye planlanan bir konferans turu için sağladığı seyahat fonlarını geri çekti. Bu turu, Alman tarihçilerinin duayeni Gerhard Ritter "ulusal trajedi" olarak nitelemişti.[15]

Son, ama önem bakımından sonuncu olmayan bir nokta, bu resmi sansürün yanı sıra, anıların ve günlüklerin kamuya ulaşmasını engellemeye yönelik, gayri resmi, aynı derecede etkili ve zararlı bir kampanya yürütülmesiydi. Postmodernistler ne derlerse desinler, tarihçilik, en iyi örneklerinde, kanıtların kullanımına dayanır; en kötü örneklerinde ise, kanıtların suiistimali söz konusudur. Dokümanlara getirilen yorumlar ve verilen ağırlıklar, belli başlı aktörlerin motivasyonları, kritik kararların tam zaman-

laması, devlet adamlarının ve askerlerin kariyerlerinin belirli noktalarındaki zihin yapıları hakkında farklı görüşlerde olabiliriz, ama tarihsel kayıtların tahrif edilmesine asla razı olmamalıyız, bu kayıtların yok edilmesine hiç razı olamayız.

Almanya'da önde gelen isimlere ait kritik belgeler, kendi kendilerini göreve getirmiş "vatansever sansürcüler" tarafından sistematik bir şekilde "temizlenmiştir" (yok edilmiştir). Birkaç örnek bu noktayı gözler önüne koyacaktır. 1919'da General Helmuth von Moltke'nin dul eşi, Eliza, generalin savaşın çıkışına ilişkin belgelerini yayımlamanın yollarını aradı. Eski bir Prusyalı general, bir Prusyalı diplomat ve "belirli kişiler" tarafından buna karşı uyarılmıştı, nihayet 1922'de çıkan anılarda Temmuz krizine ilişkin hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Dahası, Moltke'nin belgeleri generalin en büyük oğlu Wilhelm tarafından o kadar titiz bir şekilde temizlenmişti ki, tarihçi John Röhl'ün dediği gibi, bu anılarda "savaş öncesi döneme ait okunmaya değer tek bir doküman bulunmamaktadır."[16]

Aşağı yukarı aynı şey, Mareşal Paul von Hindenburg'un belgeleri için de geçerlidir. Bu belgeler hâlâ torunu Hubertus'un elinde bulunmaktadır ve 1960'lı yıllarda milliyetçi tarihçi Walther Hubatsch tarafından temizlenmiştir. Hindenburg'un 1911-1934 arasını kapsayan yayımlanmış anıları, aslında Potsdam Reichsarchiv'de görevli Albay Hermann Mertz von Quirnheim tarafından kaleme alınmıştır.[17] Benzer şekilde, General Erich Ludendorff'un belgeleri de damadı Franz Karg von Bebenburg'un elindedir. Bu kişi, söz konusu belgelerde artık Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin hiçbir şey bulunmadığını bildirmiştir.[18] Bu örnekte "vatanseverce sansür"ün nasıl iş gördüğü konusunda yalnızca tahmin yürütebiliriz.

Önemli belge koleksiyonları –yazarlarının isteklerine rağmen– yok edilmediği zaman bile, ilgili belgelerin nasıl işlemden geçtiği ve orijinalliği konusunda tartışmalar söz konusudur. Tipik bir örnek, Bethmann Hollweg'in Temmuz 1914'te başdanışmanı olan Kurt Riezler'in belgeleridir. 1950'ler gibi geç bir tarihte muhafazakâr tarihçi Hans Rothfels (Nazi Almanyası'ndan kaçmış bir kişiydi),

Riezler'e Birinci Dünya Savaşı'nın kökenlerine ilişkin tartışmanın yeniden açılmasına vesile olacağı endişesiyle belgeleri yayımlamamasını tavsiye etti. 1965'te Riezler öldükten sonra, erkek kardeşi belgelerin büyük bir bölümünü yok etti. Riezler'in kız kardeşi Mary White sonunda belgelerin yayımına rıza gösterince, bu görev katı muhafazakâr tarihçi Karl Dietrich Erdmann'a verildi. Erdmann, belgeleri bir kez daha titiz bir şekilde "düzenledi" – ve sekiz yıl boyunca Koblenz'deki Federal Arşiv'de kilit altında tuttu. Bu sırada, 7 Temmuz-4 Ağustos 1914 dönemine ilişkin kritik notlar, o kadar çok editörlük işleminden geçti ki, artık otantik olup olmadıkları sorgulanmaktadır.[19] Tarihsel kanıtlar, 1920'lerden 1960'lara kadar vatansever sansürcüler tarafından bilinçli olarak o kadar çok kirletildi ki, Alman tarihçiliğinin belirli bölümlerinin meşruiyetini sorgulama hakkımız olduğu aşikârdır.

Seferberlik 1914: Büyük Avusturya-Macaristan "Komplosu"

1914'te Avusturya-Macaristan genelkurmay başkanlığı görevinde bulunan Franz Conrad von Hötzendorf, hem profesyonel hem de popüler basında çok saygın bir isimdi. Avusturyalı yazarlar –Rudolf Kiszling, Edmund Glaise von Horstenau ve August von Urbánski gibi askeri tarihçilerden Karl Friedrich Nowak ve Oskar Regele gibi yayıncılara kadar çeşitli yazarlar– Conrad'ı, Savoia Prensi Eugen'den beri ülkenin en büyük askeri lideri sayarak övmüştür. İngiliz askeri tarihçi Cyril Falls, Conrad'ın "muhtemelen savaşın başlangıçtaki en iyi stratejisti" olduğunu iddia etmiştir.[20] Fransız akademisyen Marc Ferro, Conrad'ı "İttifak Devletleri arasında en iyi stratejist" saymıştır.[21] Conrad, beş ciltlik anılarında bu yargılara kuşkusuz katılır, Sırbistan ve Rusya'ya karşı 1914 yılındaki seferberliğin "düzgün bir şekilde yürüdüğünü" yazar,[22] sorunların ve başarısızlıkların sorumluluğunu işbirliği yapmayan Alman müttefiklerine ve beceriksiz astlarına yükler. Conrad'ın haklı olduğunu gösterebilecek belgeler, Viyanalı askeri arşivciler ve tarihçiler tarafından "istenip" alınmıştır.[23]

Temmuz-Ağustos 1914 seferberliğine ilişkin şu görüş son yetmiş yılda egemen olmuştur: Conrad, coğrafi-stratejik bir ikilemle –yani önce Rusya'ya mı, yoksa Sırbistan'a mı yoğunlaşmak gerektiği sorunuyla– karşı karşıya kalmıştı ve bu işi mümkün olduğunca iyi yürütmüştü. Aslında Conrad seferberlik ikilemini, ordusunun neredeyse tamamını, süratli ve öldürücü bir darbe indirmek üzere Sırbistan'ın üzerine göndererek "halletmişti." Rusya'nın seferberliğinin çok yavaş ilerleyeceği düşüncesine bel bağlamıştı, böylece Polonya'nın güneyinde yaşanması muhtemel çatışma için zaman kazanacağını umuyordu. Ama Rusya'nın seferberliği Viyana'daki planlamacıların mümkün olduğunu düşündüğünden (belki de umduğundan?) çok daha hızlı ilerleyince, Conrad Genelkurmay Başkanlığı'nın ve Savaş Bakanlığı'nın Demiryolu Bürolarındaki Binbaşı Emil Ratzenhofer'den ve Albay Johann Straub'dan yardım istedi. Böylece, Ratzenhofer'ın tavsiyesi üzerine, Habsburg askerleri yolculuklarını Sırbistan'a kadar sürdürdüler, orada trenlerden indirildiler, tekrar trenlere bindirildiler, nihayet Galiçya'ya doğru yola çıktılar. Winston Churchill'in unutulmaz ifadesiyle, General Oskar Potiorek'le "zafer kazanmayı bir yana bırakıp" Sırbistan'dan ayrıldılar ve "yenilgisine zamanında katılmak" üzere Conrad'ın yanına gittiler.[24] 1914'ten Norman Stone'un *The Eastern Front* adlı kitabının yayımlandığı 1975'e kadar neredeyse bütün yazarlar, Conrad'ın çaresiz durumda olduğunu, o koşullarda beklenebilecek en iyi hamleleri yaptığını vurgulamışlardır.

Aslında Conrad, 1914'ten önce hazırladığı sağlam plana uymamıştı. Plana göre, kuvvetlerinin büyük bir kısmını (A-Staffel) Galiçya'ya gönderecek, iki ordudan daha küçük bir grubu Sırbistan (Minimalgruppe Balkan) üzerine yollayacak ve belirleyici anda belirleyici muharebe meydanında kullanmak üzere 12 tümeni (B-Staffel) de stratejik bir yedek kuvvet olarak tutacaktı. Conrad, stratejik yedek kuvvetini bekletmek ve Rusya ile Sırbistan'ın seferberliğinin ilerleyişini izlemek yerine, politik ve psikolojik nedenlerle B-Staffel'i derhal Sırbistan üzerine gönderdi. Bu birlikler 10 Ağustos'ta Sırbistan'da konuşlanmış olacaktı. Conrad'a göre,

"köpek Sırbistan'ın" başının ne pahasına olursa olsun ezilmesi gerekiyordu; imparatorluğun bekası buna bağlıydı. Galiçya'da Rusların hızla yığınak yapması konusunda –Conrad'ın eski Rusya askeri ataşesinden, Ballhausplatz'taki Dışişleri Bakanlığı'ndan, Alman silahlı kuvvetlerinden ve Kayzer II. Wilhelm'den– gelen hiçbir uyarı, Conrad'ı Sırbistan takıntısından vazgeçiremedi.

Savaştan önce Ratzenhofer ve Straub, Rusya'ya karşı (Savaş Durumu R) ve Sırbistan'a karşı (Savaş Durumu B) birbirlerinden ayrı ve bağımsız olarak seferberliği planlamışlardı, ama Savaş Durumu R+B için ortak bir plan hazırlamamışlardı. Dolayısıyla 1914'te Viyana'da, kuvvetleri önce Sırbistan'a karşı konuşlandırma, ardından Rusya'ya yeniden konuşlandırma konusunda, yani herhangi bir savaş halinde en güçlü ihtimale dair muhtemel durum planı yoktu. Rusya'nın seferberliğini süratle yürütmesi karşısında hazırlıksız yakalanan ve herhangi bir planları bulunmayan Ratzenhofer ve Straub, Conrad'ın Sırbistan'a yönelik kuvvet konuşlandırmayı sürdürmesi konusunda son derece ısrarlı bir tavır takındılar. Onlara göre, planlarda herhangi bir değişiklik mevcut bütün hazırlıkların heba olup "kaos"a sürüklenmesi anlamına gelecekti. 6 Ağustos'ta Rus birliklerinin Polonya'nın güneyinde konuşlandıkları iyice anlaşıldığı zaman bile, Conrad B-Staffel'in Sırbistan'a doğru yoluna devam edip Sava-Tuna hattında bir askeri "gösteri" yapması emrini verdi.

Conrad'ın çok kötü yürüttüğü seferberlik yüzünden, Balkanlar'da 230.000 asker öldü veya yaralandı, Galiçya'da ise 250.000 asker öldü veya yaralandı (ayrıca 100.000 kişi esir alındı). 28-30 Ağustos'ta Lemberg Muharebesi'nde en zorlu çarpışmaların yapıldığı aşamada, (artık İkinci Ordu olarak yeniden kurulan) B-Staffel hâlâ Sırbistan'dan Polonya'ya giden trenlerde olan IV. ve VII. kolordularından yoksundu. Ama dünya, Avusturya-Macaristan'ın seferberliği hakkındaki hakikati hiçbir zaman öğrenemedi. Conrad bu hakikati müttefiki Almanlardan bile sakladı. Bunun yerine, Berlin'e, savaşın çıkışının hemen ardından Doğu Cephesi'ne çok sayıda kuvvet göndermediği için şiddetli eleştiriler yöneltterek beceriksizliğini örtbas etmeye çalıştı.

Çözülmesi imkânsız stratejik ikilemlerle boğuşan bir kahraman olarak Conrad'ın "resmi" bir hale gelen portresi, 1918'den sonra eski subaylar Conrad ve imparatorluk ordusu etrafında birleşirken edebileşti. Bu subaylar için söz konusu olan, bir beka meselesiydi: 19 Aralık 1918 tarihli Hariç Bırakma Kanunu, binbaşı ve daha üst rütbelerdeki subayları yeni cumhuriyette haklardan yoksun bırakıyordu.[25] Kamu önünde Conrad'a yönelik eleştiri yöneltilmesi bu subayların gözünde kabul edilemez bir şeydi, çünkü böyle bir eleştirinin saygın imparatorluk ordusunun şanına leke süreceği düşünülüyordu. Ayrıca Glaise von Horstenau ve Kiszling gibi arşivciler sayesinde askeri arşivlere erişim konusunda bir tekeli ellerinde bulundurdukları için, bu resmi apolojistler Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin Habsburg askeri tarihine egemen oldular.

Ağustos 1914'teki seferberlik fiyaskosunun mimarı Binbaşı Ratzenhofer, *Österreich-Ungarns Letzter Krieg, 1914-1918* adlı resmi tarihin ilk cildinde Habsburg *Aufmarsch*'ının hikâyesini anlatmıştır. Ratzenhofer'ın apolojisi maddi hatalarla o kadar doluydu ki, 1929'da yayımlanan bu cildin piyasadan geri çekilmesi gerekti. Söz konusu eser yeniden yazılıp 1931'de yeniden piyasaya çıkınca görüldü ki seferberliğe ilişkin hayati önem taşıyan bölümü yine Ratzenhofer kaleme almıştı! Eski imparatorluk ordusunun 17 üyesi resmi tarihi yazmıştır – Birinci Dünya Savaşı'nın bir resmi tarihinin yazarlarının eski subaylardan ibaret olduğu tek örnektir bu.[26] Dahası, Conrad'ı yücelten metinlerin yazarlarından ikisi, Kiszling ve Glaise von Horstenau, ta 1938'de yayımlanan son cilde kadar *Österreich-Ungarns Letzter Krieg*'in bütün ciltlerinin hazırlıklarını kontrol etmiştir. Böylece "Conrad efsanesini" pekiştirmişler ve Conrad'ın daha olumsuz bir şekilde değerlendirilmesine yol açacak kanıt ve belgelerini gizlemişlerdir.

İki dünya savaşı arası dönemde bu eski Habsburg subayları, kendilerini seferberlik mitosunun yayılmasına vakfetmişlerdi. Ratzenhofer, Avusturya'nın en önemli askeri tarih dergisi *Militärwissenschaftliche Mitteilungen*'in editörlüğünü yaptı ve bu dergide 1914 seferberliği konusundaki ortodoks tutumu katı bir

şekilde korudu. Kiszling, Almanya Reichsarchiv'inde araştırma yaptıktan sonra, İkili Monarşi'nin 1914-1918 yılları arasında Rusya'da yaptığı belli başlı muharebeler ve seferler hakkında bir dizi kitap kaleme aldı. Bu kitaplarda Kiszling de, Conrad'ın 1914 seferberliğinin kusurlarını örtbas etmek için güçlü konumunu kullandı. Bu kadarla da kalmadı: *Berliner Monatshefte*'de yayımladığı çeşitli makalelerle Conrad'a ve seferberliğe ilişkin görüşünü daha geniş bir Alman kamuoyuna sundu. Kiszling, 1922 ile 1984 arasında yazdığı sayısız makale, kitap bölümü ve kitapta apolojisinden kesinlikle sapmadı.[27] 1939'dan 1945'e kadar Viyana Savaş Arşivi'nin baş yöneticisi olan Kiszling, Avusturya askeri tarihinin araştırılmasını ve yazılmasını kontrol edebildiği güçlü bir konumda bulunuyordu. Ayrıca arşivi kendisinin sadık destekçileriyle doldurmuştu. Kiszling'in ve yardakçılarının, potansiyel olarak "tehlikeli" kaç tane belgeyi temizlediğini veya ortadan kaldırdığını hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz.

Yine de Avusturya-Macaristan'ın seferberliğinin gerçek öyküsü sonsuza dek gözlerden gizlenemezdi. 1993 yılında dünya nihayet, Habsburg seferberliği konusunda, Ratzenhofer–Straub–Kiszling–Glaise von Horstenau'nun "resmi" mitolojisinin içyüzünü gözler önüne seren ayrıntılı bir araştırma kitabına kavuştu. Jack Tunstall'ın ifadesiyle, Conrad'ın seferberliği yüzüne gözüne bulaştırması, "bilişsel uyumsuzluğun" klasik bir örneğiydi: Sırbistan'a karşı çabucak zafer kazanıp Polonya'daki Rus ordusunun tam kuvvetle karşısına çıkacağına körü körüne inanmıştı Conrad – elindeki bütün veri ve kanıtlarla çelişen bir inançtı bu.[28] Bu akademik "komplo" ne Avusturya Cumhuriyeti ne de tarihsel araştırmalar açısından yararlı olmuştur.

Tannenberg: Gerçeklik ve Mitos

1914 Doğu Prusya'sı, mitos ve kahramanlar üretilmesi en beklenilmeyecek yerlerden biriydi: Çalılıklarla, ağaçlarla kaplı düzensiz tepelerden oluşan bir labirent ile kumluk düzlüklerin, bataklıkların ve göllerin birbiri ardına sıralandığı alçak araziler-

den ibaretti... Almanya'nın bu en doğudaki eyaleti, Schlieffen planında bir bekleme sahası olarak belirlenmişti. Altı piyade ve bir süvari tümeni, Rus "buharlı silindirinin"* saldırısını durduracaktı. Bölgeye saldıran Rus kuvvetleri, piyade ve topçu tugaylarıyla desteklenen 19 piyade ve yedi süvari tümeninden oluşan iki orduydu. Gumbinnen'deki ve civarındaki bir dizi sonuçsuz çatışmanın ardından General von Moltke, Sekizinci Ordu'nun komutanı General Max von Prittwitz und Gaffron'u görevinden aldı – modern Alman askeri tarihinde bir ordu komutanının bu şekilde görevinden alındığı ilk örnekti bu. Ardından, kimsenin bekleyemeyeceği bir gelişme oldu: Moltke, Alman tarihindeki en ünlü askeri işbirliğine zemin hazırladı.

23 Ağustos 1914'te sabah saat 4'te Hannover istasyonuna özel bir askeri tren geldi. Trende, parlak, ama eksantrik bir subay, General Erich Ludendorff bulunuyordu. Ludendorff, kısa süre önce, Liège'de Belçika istihkâmlarına başarılı saldırısından dolayı *Pour le mérite*'yi (Almanya'nın en itibarlı askeri nişanını) almıştı. Peronda Prusya mavileri içinde, sağlam yapılı, istifini hiç bozmayan General Paul von Hindenburg bekliyordu. Kayzer II. Wilhelm bu iki seçimden de memnun değildi: Hindenburg'u basit, hatta safdil bir kişi olarak görüyordu, Ludendorff'u ise görgüsüz bir teknisyen ve kariyerist sayıyordu. Tren doğuya doğru yol alırken, Ludendorff Hindenburg'a Doğu Prusya'daki durum hakkında bilgi verdi. Daha sonra Hindenburg şöyle yazacaktı: "Çok geçmeden, durumu aynı şekilde değerlendirdiğimizi gördük."[29] İki general kısa sürede şu konuda görüş birliğine varmıştı: Sekizinci Ordu'yu Vistül Irmağı'nın doğusunda tutmak ve Batı Prusya'ya çekilmemek askeri, politik ve psikolojik açıdan büyük önem taşıyordu. Sonra iki asker yatmaya gittiler.

Hindenburg ve Ludendorff'un bilgisi olmadan, Prittwitz'in Birinci Genelkurmay Subayı Yarbay Max Hoffman, Alman kuvvetlerine, kuzeyde General P. K. Rennenkampf'ın Birinci Ordusu önünde geri çekilmelerini durdurma ve güneyde General A. V. Samsonov'un İkinci Ordusu'na karşı yığınak yapma emri vermiş-

* Birinci Dünya Savaşı'nda Çarlık ordusuna verilen isim. [ç.n.]

ti. 24 Ağustos'ta Sekizinci Ordu karargâhına gelen Hindenburg ve Ludendorff, Hoffman'ın isteklerini onayladılar. Bu üç general, 173.000 kişiden oluşan kuvvetleri 485.000 kişilik düşman kuvvetlerinden sayıca çok az olmasına rağmen, Marienbad'da kısa sürede şu konuda anlaştılar: Tek şansları cüretkârca kumar oynamaktı, yani ilkin kuvvetlerini Samsonov'a karşı Masurian Gölleri'nin aşağısında toplayacak, ardından bütün askerlerini kuzeye, ağır hareket eden Rennenkampf'a karşı cebri yürüyüşe geçireceklerdi.

İşte bu noktada ilk Tannenberg efsanesi doğdu. Olaylardan sonra anılarını kaleme alan ve komuta hiyerarşisinde ikinci sırada bulunmasına rağmen fikri sorulmamasından dolayı son derece kırgın olduğu anlaşılan Hoffmann, Rus-Japon savaşı sırasında askeri bir gözlemciyken tanıklık ettiğini söylediği bir kan davasına ilişkin çarpıcı bir hikâye anlatır. Yüzbaşı Hoffman, kuzey Çin'de Mukden tren istasyonunda, iki Rus subayının, A. V. Samsonov ve P. K. Rennenkampf'ın Rus hezimetinden dolayı birbirlerini suçladıklarını, birbirlerine hakaretler savurduklarını, askerlerin gözü önünde kapışıp yerde yuvarlandıklarını ve başlarına ne gelirse gelsin birbirlerine bir daha asla yardım etmeyeceklerine yemin ettiklerini görmüştür.[30] 1914 yılı Ağustos ayında bu olayı hatırlayan Hoffmann, iki Rus komutanının birbirinin yardımına gelmeyeceğinden emin olarak Sekizinci Ordu'yu hem Samsonov'a hem de Rennenkampf'a karşı yığma planlarını kendisinin hazırladığını iddia eder. Yani Doğu Prusya'daki muharebe Mukden'in tozlu ovalarında kazanılmıştır.

Bu olay, savaş öncesi Çarlık Ordusu'na ilişkin her Batılı gözlemcinin kafasında bulunan imgeleri çarpıcı bir şekilde sergiliyordu: Bu ordu, yapısı bakımından yetersizdi ve kurmay heyetine ehliyetsiz saray gözdeleri doldurulmuştu. Çar II. Nikolay'ın ve askeri karargâhlarındaki dalkavuklarının, başarısı yakın işbirliğine bağlı olan bir seferi birbirinden nefret eden iki komutana bırakmış olması hiç de tasavvur edilemeyecek bir şey değildi. Efsane böylece doğdu – bugüne kadar da varlığını sürdürdü.[31]

Ama söz konusu olay hiç yaşanmamıştı. Aslında Rennenkampf, Samsonov'la kavga ettiği iddia edilen tarihte, savaşta aldı-

ğı bir yaradan dolayı hastanede bulunuyordu. Tren istasyonuna gidebilmesi için sedyecilerin kendisini taşıması gerekirdi.[32] Ayrıca Hoffmann 1905'te Uzakdoğu'dayken, askeri ataşe olarak Rus ordusunun değil, Japon ordusunun yanında görev yapıyordu.

Ne olursa olsun, Hindenburg/Ludendorff, kuvvetleri ilkin Samsonov'a karşı Masurian Gölleri'nin aşağısında yığmaya yönelik Hoffmann planını kabul etmişlerdi. Masurian Gölleri, Doğu Prusya'daki muharebe alanlarını kuzey ve güney olarak ikiye bölüyordu. Rennenkampf ile Vistül arasında tek bir süvari alayı bulunuyordu. O gün yeni bir Cannae Muharebesi*'ne ilişkin hiçbir konuşma olmamıştı, yalnızca İkinci Rus Ordusu'na kanatlardan saldırma ihtimali üzerinde durulmuştu. 27 Ağustos'ta şafak sökerken Birinci Kolordu Samsonov'un sol kanadına karşı bir kasırga bombardımanı başlattı. Bu kanattaki Rus askerleri muharebe meydanından kaçtılar, böylece İkinci Ordu'nun merkezini korumasız bıraktılar. Almanlar, 28 Ağustos günü, Samsonov'un merkezine taarruzları başarısızlığa uğradıktan sonra, İkinci Ordu'nun her iki kanadına birden saldırdılar. Rus kuvvetleri büyük bir bozguna uğradı. Alman çemberinden yalnızca 2000 Rus askeri kurtuldu; Rus askerlerinden 50.000'i öldü veya yaralandı, 92.000'i teslim oldu. Samsonov Willenberg yakınlarında Pivnitz'te intihar etti.[33]

İkinci Tannenberg efsanesi de oluşmak üzereydi. 28 Ağustos akşamı saat 17.30'da Ludendorff muharebe raporu taslağını yazmaya başladı: "Frögenau – tam zamanı açık bırak." Böylece Ludendorff muharebe meydanının yerini doğru olarak, yani Frögenau köyü şeklinde kaydediyordu. Hoffmann bunun uygun olmayacağını hemen gördü ve zaferin kazanıldığı yeri yakındaki başka bir köye, Tannenberg'e "nakletme" konusunda Ludendorff'u ikna etti. Bütün Alman okul çocuklarının bildiği üzere, Tannenberg'de 15 Temmuz 1410'da Leh-Litvan kuvvetleri, Töton Şövalyeleri'ni ağır bir yenilgiye uğratmış, böylece Almanların doğuya doğru ilerleyişini durdurmuştu. Ludendorff da, Hoffmann'ın görüşünü

* II. Pön Savaşı'nda Kartacalıların kendilerinden sayıca çok üstün Roma ordusunu hezimete uğrattığı muharebe. [ç.n.]

hemen benimsedi, böylece Töton Şövalyeleri efsanesi Tannenberg Muharebesi efsanesinin doğmasına yardımcı oldu.

Almanya'nın 1920'lerin ortalarında yayımlanan resmi savaş tarihi, *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*, Tannenberg'i 1914 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Rusların yaptıkları mezalime ilişkin açıklamalarla süsledi. Birçok köy –Domnau, Abschwangen, Ortelsburg, Bartenstein ve başkaları– ateşe verilip yeryüzünden silinmişti. Sistematik bir şekilde kadınların ve kızların ırzına geçilmişti. Askere alınacak 100.000 erkek "rehin" alınıp doğuya götürülmüştü. Köprüler, demiryolları, fabrikalar, ulaşım ve iletişim sistemleri tahrip edilmişti. Reichsarchiv'in askeri tarihçilerine göre, Rusların çapulculuğu sonucunda Almanların toplam kayıpları 1620 sivili, 17.000 binayı, 135.000 atı, 200.000 domuzu ve 250.000 sığırı kapsıyordu.[34] Ruslara ait güvenilir veriler elimizde bulunmadığı için, Almanların iddialarını doğrulamak veya çürütmek imkânsızdır. Ama Rusların 1914'te Doğu Prusya'da "yaptığı mezalim"in 1941'de istilacı bir başka Alman ordusu tarafından gayet iyi hatırlandığı konusunda kuşku yoktur.

Tannenberg gerçekliği çok geçmeden Tannenberg mitosu haline geldi. Bu muharebe için *Pour le mérite* verilen Hindenburg, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk kahramanı oldu. Resmi bütün Almanya'da gazeteleri ve duvarları süsledi. Berberler, artık çok ünlü olan favorilerini sıkça müşterilerine uygulamaya başladılar. Savaş için çıkarılan tahviller, bu tahvilleri alanlara Berlin'deki ahşap heykeline çivi çakma fırsatı verilerek satıldı. Alman imparatorluk donanması bir kruvazöre onun adını verdi. Silezya, sanayi şehri Zabrze'nin adını değiştirip şehre "vatanın kurtarıcısı"nın adını verdi. Resmi savaş tarihi, Tannenberg'i Leipzig (1813), Metz ve Sedan'dan (1870) sonra "dünya tarihindeki en büyük kuşatma muharebesi" ilan etti. Kıyaslandığında Cannae Muharebesi bile sönük kalıyordu.[35]

Her efsane, anılmasını sağlayacak bir anıta ihtiyaç duyar. Savaştan sonra çarpışan Alman askerlerin dernekleri uygun bir anıt yapılması için para topladı. Stonehenge'i model alan mimarlar Johannes ve Walter Krüger "mitos ile akustik"i birleştiren taştan

bir anıt tasarladılar. Sekiz büyük kule masif bir duvarla birbirleriyle birleştiriliyordu. Her kulenin spesifik bir işlevi vardı. Örneğin biri şapeldi, biri savaş bayrağı salonuydu, biri de gençlik hosteliydi vb. Toplu mezarlar, 1914'te Tannenberg'de meydana gelen devasa "imparatorluklar çatışması"na tanıklık ediyordu. Kulelerin ve duvarın içindeki "kutsal mekân," 10.000 kişiyi içine alacak genişlikte bir daireydi. Böylece kuzey imgeleri Tannenberg efsanesine gerçeklik kazandırmıştı.[36] Geziler düzenlenerek okul çocukları bu anıta götürüldü. 1935 yılında Adolf Hitler, Hindenburg'u askeri törenle Tannenberg anıtına gömdürdü. 1945'te Alman mühendisler, Rusların (daha sonra Polonyalıların) eline geçmemesi için anıtı yıktılar.

Verdun 1916: Mitoslarla ve Sayılarla Gerçekleri Karartma

Verdun. Bu kelime, insanların zihinlerinde hâlâ akla hayale sığmayacak kanlı çatışma sahneleri uyandırmaktadır. "Ceset yığınları" ve "kan dereleri"yle ilgili efsaneler bütün anlatılarda ağırlık taşımaktadır. Cyril Falls'a göre Verdun, "kuşkusuz çatışmaların en korkuncu... dünya savaşındaki muharebelerin hâlâ en ünlülerinden biridir."[37] Basil Liddell Hart, okurlarına "savaşın hiçbir muharebesinin daha fazla kahramanlık içermediğini veya daha dramatik olmadığını" bildirir.[38] A. J. P. Taylor ise keskin bir dil kullanır: "Verdun, herhangi bir yerinde anlam bulunmayan bir savaşın en anlamsız bölümüydü."[39] Marc Ferro, Verdun'ün "insanların hayal güçlerini ele geçirdiğini" ve Verdun Muharebesi'ne katılanların her ülkede "yüceltildiğini" bildirir.[40] Alman muhariplerin listesi içinde, efsanevi as pilotlar Manfred Baron von Richthofen ve Oswald Boelcke, geleceğin tank ustası Heinz Guderian, romancı Arnold Zweig ve Nazi partisinin ileride-ki liderlerinden Rudolf Hess ve Ernst Röhm bulunur.

Kısa sürede Birinci Dünya Savaşı'nın tekdüze katliamlarının simgelerinden biri haline gelen kanlı bir çarpışma için "mitos" ve "efsane" terimlerini kullanmak uygunsuz görünebilir. 1916 yılın-

da Meuse'de işleyen "kıyma makinesinin" yarattığı cehennemi önemsizmiş gibi göstermek bir an bile aklımdan geçmez. İki taraf şubat ile aralık ayları arasında birbirinin üzerine 10 milyon top mermisi, yani yaklaşık 1,35 milyon ton çelik atmıştı. Almanya'nın Beşinci Ordusu tek bir günde 17,5 vagon dolusu top mermisi kullanmıştı. Tepe 304, üç ay içinde yedi metresi patlamalarla gittiği için Tepe 297 haline gelmişti. Fosgen, oksijen bırakmayan yeni bir gaz, ilk kez Verdun'de kullanıldı. Lav silahları, Fort Vaux ve Douaumont'da yeraltı oyuklarında yürütülen çatışmaya özel bir çehre –tabii ki özel bir koku– verdi.[41] Çelik miğferler Ernst Jünger'in yeni "savaş emekçileri" adını verdiği askerlerin görünümünü değiştirdi.

Muharebe meydanı, barındırdığı sesler ve görüntülerle cehenneme benzeyen bir kâbustu. 1914-1918 arasında görev yapan ve Mary B. Habeck'in "aşağıdan bakış" (4. Bölüm) adını verdiği bir açıdan olaylara bakan askerler, savaş teknolojisinin iki ucu keskin bir kılıca nasıl dönüştüğünü çabucak öğrenmişti. Dikenli tellere takılan veya şarapnelle yaralanan askerler kimseye ait olmayan bölgelerde saatlerce inleyerek bekliyor, aşırı yorgun sıhhiyecilerin kendilerini kurtarmasını umuyorlardı. Birçoğu kan kaybından can veriyordu. 1916 yılının başlarında atlar çamur, kar ve yağmur altında büyük sıkıntı çekiyor, hem topçuların hem de keskin nişancıların kolay hedefi oluyordu. Karnından yaralandıktan beş-altı gün sonra derin bir şarapnel çukurunda hâlâ çırpınıp toynaklarıyla havayı döven atların görüntüsü birçok askerin zihnine kazınacaktı. Fransız bir havacının "dev bir kurbağanın nemli tenine" benzettiği kraterler, insan ve hayvan ölüleriyle doldukça kurşuni renge ve kahverengiye bürünmüştü. Tarlalar çok geçmeden çürüyen insan eti kokmaya başlamıştı. Sıçanlar çok sık ve iyi besleniyordu. Ceset yığınları arasına, çürüyüp ayrışmalarına yardımcı olmak için kireç kaymağı dökülüyordu. Toprak bile kirlenmişti: Yüzyıllarca hayvan dışkılarıyla gübrelenmiş ve işlenmiş toprak patojenik bakterilerle doluydu. Bu yüzden, korkunç enfeksiyon oranları ve ölümcül gaz kangreni nedeniyle ampütasyonlar yaşanıyordu. Yaralanmaya dayalı ölüm oranı yüzde 40'a kadar yükselmişti.

Gerçekte, Verdun mitosları ve efsaneleri, bu muharebenin hem o sırada hem de daha sonra gerek muharipler gerekse gazeteciler ve araştırmacılar tarafından neye dönüştürüldüğüyle ilgilidir. Çünkü "Verdun" 1916 yılında orada yaşananların çok ötesinde apayrı bir anlam kazanmıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı Almanya'sının askeri liderleri, Verdun'ün efsanevi önemini hiçbir zaman gözden kaybetmemiştir. Temmuz 1944'te, Fransa'daki Alman kuvvetleri komutanı General Carl-Heinrich von Stülpnagel, Hitler'e yönelik suikast girişimine katılınca, 1916'da yüzbaşı olarak görev yaptığı Verdun'deki eski makamına dönmüş, intihara kalkışmıştı. Verdun'de yüzbaşı olarak görev yapmış olan bir başka kişi, Charles de Gaulle, 1966 gibi geç bir tarihte, bu kutsal toprağın yabancı varlığıyla kirleneceği korkusuyla on beşinci anma törenine Almanları veya Amerikalıları davet edememişti.[42] Tabuyu 20 yıl sonra, Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand ile Almanya Şansölyesi Helmut Kohl yıkacaktı.

Verdun neredeyse muharebe anında mitoslara bürünmüştü. Fransızlar Verdun'ü "kutsal şehir" diye anmaya başlamıştı. Mareşal Hindenburg, Verdun'den "Alman kahramanlığının deniz feneri" diye bahsedecekti.[43] Verdun'le özdeşleşen *mentalité* [zihniyet] Versailles Antlaşması'nda kutsanacaktı. Bu antlaşma, Haziran 1919'da, XIV. Louis'nin kendine hayranlığın zirvesi olan ünlü Aynalı Salonu'nda, Otto von Bismarck'ın Ocak 1871'de Alman İmparatorluğu'nu ilan ettiği masada imzalandı. Antlaşmaya göre, Fransız mezarları tek kişilik olacak, köylerde ve şehirlerde bulunacaktı, buna karşılık Alman mezarları kitlesel olacak ve ücra yerlere kurulacaktı. Ayrıca Fransız mezarlarındaki haçlar (saflığı temsilen) beyaz, Alman mezarlarındaki haçlar ise (utancı göstermek üzere) siyah olacaktı.[44]

Benzer şekilde Verdun'deki zayiat rakamları da efsane haline getirilecekti. Soğuk, kasvetli ve iç karartıcı bir günde, 4 Temmuz 1992'de çocuklarımla muharebe meydanını gezerken, rehber gayet ciddi bir şekilde 1916 yılı ilkbahar, yaz ve sonbaharında burada bir milyon kişinin öldüğünü (!) söyledi. Anlamlı bir şekilde "*Pour le France*" yazılı olan, ölü kemiklerinin konduğu yeri

gezerken, cam levhaların arkasında 250.000 *poilu*'nün kemiklerinin bulunduğu bildirilir. Tarihçiler de zayiat konusunda farklı görüştedir: Ferro Fransızlardan 350.000 ölü ve yaralı olduğunu iddia eder; Taylor'a göre, Fransız kayıpları 315.000 kişidir; Alistair Horne'a göre, iki taraf da 350.000'er kişi kayıp vermiştir; James L. Stokesbury'ye bakılırsa yalnızca Ölü Adam Tepesi'nde 89.000 Fransız *poilu* ve 82.000 Alman *Landser** can vermiştir.[45] Gerçekteyse, Almanya'nın Verdun'de çarpışan Beşinci Ordusu, Şubat ile Eylül 1916 arasında Verdun'de 81.618 askerin öldüğünü ve kaybolduğunu bildirmiştir.[46]

Verdun mitolojisi, en korkunç eylemlere kaynaklık etmeye yeterli olmuştur. 1916 yılında en iyi *opéra-bouffe* geleneğine uygun olarak, Prusya ordusu 24. Brandenburg Alayı 8. Bölük komutanı Teğmen Cordt von Brandis'e *Pour le mérite* vermişti – bunun nedeni, üçüncü derece bir rol oynadığı Fort Douaumont taarruzuna katkısı değil, Douaumont'un düşüşü haberini kurmay karargâhına iletmek üzere telefon etmesiydi.[47] Fort Douaumont saldırısıyla ilgili gerçeğin üstü o kadar çok iddia ve karşı iddiayla örtülmüştür, konu üzerine anılar ve anılara "düzeltmeler" o kadar kafa karıştırıcıdır ki, olguları kurmacadan ayırt etmek neredeyse imkânsızdır. Bir anlatıya göre, kaleye önce Çavuş Kunze diye biri ve Öncü Kuvvetlerden on asker girmiştir. Daha güçlü olasılık ise, bu şerefin 6. Bölük'ten Yedek Subay Teğmen Eugen Radtke'ye ait olması, ardından 7. Bölük Komutanı Yüzbaşı Hans Joachim Haupt'un kaleye girmiş olmasıdır. Brandis, tek bir kurşun atılmadan Almanların eline geçen, dünyanın bu en büyük tabyasına girmek için sadece onların kardaki izlerini takip etmiştir. Haupt, Fransızların kaleyi geri almaya yönelik olası bir girişimine karşı gerekli tedbirleri aldıktan sonra, Brandis'e kalenin ele geçirildiği haberini tabur karargâhına bildirmesi için emir vermiştir. Brandis de, tabur karargâhından durumdan alay karargâhını da haberdar etme izni almıştır.

Bu inanılmaz *coup de main*'e ilişkin haber derhal Beşinci Ordu başkomutanı Prusya veliahtına iletilmiştir. Prens Wilhelm

* "Alman askeri" anlamındaki euformel ifade. [ç.n.]

de bu fırsatı kaçırmadı: Profesyonel asker olan subaylar Brandis ve Haupt'a *Pour le mérite* verildi, buna karşılık, yedek subay Radtke ve durumu biraz muammalı olan astsubay Kunze hiçbir şey alamadı. Brandis'in soylu olması, veliaht prensin kendisine daha fazla ilgi göstermesinde kuşkusuz büyük bir rol oynamıştı. Douaumont'un ele geçirilmesini kutlamak üzere okullar bir gün tatil edildi ve kiliselerde zafer çanları çalındı. Savaştan sonra bir köyün adı değiştirilerek Brandis yapıldı. Mitos üretme ve sınıf kayırma Cordt von Brandis olayında bütünleşmişti. Brandis de, Douaumont taarruzunun bütün şerefinin kendisine ait olduğu yolundaki iddiasını süsleme fırsatlarını gerek savaş sırasında gerekse sonrasında hiç kaçırmadı: "Gelini ele geçiren evine de götürür."[48]

Almanların ve Avusturyalıların mitos üretmeye yönelik bilinçli çabalarına karşılık, Fransızlar da bir başka mitos üretmeyi becerdiler: *la tranchée des baïonnettes.* Bugün muharebe meydanını ziyaret edenler, ancak 1,80 metre yüksekliğinde, gri beton bir depoya götürülür. Burası topraktan çıkan yamulmuş ve paslanmış süngülerle doludur. İddiaya göre, Vendée'den 137. Piyade Alayı 3. Bölük'ün, kutsal vatan toprağını son nefesine dek savunan Fransız askerleri bu süngüleri sımsıkı kavrayıp bırakmamışlar ve o şekilde ölmüşler. Fotoğraf makineleri sesleri duyulur. Video kameralar çalışır. Ziyaretçiler huşu içinde bakarlar. Ama ilk olarak Fransız gazeteci Jean Norton Cru'nun 1930'da ortaya koyduğu ve Alman radyocu German Werth'in 1979'da tekrarladığı üzere, *tranchée* [siper], eksantrik bir Amerikalı milyonerin yaratısıydı. Bu "hayırsever", etkileyici bir savaş sahnesi yaratmak istemişti.[49] Aslında Fransız 21. Tümen'ine ait iki bölük, 12 Haziran 1916'da bir Bavyera birliğine teslim olmuş ve bu noktada tüfeklerini bırakmıştır. Fransız askerlerinden bazıları, hâlâ süngü takılı tüfekleri ellerindeyken, bu yerde can vermiş miydi? Bazıları (kuşkusuz hepsi değil) 10-11 Haziran'daki Alman topçu ateşiyle canlı canlı toprağa gömülmüş müydü? Almanlar ölü Fransız askerlerini bulmuşlar, çabucak üzerlerine toprak örtmüşler, haç yerine tüfeklerini mi kullanmışlardı? Yoksa bütün bu olasılıkların bir kombinasyonu

mu söz konusuydu? Kemiklerin gömülü olduğu mezarlığın Fransız sorumlusu, bilgili ziyaretçilere paslanan süngülerin yerine yenilerini koymanın her yıl daha güç hale geldiğini anlatır! Yine de mitosun gücü ağırlığını korumaktadır: *Tranchée* destanı, çelişkili ve bölük pörçük verilere dayansa da, Fransa'da çocuklara yönelik çizgi romanlarla canlı tutulmaktadır.

Muharebe meydanında madalya dağıtımı bile, Verdun sırasında ve sonrasında akıl almaz boyutlara varmıştı. Almanya 1914 ile 1924 arasında tam 5,9 milyon Demir Haç madalyası vermişti. Verdun'deki kurmay subaylar, insanın bu madalyadan ancak intihar ederek kurtulabileceği yolundaki şakayı sürekli yapıyorlardı.[50] Leonard Smith'in analojisini kullanırsak (5. Bölüm), moral ile "bitli piyade"nin, kısmen, ulusal madalyaların bolca dağıtılması ("cebirsel değişken") sayesinde bir araya geldiğini söyleyebiliriz.

İki dünya savaşı arası dönemde askerlik alanında eser yazan Almanlar son bir mitos yaratmaya çalıştılar: Onlara göre, Verdun askeri bir yenilgi değil, geleneksel "zafer" ve "yenilgi" kavramlarını anlamsız hale getiren bir tür modern teknolojik savaşın zirve noktasıydı. Böylece Verdun mitolojisi İkinci Dünya Savaşı'na dek sürdü. Kasım 1942'de, Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nde görev yapmış olan Adolf Hitler 1923'te düzenlenen "birahane darbesi"nin yıldönümünde Münih'te Eski Tüfek Nazilere, o sırada en ateşli aşamasında olan Stalingrad'ın asla "ikinci bir Verdun" olmayacağı konusunda güvence veriyordu.[51] İki ay sonra Alman Altıncı Ordusu'ndan hayatta kalanlar, yani 93.000 asker Sovyetler'e teslim oldu.

Dolchstoss: Mitosların Büyükbabası

18 Kasım 1919'da Mareşal von Hindenburg, Berlin'de Reichstag'a geldi. Kendisinden istenen, 1916-1917'deki sınırsız denizaltı savaşının zamanlaması gibi teknik bir meselede "tanıklık" etmesiydi. Ama Muhafazakâr Parti lideri Karl Helfferich ve eski levazım dairesi başkanı General Ludendorff tarafından hazırlanan Hindenburg, bu tanıklığı bir farsa çevirmeyi becerdi.

Bir şeref kıtasının eşliğinde gelen "tahtadan dev", imparatorluğun renkleri olan siyah, beyaz ve kırmızı kurdelelerle bağlanmış krizantemlerle süslü tanık yerine geçti. Araştırma Komisyonu'nun denizaltı operasyonunun zamanlamasına ilişkin özgül sorularını ısrarla göz ardı eden Hindenburg, önceden hazırladığı bir metni okudu. Yeminli tanık konumunda şunları kesin bir dille savundu: Ne kayzer ne hükümet ne de genelkurmay 1914'te savaş istemişti; bir "İngiliz generali" gibi önemli bir otoriteye dayanarak ileri sürdüğü iddiaya göre Alman ordusu 1918'de cephe gerisinde arkadan "hançerlenmişti."[52] Neye uğradığını şaşıran komisyon, "tanığı" çapraz sorgulamayı başaramadı.

"Arkadan hançerlenme" terimi, daha Birinci Dünya Savaşı sona ermeden askerler ve devlet adamları arasında kullanılıyordu, ama Hindenburg'un "tanıklığı" *Dolchstosslegende*'*'nin resmen doğuşu anlamına geliyordu. Bu tarihten itibaren "Kasım suçluları" oldukları iddia edilenler –Yahudiler, Marksistler ve pasifistler– geniş halk kesimlerinin zihninde yenilgi ve ihtilalle özdeşleşti. Bir yıl sonra Hindenburg –daha önce belirtildiği üzere aslında Albay Mertz von Quirnheim tarafından yazılan– anılarında, Alman Nibelungen destanına referansla ülke içinde ihanet suçlamasını tekrarladı. "Vahşi Hagen'in ihanet mızrağıyla yaralanan Siegfried gibi bizim yorgun cephemiz de çöktü."[53] Hitler'in "büyük yalan" iddiasını kâğıda dökmesinden beş yıl önce, Hindenburg bu iddianın ne denli etkili olduğunu göstermişti.[54]

Aslında Hindenburg, kendisinin de çok iyi bildiği üzere, hakikate daha aykırı bir iddia kolay kolay bulamazdı. Çünkü Alman ordusu 1918 yılı Ağustos ayına gelindiğinde çok ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. Dört yıl süren zorlu savaşta Almanya muazzam kayıplar vermişti: 1,8 milyon askeri ölmüş, 4,2 milyon askeri yaralanmış (1,1 milyonu harp malulü dahil) ve 618.000 savaş esiri vermişti. Birliklerin büyük bir kısmının yok olması ve moral çöküntüsüne uğraması süreci hızlanmış, özellikle 1918 yazında büyük bir ivme kazanmıştı. General Hermann von Kuhl'a göre, Michael Harekâtı'yla başlayan dönemde, Mart 1918 ile Temmuz

* Arkadan bıçaklanma efsanesi. [ç.n.]

1918 arasında Alman ordusu yaklaşık bir milyon asker kaybetmişti, aynı zaman diliminde Fransa'daki ABD kuvvetlerinin sayısı bir milyon artmıştı. Dahası, Temmuz ortaları ile 11 Kasım 1918 tarihli ateşkes arasında 420.000 Alman daha öldürülecek veya yaralanacak, 340.000 Alman askeri de kaybolacak veya esir alınacaktı.

Anglosakson araştırmacılar, Alman taburlarının, tümenlerinin ve kolordularının 1918 yılına gelindiğinde artık birer iskeletten başka bir şey olmadığını çoğunlukla göz ardı ederler. Örneğin İkinci Ordu'da bir kolorduda 2683 muharip ve 2000 yedek asker kalmıştı, oysa normal gücü yaklaşık 40.000 kişiydi. Bavyera Veliaht Prensi Rupprecht'in ve Almanya Veliaht Prensi Wilhelm'in ordu gruplarındaki tümenlerinden üçte birinden fazlası 600 askerden ibaretti, oysa normal güçleri yaklaşık 15.000 kişiydi. Birçok birlikte, ne zaman ileri kademe askerler ile geri kademe askerler yer değiştirse, yüzde 20'lik personel kaybı yaşanıyordu. Firarlar inanılmaz düzeylere ulaşmıştı: Resmi tarihe göre, savaşın son aylarında firar etmiş asker sayısı 1 milyondu.[55] İşin doğrusu, Alman ordusu en geç 19 Temmuz 1918'e gelindiğinde, General Ferdinand Foch, Château Tierry'ye karşı saldırıya giriştiğinde savaşta kesin yenilgiye uğramıştı – yani aynı ölçüde sıkıntı çeken ve moral bozukluğu yaşayan cephe gerisi tarafından arkadan hançerlenmemişti.

Ama bu askeri yenilgi, askeri sansür bahanesiyle Alman halkına duyurulmamıştı. Bu da, arkadan hançerlenme efsanesinin başarısını bir ölçüde açıklar. Alman silahlı kuvvetlerinin, Fransa, Belçika, Rusya ve Romanya topraklarında muzaffer bir şekilde dururken, bir anda çöküş yaşadığı ve her ne pahasına olursa olsun barış istediği iddia ediliyordu. Bu nasıl olabilirdi? *Dolchstosslegende*, güçlü ve uygun bir açıklama getiriyordu. Söz konusu açıklama kolayca yaygın kabul gördü. Özellikle Hohenzollern monarşisinin yıkılması ve bütün Almanya'da ihtilallerin patlak vermesiyle sosyal ve ekonomik kaos tehdidiyle karşılaşan ve politik yönlendirmeden yoksun kalan orta sınıflar bu açıklamayı benimsediler.

"Kanıt" üstüne "kanıt" yığılıyordu. Reichswehr'in gelecekteki "baba"sı General Hans von Seeckt, Temmuz 1917 krizi gibi

çok erken bir tarihte, Şansölye von Bethmann Hollweg'in savaş idaresinde "zayıflık gösterdiği" iddiası üzerinde durmuştur. "Çarpışmaya neden devam edelim?" diye soruyordu Seeckt. "Cephe gerisi bizi arkadan hançerledi ve savaş kaybedildi."[56] 29 Eylül 1918'de Almanya'dan kaçmayı başaran (böylece askeri yenilginin sorumluluğundan kurtulan) General Ludendorff yüksek komuta heyetine art niyetle şu öneride bulunuyordu: "İktidarı bizi bu duruma sokan çevrelere devredelim... Kendi hallerine bırakalım da, hatalarının bedelini ödesinler."[57] Alman resmi tarihinin son cildine *Dolchstosslegende* de katıldı.[58]

Subay rütbelerinin en alt basamağında bulunan ve Adriyatik Denizi'nde Pola'da U-67'nin komutanı olan Teğmen Martin Niemöller, Michael Harekâtı'ndan sonra yaşanan ani çöküşün sorumlularını bulmak için kafa yormaya başlamıştı. Niemöller'e göre, bu açıklanamaz ani çöküşte cephe gerisindekilerin parmağı olmalıydı.[59] 18 Kasım 1919'da Mareşal von Hindenburg sadece bu tür düşüncelere onay (ve meşruiyet) damgasını vurmuştu.

Hindenburg, Birinci Dünya Savaşı'nda örneğin çok sayıda Almanyalı Yahudi'nin ileri hatlarda görev yaptığını gayet iyi biliyordu. Kendisi genelkurmay başkanı olduktan kısa bir süre sonra, Ekim 1916'da, Prusya ordusu, radikal sağın Yahudilerin askerlik yapmaya yanaşmadıkları şeklindeki iddialarının doğru olup olmadığını ortaya çıkarmak için mensupları arasında bir "Yahudi Sayımı" (*Judenzählung*) yaptırmıştı. Ancak savaştan sonra yayımlanan sayım sonuçları çarpıcıydı. Yaklaşık 100.000 Yahudi, yani Almanya'nın Yahudi nüfusunun yüzde 17,3'ü silahlı kuvvetlerde görev yapmıştı. Bu kişilerin 84.000'i, yedi askerden birinin öldüğü veya kaybolduğu ileri hatlarda hizmet üstlenmişti. Savaşta görev yapan Yahudilerin yüzde 35'i madalya almıştı, yüzde 23'ü terfi etmişti.[60] Bu sayılar, Yahudi olmayan Almanlarınkiyle karşılaştırıldığında Yahudilerin lehine bir tablo görülüyordu.

Kimsenin kafasında bir kuşku kalmaması için, Pan-Germen Birliği başkanı Heinrich Class, 19 Ekim 1918'de takipçilerinin Almanya'nın çöküşünde "haksız olan her şey için uygun bir günah keçisi" olarak Yahudileri belirlemesini istemiştir. 1809'da

Napoléon'un Prusya'ya tecavüzü karşısında Heinrich von Kleist'ın haykırışını aktaran Class, Yahudilerle ilgili şu sonuca varıyordu: "Onları döve döve öldürün; dünya tarihi mahkemesi sizi buna iten sebepleri sormayacaktır."[61] "Auschwitz'e giden eğri yolun" *Dolchstosslegende* ile başladığını ileri sürmek fazla mı iddialı olacaktır? Zara Steiner'ın makalesindeki nitelemeyle 1919 Paris Barışı'nın "mütareke" döneminin ardından, yeni bir kuşak, Almanya yöneticilerinin "savaş suçlularını" politik bünyeden temizlemesine izin vermiştir.

Sonuç

İspanya doğumlu Amerikalı filozof George Santayana şu keskin gözlemde bulunmuştur: "Mitoslara inanılmaz; mitoslar düşünülür ve anlaşılır." Beş örnek olay incelemesiyle mitosların gücünü göstermeye çalıştım. Şimdi, bu bilinçli mitos üretimi ve şarlatanlık destanından sonuçlar çıkarmak gerekiyor. Mitoslar, –ne kadar ilginç olurlarsa olsunlar– bilgiç bir Alman tarihçinin hayal gücü örnekleri olmaktan öteye geçmezler mi? Yoksa çıkarılacak daha derin ve daha evrensel "dersler" var mıdır?

Meslekten tarihçi için bazı sonuçlar gayet nettir. Bonn'a gidip Dışişleri Bakanlığı dosyalarında Temmuz 1914 kriziyle ilgili meşhur kıvılcımı bulmaya çalışacak tarihçi derin bir hayal kırıklığı yaşayacaktır. Bu dosyalar, potansiyel olarak zararlı dokümanlar en geç 1920 yılında "temizlenmiştir." Benzer şekilde, Freiburg'daki Federal Askeri Arşiv'e gidip Moltke evrakını inceleyecek araştırmacı da, savaşın kökenlerine ışık tutan tek bir doküman bulamayacaktır. Hatta Hindenburg ve Ludendorff'un özel evrakına erişmek için uygun niteliklerle donanmış bir kişinin bile, bu evrakın da vatansever sansürcüler tarafından gayet iyi düzenlenmiş olduğunu göreceği düşünülebilir.

Viyana'daki durum da pek farklı değildir. Tarihçiler, Dışişleri Bakanı Leopold von Berchtold'un Ballhausplatz'taki masasında bilgi akışını ay ay takip edebilirler – ta ki 27 Haziran 1914'e kadar. Ardından bir boşluk belirir. Evrak dizisi ancak 5

Temmuz'da yeniden akmaya başlar – yani savaş kararı verildikten ve Berlin'den "boş çek" alındıktan sonraki belgeler bulunmaktadır.[62] Son araştırmalar, Berchtold'un evrakının Hugo Hantsch'ın 1963 tarihli biyografisinden çok önce temizlendiğini göstermektedir.[63] Viyana Savaş Arşivi'nde de araştırmacılar Habsburg Ordusu İstihbarat Bürosu evrakının benzer bir temizleme işleminden geçirildiğini göreceklerdir. Büro dosyalarında General Potiorek'in Saraybosna'dan çektiği Arşidük Franz Ferdinand'ın Viyana'da suikasta kurban gittiğini bildiren 28 Haziran 1914 tarihli telgrafın üç nüshası bulunmaktadır; bir sonraki evrak ise, bir yıl sonrasına aittir ve Doğu Cephesi'ne savaş ikmal maddeleri talebi hakkındadır.[64]

Ama bu birincil kaynak sıkıntısı inat, sabır ve sebat sayesinde kısmen giderilebilir. Fritz Fischer'le ve çok sayıda öğrencisiyle başlayan bir araştırma geleneğindeki çeşitli tarihçiler, Dresden, Münih ve Stuttgart'ta bulunan yerel arşivleri tarayarak Berlin'in Saksonya, Bavyera ve Württemberg'de bulunan eski kraliyet temsilcileriyle paylaştığı bilgileri bulmaya çalışmıştır. Bu sayede, tıpkı bir mozaiğin parça parça, taş taş oluşturulması gibi, tablo büyük ölçüde doldurulmuştur.

Süreç hiçbir zaman sona ermiyor. Yalnızca bir örnek vereyim. Ekim 1993'te Bavyera arşivlerine araştırma gezisi yaptım. Alman Anayasası'nın 11. maddesine göre Federal Konsey'in savaş için oyların üçte ikisini alması gerektiğini, bunun için Bavyera'dan oylara ihtiyaç duyduğunu –bu nedenle Münih'i tablonun içinde tutmak zorunda olduğunu– göz önünde bulundurarak, Berlin'deki Bavyera temsilciliği dosyalarını taradım. Münih gerçekten tablo içinde muhafaza edilmişti. 9 Temmuz 1914'te Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Arthur Zimmermann Bavyeralılara şu bilgiyi iletiyordu: Berlin, Viyana'nın Sırbistan'a karşı bir "intikam seferine" girişmesi için ortamın "çok uygun" olduğunu düşünüyor, savaşın Balkanlar'la sınırlı kalacağına inanıyordu. Dokuz gün sonra Berlin Münih'e şu iletiyi gönderdi: Berlin, Viyana'nın "Balkanlar'da hesabı kapatmak" için "uygun zamanı kullanma" kararına tam destek veriyor, "bu işe daha fazla gücün karışması riskini" de göze

alıyordu. Son ifade, Wilhelmstrasse'de silinip yerine "Rusya'yla savaş riskine" rağmen Berlin'in Avusturya-Macaristan'ı destekleyeceği yazılmıştır. Berlin Münih'e ayrıca şu bilgiyi gönderiyordu: Avrupa başkentlerinin aklını karıştırmak için, Kayzer II. Wilhelm Norveç kıyılarına yıllık deniz gezisine gönderilecek, General Helmuth von Moltke ve General Erich von Falkenhayn ise yıllık izne çıkacaktı.[65] Temmuz 1914'ün senaryosunun daha dolaysız bir sunumunu bulmak pek mümkün değildir. Bunlar, Bavyera Kralı III. Ludwig'e gizli olarak verilen bilgilerdi.

Daha genel bir düzeyde, süregelen bu tür araştırmalar 1920'lerden 1960'lara dek mitos üreticilerin ve şarlatanların ortaya attığı mitosların içyüzünü göstermekle kalmamakta, ayrıca bilgisayar destekli simülasyonlara son zamanlarda duyulan hayranlığın boşluğunu da gözler önüne sermektedir. Ole Holsti gibi siyasetbilimcilerin kullandığı –ve bu kitapta Michael Howard'ın göndermede bulunduğu– "1914 analojisi," yakından bakıldığında kolayca çöküvermektedir. Bütün bunlar, bilgisayar dilinde "çöp girişi, çöp çıkışı" [bir sisteme geçersiz veri yüklenirse, sonuçta ortaya çıkan çıktı de geçersiz olur] denen şeyden başka bir sonuç vermemektedir. Temmuz 1914'te Henry Kissinger'ın "ulusların birbiri ardına nedenlerini bilmedikleri bir savaşa sürüklendiği, bu savaştan bir türlü kendilerini kurtaramadıkları"[66] sözlerinde ifadesini bulan iddiayı kabul ederek bilgisayarlar programlandığı sürece, Birinci Dünya Savaşı'nın kökenlerine ilişkin yüzeysel bir açıklamadan ötesine hiçbir zaman geçemeyiz. Örneğin Amerika'da okutulan tarih ders kitaplarını hızla taradığımızda, çoğu Amerikalı öğrencinin, Birinci Dünya Savaşı'nın yalnızca iki rakip ittifakın var olması nedeniyle çıktığını okuduğunu görüyoruz.[67]

Son olarak en önemli noktaya işaret edelim: Dezenformasyon, tarih araştırmacılığının kirlenmesi ve vatansever otosansür herhangi bir savaşın kökenlerinin veya herhangi bir ülkenin çok ötesine gitmektedir. Bütün bunlar, tarihçinin toplumdaki rolü, araştırmacı dürüstlüğü ve kamu ahlakı hakkında temel soruları gündeme getirmektedir. Ulusal çıkarlar açısından hayati önem taşıyan olayların kayıtlarının taraflı propaganda malzemeleri

haline getirilmesi gibi evrensel bir sorun karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlardan yola çıkarak şu soruyu sormamız gerekmektedir: Bir ülkenin egemen entelektüel eliti, tarihsel gerçekleri çarpıtmak için işbirliği yaptığında ve ulusal felaketlere ilişkin geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki hayati ulusal çıkarların yeniden değerlendirilmesine temel olabilecek dürüst araştırmaları engellemek için elbirliğiyle çalıştığında, o ülkenin çıkarlarına gerçekten hizmet etmiş olur mu?

Tarihçileri durdurma girişimlerini, belge tahrifatını, "düşmanları" engellemeye yönelik tarihyazımını ve kitlesel dezenformasyon kampanyalarını anlatan bu iç karartıcı değerlendirmelere karşın, iyimser bir noktayla yazımı bitirmek istiyorum: Mitoslar, kısa vadede acil politik ve psikolojik hedeflere hizmet edebilir, ama uzun vadede ne ulusa ne de hakikate hizmet ederler – sonunda foyaları muhakkak meydana çıkar.

11. Bölüm

Birinci Dünya Savaşı'nın Kültürel Mirası

MODRIS EKSTEINS

İskoç kökenli bir Alman yurttaşı olan Colin Ross, 1916 yılında cephede çarpışırken şunları düşünmüştü: "Otuz kırk yıl sonra, belki de yüzyıllar sonra bu dünya savaşının tarihini yazacak bir şair çıkacak." Ross'un aklında kuşkusuz mevcut edebiyat klasikleri vardı: Troya savaşını anlatan Homeros, Napoléon'un Rusya'yı istilasını anlatan Tolstoy, belki de, 1870 yılında Fransızların uğradığı hezimeti anlatan Zola. Ross, açıkça söylemese de, şunu ima ediyordu: Tarihçilerin katkıları ne olursa olsun, savaş deneyimine ilişkin beylik sözleri aşıp derin bir anlama nüfuz eden ancak bir şair-sanatçı olabilirdi. Ayrıca yüksek bir yorumu hak eden bir olay varsa, o da Ross'un 1916'da kendini içinde bulduğu korkunç savaştı.[1]

Ross, kökleri en azından Aristoteles'e dek uzanan büyük bir Batı geleneğine dayanıyordu. Bu gelenekte sanatçı, bir kâhin; sıradan ölümlülerin göremedikleri hakikatleri sezip dile getiren bir bilge sayılıp yüceltilir. Söz konusu hakikatlere, normal gözlem ve analizle ulaşılamaz, ancak üstün sezgi ve hayal gücüyle ulaşılır. Olguların hafızalara kazınması için bir parça kurgu unsuru bulunması bir zorunluluktur. İnsanlık tarif edilemezle karşılaşınca, ampirik gözlemci ve yorumcu olarak tarihçinin pek bir faydası

olmaz. Mayıs 1918'de kültür tarihçisi ve eleştirmen Egon Friedell şu tezi öne sürmüştü: Eğer bir gün bir tarihçi, devasa bir teknik aygıt yardımıyla –muazzam dipnotlarla, sonsuz kaynakçayla– Troya'nın hiçbir zaman mevcut olmadığını kanıtlasa bile, gerçek yine de sonsuza dek Homeros'un yanında olacaktı.[2]

Ross'un da Friedell'in de değersiz sayıp bir tarafa bıraktığı tarihçi, 19. yüzyılın sosyal ve entelektüel deneyiminde kuşkusuz merkezi bir yerde bulunuyordu. Avrupa'nın sanayi ve toprak bakımından olağanüstü büyüdüğü, köprüleriyle, gemileriyle her yere gittiği o yüzyılda –Cecil Rhodes "Yayılma her şeydir" demişti– tarihçi, Avrupa'dan kaynaklanan bu emperyal yayılma hamlesine düşünsel bir düzen ve geçerlilik kazandıran bir bilge, seküler teolog haline gelmişti. Thomas Carlyle'a ve 19. yüzyıl tarihçilerinin çoğuna göre, tarihin ahlaki değeri vardı. Carlyle şöyle diyordu: Tarih, "yalnızca en uygun inceleme değildir, tek inceleme alanıdır... 'evrensel Kutsal Kitap'tır."[3] Leopold von Ranke de dinsel analojiyi kullanmış ve zaman zaman tarihçilerden rahipler diye bahsetmiştir.

İlerleme, kazanç, başarı, büyüme – bunlar, 19. yüzyıl Avrupa burjuvazisinin temel hedefleriydi. Macauley'ler, Guizot'lar, Ranke'ler de benzer hedeflerle hareket ediyordu. Söz konusu kişiler, Avrupa orta sınıflarının kendilerine güvenlerini iyiden iyiye pekiştirmişti. Ayrıca kendi varlık sebeplerini kontrol, anlayış ve başarı olarak gören tarihçilerdi bunlar.[4] İngiliz tarihçi Herbert Butterfield meslekteki ataları hakkında 1931'de şu satırları yazmıştı: "Bir tarihçinin ne dereceye kadar Protestan, ilerlemeci ve liberal, yani 19. yüzyıl centilmeninin tam bir modeli olduğunu görmek şaşırtıcıdır."[5] G. W. Prothero, Charles Darwin'in başarısını bile tarihçilere mal ediyordu: "Evrim kuramı..." diye soruyordu 1894'te, "tarihsel yöntemin zaferinden başka nedir?"[6] 1914 yılına gelindiğinde, Oxford'da History Honours School'da (tarih bölümünde) *Literae Humaniores*, yani antik klasikler bölümünden daha çok sayıda öğrenci vardı.[7] 19. yüzyıl gerçekten *saeculum historicum*, yani tarih yüzyılı olmuştu.

Ağustos 1914'te savaş patlak verdiğinde, savaşta yer alan bütün ülkelerde üniversite kurumları halkın coşkusuna katılmıştı. Derslikler boşalmıştı. Oxford ve Cambridge hakkında Gilbert Murray şunları yazmıştır: "İngiltere'de savaşın gereklerine karşılık vermek için bu iki eski üniversiteden daha hızlı hareket eden, fedakârlıkları daha yoğun ve daha kalıcı olan başka bir kurum yoktur belki de."[8] Tarihçiler vatanseverliğin ön cephesinde yer alıyordu. Krizin sebeplerini açıklamak, yurttaşlara ulusal davanın haklılığını anlatmak tarihçilerin göreviydi. Oxford'un tarih bölümü hocaları, savaşın patlak vermesinden birkaç hafta sonra *Why We Are at War* adlı bir bildiri bastılar.[9] Alman üniversitelerinde tarih bölümlerinde görüşlerini dile getiren 43 kürsü sahibinden tam 35 tanesi, Almanya'nın saldırıya uğradığı için savaşa katıldığını kamu önünde ifade etmişti.[10]

1915 yılı içinde, özellikle 1916'da savaş kilitlenip bir yıpratma mücadelesine dönüşünce ve yalnızca askeri gücün değil, aynı zamanda manevi kuvvetin, hatta medeniyetin sınandığı bir mücadele haline gelince, her yerde tarihçiler kendi ülkelerinin davalarının haklı ve meşru olduğunu gösterme yükümlülüğüyle karşı karşıya kaldılar. Bütün akademik disiplinler ve entelektüel alanlar içinde savaşa en yoğun şekilde dahil olan dal tarihti. Ne de olsa bu, tarihin esası hakkında yapılan bir savaştı. Ortega y Gasset bu noktayı çok erken bir tarihte görmüş ve şunları yazmıştı: "Tarih ta köklerinden sarsılıyor... çünkü yeni bir gerçeklik doğmak üzere."[11]

Savaş boyunca verilen sözler ile gerçeklik arasındaki uçurum genişledikçe, pratik ve düşünsel bütün sistem ve yapılar sorgulanmaya başladıkça, –bilgi ve insanın kendini kavrayışı için anahtar sayılan– tarihe de kimileri kuşkuyla bakmaya başladı. 19. yüzyılda tarih, tarihçilerin büyük çoğunluğu için iyimserlik ve ilerlemeyle eşanlamlıydı. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Batı uygarlığının sonunun geldiği öngörüsünde bulunan Oswald Spengler "iyimserliğin korkaklık" olduğunu ilan ediyordu. Spengler'a göre, "iyimserlik ihtiyacı esas olarak duygusal ve dekadan bir ruh halini yansıtıyordu."[12] Gottfried Benn

"tarihin çözünmesinden" bahsederken, Walter Benjamin tarihsel süreksizlik kuramını ortaya atıyordu.[13] Benjamin, tarihi tehlike anlarında zihinde canlanıveren anılara benzetir, tarih meleğini fantasmagorik bir imgeyle gösterir: Tarihin meleğinin yüzü geçmişe dönüktür, ama şiddetli bir fırtınaya tutulduğu için kanatlarını kapatamaz, dolayısıyla arkasını dönmüş olduğu geleceğe savrulmaktadır. Benjamin'in "tarih felsefesi üzerine tezleri" şiddet imgeleriyle ve metaforlarıyla doludur: fırtınalar, patlamalar, devrimler, yıkıntılar... Benjamin'e göre tarihçi, "tarihin sürekliliğini patlatacak kadar cesur" olmalıydı.[14] Benjamin, Ranke'nin tarih anlayışı –geçmişi "gerçekte olduğu gibi" tasvir etme– için "19. yüzyılın en güçlü narkotiği" diyordu.[15] 1930 yılına gelindiğinde Egon Friedell düpedüz şöyle diyordu: "Tarih mevcut değildir."[16] Siegfried Kracauer de aynı tarzda konuşuyordu: "Gerçeklik bir kurgudur."[17]

Bu tür bir kültürel karamsarlığın, büyük ölçüde Almanlara ait bir olgu, yenilgi ve hayal kırıklığının yarattığı bir sonuç olduğu düşüncesi uyanabilir. Ama bunun Alman olmayan pek çok ilginç varyantı vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmış olan Fransız şairi Drieu la Rochelle'e göre tarih bir "rüya"ydı: "İnsanlar hayatı bir rüyaya çevirir ve bu rüyaya tarih adını vermişlerdir."[18] Ford Madox Ford da, siperlerde bir zaman geçirdikten sonra tarih konusunda karamsar olmuştu: "Eğer, savaştan önce, işlevi olan biri varsa, o da tarihçiydi" diye yazıyordu. O zamanlar bütün entelektüel meselelere tarihsel bir bakış açısından yaklaşılıyordu. "Ama bana öyle geliyor ki, artık bu meselelerin hiçbirine yönelik bir yaklaşım yöntemimiz yok."[19] Ford'un dörtlemesi *Parade's End*'in baş kahramanı Tietjens siperlerde hafızasını kaybeder.

İki ünlü mizahçı Sellar ve Yeatman, 1930'da yayımlanan *1066 and All That* adlı, İngiltere tarihine ilişkin mükemmel parodilerinde, farklı bir tarzda da olsa aynı amacı taşırlar, yani tarihin sürekliliğini patlatmak isterler: "Tarih düşündüğünüz şey değildir. Tarih hatırlayabildiklerinizdir. Başka bütün tarihler kendi kendilerini yok ederler." Komik tarza rağmen, burada Benjamin'in tarihi zihinde canlanıveren anılar olarak gören anlayışın aynısıyla

karşılaşmıyor muyuz? Sellar ve Yeatman, 62 bölümlük ve 123 sayfalık tarih gezintilerinin sonunda, Francis Fukuyama'dan 60 yıl önce Dünya Savaşı tarihinin bir "."ya geldiği sonucuna varırlar. Gerçekten kitaplarının son bölümüne "Tarihin Sonuna Doğru" başlığını koymuşlardır.[20]

Friedell, Benn, Ford, Sellar ve Yeatman'ın kastettikleri şey, tabii ki, hakem olarak tarihin, amaçlı ve anlamlı bir süreç veya teleoloji olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra varlığını sürdüremediğiydi. Herbert Butterfield 1931 yılında, tarihin "bir tanrıça değil, dalaverelerine ve numaralarına karşı korunulması gereken bir günahkâr" olduğunu yazıyordu.[21] Paul Valéry aynı yıl benzer bir biçimde konuşuyordu: "Tarih, zihnin kimyasının icat ettiği en tehlikeli üründür."[22] Bir Fransız sendikalist lider, *histoire* (tarih) kelimesinin *patrie* (vatan) ile eşanlamlı kullanıldığının farkında olmasına rağmen açıkça şöyle diyordu: "Kalıcı bir barış sağlamak için, tarih öğretmeyi bırakın."[23] Daha yakın bir tarihte Michel Serres, tarihin son ideoloji, ama ideolojilerin en dirençlisi olduğunu söyleyecekti.[24]

Ranke tarihçiye kendisini saklamasını ve kaynaklarının konuşmasına fırsat vermesini öğütlüyordu; Annales okulunun kurucularından Lucien Febvre ise artık şu iddiayı öne sürüyordu: "Esasen Tarih yoktur. Sadece tarihçiler vardır." Yine Febvre'e göre, tarihçiyi doğuran geçmiş yoktu, tarihi doğuran tarihçiydi. Kadavraları, kadavralar hakkında değil, hayat hakkında bilgi edinmek için inceleyen hekim gibi, tarihçiyi de gününün isterleriyle bağıntı [*relevance*] yönlendirmeliydi.[25] 1929'da başlayan "*Annales* projesi", tarihyazımının kazandığı o son derece etkili yeni istikamet, büyük olayların incelenmesinden uzun vadeli sosyal ve ekonomik belirleyenlerle ilgilenmeye geçiş, yenilik ihtiyacından doğmuştu.

20. yüzyıla damgasına vuran büyük otorite krizi içinde, modern biçimi Aydınlanma ve Avrupa emperyalizmi çağının çocuğu olan tarih disiplini zorlu bir serüven geçirdi.[26] Meslekten tarihçiler bu krize karşılık vermekte gecikmişse de, kamu bilincinde ve zevkinde böyle bir gecikme söz konusu değildi.[27] Yenilik ve değişimle çılgınca ilgilenen 20. yüzyıl şiddetli bir şekilde tarihsellik karşıtıdır.[28]

yüzyılda Batı uygarlığının kendisinden duyduğu kuşkunun merkezinde tarihin bu krizi bulunmaktadır.

1914-1918 arasında yaşanan büyük savaş, kısmen bu krizin bir sonucuydu –tarihin ve aklın geçerliliğine ilişkin kuşkular, yukarıda gördüğümüz gibi, 1914'ten önce ciddi bir ivme kazanmıştı– ama boyutlarıyla, çatışma ihtiraslarıyla ve nihilist enerjisiyle savaş, bu kuşkuyu akıl almaz derecede büyüttü. Akıl, hukuk, imparatorluk ve tarihi savunanlar askeri açıdan savaşı kazandılar, ama savaşı manevi açıdan kaybettiklerini ileri süreceğim. Sonunda kaybedenler muzaffer oldu. Cicero, antik dönemde Yunanistan ile Roma arasındaki ilişki için *Vincebamur a victa Graecia* –bizi dize getiren, yendiğimiz Yunanistan– diyordu. Cicero, iki dünya savaşının sonucuna ve bir bütün olarak 20. yüzyıla bakarak *Vincebamur a victa Germania* –bizi dize getiren, yendiğimiz Almanya– da diyebilirdi pekâlâ.[28]

Bir yüz yıl önce değişim için pek çok baskı ve kaynak olmasına rağmen, hiçbir ülke Almanya'dan daha fazla bu değişimin içinde değildi. Tabii ki Almanya yeni bir devletti, yalnızca 1871'de kurulmuştu. O zamandan beri nüfusu ve ekonomisi muazzam ölçüde büyümüştü. Nüfusunun çok geçmeden Fransa'nın nüfusunun iki katına çıkması tehlikesi söz konusuydu. Belli başlı endüstriyel ölçütler açısından, yeni çağın kilit inşaat malzemesinin üretiminde, yani çelik üretiminde, 1914 yılına gelindiğinde, Britanya, Fransa ve Rusya'nın toplam üretimini geride bırakmıştı. Daha da yeni sanayi kollarında –kimyasal madde, boya, elektrikli aygıt, optik alet ve makine aksamı üretiminde– dünya lideriydi. Almanya'nın işçi hareketi dünyadaki en büyük ve en iyi örgütlenmiş işçi hareketiydi. Bütün dünyadaki sosyalistler lider olarak bu harekete bakıyordu. Gençlik ve kadın hareketleri de, karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirildiğinde, büyük ve etkiliydi. Alternatif yaşam tarzlarını öneren, örneğin beslenme ve cinselliğe farklı bakış açıları getiren hareketler için de aynı şey geçerliydi. Eşcinselliği suç olmaktan çıkarmaya çalışan bir hareketin başında bulunan Magnus Hirschfeld, Almanya'da hâlâ yapılacak çok şey olmasına rağmen, İngiltere'deki Oscar Wilde skandalı gibi bir olayın bu ülkede

söz konusu olamayacağını söylüyordu. Almanya'nın askeri gücü tabii ki çok ünlüydü. Almanya, 20. yüzyıla girilirken, 19. yüzyıl dünyasında *pax Britannica*'sının kurulmasında o kadar önemli rol oynayan İngiliz deniz gücüne meydan okumak amacıyla bir donanma inşa etmeye başlamıştı. Britanya açısından donanması, yalnızca imparatorluğun gücünün ve güvenliğinin bir aracı değildi. Britanya donanması, coğrafi gerçekliğin, ahlaki otoritenin ve tarihin de simgesiydi. O donanmaya herhangi bir meydan okuma, İngilizliğin özüne bir meydan okuma anlamına gelirdi.

Planck, Einstein, Bosch, Haber, Röntgen, Diesel... Bilim ve teknolojiye Almanya'nın katkısı, bu isimlerin gösterdiği üzere, göz kamaştırıcı düzeydeydi. Mimarlık ve tasarımda Peter Behrens ve Hans Poelzig'den Werkbund'a Almanların başarısı aynı ölçüde etkileyiciydi, öyle ki, modern tarzın Alman olmayan eleştirmenleri bu tarzı Almanya'yla özdeşleştirirlerdi. Paris'te yeni inşa edilen Théâtre des Champs-Elysées'nin görece sert çizgileri için, Alphonse Gosset adlı bir mimar 1913'te şöyle demişti: "Bu tür bir inzivayı Almanların kabul etmesi belki anlaşılabilir, ama parlak ışıklara ve zarafete coşkuyla sarılan Parislilerin böyle bir şeyi kabul etmesi düşünülemez!"[29] Benzer suçlamalar ve karşı suçlamalar modern sanat için de geçerliydi. Kübizme ve daha genel olarak sanatta temsilden uzaklaşmaya karşı olanlar, yeni deneylerden dolayı Alman etkisini ve Alman sertliğini suçluyorlardı. Ne de olsa, kübist sanatçıların Paris'te resimlerini satan başlıca kişi Alman Daniel-Heinrich Kahnweiler'di ve rue Vignon'daki galerisinde Picasso'ları ve Braque'ları gösterirken ıslıkla Wagner temaları çalma alışkanlığı vardı.[30] Birçok çevrede eşcinselliğe de bir Alman yozlaşması olarak bakılıyor, eşcinsellik askeri eğitime Almanların aşırı vurgusunun bir sonucu sayılıyordu. Şair Stefan George'un çevresine mensup olan Friedrich Gundolf ve Friedrich Wolters bu tür kategorileştirmeden hiç rahatsızlık duymuyordu. 1912 yılında ısrarla şunu dile getiriyorlardı: "Bu ilişkilerde bir bütün olarak Alman kültürü için esas itibarıyla oluşturucu bir şey bulunmaktadır." Onların kafasındaki kültür, "kahramanca aşk"a adanmış bir kültürdü.[31]

Değişim, kendini ortaya koyma, isyan ve yenilik 20. yüzyılın ilk yıllarında gerek Alman gerçekliğinin gerekse Alman imgesinin özüydü. Almanca konuşan tarihçilerin ve filozofların da tarihte bilimsel inceleme fikrine saldırılarda ön saflarda bulunması hiç şaşırtıcı değildir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Jacob Burckhardt ve Friedrich Nietzsche, nesnellik hakkında Arthur Schopenhauer'in daha önce dile getirdiği kuşkuları geliştirerek savundular. "Bir sokak fahişesi nasıl frengiyle malulse," demişti Schopenhauer, "tarih *musa*'sı Clio da öyle yalanlara batmıştır."[32] Burckhardt da aynı fikri daha yumuşak bir dille ifade ediyordu: Tarihsel anlatılar "yalnızca bizim yansılarımızdır." 1870'de ise şunları yazmıştır: "Eğer kalıcı bir şey yaratılacaksa, bu ancak gerçek şiirin olağanüstü güçlü etkisi yoluyla olabilir." Peki tarihin rolü neydi? "Gayet açık: İnsanları mümkün olduğunca yoğun bir şekilde eğlendirmek."[33] Nietzsche de aynı görüşteydi: Tarihçiler temelsiz bağlantılar kurmayı ve vaaz vermeyi bırakırsa, tarih gerçek bir anlam kazanabilirdi.

Ampirizme ve nesnelliğe bu saldırı Julius Langbehn ve Alman uyruğuna geçen eksantrik bir İngiliz olan Houston Stewart Chamberlain gibi kişilerce popülerleştirildi. Chamberlain'e göre tarihçiler arasında herhangi bir nesnellik iddiası "akademik barbarlık"tı (*wissenschaftliche Bildungsbarbarei*); tarih şiir olmalıydı; tarih sanat olmalıydı.[34] Kayzer II. Wilhelm, Chamberlain'in ateşli bir okuruydu. Adolf Hitler de.

Aslında Almanya'nın 20. yüzyıl başında dünyadaki entelektüel etkisi çok çarpıcı düzeydeydi. "İyi kitaplar," diye yazıyordu İngiliz tarihçi Sir John Seeley, "çoğunlukla Almanca olur."[35] Bütün dünyada yükseköğrenim kurumları yapılarını ve organizasyonlarını Alman üniversite modeline göre şekillendiriyordu. 1875'te Rusya'daki profesörlerin yüzde 83'ü lisans derecelerini Almanya'da almıştı.[36] 1895'te ABD'deki tarihçilerin yarısı eğitimlerinin bir bölümünü Almanya'da almıştı.[37]1907'ye gelindiğinde Almanya'nın askeri ve politik liderleri ülkelerinin askeri açıdan olduğu kadar kültürel yönden de boğmayı hedefleyen düşman bir ittifak sistemi tarafından "kuşatıldığını" iddia ediyordu, ama

Almanya'nın ülke dışındaki entelektüel etkisi bu tür iddiaları bütünüyle çürütüyordu. Kayzerin Almanya için politik olarak güneşin altında istediği yer, aslında entelektüel açıdan uluslararası ünüyle elde edilmişti. "Uluslar arasında güç ve zenginlik açısından bazı *parvenu*'ler [sonradan görmeler] olmuştur," diye yazıyordu İtalyan gazeteci ve tarihçi Guglielmo Ferrero 1914'te Almanya'nın dünyadaki konumu hakkında, "ama bugüne kadar medeniyetin *parvenu*'sü görülmemiştir. Bir halk yirmi otuz yıl içinde, herkese, hatta eski ustalarına ders verebilecek hale geldi. Çağımız bu olağanüstü fenomene tanıklık ediyor."[38]

1914 yılı Ağustos ayı başlarında başlayan silahlı çatışma belirli politik ve askeri düşüncelere bir cevaptı. Ama en geniş anlamıyla savaş "Alman sorunu"ndan doğmuştu: Mesele, Almanya'yla ve bu ülkenin temsil ettiği coşku ve çalkantıyla nasıl baş edileceğiydi. Çıkan savaş, Almanlar tarafından bir *Befreiungskrieg*, yani bir kurtuluş savaşı olarak yorumlanıyordu: Potansiyeli, içgüdüyü ve ruhu özgür kılacak bir savaş; yıpranmış tarih anlayışlarından kopma savaşı. Ağustos 1914'te Aachen'de bir kafede bir Alman bilim adamı Amerikalı gazeteci Irvin Cobb'a şöyle diyordu: "Biz Almanlar, okyanusun bu yakasındaki en çalışkan, en azimli, en eğitimli ırkız." Burada "okyanusun bu yakasındaki" derken, tabii ki diplomatik bir tavırla konuşuyordu. Şöyle devam ediyordu bu bilim adamı: "Rusya gericiliği temsil ediyor, İngiltere bencilliği ve sadakatsizliği, Fransa da dekadansı. Almanya ise ilerlemeyi temsil ediyor. ... Bu savaştan sonra –eğer biz Almanlar kazanırsak– bir başka küresel savaş asla olmaz."[39] Fransızlar ve İngilizler için savaş, geleneği, hukuku ve imparatorluğu korumaya yönelik bir mücadeleyi temsil ediyordu. Onlar açısından savaş, Almanya'nın temsil ettiği "modern"in teknik yönden parlak, ama ahlaki yönden anarşik saldırısına karşı sınırları, kuralları ve tanımları olan bir dünyayı korumaya çalışmak demekti. Almanya'nın, sınır bilmeyen bir ülke olduğu, doğal sınırları da, coğrafi ve manevi sınırları da olmayan bir ülke olduğu iddia ediliyordu.

Savaşın hızla ve kesin olarak sona erdirilememesi, modernle ilişkilendirilen eğilimlerin ivme kazanmasına yol açtı. Savaş uzayın

gittikçe, can kaybı çığ gibi büyüdükçe, bütün enerjileri tüketen mücadele devam ettikçe, bütün düzeylerde otoritenin altı oyuluyordu – en yüksek düzeyde, o güne kadar tasavvur edildiği şekliyle Batı medeniyetinin otoritesi de buna dahildi. O medeniyet, diye bağırıyordu Ezra Pound, dişi dökülmüş ihtiyar orospuydu. Altmış milyon kişinin seferber edildiği, her altı kişiden birinin öldüğü ve her üç kişiden birinin sakatlandığı o savaşın ardından, hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Savaş öncesi uyumlar bıktırasıya tekrarlansa da inandırıcı görünmüyordu. Bağlantılar kaybolmuştu. Anlam, büyük bir top mermisi gibi patlayıp sonsuz parçaya ayrılmıştı. Dada artık ısrarla şu noktayı öne sürüyordu: Saçma anlamdan çok daha rasyoneldi. Kısacası tarih saçmaydı. Savaştan sağ çıkanların birçoğunun bacağı ya da kolu kopmuştu, yıkıntılar içten içe yanarken, onlar da yo-yo'yla –kolsuz bacaksız kalmış 20. yüzyıla gayet uygun düşen o büyük oyuncak– oynuyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı'nı sürmesini sağlayan faktör, tabii ki, uğrunda dövüşülen değerlerdi, yani görev, onur, fedakârlık ve adanmışlıktı. Otorite sarsıldıkça, bu değerler de sarsılıyordu. Sonunda birçok kişi açısından, anlamın ötesinde, yorumun ötesinde yalnızca kişisel deneyimler önemliydi. Asker, avangard sanatçının dengi haline gelmişti. Her ikisi de dışarıda bırakılmıştı. Colin Ross'un cephe deneyimi anıları *Wir draussen* ("Biz Dışarıdakiler") başlığını taşıyordu. Hem asker hem de sanatçı, olasılık ve saygınlığın sınırındaydı, cephedeydi. Onların mücadelesi, Apollinaire'in işaret ettiği üzere, sınır savaşıydı. Gerek askerin gerekse sanatçının görevi kimseye ait olmayan topraklara girmek, ölümcül tehlikelerle dolu bu araziyi geçmek ve karşı tarafta zafere ulaşmaktı. "Burada iş yalnızca kuvvetin ötesine geçiyor," diye yazıyordu genç bir Alman asker cepheden. "Burada imkânsız mümkün hale getiriliyor."[40] İktisat tarihçisi R. H. Tawney aynı şeyi farklı bir şekilde söylüyordu: Dünya Savaşı'nın ileri hatlardaki askerini "Tanrı'nın suretini parçalayan yaramaz bir maymuna" benzetiyordu.[41] Bu süreçte savaş avangardın içgüdülerini demokratikleştirdi.

Savaşı yaşayan birçok kişi için, ama özellikle savaş sırasında veya hemen sonrasında olgunluğa erişen kuşak için, savaş

Kasım 1918'de sona ermemişti. Kasım 1918'de 16 yaşında olan Ernst von Salomon savaşmaya devam etmek için bir Hamburg Freikorps'a katıldı ve Doğu Baltık'a gitti. Peki ne için savaşacaktı? Baltık Almanlarını, Töton Şövalyeleri'nin torunlarını Bolşeviklere karşı korumak için mi? Bölgedeki milliyetçilere, özellikle Letonlar ve Estonlara karşı mı? Amaç her zaman bulanıktı. Asıl önemli olan şey isyankârlık ve tecrübeydi. Burada, yine coğrafi ve psikolojik anlamda sınırda, "burjuva normlarının dünyasından ayrılmıştık" diye yazıyordu Salomon. "Bağlar kopmuştu ve serbesttik." Macera esastı. Geleneksel açıdan bakıldığında durumun ne denli saçma olduğunu, Salomon'un üstü olan subay, askerlerine yaptığı bir konuşmada ifade ediyordu: "Biz teorik olarak Alman askeri olmayan Alman askerleriyiz ve teorik olarak Alman şehri olmayan bir Alman şehrini savunuyoruz. İleride Letonlar, Estonlar, İngilizler ve Bolşevikler var –sırası gelmişken söyleyeyim, bütün bunlar arasında en çok Bolşeviklerden hoşlanıyorum– daha güneyde Lehler ve Çekler var, sonra – yahu, benim bildiğim kadar iyi biliyorsunuz siz de... Bana vereceğin bir cigara var mı delikanlı?"[42]

"Sırası gelmişken söyleyeyim, bütün bunlar arasında en çok Bolşeviklerden hoşlanıyorum." Freikorps subayı böyle diyordu. Freikorps ile Bolşevikler... Şiddet fantezileriyle oluşan, ayrıca iki tarafın da hiç esir almamasıyla oluşan bir kardeşlik. Bu, kuşkusuz, hayal kırıklığına uğramışların ve mağdurların kardeşliğiydi, ama aynı zamanda en önemli değeri mücadele olarak gören nihilistlerin kardeşliğiydi. Thomas Mann'dan sonra en popüler modern Alman yazarı olan Ernst Jünger için de Prusyacılık ve Bolşeviklik birbirine çok benziyordu.

"Une armée de bandits!" [Haydutlar ordusu!] Fransa'nın Riga'daki askeri ataşesi Freikorps kalabalığını böyle niteliyordu.[43] Haydutlar mı? Eşkıyalar mı? Belki, ama bu haydutlar 20. yüzyılda kahraman olmanın garip bir yolunu bulmuştu. Yine tanımlar ve sınırlar bulanıklaşır. Burada esas nokta, Nazi Hitler ile Bolşevik Stalin'in 1939'da imzalayacakları pakt için kültürel bir bağlam bulunduğudur. Stalin paktın kanla imzalandığını söylemiştir.

"Sözcükler... kayıp gidiyor, ölüyor / Belirsizlikle çürüyor / Yerinde durmuyor," diye yazmıştı T. S. Eliot "Burnt Norton"da.[44] Eğer sözcükler yerinde durmuyorsa, sınırlar, ideolojiler, antlaşmalar, anayasalar ve tarih nasıl yerinde durabilir? "Zamanımızın durumu," demişti W. H. Auden 1940 yılı "Yeni Yıl Mektubu"nda, "şaşırtıcı bir suç gibi bizi sarıyor."[45]

Marinetti, d'Annunzio, Salomon, özellikle Ernst Jünger gibi kişiler, bu şiddetli patlama deneyimini estetize edecekti. Olay, sansasyonel an ve sürpriz... Bunların her biri ahlaktan, amaçtan ve süreç olarak tarihten üstündü.[46]

Doğal olarak pek az asker veya sivil savaş sırasında dilin ve iktidarın uğradığı "yapıbozumu" dile getirebilirdi. Ayrıca kültürel ve sosyal bir fenomen olarak "büyü bozumu" esas itibarıyla savaş sonrasında kendini gösterecekti. Ama savaş deneyimi daha sonra yeşerecek kuşku tohumlarını ekmişti. İki dünya savaşı arası dönemde Emmanuel Berl "Il fait beau, allons au cimetiere" ["Hava güzel, mezarlığa gidelim"] diye yazmıştı.[47]

Savaş, modern ruh hallerinde derin bir altüst oluş yarattı.[48] Savaş öncesi avangardın deneyselliği de öfke, hayal kırıklığı ve istihzadan önemli ölçüde besleniyordu, ama yeni sanat dininde olağanüstü bir iyimserlik ve başkaldırı [*titanism*] çok ağır basıyordu. Savaş ve ardından gelen politik ve ekonomik artçı sarsıntılar bütün bunları değiştirdi. Umudun yerini umutsuzluk, doğruluğun yerini hınç aldı. H. M. Tomlinson savaştan sonra her yerde "artık hiç geçmeyecek bir gölge ülkesinin hayaletlerini" görüyordu.[49] "Siper, dikenli tel ve çamur, zihnimize kalıcı bir şekilde kazınmış," diyordu. Paul Fussell, ondan birkaç yıl önce, *The Great War and Modern Memory* adlı dikkat çekici kitabında şu satırları yazıyordu: "Sonsuz, amaçsız, ödülsüz ve anlamsız o endişe çağdaş yaşamın dokusuna işlemiş."[50] Olağanüstü hal sürekli duruma dönüşmüştü. Bu tersine dönmüş dünyada antikahraman kahraman haline gelmişti, mağdur da lider. Frederick Karl'ın işaret ettiği üzere, Franz Kafka "temsil edici kişi" haline gelmişti[51] ve hepimiz de Kafka'nın *Dava* romanının başkişisi Joseph K.'ya dönüşmüştük – niçin tutuklandığını bilmeyen, yine de suçluluk hisseden Joseph K.'ya. Küçük serseri Charlie Chaplin bizi

bitmez tükenmez yollara götürüyordu. Sonunda Adolf Hitler –hizmetçisinin söylediğine göre, masallardaki kötü kalpli kraliçe gibi aynanın önünde dikilip kendisinin bir *Führer*'e benzeyip benzemediğini sorma alışkanlığı olan Adolf Hitler– *Führer* oldu.[52] 1930'da Carroll Carstairs, *A Generation Missing* adlı kitabını şu sözlerle bitiriyordu: "Bezgin bir dünya bu ve Paris'ten bana gönderilen böğürtlen reçeli de tamamen bitti."[53]

Saygınlığa, öngörülebilirliğe ve kahramanlara dayalı bir Victoria dünyasının yerini birkaç yıl içinde bir deneyim, sürpriz ve mağdurlar kültürü almıştı. Kurbanlar fail olmuş; dışlananlar kabul görenlere dönüşmüştü. Savaştan önceki Almanya'nın temsil ettiği ve açığa çıkardığı kuvvetler –yeni gelenin enerjisi ve manevi hamlesi, dışarıda bırakılanın hıncı– egemen sesler haline gelmişti. Stalin veya Hitler şöyle dursun, Lenin'in de, Mussolini'nin de Birinci Dünya Savaşı arka planı olmadan hiçbir politik başarı şansı olmazdı. 1920'lerin *Sonnenkinder*'i [güneş çocukları], W. H. Auden, Christopher Isherwood ve Stephen Spender gibi kişiler Fransa'dan çok daha fazla Almanya'yla ilgileniyordu. Babalarının tersine Paris'e gitmiyorlardı, ama annelerini hayal kırıklığına uğratma pahasına Berlin'e ve Hamburg'a gidiyorlar, işçi sınıfından sevgililer buluyor ve Lionel Trilling'in daha sonraları "muhalif kültürü" adını vereceği ortamda eğleniyorlardı. Richard Cobb, iki dünya savaşı arasında geçirdiği gençlik dönemine ilişkin şunları yazacaktı: "Okulda, çocuklar için yazılmış kitaplarda savaşı bizim kazandığımız bize o kadar çok hatırlatılıyordu ki, okul arkadaşlarım ve ben savaşı kaybedenleri merak etmeye başladığımızı gördük. Kaybetmek, kazanmaktan çok daha orijinal ve ilham verici görünüyordu."[54]

20. yüzyılın büyük ahlaki meseleleri –ki bu meseleler de yüzyılın en heyecan verici kültürel girişimini uyandırmıştır– kaybedenler veya belki suçluluk duygusuyla dolu muzafferler tarafından ortaya konmuştur. Kaybetmek paradoksal bir biçimde kazanmak anlamına geliyordu. *Vincebamur a victa Germania.*

1916'da, yani Birinci Dünya Savaşı'nın ortasında Ernst Troeltsch, Almanya'nın başlıca tarih dergisi *Historische*

Zeitschrift'de insanlık tarihinin birliğine ilişkin herhangi bir anlayışın savunulmasının imkânsız olduğunu kabul ettiği bir makale yayımladı. Tek bir tarih yerine çeşitli tarihler vardı. Yazının sonunda çarpıcı bir değerlendirme yapıyordu: Bu farklı tarihler birbirini mutlaka anlayacak diye bir şey söz konusu değildi.[55] Çağımıza tam anlamıyla damgasını vurmuş olan Martin Heidegger, 1920'lerde benzer tezleri ileri sürüyordu. Tarih yoktur, yalnızca tarihler vardır. Postkolonyal, postmodernist ve kimilerinin ileri sürebileceği gibi tarih sonrası dönemde tarihe yaklaşımımız, bana öyle geliyor ki, bu analizi geçerli kılmıştır. Süreç içinde tarih, 19. yüzyılın büyük bir kısmında olduğu gibi umut ve güvenin ifadesi olmaktan çıkmış, en olumlu bakışla tevazu ve saygı kaynağına dönüşmüştür.[56] Yüzyılımızın başına gelen bütün felaketlere rağmen, bence gelişme olumlu yönde olmuştur.

NOTLAR

GİRİŞ
(Sayfa 3-11)

1 İki kesimin birlikte çökmesi pek şaşırtıcı değildir. Aradaki bağlantı, cephedeki askerlerin ancak cephe gerisindeki korkakların ihanetine uğradıkları ("arkadan hançerlenme" efsanesi) için teslim oldukları yolundaki (savaş sırasında ortaya atılan ve 1919'da geniş yaygınlık kazanan) iddiayla görünmez kılınmıştır. Hemen hemen tam tersi yaşandı: Gerçekten bir arkadan hançerlenme söz konusuydu, ama hançeri kullananlar, ülkeyi kazanamayacağı bir savaşa sürükleyip, sonra da felaketin sorumluluğunu gerçek suçlular dışında herkesin sırtına yükleme ustalığını gösteren askeri liderlerdi.

2 P. H. M. Bell, *The Origins of the Second World War in Europe* (Londra, 1986); Michael Howard, "A Thirty Years' War? The Two World Wars in Historical Perspective", *Transactions of the Royal Historical Society*, 6th series, 3 (1996): 171-184.

3 Elie Halévy, *The World Crisis of 1914-1918: An Interpretation; Being the Rhodes Memorial Lectures* (Oxford, 1930), 4.

1. BÖLÜM
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NI YENİDEN DEĞERLENDİRMEK
(Sayfa 15-30)

1 Charles A'Court Repington, *The First World War, 1914-1918*, 2 cilt (Londra, 1921). Albay Repington, Londra'da yayımlanan *Times*'ın askeri muhabiriydi.

2 Michael Howard, "A Thirty Years' War? The Two World Wars in Historical Perspective", *Transactions of the Royal Historical Society*, 6th series, C. 3 (1993): 171-184.

3 Raymond Aron, *Les Guerres en chaine* (Paris, 1951).

4 J. J. Becker, 1914: *Comment les Français sont entrés dans la guerre* (Paris, 1977).

5 Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Londra, 1969), 148.

6 Bkz. şu kaynaktaki canlı betimlemeler: Modris Eksteins, *The Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age* (Londra, 1989), 55-64.

7 E. Jones, *The Life and Works of Sigmund Freud*, 3 Cilt (Londra, 1953-1957), 1: 192.

8 Bkz. Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht* (Düsseldorf, 1961) ve bu eserin yarattığı uzun tartışma.

9 Fritz Stern, "Bethmann Hollweg and the War", G. L. Krieger ve Fritz Stern, ed., *The Responsibility of Power* (Londra, 1968), 268.

10 Paul Kennedy, *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914* (Londra, 1980). Ayrıca bkz. bu kitapta 10. Bölüm.

2. BÖLÜM
DOĞU CEPHESİ
(Sayfa 31-62)

1 Örnekler için bkz. A. Beloi, *Galitsiiskaia bitva* (Moskova, 1929); *Vostochno-prusskaia operatsiia: Sbornik dokumentov ob mirovoi imperialisticheskoi voiny na russkom fronte* (Moskova, 1939); General'nyi Shtab RKKA, *Lodzinskaia operatsiia: Sbornik dokumentov* (Moskova, 1936); *General'nyi Shtab RKKA, Varshavsko-ivangorodskaia operatsiia: Sbornik dokumentov* (Moskova, 1938).

2 Bu istisnalar arasında şunları anmak gerekir: I. I. Rostunov, *Ruskii front pervoi mirovoi voiny* (Moskova: 1976); V. A. Emets, *Ocherki vneshnei politiki Rossii v period pervoi mirovoi voiny: Vzaimootnosheniia Rossii s soiuznikami po voprosam vedeniia voiny* (Moskova, 1977) ve L. G. Beskrovnyi, *Armiia i flot Rossii v nachale xxv: Ocherki voenno-ekonomicheskogo potentsiala* (Moskova: 1986). Rostunov'un eseri, çarpışmalara odaklanır ve Rus yüksek komuta heyetinin liyakatini savunur. Emets, savaş sırasında İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilerin sofistike bir analizini sunar. Beskrovnyi'nin çarlık ordusuna ilişkin niceliksel bir çalışma olan eseri, Emets ve Rostunov'un editörlüğünde yazarın ölümünden sonra yayımlanmıştır. Ayrıca M. Frenkin'in *Russkaia armiia i revoliutsiia 1917-1918* (Münih: 1978) adlı eseri de kayda değer. Yazar bu kitabı sürgünde tamamlamıştır, ama eser Sovyetler Birliği'nde yıllarca süren arşiv araştırmasına dayanır. Şu kaynaklarda da(ikna edici yorumlar değilse de) yararlı bilgiler bulunabilir: A. L. Sidorov, *Finansovoe polozhenie Rossii v gody pervoi mirovoi voiny* (Moskova: 1960) ve Sidorov, *Ekonomicheskoe polozhenie Rossii v gody pervoi mirovoi voiny* (Moskova: 1973). Yabancı kaynaklar arasında şunlar sayılabilir: Norman Stone, *The Eastern Front, 1914-1917* (New York: 1975), Horst Günther Linke, *Das Zarische Russland und der erste Weltkrieg: Diplomatie und Kriegsziele, 1914-1917* (Münih, 1982), Lewis H. Siegelbaum, *The Politics of Industrial Mobilization in Russia, 1915-1917: A Study of the War-Industries Committees (New York, 1983),* Keith Neilson, *Strategy and Supply: The Anglo-Russian Alliance, 1914-1917* (Londra, 1984), W. Bruce Lincoln, *Passage Through Armageddon: The Russians in War and Revolution, 1914-1918* (New York, 1986), David R. Jones, "Imperial Russia's Forces at War", Allan R. Millett ve Williamson Murray, ed., *Military Effectiveness,* C. 1: *The First World War* (Boston, 1988), 249-328; Dennis Showalter, *Tannenberg: Clash of Empires* (Hamden, Conn., 1991) ve Hubertus F. Jahn, *Patriotic Culture in Russia During World War I* (Ithaca, N.Y., 1995).

3 Savaşta ölümler hakkında istatistikler şu kaynağa dayanmaktadır: N. N. Golovin, *The Russian Army in the World War* (New Haven, 1931), 94. Literatürde çok daha yüksek sayılara zaman zaman rastlanır: N. M. Iakupov, *Revoliutsiia i mir (soldatskie massy protiv imperialisticheskoi voiny 1917-mart 1918 gg.)* (Moskova, 1980), 16'da, 2,5 milyon çarlık askerinin savaşta öldüğü söylenir. Öte yandan *Rossiia v mirovoi voine 1914-1918 goda (v tsifrakh)* (Moskova, 1925), 31'de ölü sayısının 650.000 olduğu ileri sürülür.

4 Bir örnek için bkz. R. M. Portugal'skii, P. D. Alekseev ve V. A. Runov, *Pervaia mirovaia v zhizneopisaniiakh russkikh voenachalnikov* (Moskova, 1994). Daha olumsuz sayılabilecek bir nokta, Nikola Iakolev'in *1 avgusta 1914* adlı kitabının 1993 yılında

Moskova'da üçüncü baskısını yapmasıdır. İlkin KGB'nin örtük onayıyla 1974'te basılan bu aşırı milliyetçi kitaba göre, Rusya, iktidar hırslarıyla ülkelerini sabote eden burjuva liberallerinin, masonların ve başkalarının ihaneti yüzünden savaşı kaybetmiştir.

5 Komünizm sonrası Rus tarihyazımının nereye gittiği konusunda bir fikir edinmek için bkz. Iu. A. Pisarev, "Noviye pokhody k izucheniiu istorii pervoi mirovoi voiny", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 3, 1993, s. 46-57 ve "Kruglyi stol. Pervaia mirovaia voina i ee vozdeistvie na istoriiu xx v.", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 4-5, 1994.

6 D. C. B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (New York, 1983), 141-150. Ayrıca bkz. Aralık 1914'te Stavka'da (çarlık silahlı kuvvetleri genel karargâhında) Yüzbaşı A. v. Nemitts'in hazırladığı andıç. Bu belgede Rusya'nın negatif politik hedefi "Almanya ve Avusturya'nın büyük bir devlet olarak Rusya'nın prestijini sarsmaya yönelik sürekli girişimlerinden kurtulma" şeklinde tanımlanıyordu.

7 Sir Alfred Knox, *With the Russian Army, 1914-1917: Being Chiefly Extracts from the Diary of a Military Attaché,* C. 1 (Londra, 1921), 43. Daha Kasım 1913'te Rusya dışişleri bakanı "ulusların kendi kaderlerini tayin etme" ilkesi uyarınca Almanya'nın krallıklara ve prensliklere (Hannover, Hannoverlilere verilecekti vb.) parçalanmasını öngören on üç ilkelik bir liste hazırlamıştı. Linke, *Das Zarische Russland,* 39, 245.

8 Nikola'nın 12/25 Aralık 1916 tarihli, İstanbul'un ve Boğazlar'ın Rusya tarafından ilhakını ve Polonya'nın Rusya'ya, Almanya'ya ve Avusturya'ya ait topraklarının birleştirilip bağımsız bir Polonya devleti yaratılmasını öngören bildirisi ne yeterince kapsamlıydı, ne de tutarlı bir bütün oluşturuyordu (*Vospominaniia Lukomskago,* 114-115).

9 AVPRI, f. 138 (bakanın gizli arşivi), op. 467, d. 705/748, II. 1, 8-9.

10 A. N. Kuropatkin'in bir önerisi için bkz. Rossiskii Gosudarstvennyi Voenno-Istoricheskii Arkhiv (bundan sonra RGVIA), f. 2000 (Genelkurmay), op. 1, d. 7203.

11 RGVIA, f. 2000, op. 1, d. 1835, l. 8.

12 AVPRI, f. 138 (bakanın gizli arşivi), op. 467, d. 469/488, l. 60.

13 Dışişleri Bakanı Sazonov'un bu açıdan ciddi kuşkuları vardı. Bkz. AVPRI, f. 138, op. 467, d. 472/492, l. 50.

14 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 1113, l. 291.

15 RGVIA, f. 2003 (Stavka), op. 1, d. 1165, l. 31.

16 "Stavka i ministerstvo inostrannykh del," *Krasnyi Arkhiv,* C. 1 (20), 1928, 45.

17 Gosudarstvennyi Arkhiv Rossiskoi Federatsii (bundan sonra GARF), f. 601 (II. Nikola), op. 1, d. 549, l. 195.

18 "Stavka i ministerstvo inostrannykh del", vii.

19 N. G. Dumova, *Kadetskaia partiia v period pervoi mirovoi voiny i Fevral'skoi revoliutsii* (Moskova, 1988), 222.

20 RGVIA, f. 2000 (Genelkurmay), op. 1, d. 1894, l. 2.

21 Jones, "Imperial Russia's Forces", 282.

22 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 534, l. 87.

23 Bir örnek için bkz. General Aleksei Alekseivich Brussilov, *A Soldier's Notebook, 1914-1918* (Londra, 1930), 324.

24 *Doklad soveta s'ezdov o merakh k razvitiiu proizvoditel'nykh sil Rossii* (Petrograd, 1918), 176.

25 Stone, *Eastern Front,* 13-14.

26 Mikhail Lemke, *250 dnei v tsarskoi stavke (25 sent. 1915-2 juliia 1916)*, (Petrograd, 1920), 97.

27 "Perepiska V. A. Sukhomlinova s N. N. Ianushkevichem", *Krasnyi arkhiv*, c. 3 (Moskova/Petrograd, 1923), 70; Lemke, *250 dnei*, 459.

28 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 1165, l. 105.

29 Beliaev, aktaran Lincoln, *Passage Through Armageddon*, 145.

30 Aslında Japon savaşında tecrübe kazanmış Rus topçular dünya savaşının ilk evrelerinde Avusturyalı ve Alman topçulardan üstündü. Showalter, *Tannenberg*, 161; Beloi, *Galitsiiskaia bitva*, 199.

31 Erast Giatsintov, *Zapiski belogo ofitsera* (Petersburg, 1992), 54.

32 Knox, *With the Russian Army*, C. 1, 259.

33 Knox, *With the Russian Army*, C. 1, 282.

34 P. P. Petrov, *Rokovye gody 1914-1920* (California [sic], 1965), 31.

35 Brussilov, *Notebook*, 219-220.

36 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 120, l. 71.

37 Brussilov, *Notebook*, 18'de şu noktaya işaret eder: Alman ordusunun Rus ordusuna teknik üstünlüğü o kadar büyüktü ki, "ancak ilave can kaybıyla dengelenebilirdi."

38 F. F. Palitsyn, "V shtabe severno-zapadnogo fronta (s kontsa apreliia 1915 goda po 30 avgusta togo zhe goda", *Voennyi sbornik obshchestva revnitelei voennykh znanii*, C. 3 (Belgrad, 1922), 164.

39 Savaş Bakanı Vekili Polivanov, askeri bölgelere Ağustos 1915 tarihinde gönderdiği genelgede, görev yapan orduda 600.000 asker eksikliğine işaret ediyordu. Ayrıca şu noktayı belirtiyordu: Ülkenin iç bölgelerinden cepheye gönderilen kişiler "askeri eğitim açısından da, daha önemlisi içlerinde askeri görev duygularını geliştirilmesi açısından tamamen uygunsuzdur. Bu ikinci durumun çok sayıda askerimizin Almanlar tarafından esir alınmasının nedeni olduğunu açıkça söylemek gerekir." RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 1767, l. 73.

40 Stone, *Eastern Front*, 285-286.

41 GARF, f. 601 (II. Nikola), op. 1, d. 657, l. 2.

42 *Vospominaniia Generala A. S. Lukomskago*, C. 1 (Berlin 1922), 68. Rus Yüksek Komuta heyeti, Mayıs 1917'de hâlâ Fransız müttefiklerinden beyhude yere ağır top talebinde bulunuyordu. Denikin'e göre, "ağır toplarda o kadar zayıfız ki, bize kalibresi 152 mm'den büyük ne gönderseniz çok makbule geçer." RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 1767, l. 73.

43 Gourko, *War and Revolution*, 130.

44 GARF, f. 601, op. 1, d. 657, l. 4.

45 Daniel Graf, "The Reign of the Generals: Military Government in Western Russia, 1914–1915", doktora tezi, University of Nebraska, 1972, 70.

46 T. M. Kitanina, *Voina, khleb i revoliutsiia (prodovol'stvennyi vopros v Rossii, 1914-Oktiabr' 1917 g.)* (Leningrad, 1985), 218.

47 Iakupov, *Revoliutsiia i mir*, 20-21.

48 Sivil örgütlerin faaliyetlerini öven eserler için örneğin bkz. Brussilov, *Notebook*, 198.

49 K. A. Krivoshein, *A. V. Krivoshein (1851-1921): Ego znachenie v istorii Rossii nachala XX veka* (Paris, 1973), 239.

50 Tikhon Polner, Vladimir Obolensky ve Sergius P. Turin, *Russian Local Government During the War* (New Haven, 1930), 241, 279; Paul P. Gronsky, The War and the Russian Government (New Haven, 1929), 221, 257; General Basil Gourko, *War and Revolution in Russia, 1914-1917* (New York, 1919), 154-157.

51 Sidorov, *Ekonomicheskoe polozhenie*, 193-201; Siegelbaum, *Politics of Industrial Mobilization*, 104, 118, 156, 158, 192. Siegelbaum, askeri-endüstriyel komisyonların en azından bazılarının çalışmalarına başka yazarlara kıyasla daha olumlu gözle bakmaktadır. Siegelbaum, orduya 1915 ve 1916 yıllarında teslim edilen bütün el bombalarının yaklaşık yüzde 48'sinin bu komisyonlar tarafından sağlandığına işaret eder (s. 95). Ne var ki bu başarı göründüğü kadar anlamlı olmayabilir: 1916 yılında cephede yapılan incelemelerde orduya teslim edilen el bombalarının oranı yüzde 65'e ulaşan bir kısmının patlamayacak kadar bozuk olduğu görülmüştür. Bkz. L. G. Beskrovnyi vd. ed., *Zhurnal osobogo soveshchaniia po oborone gosudarstva 1916 god* (Moskova, 1977), 252.

52 A. N. Naumov, *Iz utselevshikh vospominanii, 1868-1917 gg.* (New York, 1955), 377.

53 Vladimir N. Ipatieff, *The Life of a Chemist: Memoirs of Vladimir N. Ipatieff*, Ed.: Xenia Joufkoff Evdin, Helen Dwight Fisher ve Harold H. Fisher, Çev.: Vladimir Haensel ve Mrs. Ralph H. Lusher (Palo Alto, Calif., 1946), 192.

54 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 63, l. 81.

55 "Perepiska V. A. Sukhomlinova s N. N. Ianushkevichem", *Krasnyi arkhiv*, C. 1 (Moskova/Petrograd 1922), 225.

56 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 40, l. 178.

57 Bkz. Alekseev'in İvanov'a gönderdiği 21 Ekim 1914 tarihli not: *Lodzinskaia operatsiia*, 63.

58 Brussilov'a göre, Stavka belli bir sefer kararı aldıktan sonra her zaman tereddüt etmiş ve o sefere ayrılan asker sayısını azaltmaya çalışmıştır. Brussilov, *Notebook*, 117.

59 A. I. Denikin, *Put' russkogo ofitsera* (New York, 1953), 377.

60 Örneğin bkz. Joffre'nin Alekseev'e 2/15 Nisan 1915 tarihli mektubu, RGVlA, f. 2003, op. 1, d. 54, l. 360.

61 Iu. N. Danilov, *Rossiia v mirovoi voine 1914-1915 gg.* (Berlin, 1924), 392, 397; *Ipatieff, The Life of a Chemist*, 247; Emets, *Ocherki vneshnei politiki*, 107.

62 Örneğin Stone *(Eastern Front, 35)* Almanya'nın temel öncelik olması gerektiğini savunur. Richard Pipes, *The Russian Revolution* (New York, 1999), 199'da Avusturya'ya karşı yapılacak taarruz daha isabetli bir karar olarak gösterilir.

63 Alexander M. Michelson, Paul N. Apostol ve Michael W. Bernatzky, *Russian Public Finance During the War* (New Haven, 1928), 320-322.

64 Brusilov, *Notebook*, 256, 266.

65 A. Zaionchkovskii, *Mirovaia voina 1914-1918 g.g.*, C. 2 (Moskova, 1938), 66.

66 *Vospominaniia Lukomskago*, C. 2, 105.

67 Iakupov, *Revoliutsiia i mir*, 91.

68 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 1242, l. 24.

69 Frenkin, *Russkaia armiia*, 197.

70 Avner Offer, *The First World War: An Agrarian Interpretation* (Oxford, 1989), 76.

71 Burada düşündüğüm eser Millet ve Williamson, *The First World War*. Özellikle bkz. Paul Kennedy, *"Military Effectiveness in the First World War"*, 329-350.

72 Lemke, *250 dnei*, 73.

73 Bkz. örneğin RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 518, l. 1; RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 112, II. 10-11; RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 58, l. 138; RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 512, II. 128 ff.

74 Emets, *Ocherki vneshnei politiki*, 99.

75 Winston S. Churchill, *The Unknown War: The Eastern Front* (New York, 1931), 76.

76 Rostunov, *Ruskii front*, 260-272. Stavka burada bağımsız bir süvari ordusu oluşturmuştu. Sovyetlerin kendilerine ait olduklarını ileri sürdükleri başka birçok yenilik gibi, bu askeri yenilik de aslında çarlık ordusuna aitti. Stalin'in İkinci Dünya Savaşı'nda endüstriyi Doğu'ya taşımasının bile bir örneği vardır. 1915 yazından itibaren çeşitli endüstri tesisleri yerinden sökülmüş, Volga bölgesindeki Samara ve Saratov'a taşınmış ve yeniden kurulmuştu. Bkz. E. D. Rumiantsev, *Rabochii klass povolzhia v gody pervoi mirovoi voiny i fevral'skoi revoliutsii (1914-1917 gg.)* (Kazan, 1989), 51.

77 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 112, l. 168 (Yedinci Ordu komutanının kolordu komutanlarına talimatları, 11 Mart 1917).

78 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 39, l. 173g.

79 Erich von Falkenhayn, Doğu Cephesi'ndeki şartlar yüzünden, en başarılı yarma harekâtının bile düşman karşısında topyekûn bir askeri zafere dönüşmesinin pek mümkün olmadığını anlayanlardan biriydi. 1915 yazı sonlarında şunları yazmıştı: "Sayıca çok üstün, cepheden saldırılması gereken, mükemmel ikmal ve irtibat hatlarına sahip, elinde istediği kadar zaman ve arazi bulunan bir düşmanı imha etmek imkânsız." General von Falkenhayn, *The German General Staff and Its Decisions*, 1914-1916 (New York, 1920), 142. Öte yandan General von Hoffman, The War of Lost Opportunities (New York, 1925), 121'de, Rus ordusunu 1915 ilkbaharında İttifak Devletleri tarafından imha edilmekten yalnızca komuta hatalarının kurtardığını ileri sürer.

80 Örneğin bkz. Trevor Wilson, *The Myriad Faces of War* (Cambridge, 1986), 117-121, 130-140, 269, 275. Ayrıca bkz. J. M. Bourne, *Britain and the Great War, 1914-1918* (New York, 1989), 40-41, 47-48.

81 Bkz. Ludendorff'un sözleri. General Ludendorff, *My War Memories*, C. 1 (Londra, tarih yok), 174. Ayrıca bkz. Liman von Sanders, *Five Years in Turkey* (Annapolis, Md., 1927), 87-89.

82 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 40, II. 196-197, 200, 203.

83 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 51, II. 256-268.

84 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 1113, II. 358-360.

85 A. Bubnov, *V tsarskoi stavke* (New York, 1955), 279.

86 AVPRI, f. 138, op. 467, d. 472/492, l. 13.

87 Bubnov, *V tsarskoi stavke*, 215; Paul Halpern, *A Naval History of World War I* (Annapolis, Md., 1994), 238-245.

88 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 1165, l. 53.

89 GARF, f. 601, op. 1, 797, l. 13.

90 Emets, *Ocherki vneshnei politiki*, 353.

91 Falkenhayn, *The German General Staff*, 304.

92 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 512, l. 4.

93 Lincoln, *Passage Through Armageddon*, 61.

94 Golovin, *The Russian Army*, 142'deki verilere dayanarak hesaplanmıştır.

95 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 1242, l. 17. Ayrıca bkz. Nabokov'un 7/20 Ağustos 1917 tarihli, geçici hükümetten, temsilcisi General Dessino'ya eksiksiz bir brifing vermesini isteyen mektubu. A.g.e., l. 33.

96 AVPRI, f. 134, op. 473, d. 118: 106, l. 27.

97 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 1165, l. 101.

98 RGVIA, f. 2003, op. 1, d. 63, l. 87.

3. BÖLÜM
İKİ İTTİFAKIN POLİTİKASI
(Sayfa 63-87)

1 "Avrupa Çağının Sonu mu?" Yale konferans dizisinin altbaşlığıydı.

2 Eric J. Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991* (Londra: Michael Joseph, 1994).

3 Lancelot L. Farrar, Jr., *The Short-War Illusion: German Policy, Strategy and Domestic Affairs, August-December 1914* (Santa Barbara: ABC-Clio, 1973).

4 F. Scott Fitzgerald, *Tender Is the Night* (Harmondsworth: Penguin 1985), 66-67.

5 Stéphane Audoin-Rouzeau, "The National Sentiment of Soldiers During the Great War", *Nationhood and Nationalism in France: from Boulangism to the Great War, 1889-1919,* Ed.: R. S. Tombs (Londra: Harper Collins, 1991), 95. Denis Winter, *Death's Men: Soldiers of the Great War* (Harmondsworth: Penguin, 1978), Bölüm 14.

6 Almanya'nın savaş hedefleri hakkında başka kaynakların yanı sıra şu eserlere bakılabilir: Hans W. Gatzke, *Germany's Drive to the West: A Study of Western War Aims During the First World War* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1950); Immanuel Geiss, *Der Polnische Grenzstreifen, 1914-1918: Ein Beitrag zur Deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg* (Lübeck: Matthiesen Verlag, 1960); Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, Çev.: James Joll (Londra: Chatto and Windus, 1967); Gerhard Ritter, *The Sword and the Sceptre: The Problem of Militarism in Germany*, Çev.: Heinz Norden, 4 cilt, (Londra: Allen Lane, 1969-1973); Georges-Henri Soutou, *L'Or et le sang: Les buts de guerre économiques de la Première guerre mondiale* (Paris: Fayard, 1989).

7 Britanya için bkz. Victor Howard Rothwell, *British War Aims and Peace Diplomacy, 1914-1918* (Oxford: Oxford University Press, 1971); Fransa için bkz. David Stevenson, *French War Aims Against Germany 1914–1919* (Oxford: Oxford University Press, 1982); Georges-Henri Soutou, "La France et les marches de l'est, 1914-1919", *Revue historique* 528 (1978): 341-388; Rusya için bkz. Clarence Jay Smith, *The Russian Struggle for Power, 1914-1917: A Study of Russian Foreign Policy During the First World War* (New York: Philosophical Library, 1956); Horst G. Linke, *Das Zarische Russland und der Erste Weltkrieg: Diplomatie und Kriegsziele, 1914-1917* (Münih: Wilhelm Fink Verlag, 1982). Avrupa dışındaki savaş hedefleri için bkz. elinizdeki kitap, 8. Bölüm.

8 Konuların geneli için bkz. David Stevenson, *The First World War and International Politics* (Oxford: Oxford University Press,1988), 2. ve 3. Bölümler; ekonomik savaş hedefleri için bkz. Soutou, *L'Or et le sang.*

9 Modris Eksteins, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age* (Londra: Black Swan, 1989) bu nokta açısından gayet aydınlatıcıdır.

10 John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (Londra, 1920), 31. John Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, March 1918* (New York: Norton, 1938), 109.

11 Eleanor M. Gates, *End of the Affair: The Collapse of the Anglo-French Alliance, 1939-40* (Berkeley: University of California Press, 1981), 566n.

12 David J. Reynolds, *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the Twentieth Century* (Londra: Longman, 1991), 150.

13 Soutou, *L'Or et le sang*, Bölüm 1.
14 Fischer, *Germany's Aims*, 104.
15 A.g.e., örneğin, 113-117, 236-244, 271-273; Ritter, *Sword*, C. 3, 4. ve 7. Bölümler; Werner Conze, *Polnische Nation und Deutsche Politik* (Köln, 1958). İki devlet arasındaki ilişkinin bütünü için bkz. Holger Herwig, *The First World War: Germany and Austria-Hungary, 1914-1918* (Londra: Arnold, 1997).
16 Gerard E. Silberstein, *The Troubled Alliance: German-Austrian Relations, 1914 to 1917* (Lexington: University Press of Kentucky, 1970), 317-319.
17 Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918* (Princeton: Princeton University Press, 1968).
18 Keith Neilson, *Strategy and Supply: The Anglo-Russian Alliance, 1914-1917* (Londra: Allen and Unwin, 1984), 315.
19 Bkz. Carl P. Parrini, *Heir to Empire: United States Economic Diplomacy, 1916-1923* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1969); Burton I. Kaufman, *Efficiency and Expansion: Foreign Trade Organization in the Wilson Administration* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1974); Edward B. Parsons, *Wilsonian Diplomacy: Allied-American Rivalries in War and Peace* (St. Louis: Forum, 1978); Jeffrey J. Safford, *Wilsonian Maritime Diplomacy, 1913-1921* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1978); David M. Kennedy, *Over Here: The First World War and American Society* (Londra: Oxford University Press, 1980), 6. Bölüm; Kathleen Burk, *Britain, America, and the Sinews of War, 1914-1918* (Boston: Allen and Unwin, 1985).
20 André Kaspi, *Le Temps des Américains: Le concours américain à la France en 1917-1918* (Paris: Université de Paris, 1976), 8. Bölüm.
21 James Arthur Salter, *Allied Shipping Control: An Experiment in International Administration* (Oxford: Oxford University Press, 1921); Etienne Clémentel, *La France et la politique interalliée* (Paris: PUF, 1931); David F. Trask, *The United States in the Supreme War Council: American War Aims and Inter-Allied Strategy, 1917-1918* (Westport, Conn.: Greenwood, 1961).
22 Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (Londra: Fontana, 1989), 350, 447.
23 Bu konular şu kaynaklarda incelenmiştir: David Stevenson, *Armaments and the Coming of War: Europe, 1904-1914* (Oxford: Oxford University Press, 1996) ve David G. Herrmann, *The Arming of Europe and the Making of the First World War* (Princeton: Princeton University Press, 1996).
24 Fritz Fischer, *War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914*, Çev.: Marion Jackson (Londra: Chatto and Windus, 1975), 63.
25 Konrad H. Jarausch, *The Enigmatic Chancellor: Bethmann Hollweg and the Hubris of Imperial Germany* (New Haven: Yale University Press, 1973), 5. Bölüm. Richard Langhorne, *The Collapse of the Concert of Europe: International Politics, 1890-1914* (Londra: Macmillan, 1981).
26 İttifak antlaşmalarının metinleri için bkz. Michael Hurst, ed., *Key Treaties for the Great Powers, 1814-1914* (Newton Abbot: David and Charles, 1972), 2: 117., 139., 141. belgeler.
27 Fransa için bkz. Trevor Wilson, "Britain's 'Moral Commitment' to France in August 1914", *History* 64, no. 212 (1979): 80-90. Belçika için bkz. Daniel H. Thomas, *The Guarantee of Belgian Independence and Neutrality in European Diplomacy, 1830s-1930s* (Kingston, R.I.: D. H. Thomas,1983), 511.
28 Raymond N. L. Poincaré, *Au service de la France: neuf années de souvenirs* (Paris: Plon, 1927), 4: 412.

29 K. M. Wilson, ed., *Decisions for War, 1914* (New York: St. Martin's, 1995), Britanya hakkındaki bölüm. M. ve E. Brock, ed., H. H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley* (Oxford: Oxford University Press, 1982), 146. 1914 hakkında bkz. D. Stevenson, *The Outbreak of the First World War: 1914 in Perspective* (Londra: Macmillan, 1996).

30 L. L. Farrar, Jr., *Divide and Conquer: German Efforts to Conclude a Separate Peace, 1914–1918* (New York: Columbia University Press, 1978).

31 Farrar, *Divide and Conquer*, 5-7, 105, 2. ve 4. Bölümler.

32 Jagow'dan Romberg'e, 8 Haziran 1916, A. Scherer ve J. Grünewald, ed., *L'Allemagne et les problèmes de la paix pendant la Première Guerre Mondiale*, 4 cilt (Paris: Presses Universitaires de France, 1966-1978), i, belge 268.

33 Michaelis'ten Czernin'e, 17 Ağustos 1917; Prusya Kraliyet Konseyi Tutanakları, 4 Eylül 1917, a.g.e., ii, 211. ve 236. belgeler.

34 Bethmann Hollweg'ten Kopenhag temsilciliğine, 6 Mart 1915, a.g.e., i, 52. belge

35 Bethmann Hollweg'ten Hertling'e, 26 Ocak 1918, G. D. Feldman, ed., *German Imperialism, 1914-1918: The Development of a Historical Debate* (New York: Wiley, 1972), 28. belge.

36 Gatzke, *Germany's Drive to the West*; Fischer, *Germany's Aims*, 5., 10. ve 12. Bölümler.

37 Stevenson, *French War Aims*, 13-15, 28.

38 David French, *The British Way in Warfare, 1688-2000* (Londra: Unwin Hyman, 1990), 168-173. Aynı yazardan konu hakkında daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. *British Strategy and War Aims, 1914-1916* (Londra: Allen and Unwin, 1986). Ayrıca bkz. P. Guinn, *British Strategy and Politics, 1914-1918* (Oxford: Oxford University Press, 1965). Fransızların moral durumuyla ilgili kaygılar, Üçüncü Ypres taarruzu kararının verilmesinde de etkili olmuştu: David French, *The Strategy of the Lloyd George Coalition, 1916-1918* (Oxford: Oxford University Press, 1965), 4. Bölüm.

39 N. Stone, *The Eastern Front, 1914-1917* (Londra: Jonathan Cape, 1975), 128.

40 1917'de askerlerin ve sivillerin morali hakkında bkz. L. V. Smith'in ve J. Horne'un bu kitaptaki makaleleri. Barışa yönelik yoklama niteliğinde girişimler için bkz. G. Pedroncini, *Les Négociations secrètes pendant la Grande Guerre* (Paris: PUF, 1969); Stevenson, *First World War*, 4. Bölüm ve D. Stevenson, "The Failure of Peace by Negotiation in 1917", *The Historical Journal*, 34, no. 1 (1992): 65-86.

41 Kühlmann memorandumu, 3 Eylül, Michaelis'ten Hindenburg'a, 12 Eylül, Hindenburg'dan Michaelis'e 15 Eylül 1917, Scherer ve Grünewald, ed., *L'Allemagne*, 235., 247. ve 251. belgeler. Bu Alman inisiyatifi genellikle aracılık yapan İspanyol diplomatın adıyla "Villalobar uçurtması" olarak bilinir.

42 D. R. Woodward, "David Lloyd George, A Negotiated Peace with Germany, and the Kühlmann Peace Kite of September 1917", *Canadian Journal of History*, 6, no. 1 (1971): 75-93. Stevenson, *French War Aims*, 105.

43 Kaspi, *Le Temps des Américains*, 340.

44 Ribot'dan Jusserand'a, 30 Eylül 1917, Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Papiers Jules Jusserand (32). David Lloyd George, *War Memoirs*, 6 cilt (Boston: Little, Brown, 1933-1936), iv, 2104.

45 L. W. Martin, *Peace Without Victory: Woodrow Wilson and the British Liberals* (New Haven: Yale University Press, 1958), 141.

46 Brest-Litovsk için bkz. Wheeler-Bennett, *Forgotten Peace*; W. Baumgart, *Deutsche Ostpolitik, 1918: von Brest-Litovsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges* (Viyana:

Oldenburg Verlag, 1966); Richard K. Debo, *Revolution and Survival: The Foreign Policy of Soviet Russia, 1917-1918* (Toronto: University of Toronto Press, 1979).

47 Şu var ki T. Travers, *How the War Was Won: Command and Technology in the British Army on the Western Front, 1917-1918* (Londra: Routledge, 1992), Temmuz ve Ağustos 1918'deki tank saldırılarının ardından daha geleneksel çarpışmalar yapıldığına işaret eder.

48 Ateşkes hakkında bkz. P. Renouvin, *L'Armistice de Rethondes: 11 novembre 1918* (Paris: Hachette, 1968); I. Floto, *Colonel House in Paris: A Study of American Policy at the Paris Peace Conference, 1919* (Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1973); A. Walworth, *America's Moment, 1918: American Diplomacy at the End of World War I* (New York: Norton, 1977); Stevenson, *French War Aims*, 5. Bölüm; K. Schwabe, *Woodrow Wilson, Revolutionary Germany, and peacemaking, 1918-1919* (Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1985); B. Lowry, *Armistice 1918* (Kent, Ohio: Kent State University Press, 1996).

49 Barışın tesisi hakkında bkz. bu kitap, 9. Bölüm.

50 R. W. D. Boyce, "World War, World Depression: Some Economic Origins of the Second World War", R. W. D. Boyce ve E. M. Robertson, ed., *Paths to War: New Essays on the Origins of the Second World War* (Basingstoke: Macmillan, 1989), 55-95.

4. BÖLÜM
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TEKNOLOJİ
(Sayfa 91-117)

1 Bu dönemde savaş teknolojisinde meydana gelen değişikliklere ilişkin eksiksiz bir değerlendirme için bkz. Hubert C. Johnson, *Breakthrough! Tactics, Technology, and the Search for Victory on the Western Front in World War I* (Novato: Presidio, 1994), özellikle s. 3-7, 88-89, 113-39. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında topların (ve ateş gücü sağlayan başka silahların) geliştirilmesi ve kullanılması için bkz. Shelford Bidwell ve Dominick Graham, *Fire-Power: British Army Weapons and Theories of War, 1904-1945* (Boston: George Allen and Unwin, 1982), 7-146.

2 Savaşta teknolojinin etkisini incelemiş yazarların listesi, Birinci Dünya Savaşı'nı araştırmış herkesi içine alacaktır. Bu meselenin hiç değilse bir yönünü ele almış eserlerden birkaçını sayarsak: Allan R. Millett ve Williamson Murray'in *Military Effectiveness* Cilt 1: *The First World War* (Boston: George Allen and Unwin, 1988) adlı kitabındaki bütün makaleler; Bidwell ve Graham, *Fire-Power*; Tim Travers, *The Killing Ground: The British Army, the Western Front, and the Emergence of Modern Warfare,1900-1918* (Londra: Allen and Unwin, 1987); Tim Travers, *How the War Was Won: Command and Technology in the British Army on the Western Front, 1917-1918* (Londra: Routledge, 1992); Tony Ashworth, *Trench Warfare 1914-1918: The Live and Let Live System* (Londra: Macmillan, 1980); Eric J. Leed, *No Man's Land: Combat and Identity in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979); Bruce I. Gudmundsson, *Stormtroop Tactics: Innovation in the German Army, 1914–1918* (New York: Praeger, 1989); J. F. C. Fuller, *Tanks in the Great War 1914-1918* (Londra: John Murray, 1920). Savaşın kültürel sonuçları, isyanlar, cephede moral gibi esas olarak başka konularla ilgili olan kitaplar bile, genellikle yeni teknolojinin bu konular üzerindeki etkisini ele alır.

3 Samuel Hynes, *The Soldiers' Tale: Bearing Witness to a Modern War* (New York: Penguin, 1997), xiii, 52.
4 Leed, *No Man's Land*, 31.
5 Hynes, *The Soldiers' Tale.*
6 Hynes, *The Soldiers' Tale*, 32, 43.
7 Bkz. Bölüm 5.
8 Leed, *No Man's Land* 105-114; Samuel Hynes, *The Soldiers' Tale*, 57-58. Ayrıca bkz. Ernst Jünger, *The Storm of Steel* (New York: Howard Fertig, 1966 [1929]), 86.
9 Jünger, *The Storm of Steel*, 109-110.
10 Savaşta tuhaflık izleğini ele alan bir çalışma için bkz. Hynes, *The Soldiers' Tale,* 18-19, 52-53.
11 Jünger, *Storm of Steel*, 24-25.
12 Leed, cephede "gerçek ve tehlikeli olanın bir göstergesi olarak işitmenin görmeden çok daha önemli hale geldiğini" belirtir.
13 "Casualty" [takma isim], *Contemptible* (Londra: William Heinemann, 1916), 24-25.
14 Hans Zöberlein, *Der Glaube an Deutschland* (Münih: Zentralverlag der NSDAP, 1936 [1931]), 45.
15 Giles E. M. Eyre, *Somme Harvest: Memories of a P. B. I. in the Summer of 1916* (Londra: London Stamp Exchange, 1991 [1938]), 15; Zöberlein, *Der Glaube*, 22-23. Tecrübeli askerler bile daha önce hiç işitmedikleri seslerle daima karşılaşıyorlardı. Bkz. H. P. Croft, *Twenty-Two Months Under Fire* (Londra: John Murray, 1917), 84. Somme üzerine büyük saldırı sırasında bir başka tecrübeli asker, "kulakları sağır eden gümbürtü"yü neredeyse ilk kez duyuyormuşçasına, muharebenin şiddetlenen gürültüsünden etkilenmişti. R. Hugh Knyvett, *Over There with the Australians* (New York: Charles Scribner's Sons, 1918), 216-217.
16 Bernard Adams, *Nothing of Importance: Eight Months at the Front with a Welsh Battalion* (New York: Robert M. McBride, 1918), 13. Aynı kişi, üç yıl sonra geriye dönüp daha genç benliğine bakarken, top ateşinin farklı seslerini ayırt edemediği için kendisinin "sevgili masumiyet"inden bahseder (16). Bir general, askerler için bütün gün ağır top ateşi altında zayıf korunaklarda hareketsiz oturmanın ne kadar yorucu olduğuna dikkat etmiş, özellikle "bir düşman topundan gelen merminin patlamasını kendi toplarından çıkan merminin patlamasından pek ayırt edemeyen" yeni askerler açısından durumun son derece zor olduğuna işaret etmiştir. Croft, *Twenty-Two Months*, 45.
17 Paul Lintier, *My .75 [Ma Pièce]* (New York: George H. Doran, 1917), 161.
18 Leed, *No Man's Land*, 126-128.
19 Charles W. Turner, ed., *Jack Campbell's War Diary (1918–1919)* (Verona, Va.: McClure, 1982), 9.
20 V. F. Eberle, *My Sapper Venture*, (Londra: Pitman, 1973), 9-10.
21 Adams, *Nothing of Importance*, 16-17.
22 Eberle, *My Sapper Venture*, 9-10.
23 Wilfred Brenton Kerr, *Shrieks and Crashes: Being Memories of Canada's Corps 1917* (Toronto: Hunter Rose, 1929), 131.
24 Lintier, *My .75*, 162.
25 Richard Haigh, *Life in a Tank* (Boston: Houghton Mifflin, 1918), 4.
26 Adams, *Nothing of Importance*, 16-17, 36. Adams, ayrıca, yeni gelen askerlerin "korkuya kapılmalarını" izlemenin kendisini düzeltmesinde ve ateş altındaki gerginliğinden kurtulmasında yardımcı olduğunu belirtir.

27 Kerr, *Shrieks and Crashes*, 36, 74, 78.

28 Carroll Carstairs, *A Generation Missing* (Stevenage, Eng.: Strong Oak Press, 1989 [1930]), 101; Eyre, *Somme Harvest*, 148.

29 Ayrıca bkz. Zöberlein, *Der Glaube*, 85; Wilhelm Hartung, *Grosskampf, Männer und Granaten!* (Berlin: Verlag Tradition Wilhelm Kolk, 1930), 244; Georges Lafond, *Covered With Mud And Glory* (Boston: Small, Maynard, 1918), 168; Henri Desagneaux, *A French Soldier's War Diary, 1914-1918* (Morley, England: Elmfield Press, 1975), 22.

30 Rudolf Binding, *A Fatalist at War* (Boston: Houghton Mifflin, 1929), 177, 178.

31 Hervey Allen, *Toward the Flame* (New York: George H. Doran, 1926), 152.

32 Zöberlein, *Der Glaube*, 22-23; Harold Baldwin, *Holding the Line* (Chicago: A. C. McClurg, 1918),113; Hartung, *Grosskampf!* 621. Ayrıca bkz. Brusilov'un 1914'te kendisini ve Rus ordusunun diğer askerlerini çok şaşırtan toplar için "canavar top" kullanımı. A. A. Brusilov, *A Soldier's Notebook, 1914–1918* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1971), 168.

33 Kerr, *Shrieks and Crashes*, 173, 112.

34 Philip Gibbs, *Open Warfare: The Way to Victory* (Londra: William Heinemann, 1919), 99. "Ölümcül yara almış" bir tankı tasviri için bkz. s. 57.

35 Paul Maze, *A Frenchman in Khaki* (Londra: William Heinemann, 1934), 186.

36 Daha fazla örnek için bkz. Ernest D. Swinton, *Eyewitness: Being Personal Reminiscences of Certain Phases of the Great War, Including the Genesis of the Tank* (Londra: Hodder and Stoughton, 1932), 290-291.

37 Haigh, *Life in a Tank*, 1-2.

38 Reginald H. Roy, ed., *The Journal of Private Fraser, 1914-1918: Canadian Expeditionary Force* (Victoria, B. C.: Sono Nis, 1985), 207-208. Hemen hemen aynı gün bir başka Kanadalı günlüğüne, tanklarla ilk kez karşılaştığını ve "yol boyunca ağır ağır ilerleyen, genç ejderhalar gibi burunlarından ateş soluyup etrafa saçan eski cıvata yığınlarını" gördükten sonra kendinden geçtiğini yazmıştır. Peter G. Rogers, ed., *Gunner Ferguson's Diary* (Hantsport, Nova Scotia: Lancelot, 1985), 50.

39 Walter Friedrich, "Tankschlacht", Friedrich Felger, ed., *Was wir vom Weltkrieg nicht wissen* (Berlin: Wilhelm Andermann Verlag, 1929), 317; Ferdinand Bringolf, "Tanks", Ernst Jünger, ed., *Das Antlitz des Weltkrieges: Fronterlebnisse deutscher Soldaten* (Berlin: Neufeld & Henius Verlag, 1930), 36-37; Friedrich von Bernhardi, *Vom Kriege der Zukunft. Nach dem Erfahrungen des Weltkrieges* (Berlin: Ernst Siegfried Mitler und Sohn, 1920), 37. Birinci Dünya Savaşı'nda tank için Almanca'da en sık kullanılan kelimeler *Ungetum* ve *Ungeheuer*'di. "Canavar" ve "dev" anlamına gelen bu iki kelime de araçların doğal olmayan niteliğini vurgulamaktadır.

40 Bringolf, "Tanks", 52.

41 Zöberlein, *Der Glaube*, 404.

42 Örneğin bkz. David Fraser, ed., *In Good Company: The First World Diaries of the Hon. William Fraser Gordon Highlanders* (Salisbury: Michael Russel, 1990), 16; F. C. Hitchcock, *Stand To: A Diary of the Trenches 1915-1918* (Norwich: Gliddon, 1988 [1937]), 46; Rogers, *Gunner Ferguson's Diary*, 37; John Glubb, *Into Battle: A Soldier's Diary of the Great War* (Londra: Cassell, 1978), 93. Hitchcock, *Stand To*, 46. Top mermisini tren olarak tasavvur etme şeklinde İngilizler arasında yaygın olan fikrin bir paraleli, İtalyanların belirli bir büyük top mermisine "omnibüs" adını takmasında görülür: Benito Mussolini, *My Diary, 1915-1917* (Boston: Small, Maynard, 1925), 55.

43 [Donald Hankey], *A Student in Arms* (Londra: Andrew Melrose, 1916), 259; Zöberlein, *Der Glaube*, 33; Edwin Campion Vaughan, *Some Desperate Glory: The Diary of a Young Officer, 1917* (Londra: Macmillan, 1985), 40.

44 Bkz. Rogers, *Gunner Ferguson's Diary*, 75; Erwin Rommel, *Infantry Attacks* (Washington DC: Infantry Journal, 1944 [1937]), 16; Binding, *A Fatalist at War*, 89.

45 İki örnek için bkz. A. Lobanov-Rostovsky, *The Grinding Mill: Reminiscences of War and Revolution in Russia, 1913-1920* (New York: Macmillan,1935), 91; Fraser, ed., *In Good Company*, 291-292.

46 Christian Mallet, *Impressions and Experiences of a French Trooper, 1914- 1915* (Londra: Constable, 1916), 92; Pierre Loti, *War* (Philadelphia: Lippincott, 1917), 241; R. Hugh Knyvett, *Over There with the Australians*, 177; Hankey, *A Student in Arms*, 252; Vaughan, *Some Desperate Glory*, 17; Hitchcock, *Stand To*, 142; Carstairs, *Generation Missing*, 47.

47 Rommel, *Infantry Attacks*, 152; Vaughan, *Some Desperate Glory*, 202; Hitchcock, *Stand To*, 64; Knyvett, *Over There with the Australians*, 214.

48 Jünger, *Storm of Steel*, 96.

49 Aktaran Johnson, *Breakthrough!* 73.

50 Carstairs, *Generation Missing*, 63. Marc Bloch bir başka "ormanın" görünümüne çok şaşırır: Burada "top ve daha da çok makineli tüfek ateşi ağaçların dallarını, hatta gövdelerini biçmişti." Bloch, *Memoirs of War, 1914-15* (Ithaca: Cornell University Press, 1980), 137.

51 "Casualty", *Contemptible*, 67. Bu şekilde zarar gören, yalnızca ağaçlar değildi. Bir Fransız askeri, 1917 yazında olağanüstü şiddetli bir top ateşi sırasında ürken farelerin, "kendilerine özgü bir ordu halinde" olay yerini nasıl terk ettiğini anlatır. Maze, *Frenchman in Khaki*, 242.

52 Jünger, *Storm of Steel*, 108-109.

53 Bruce Bairnsfather, *Bullets & Billets* (Londra: Grant Richards, 1916), 205, 236.

54 Birinci Dünya Savaşı'ndaki çarpışmalara ilişkin neredeyse her tasvirde, bu değerlendirmelerin bir varyasyonu bulunur. İki iyi örnek için bkz. Carstairs, *Generation Missing*, 127 ve Vaughan, *Some Desperate Glory*, 43-44, 209. Hatta bir subay çeşitli top tiplerine farklı sesler vermişti: 9 inç ve 15 inç çapındaki mermiler inliyordu, 60 librelikler bağrışıyordu ve sahra obüsleri "mütevazı bir sesle" koroya katılıyordu. Croft, *Twenty-Two Months*, 84.

55 Mussolini, *My Diary*, 28.

56 Yine pek çok çarpışma tasvirinde ortak bir nokta. Bkz. Maze, *Frenchman in Khaki*, 163; Hitchcock, *Stand To*, 249, 293; Eyre, *Somme Harvest*, 152.

57 Örneğin bkz. Adams, *Nothing of Importance*, 198; Mussolini, *My Diary*, 59, 125. Carroll Carstairs analojiyi bir adım ileri götürüp, "toprak güm güm dövülürken, hava görünmez teller çalınarak canlı görünüyordu" diye yazıyordu. Carstairs, *Generation Missing*, 127.

58 Lintier, *My .75*, 81.

59 Adams, *Nothing of Importance*, 62, 169; Vaughan, *Some Desperate Glory*, 92.

60 Takılan adların oluşturduğu yelpaze gerçekten etkileyiciydi. Top ve havan mermileri arasında kadınlar vardı – Siyah Maria, Minnie ve Sessiz Susan (sonuncusu, uyaran bir gürültü olmadan geldiği bu adı almıştı); ama Gümüş Kral gibi erkekler de vardı. Bir İngiliz bölüğü, sessiz havan mermilerine "lastik topuklu delikanlılar" adını takmıştı. Hitchcock, *Stand To*, 210.

61 Travers, *How the War Was Won*, 7; Eberle, *My Sapper Venture*, 130. Tanka ve savaştaki rolüne ilişkin Churchill'in aktardığı ilk tasavvura göre, bu aracın Kuzey

Denizi'ndeki dretnotlar gibi Batı Cephesi'nde düşman ateşinden etkilenmeden ilerleyecek bir "kara gemisi" olması öngörülüyordu.

62 Örneğin el bombası tipleri Jam Tin, Potato Masher ve Hair-Brush gibi çeşitli isimlerle anılıyordu. Ian Hay, *The First Hundred Thousand: Being the Unofficial Chronicle of a Unit of "K(1)"* (Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1915), 233. F. C. Hitchcock, *Stand To*, 61. Bir tür İngiliz havan mermisi "rom kavanozu"ydu, 150 mm.'lik top mermisine ise "kömür sandığı" adı takılmıştı. Ashworth, *Trench Warfare*, 64, 124; Vaughan, *Some Desperate Glory*, 72.

63 Bloch, *Memoirs of War*, 131.

64 Mussolini, *My Diary*, 161; Jünger, *Storm of Steel*, 25, 70, 75, 194. Aşina hayvanlara benzetmeler veya bir insanın veya hayvanın anatomik unsurlarını teknolojiye atfetme, askerin savaş malzemesine uyum sağlamasına yardımcı oluyordu. Uçan veya kör domuz diye anılan havanlar vardı; bir bombardıman "Hun bombalarından bir kuş sürüsü" olarak tasvir ediliyordu; geçen bir uçaktan atılan bombalara "yumurtalar" deniyordu; bir uçaktaki makineli tüfekten atılan mermiler, askerlerin başının üzerinden öten "keklikler" gibi geçiyordu. Hitchcock, *Stand To*, 291; Eyre, *Somme Harvest*, 127; Paolo Monelli, *Toes Up* [*Le Scarpe al sole*] (Londra: Duckworth, 1930), 46.

65 Eberle, *My Sapper Venture*, 9-10; Croft, *Twenty-Two Months*, 20.

66 Hay, *First Hundred Thousand*, 259. Mussolini, İtalyan ordusundaki dört farklı topa ayrı birer kişilik veriyordu: İtalyan 75'in "gazap" dolu bir patlaması duyuluyordu; 849 etkileyiciydi ve "neredeyse neşeli" bir patlayışı vardı; 210 boğuk bir şekilde hırlıyordu; 305 ise dağların üzerinde bir "hacı" gibi yavaş yavaş ve "ciddi bir şekilde" dolaşıyordu. Mussolini, *My Diary*, 53-54.

67 Gwilym Hugh Lewis, *Wings over the Somme, 1916-1918* (Londra: William Kimber, 1976), 73, 82-83, 132.

68 Eberle, *My Sapper Venture*, 19-27. "Patlamayan mühimmat" için normal Almanca terim *Blindgänger*'dir.

69 Kerr, *Shrieks and Crashes*, 36; Adams, *Nothing of Importance*, 62.

70 Swinton, *Eyewitness*, 226-227.

71 Haigh, *Life in a Tank*, 28. Bir pilot, bu "hayvanlara" ilk kez göz attığında, "bekleneceği üzere, 'Dişi' en tehlikelisi görünüyor" diye düşünmüştü. Lewis, *Wings over the Somme*, 88-89. Daha sonra J. F. C. Fuller, hayvan benzetmesine katkıda bulunacak, tankı "zırhlı mekanik bir at" olarak niteleyecek, ayrıca zırh içinde şövalyelerle karşılaştıracaktı. Johnson, *Breakthrough!* 250; Fuller, *Tanks in the Great War*, 2.

72 Travers, *How the War Was Won*, 7.

73 Franz Wallenborn, *1000 Tage Westfront: Der Erlebnisse eines einfachen Soldaten* (Leipzig: Hesse & Becker Verlag, 1929), 32, 221; Fraser, *In Good Company*, 291; Allen, *Toward the Flame*, 145; Anon., *The War the Infantry Knew, 1914-1919* (Londra: P. S. King & Son, 1938); Hitchcock, *Stand To*, 97.

74 Lewis, *Wings over the Somme*, 82. Daha az yaygın bir metaforda, Alman *Taube*'si ("güvercin") "kanatları pır pır eden kocaman bir böceğe" benzetilir. "Casualty," *Contemptible*, 67.

75 Lintier, *My .75*, 158.

76 Özellikle bkz. C. P. O. Bartlett, *In the Teeth of the Wind: The Story of a Naval Pilot on the Western Front, 1916-1918* (Annapolis, Md: Naval Institute Press, 1996), 11, 24, 118.

77 Hynes'in belirttiği üzere, gökyüzü başından beri romantikti, çünkü uçak romantikti. Hynes, *The Soldiers' Tale*, 81.

78 Örneğin bkz. Hitchcock, *Stand To*, 69.

79 Baldwin, *Holding the Line*, 191.

80 Albert N. Depew, *Gunner Depew* (Londra: Cassell, 1918), 160. Kendi topçu ateşine tezahürat yapmanın hayli yaygın olduğu anlaşılıyor. Bkz. Mussolini, *My Diary*, 53-54.

81 Jünger, *Storm of Steel*, 250-251.

82 Roy, *Journal of Private Fraser*, 207-208.

83 Antoine Redier, *Comrades in Courage* [*Méditations dans la tranchée*], (Garden City, N.Y.: Doubleday, Page, 1918), 255.

84 Bernhardi, *Vom Kriege der Zukunft*, 37; Bringolf, "Tanks", 36-37; Alfred Volckheim, *Der Kampfwagen in der heutigen Kriegführung: Organisation, Verwendung und Bekämpfung: Ein Handbuch für alle Waffen* (Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1924), 2; Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg. PH3/294, *Abwehrmaßnamen gegen Tanks*, 24.11.1917, s. 47.

85 Maze, *Frenchman in Khaki*, 100; Vaughan, *Some Desperate Glory*, 33; Croft, *Twenty-Two Months*, 142-143; Kerr, *Shrieks and Crashes*, 130.

86 Kerr, *Shrieks and Crashes*, 132.

87 Philip Lawrence'ın işaret ettiği üzere, bazı kişiler uçakları, tankları ve topları "estetik açıdan çekici" buluyordu. Philip K. Lawrence, *Modernity and War: The Creed of Absolute Violence* (Londra: Macmillan, 1997), 37.

88 Leed, *No Man's Land*, 100.

89 Savaşın her arenasında teknolojiye ilişkin bu tutumun pek çok örneği vardır: Loti, *War*, 51; Depew, *Gunner Depew*, 161; Fraser, *In Good Company*, 176; Vaughan, *Some Desperate Glory*, 160; Glubb, *Into Battle*, 63; Carstrairs, *Generation Missing*, 104, 179; Roy, *Journal of Private Fraser*, 134; Pál Kelemen, *Hussar's Picture Book: From the Diary of a Hungarian Cavalry Officer in World War I* (Bloomington: Indiana University Press, 1972), 11; A. Lobanov-Rostovsky, *The Grinding Mill*, 29, 77.

90 Adams, *Nothing of Importance*, 197-198, 232, 283.

91 Eberle, *My Sapper Venture*, 10-11; Hitchcock, *Stand To*, 119; Fraser, *In Good Company*, 291; Gilbert Mant, ed., *Soldier Boy: The Letters of Gunner W.J. Duffell, 1915-1918* (Kenthurst: Kangaroo Press, 1992), 40; Turner, *Jack Campbell's War Diary*, 17; Kerr, *Shrieks and Crashes*, 124-125; Eyre, *Somme Harvest*, 201-202; Carstairs, *Generation Missing*, 47; *War the Infantry Knew*, 240, 250; Zöberlein, *Der Glaube*, 14; Wallenborn, *1000 Tage Westfront*, 32, 221.

92 Bartlett, *In the Teeth of the Wind*, 34; Kerr, *Shrieks and Crashes*, 123; Glubb, *Into Battle*, 62; Haigh, *Life in a Tank*, 93; Depew, *Gunner Depew*, 46. Bu tutumun daha ileri götürülmüş bir örneği için bkz. Georges Lafond, *Covered with Mud and Glory: A Machine Gun Company in Action* (Boston: Small, Maynard, 1918), 36-38.

93 Kerr, *Shrieks and Crashes*, 133. Ayrıca bkz. Roy, *Journal of Private Fraser*, 271-272; Rogers, *Gunner Ferguson's Diary*, 99; Haigh, *Life in a Tank*, 56-57.

94 Bu, ihtisas birimlerindeki herkes için geçerli değildi. Sıradan askerlerden kendilerini farklılaştırmak isteyen veya daha büyük bir ölüm tehlikesinden kurtulmak için siperlerden çıkmak isteyen kişiler de vardı.

95 Ashworth, *Trench Warfare*, 57-60, 65, 69; David R. Jones, "Imperial Russia's Forces at War", Millet and Murray, *The First World War*, 310.

96 Lewis, *Wings over the Somme*, 42, 73; ; Rogers, *Gunner Ferguson's Diary*, 41, 84; Roy, *Journal of Private Fraser*, 82; Vaughan, *Some Desperate Glory*, 140.

97 Lewis, *Wings Over the Somme*, 46; Hermann Fricke, "Wie der Flieger den Krieg sah", Ernst Jünger, ed., *Das Antlitz des Weltkrieges: Fronterlebnisse deutscher Soldaten* (Berlin: Neufeld & Henius Verlag, 1930), 145.

98 Haigh, *Life in a Tank*, 110. Fransız tankçı birliklerinin elit statüsü için bkz. Desagneaux, *French Soldier's War Diary*, 52.

99 Depew, *Gunner Depew*, 38; Lafond, *Covered with Mud and Glory*, 38-39; Bairnsfather, *Bullets & Billets*, 246.

100 J. G. Fuller, *Troop Morale and Popular Culture in the British and Dominion Armies 1914-1918* (Oxford: Clarendon, 1990), 28.

101 Rommel, *Infantry Attacks*, 71.

102 Mussolini, *My Diary*, 59.

103 Bkz. Hitchcock, *Stand To*, 168; Vaughan, *Some Desperate Glory*, 199; *War the Infantry Knew*, 432.

104 "Casualty", *Contemptible*, 31.

105 Bir grup Kanadalı asker, düşmanın 5,9 inç çapındaki obüsünü "bir intikam tanrıçası çığlığı" atan, "ortalığı cehenneme çeviren, kocaman kara bir canavar" şeklinde nitelemiştir. Kerr, *Shrieks and Crashes*, 128.

106 Jünger, *Storm of Steel*, 40. Ayrıca bkz. Roy, *Journal of Private Fraser*, 53; Adams, *Nothing of Importance*, 120-121; Knyvett, *Over There with the Australians*, 192-193; Croft, *Twenty-Two Months*, 142-143; Rommel, *Infantry Attacks*, 62-63.

107 Baldwin, *Holding the Line*, 168; Hitchcock, *Stand To*, 56-57.

108 Bir Fransız subay, gaz mermilerinin seslerini sirenlerin ölüm çığlıklarına benzetmiştir. Loti, *War*, 201.

109 Tankların uyandırdığı dehşeti anlatmak için yeni bir kelime (*Tankschrecken*) bile üretmek zorunda kaldılar. Gibbs, *Open Warfare*, 29, 34-35; Walther Nehring, *Kampfwagen an die Front! Geschichtliche und neuzeitliche Entwicklung des Kampfwagens ("Tanks") im Auslande* (Leipzig: Verlag Johannes Detke, Kommanditgesellschaft, 1934), 7-8; Fr. v. Taysen, *Material oder Moral? Ein Beitrag zur Beurteilung der im französischen Heere Herrschenden Kampfgrundsätze* (Charlottenburg: Verlag "Offene Wort", 1923), 28.

110 Jünger, *Storm of Steel*, 286-287.

111 Roy, *Journal of Private Fraser*, 69, 104, 289; Baldwin, *Holding the Line*, 97-99; Desagneaux, *French Soldier's War Diary*, 41.

112 Kerr, *Shrieks and Crashes*, 132.

113 *War the Infantry Knew*, 382-383.

114 Desagneaux, *French Soldier's War Diary*, 52, 83.

115 *War the Infantry Knew*, 394.

116 Hay, *First Hundred Thousand*, 279-281.

117 Baldwin, *Holding the Line*, 112.

118 Eberle, *My Sapper Venture*, 17; Carstairs, *Generation Missing*, 119-120.

119 Birçok askerin hayatında bu tür olaylar vardı. Bkz. Haigh, *Life in a Tank*, 80; Croft, *Twenty-Two Months*, 107; Maze, *Frenchman in Khaki*, 129-130, 163.

120 Eyre, *Somme Harvest*, 25-26.

121 Hitchcok, *Stand To*, 76; Carstairs, *Generation Missing*, 93-94; Mussolini, *My Diary*, 69.

122 Lintier, *My .75*, 117.

123 Kerr, *Shrieks and Crashes*, 144; Allen, *Toward the Flame*, 50.

5. BÖLÜM
CEPHEDE ANLATI VE KİMLİK
(Sayfa 119-149)

1 Bu makalenin altbaşlığı, benim daha önceki bir çalışmam hakkında bir hayli öfkeyle yazılmış, yine de eseri tamamen kötülemeye yönelik olmayan bir eleştiri yazısından alınmıştır: John Keegan, "An Army Downs Tools: Mutiny in the First World War: Theory and the Poor Bloody Infantry", *Times Literary Supplement*, 15 Mayıs 1994, 3-4.

Makalenin orijinal versiyonunu yazmam için aldığım izin sırasında, National Endowment for the Humanities'in üniversite öğretim elemanlarına sağladığı burs, National Humanities Center'ın Mellon bursu ve Oberlin College'dan Andrew Delaney bursu ve araştırma statüsü ataması fon kaynaklarımı oluşturdu. Yazının gözden geçirilmiş versiyonları, Aralık 1994'te Ann Arbor'da Michigan Üniversitesi Zihniyet Tarihi Kolokyumu'nda ve Kansas, Fort Hays'de, Fort Hays Eyalet Üniversitesi'nde düzenlenen Birinci Dünya Savaşı üzerine disiplinlerarası konferansta açılış konuşması olarak sunulmuştur. Mali destek sağlayan kuruluşlara ve sunumlara katılan dinleyicilere teşekkür ederim.

2 Bu ana ayrım, incelikli ve erişebilir bir şekilde yazılmış şu kitaba dayanmaktadır: Joyce Appleby, Margaret Jacob ve Lynn Hunt, *Telling the Truth about History* (New York: W. W. Norton, 1994).

3 Bkz. Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Theory and History of Literature, 10. Cilt (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993 [Fransızca orijinal ilk baskı 1979]), 34, 37. Hayden White, tarihsel analize üstanlatının dahil edilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1973) ve *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987) adlı eserleri bu açıdan önemlidir.

4 Modris Eksteins, özellikle Almanya'ya ilişkin olarak bu izleği işlemektedir. Bkz. 11. Bölüm.

5 PBS ve BBC'nin hazırladığı 1996 tarihli bir TV belgeselinin ve ardından aynı adla yayımlanan kitabın ana izleği esas olarak buydu. Bkz. Jay Winter ve Blaine Baggett, *The Great War and the Shaping of the 20th Century* (New York: Penguin Books, 1996).

6 Postmodernistlerin "kurban" teriminden büyük bir rahatsızlık duyduklarını kaydetmek gerekir. Bunun nedeni, ABD'de "siyaseten doğruluk" konusundaki akademik mücadeleler ile postmodern teori arasında kurulan talihsiz ve çoğunlukla isabetsiz bağlantılardır. Her zaman ortamı aydınlatmaktan ziyade kızıştırma işlevi gören bu mücadelelerin --çok şükür-- öneminin azaldığı görülmektedir. Postmodernistlerin büyük çoğunluğu, muhtemelen, "merkezsizleşmiş benlik" gibi bir terimi tercih edecektir. Bu terimle kastedilen, akla değil, arzuya ve kültürel olarak üretilmiş bir bütünlük yanılsamasına dayanan kişisel kimliktir.

Bildiğim kadarıyla, Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin, açıkça postmodern olduğunu ilan eden genel bir tarih bulunmamaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı üzerine yakın zamanlarda yapılan çalışmaların önemli bir bölümü postmodern teorinin çeşitli yönlerini yansıtmaktadır. Bunun *Between Mutiny and Obedience: The Case of the*

French Fifth Infantry Division during World War I (Princeton: Princeton University Press, 1994) adlı kitabım bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu kapsamda yer alan başka çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: Mary Louise Roberts, *Civilization without Sexes: Reconstructing Gender in Postwar France, 1917-1927* (Chicago: University of Chicago Press, 1994) ve Daniel J. Sherman, *The Construction of Memory in Interwar France* (Chicago: University of Chicago Press, 2000). Postmodern teoriye dayanan Birinci Dünya Savaşı kültür tarihi üzerine son dönemde yapılan kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Sherman, "Culture War?" *Radical History Review* 70 (1998): 149-155.

7 Northrop Frye, *Anatomy of Criticism: Four Essays* (Princeton: Princeton University Press, 1957), 207.

8 J. M. Barrie, *Peter Pan* (1911; yeni baskı, New York: Signet, 1987), 101.

9 "1914", Tim Cross, ed., *The Lost Voices of World War I: An International Anthology of Writers, Poets and Playwrights* (Iowa City: University of Iowa Press, 1989), 55.

10 Eric Leed, *No Man's Land – Combat And Identity In World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 2. Bölüm.

11 Modris Eksteins, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age* (New York: Houghton Mifflin, 1989), 1. Bölüm.

12 Bkz. Cross, *Lost Voices*, 80.

13 Bkz. 4. Bölüm.

14 Bkz. John Keegan, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (1976; yeni baskı, New York: Penguin, 1978), 238.

15 Bkz. Smith, *Between Mutiny and Obedience*, 233.

16 A. J. P. Taylor, *The First World War: An Illustrated History* (Londra: Hamish Hamilton, 1963), 123.

17 Joseph Roth, *The Radetzky March*, Çev.: Eva Tucker ve Geoffrey Dunlop (Woodstock, N.Y.: Overlook Press, 1983 [Almanca orijinal basım 1932]).

18 Elaine Showalter, *The Female Malady: Women, Madness and English Culture, 1830-1980* (New York: Penguin, 1985), 7. Bölüm. Showalter, Leed'in *No Man's Land* adlı kitabının 5. Bölüm'ünden önemli ölçüde yararlanır.

19 Elaine Showalter, *The Female Malady*, 172.

20 Bkz. Leed, *No Man's Land*, 173-176.

21 Temmuz 1917'de Sassoon, komutanına savaşı kınayan uzun bir metin yazdı. Bu metin daha sonra parlamentoda okundu ve *Times*'da yayımlandı. Arkadaşı yazar Robert Graves'in olağanüstü çabasıyla askeri mahkemede yargılanmaktan kurtuldu, İskoçya'da Craiglockhart'ta subaylara hizmet veren bir akıl hastanesine kaldırıldı.

22 Showalter, *The Female Malady*, 187.

23 Burada kullanılan baskı *All Quiet in the Western Front*, Çev.: A. W. Green (New York: Ballantine, 1991).

24 Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Çev.: Alan Sheridan (New York: Vintage, 1979 [orijinal Fransızca basım 1975]).

25 Bkz. a.g.e., 3. Kısım, 1. Bölüm.

26 Remarque, *All Quiet*, 295.

27 Bkz. Marcus Paul Bullock, *The Violent Eye: Ernst Jünger's Visions and Revisions on the European Right* (Detroit: Wright State University Press, 1992), 22.

28 Aktaran Leed, *No Man's Land*, 153.

29 Bkz. Bruce M. Gudmundsson, *Stormtroop Tactics: Innovation in the German Army, 1914-1918* (New York: Praeger, 1989).

30 Aktaran Leed, *No Man's Land*, 158-159.
31 Winter ve Baggett, *The Great War*, 399.
32 A.g.e., 409.
33 Bkz. Lyotard, *Postmodern Condition*, 10. Bölüm.
34 Caroline Walker Bynum, "In Praise of Fragments: History in the Comic Mode", *Fragmentation and Redemption. Essays on Gender and the Human Body in Medieval Religion* (New York: Zone, 1991), 11-26; Lynn Hunt, "Introduction: History, Culture, and Text", Ed.: Lynn Hunt, *New Cultural History* (Berkeley: University of California Press, 1989), 1-22.
35 Örneğin Bynum, *Fragmentation and Redemption*'da bedensel sakatlanma ve çürümeye ilişkin ortaçağ Hıristiyan teolojileri için komik kipi kullanır.
36 Bynum, "In Praise of Fragments", 24.
37 Burada kullanılan baskı şudur: *The Good Soldier Svejk*, Çev.: Cecil Parrott (Londra: Penguin, 1973).
38 A.g.e., Kısım 1, Bölüm 7.
39 Annales paradigması ve sınırlılıkları konusunda bkz. Hunt, "Introduction." Bu bölümde, *Between Mutiny and Obedience* adlı kitabımın 10. Bölüm'ünde ortaya attığım bazı savları da genişletiyorum.
40 Özellikle bkz. Jean-Jacques Becker, *1914: Comment les Français sont entrés dans la guerre* (Paris: Presse de la Foundation National des Sciences Politiques, 1977).
41 Guy Pedroncini, *Les Mutineries de 1917* (Paris: Presses Universitaires de France, 1967). Pedroncini'yle aramdaki görüş ayrılıklarına aşağıda döneceğim.
42 J. G. Fuller, *Troop Morale and Popular Culture in the British and Dominion Armies* (Oxford: Clarendon Press, 1990).
43 Tony Ashworth, *Trench Warfare, 1914-1918: The Live and Let Live System* (New York: Holmes & Meier, 1980).
44 Sonunda Ashworth'ün ve anlattığı askerlerin trajik anlatıya boyun eğdiğini kaydetmek gerekir. Ashworth'e göre, komuta heyetleri ileri hatlarda şiddet düzeyini yükseltmek için etkili yolları bulmuşlardı, bunun için çoğunlukla silah yoğunluğunu artırma ve akınlar yaptırma gibi yöntemlere başvurmuşlardı. Komuta heyetlerinin hedefi, intikam arzusu doğurarak bir şiddet kısırdöngüsü yaratacak olayları kışkırtmaktı. Ashworth'ün çizdiği tabloda, esas itibarıyla saldırgan olmayan bir asker benliği sonunda askeri gücün teknolojilerine yenik düşer.
45 Bkz. Smith, *Between Mutiny and Obedience*, özellikle 5. Bölüm.
46 Stéphane Audoin-Rouzeau ve Annette Becker, "Violence et consentement : La 'culture de guerre' du premier conflit mondial", Jean-Pierre Rioux ve Jean-François Sirinelli, ed., *Pour une Histoire culturelle* (Paris: Seuil, 1997), 252. Aksi belirtilmedikçe bütün çeviriler bana aittir.
47 Örneğin bkz. Jean-Jacques Becker, Jay M. Winter, Gerd Krumeich, Annette Becker ve Stéphane Audoin-Rouzeau (ed.), *Guerres et Cultures, 1914-1918* (Paris: Armand Colin, 1994) ve John Horne, ed., *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
48 Stéphane Audoin-Rouzeau, *Men at War, 1914–1918: National Sentiment and Trench Journalism in France During the First World War*, Çev.: Helen McPhail (Providence: Berg, 1992 [orijinal Fransızca basım 1986]).
49 *Le Crapouillot*, Şubat 1917, a.g.e., s. 87'de aktarmıştır.
50 Annette Becker, *La Guerre et la foi: De la mort à la mémoire* (Paris: A. Colin, 1994), 15.
51 J. Bellouard, *Le Chemin de croix de ceux qui sont restés* (1916), a.g.e., s. 32'de aktarılmıştır.

52 Bkz. 1. Bölüm.

53 Yakın tarihli bir yeniden değerlendirme için bkz. Jean-Jacques Becker, *1917: Année impossible* (Brüksel: Editions Complexe, 1997).

54 Arno Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy 1917-1918* (New Haven: Yale University Press, 1959).

55 Bkz. Gloden Dallas ve Douglas Gill, *The Unknown Army: Mutinies in the British Army in World War I* (Londra: Verso, 1985) ve Desmond Morton, "'Kicking and Complaining': Demobilization Riots in the Canadian Expeditionary Force, 1918-1919", *Canadian Historical Review* 41 (1980): 334-360.

56 Keegan'ın terimi, verilen zayiatın seviyesi askerlere savaştan sağ çıkma ihtimallerinin pek kalmadığı fikrini verdiğinde kriz yaşandığı anlamına gelmektedir. Bkz. Keegan, "Army Down Tools".

57 István Deák, *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848-1918* (New York: Oxford University Press, 1990), 198.

58 Bkz. Colin Gordon, "Government Rationality: An Introduction" ve Michel Foucault, "Governmentality", Graham Burchell, Colin Gordon ve Peter Miller, ed., *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (Chicago: University of Chicago Press, 1991), 1-51, 87-104.

59 Bkz. Pedroncini, *Les Mutineries de 1917*.

60 Bu bölüm ağırlıklı olarak Smith, *Between Mutiny and Obedience*, 8. Bölüm'e ve o kitap çıktıktan sonra yayımlanan iki makaleme dayanıyor. İki makalede de Fransız ordusu bir bütün olarak ele alınmıştır. Bkz. "The French High Command and the Mutinies of Spring 1917", Hugh Cecil ve Peter H. Liddle, ed., *Facing Armageddon: The War Experienced* (Londra: Leo Cooper / Pen and Sword, 1996), 79-92 ve "Remobilizing the Citizen-Soldier through the French Army Mutinies of 1917", Horne, ed., *State, Society and Mobilization*, 144-159.

61 "Askerler" derken, muharebe bölgesinde temelde komutaya tabi olan kişileri, esas olarak er ve erbaşları, astsubayları ve düşük rütbeli subayları (yüzbaşı ve altındaki rütbedekileri) kastediyorum.

62 Aktaran Smith, *Between Mutiny and Obedience*, 188.

63 A.g.e., s. 192'de aktarılmıştır.

64 A.g.e., s.194'te aktarılmıştır.

65 A.g.e., s. 195'te aktarılmıştır.

66 Buradaki analiz şu kaynaklara dayanmaktadır: Elise Kimmeling Wirthschafter, *From Serf to Russian Soldier* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990) ve John Bushnell, *Mutiny amid Repression: Russian Soldiers in the Revolution of 1905–1906* (Bloomington: Indiana University Press, 1985).

67 Allan K. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army: The Old Army and the Soldiers' Revolt (March-April 1917)* (Princeton: Princeton University Press, 1980), 95. Burada benim sunduğum analiz, bu esere ve çalışmanın ikinci cildine dayanmaktadır: *The End of the Russian Imperial Army: The Road to Soviet Power and Peace* (Princeton: Princeton University Press, 1987).

68 Tabii ki Fransız ordusundaki isyanlar birkaç ay sonra başlamıştır.

69 Mark von Hagen, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship: The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917–1930* (Ithaca: Cornell University Press, 1990).

70 Bkz. 10. Bölüm.

71 "Yapıbozuma uğratma" terimini bilinçli olarak kullanmadım. Yapıbozum, metin analizinde belirli bir tekniktir ve terimin o bağlamda kullanılması yerinde olur.

6. BÖLÜM
SAVAŞ İÇİN EKONOMİLERİN SEFERBER EDİLMESİ
(Sayfa 151-169)

1 Gerald D. Feldman, *Army, Industry, and Labor in Germany, 1914-1918* (Princeton, 1966; yeni baskı New York: Berg, 1992).
2 Michael T. Florinsky, *End of the Russian Empire* (1931; ikinci basım New York: Collier, 1961).
3 A.g.e., iv.
4 A.g.e., 246-247.
5 Gerald D. Feldman, *The Great Disorder: Economics, Politics, and Society in the German Inflation, 1914-1924* (Oxford, 1993), 25.
6 Norman Angell, *The Great Illusion* (Londra, 1910).
7 Reichsarchiv, *Der Weltkrieg 1914-1918. Kriegsrüstung und Kriegswirtschaft* (Berlin, 1928), 328.
8 Alman genelkurmayının kilit isimlerinin savaşın uzun süreceğinin bilincinde olduklarını savını Stig Förster öne sürmüştür. Bkz. kendisinin şu gazete yazısı: "Mit Hurra und vollem Bewußtsein in die Katastrophe: Der Erste Weltkrieg und das Kriegsbild des deutschen Generalstabs", *Frankfurter Rundschau*, 8 Eylül 1994. Sunulan kanıtları "kısa savaş yanılsaması" fikrini gerçekten çürütecek nitelikte bulmadım.
9 Barry Eichengreen, *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939* (Oxford, 1991).
10 Richard Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World* (New York, 1985).
11 Eichengreen, *Golden Fetters*, 67-74.
12 Florinsky, *End of the Russian Empire*, 41-47.
13 Çeşitli ülkelerde savaş finansmanına kısa bir giriş için bkz. Gerd Hardach, *The First World War, 1914-1918* (Berkeley, 1977), Bölüm 6. Alman sisteminin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Feldman, *The Great Disorder*, 1. Bölüm.
14 Theo Balderston, "War Finance and Inflation in Britain and Germany, 1914-1918", *Economic History Review* 41 (1989): 222-244.
15 Eichengreen, *Golden Fetters*, 77-78.
16 Feldman, *Army*, 46-55.
17 Bu değerlendirme için bkz. a.g.e., 2.-4. Bölümler ve Feldman, *Great Disorder*, 2. Bölüm.
18 Hardach, *The First World War*, 112-123. Avusturya-Macaristan'ın savaş ekonomisi için bkz. Robert J. Wegs, *Die* österreichische *Kriegswirtschaft 1914-1918* (Viyana, 1979).
19 Florinsky, *End of the Russian Empire*, 35-37, 117-118.
20 J. M. Winter, *The Great War and the British People* (Londra, 1985), 245.
21 Jean-Jacques Becker, *The Great War and the French People* (New York, 1985), özellikle 217-231.
22 Florinsky, *End of the Russian Empire*, 127-133.
23 Giovanni Procacci, "State Coercion and Worker Solidarity in Italy (1915-1918): The Moral and Political Content of Social Unrest" ve Luigi Tomassini, "Industrial Mobilization and State Intervention in Italy in the First World War: Effects on Labor Unrest", Leopold Haimson ve Giulio Sapelli, ed., *Strikes, Social Conflicts, and the*

First World War: An International Perspective (Milano, 1992), 145-77, 179-211, 157. sayfadaki alıntı.

24 A.g.e., 177.

25 Britanya için bkz. Keith Middlemas, *Politics in Industrial Society: The Experience of the British System Since 1911* (Londra, 1979), 3.-5. Bölümler ve Noel Whiteside, "Concession, Coercion or Cooperation? State Policy and Industrial Unrest in Britain, 1916-1920", Haimson ve Sapelli, *Strikes, Social Conflict and the First World War*, 107-121. Fransa için özellikle bkz. Gerd Hardach, "Industrial Mobilization in 1914-1918: Production, Planning, and Ideology" ve Alain Hennebicque, "Albert Thomas and the War Industries", Patrick Fridenson, ed., *The French Home Front, 1914-1918*, Çev.: Bruce Little (Providence, 1992), 57-132. ABD için bkz. David M. Kennedy, "American Political Culture in a Time of Crisis: Mobilization in World War I", Hans-Jürgen Schröder, ed., *Confrontation and Cooperation: Germany and the United States in the Era of World War I, 1900-1924* [Germany and the United States of America, Krefeld Historical Symposia, Cilt 2] (Providence, 1993), 213-228.

26 Almanya için bu savların daha eksiksiz bir şekilde geliştirilmiş hali için bkz. Gerald D. Feldman, "Der deutsche organisierte Kapitalismus während der Kriegs- und Inflationsjahre 1914-1923", *Vom Weltkrieg zur Weltwirtschaftskrise. Studien zur deutschen Wirtschchafts- und Sozial-geschichte 1914-1932* [Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Cilt 60], (Göttingen, 1984), 36-54 ve "War Economy and Controlled Economy: The Discrediting of 'Socialism' in Germany During the First World War", Hans-Jürgen Schröder, *Confrontation and Cooperation*, 229-252. Karşılaştırmalı bir değerlendirme için bkz. Gerald D. Feldman, "Die Demobilmachung und die Sozialordnung der Zwischenkriegszeit in Europa", *Geschichte und Gesellschaft* 9, no. 2 (1983): 156-177.

7. BÖLÜM
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İŞÇİLER VE İŞÇİ HAREKETLERİ
(Sayfa 171-203)

1 1914 öncesi gelişmelerin genel bir değerlendirmesi için bkz. D. Geary, ed., *Labour and Socialist Movements in Europe Before 1914* (Oxford: Berg, 1989).

2 Fransa için bkz. J.-J. Becker, *1914: Comment les français sont entrés dans la guerre* (Paris: Editions de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977) ve J.-J. Becker ve A. Kriegel, *1914: La guerre et le mouvement ouvrier français* (Paris: A. Colin, 1964). Almanya için bkz. G. Krumeich, "L'Entrée en guerre en Allemagne", J.-J. Becker ve S. Audoin-Rouzeau, ed., *Les Sociétés européennes et la guerre de 1914-1918* (Paris: Centre d'histoire de la France Contemporaine, Université de Paris X –Nanterre, 1990), 65-74; J. T. Verhey, "The 'Spirit of 1914': The Myth of Enthusiasm and the Rhetoric of Unity in World War I" (yayımlanmamış doktora tezi, University of California at Berkeley, 1991) ve W. Kruse, *Krieg und Nationale Integration* (Essen: Klartext Verlag, 1993).

3 Bu konu üzerine İngilizcede hiçbir ayrıntılı çalışma bulunmamaktadır. Yine de bkz. D. C. B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (Londra: Macmillan, 1984).

4 Özellikle bkz. M. van der Linden, "The National Integration of European Working Classes, 1871-1914", *International Review of Social History*, 33 (1988): 285-311

ve R. Gallissot, "La Patrie des prolétaires", *Le Mouvement Social* 147 (1989): 11-25. Bu yazarlar D. Groh'un SPD üzerine araştırmasına dayandıklarını açıkça ifade ederler (D. Groh, *Negative Integration und revolutionärer Attentismus: Die deutsche Sozialdemokratie am Vorabend des ersten Weltkrieges* [Frankfurt: Ullstein Buch, 1974]). Ama P. N. Stearns'ın *Lives of Labour* (Londra: Croom Helm, 1975) adlı, bir bütün olarak emekçi sınıfların entegrasyoncu eğilimlerini ele alan çalışmasıyla da benzerlikler söz konusudur.

5 Genel bir değerlendirme için bkz. E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 4. Bölüm.

6 I. Haimson ve G. Sapelli, ed., *Strikes, Social Conflict, and the First World War: An International Perspective* (Milano: Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 1992), özellikle 13-21. Haziran 1914'te İtalya'da Kızıl Hafta'nın şiddet dolu ve kutuplaşmış bir şekilde yaşanmasının nedenlerinden biri, Gilotti'nin, siyasal gücü elinde bulundurduğu daha önceki dönemde emeğe karşı izlediği uzlaşmacı siyasetlere Salandra'nın muhafazakâr iktidarının bilinçli olarak sırt çevirmesiydi.

7 Bu eğilimlere toplu bir bakış için bkz. J. E. Cronin ve C. Sirianni, ed., *Work, Community and Power: The Experience of Labor in Europe and America, 1900-1925* (Philadelphia: Temple University Press, 1983), özellikle J. E. Cronin, "Rethinking the Legacy of Labor, 1890-1925", 3-19 ve "Labor Insurgency and Class Formation: Comparative Perspectives on the Crisis of 1917-1920 in Europe", 20-48.

8 Özellikle Georges Haupt'un öncü araştırması ve kendisiyle birlikte İkinci Enternasyonal arşivleri üzerine çalışanların çalışmaları bu konuyu aydınlatmıştır: G. Haupt, *Socialism and the Great War: The Collapse of the Second International* (Oxford: Clarendon, 1972); G. Haupt, "Guerre ou révolution? L'Internationale et l'union sacrée en août 1914", G. Haupt, ed., *L'Historien et le mouvement social* (Paris: Maspero, 1980), 199-235; J. Howorth, "French Workers and German Workers: The Impossibility of Internationalism, 1900-1914", *European History Quarterly*, C.15, no. 1 (1985): 71-97 ve R. Gallissot, R. Paris ve C. Weill, "La Désunion des prolétaires", *Le Mouvement social* 147, özel sayı, 1989.

9 S. Milner, *The Dilemmas of Internationalism: French Syndicalism and the International Labour Movement, 1900-1914* (Oxford: Berg, 1990).

10 G. Sorel, *Reflections on Violence* (1906; İngilizce çeviri, Londra: George Allen and Unwin, 1916).

11 Bu sav, henüz karşılaştırmaya dayalı ve sistematik olarak geliştirilmemiştir. En azından, 1910-1920 arasında bir entelektüel proje olarak sosyalizmin ve sosyalist entelektüellerin kültür tarihinin keşfe hazır olduğu öne sürülebilir. Böyle bir yaklaşımı ilk kez şu kaynaklar oluşturmuştur: C. Prochasson, *Les Intellectuels, le socialisme et la guerre 1900-1938* (Paris: Seuil, 1993) ve F. Furet, *Le Passé d'une illusion: Essai sur l'idée communiste au XXe siècle* (Paris: Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1996), özellikle 2. ve 5. Bölümler. Sol muhalif liderler (neredeyse hepsi kritik bir on yıl olan 1890'larda eğitim görmüştür) üzerinde yüzyıl sonu kültürünün etkisine ilişkin önemli ipuçları için bkz. I. Deutscher, *Trotsky*, C. 1: *The Prophet Armed* (Oxford: Oxford University Press, 1954) ve P. Nettl, *Rosa Luxemburg* (Oxford: Clarendon, 1969), 19-20.

12 Örneğin Enternasyonal'in 1907 Stuttgart kongresinde Lenin ve Luxemburg'un önerisiyle alınan ünlü kararda, savaşın getireceği "şiddetli ekonomik ve politik krizlerin" kullanılması öngörülmüştü (Nettl, *Rosa Luxemburg*, 268-271).

13 Haupt, *Socialism and the Great War*; A. Kriegel, "La Ile Internationale (1889-1914)", J. Droz, ed., *Histoire générale du socialisme*, C. 2: *De 1875 à 1918* (Paris: PUF, 1974), 555-583.

14 Savaşın çıkışının yarattığı aksamalar ve normal ekonomik faaliyetlerin askıya alınması için bkz. J. Lawrence, M. Dean ve J.-L. Robert, "The Outbreak of War and the Urban Economy: Paris, Berlin and London in 1914", *Economic History Review*, 45, no. 3 (1992): 564-593.

15 Kilit ülkelere faydalı toplu bakışlar için bkz. J. Kocka, *Facing Total War: German Society, 1914-1918* (1973; İngilizce çeviri, Leamington Spa: Berg, 1984), 2. Bölüm; B. Waites, *A Class Society at War: England, 1914-1918* (Leamington Spa: Berg, 1987), 4. Bölüm ve P. Fridenson, "The Impact of the War on French Workers", R. Wall ve J. Winter, ed., *The Upheaval of War: Family, Work, and Welfare in Europe, 1914–1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 235-248. Birinci Dünya Savaşı'nda (sendikalizm ve sosyalizm konularının tersine) emek hakkındaki monografi literatürüne dayalı karşılaştırmalı veya ulus-aşırı kapsamlı sentezler bulunmamaktadır.

16 J.-L. Robert, "Ouvriers et mouvement ouvrier parisiens pendant la grande guerre et l'immédiat après-guerre," (yayımlanmamış doktora tezi, Université Paris 1, 1989), 1. Kısım. Britanya'da işçi sınıfının yeniden yapılanması ve vasıf farkının ortadan kalkması konusunda birbirine karşıt görüşler bulunmaktadır. Waites, *A Class Society at War*, 138-140'ta böyle bir gelişme olduğu tezini savunurken, A. Reid, bu teze daha kuşkuyla bakmaktadır: A. Reid, "The Impact of the First World War on British Workers", Wall ve Winter, ed., *The Upheaval of War*, 221-233.

17 P. Spriano, *Storia di Torino operaia e socialista* (Milano: Einaudi, 1958), 16. Bölüm; D. Mandel, *The Petrograd Workers and the Fall of the Old Regime* (Londra: Macmillan, 1983), 46; J. Hinton, *The First Shop Stewards' Movement* (Londra: Allen and Unwin, 1973); D. Geary, "Revolutionary Berlin", C. Wrigley, ed., *Challenges of Labour: Central and Western Europe, 1917-1920* (Londra: Routledge, 1993), 24-50; J.-L. Robert, *Les Ouvriers, la patrie et la révolution: Paris, 1914-1919* (Besançon: Annales Littéraires de l'Université de Besançon, no. 592, Série Historiques no. 11, 1995).

18 J.-L. Robert ve J. M. Winter, ed., *Capital Cities at War: Paris, London, and Berlin, 1914–1919* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

19 D. Koenker, *Moscow Workers and the 1917 Revolution* (Princeton: Princeton University Press, 1981), 21-22; L. Tomassini, "Industrial Mobilization and the Labour Market in Italy during the First World War", *Social History* 16, no. 1 (1991): 59-87 (75).

20 U. Daniel, *The War from Within: German Women in the First World War* (1989; İngilizce çeviri, Washington, D. C.: Berg, 1996) ve U. Daniel, "Women's Work in Industry and Family: Germany, 1914–18", Wall ve Winter, *Upheaval of War*, 10. Bölüm; J.-L. Robert, "Women and Work in France During the First World War", a.g.e., 9. Bölüm; D. Thom, "Women and Work in Britain", a.g.e., 11. Bölüm; A. Woollacott, *On Her Their Lives Depend: Women Munitions Workers in the Great War* (Berkeley: University of California Press, 1994), 1. Bölüm ve F. Thébaud, *La Femme au temps de la guerre de 1914* (Paris: Stock, 1986).

21 Fridenson, "Impact of the War on French Workers", 239; Kocka, *Facing Total War*, 23-24.

22 Kocka, *Facing Total War*, 3. Bölüm; Waites, *A Class Society at War*, 3. Bölüm; Robert ve Winter, *Capital Cities at War*.

23 Avner Offer, *The First World War: An Agrarian Interpretation* (Oxford: Clarendon, 1989).

24 R. Sieder, "Behind the Lines: Working Class and Family Life in Wartime Vienna" ve A. Triebel, "Variations in Patterns of Consumption in Germany in the Period of the First World War", Wall ve Winter, *Upheaval of War* sırasıyla 109-138 ve 159-195.

25 J. M. Winter, "Some Paradoxes of the First World War", Winter ve Wall, *Upheaval of War*, 9-42. Devletlerin iaşe politikalarının ve ulusal deneyimlerdeki farklılıkların bir karşılaştırması için bkz. J. Horne, ed., "Nouvelles pistes d'histoire urbaine, 1914-18", *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 183, 1996, özel dosya. Bu dosyada, T. Bonzon'un Paris, B. Davis'in Berlin, J. Manning'in Londra ve L. Tomassini'nin İtalya hakkında makaleleri bulunmaktadır.

26 M.-C. Dentoni, *Annona e consenso in Italia, 1914-1919* (Milano: Franco Angeli, 1995); P. B. Struve, *Food Supply in Russia During the World War* (New Haven: Yale University Press, 1930), 407-429.

27 Çeşitli ülkelerden araştırmacıları bir araya getiren, birbiriyle bağlantılı üç konferansta sunulan bildirilerin yayımlanmasıyla, bu protesto dalgalarının karşılaştırmalı incelemesi alanında büyük bir ilerleme kaydedildi: L. Haimson ve C. Tilly, ed., *Strikes, Wars, and Revolutions in an International Perspective: Strike Waves in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989); Haimson ve Sapelli, *Strikes and Social Conflict and the First World War* ve Wrigley, *Challenges of Labour*.

28 Fransa hakkında bkz. J. Wishnia, *The Proletarianizing of the Fonctionnaires: Civil Service Workers and the Labor Movement Under the Third Republic* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1990); Almanya hakkında bkz. Kocka, *Facing Total War*, 91-102 ve Britanya hakkında bkz. Waites, *Class Society at War*, 240-264.

29 B. Waites, "The Government of the Home Front and the 'Moral Economy' of the Working Class", P. H. Liddle, ed., *Home Fires and Foreign Fields: British Social and Military Experience in the First World War* (Londra: Brassey's Defence, 1985), 175-193; G. Procacci, "State Coercion and Worker Solidarity in Italy (1915-18): The Moral and Political Content of Social Unrest", Haimson ve Sapelli, *Strikes Social Conflict, and the First World War*, 145-177 ve G. Procacci, "Gli Effetti della grande guerra sulla psicologia della popolazione civile", *Storia e problemi contemporanei* 10 (1992): 77-91; J. Horne, "Etat, société et économie morale: L'approvisionnement des civils pendant la guerre de 1914-1918", *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 183 (1996): 3-10.

30 H. Hautmann, "Vienna: A City in the Years of Radical Change, 1917-20", C. Wrigley, *Challenges of Labour*, 87-104.

31 Çarlık Rusyası'nda yalnızca bir işçi ve sosyalist hareketinin değil, kır ve sanayi-öncesi geleneklerinin kilit bir rol oynadığı bir halk hareketi olduğu yolundaki savı, C. Read savaş öncesi dönem için inandırıcı bir şekilde ortaya koymuştur: "Labour and Socialism in Tsarist Russia", Geary, *Labour and Socialist Movements in Europe*, 137-181 (özellikle 169-171). Ayrıca bkz. B. Engel, "Not by Bread Alone: Subsistence Riots in Russia During World War I", *Journal of Modern History* 69 no.4 (1997): 696-721.

32 Karşılaştırmalı bir değerlendirme için bkz. 6. Bölüm. Ayrıca bkz. G. Hardach, *The First World War, 1914-1918* (1973; İngilizce çeviri, Londra: Allen Lane, 1977), 4. Bölüm. Korporatizm için bkz. şu klasik çalışma: C. S. Maier, *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany, and Italy in the Decade After World War I* (Princeton: Princeton University Press, 1975). Britanya için bkz. C. Wrigley, "The Ministry of Munitions: An Innovatory Department", K. Burk, ed., *War and the State: The Transformation of British Government, 1914-1919* (Londra: Allen and

Unwin,1982), 32-56; R. J. Q. Adams, *Arms and the Wizard: Lloyd George and the Ministry of Munitions* (Londra: Cassell, 1978); K. Middlemas, *Politics in Industrial Society: The Experience of the British System Since 1911* (Londra: André Deutsch, 1979) ve J. Turner, "The Politics of 'Organized Business' in the First World War", J. Turner, ed., *Businessmen and Politics: Studies of Business Activity in British Politics, 1900-1945* (Londra: Heinemann, 1984), 33-50. Fransa için bkz. R. F. Kuisel, *Capitalism and the State in Modern France: Renovation and Economic Management in the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981); J. F. Godfrey, *Capitalism at War: Industrial Policy and Bureaucracy in France, 1914-1918* (Leamington Spa: Berg, 1987) ve P. Fridenson, ed., *The French Home Front, 1914-1918* (Providence: Berg, 1992), özellikle 1-13, 89-132. Almanya için bkz. G. Feldman, *Army, Industry and Labor in Germany, 1914-1918* (1966; yeni baskı Providence: Berg, 1992).

33 C. Wrigley, *David Lloyd George and the British Labour Movement* (Brighton: Harvester, 1976); C. Wrigley, *A History of British Industrial Relations*, C. 2: *1914-1939* (Brighton: Harvester, 1987); Reid, "The Impact of the First World War on British Workers" ve G. R. Rubin, *War, Law and Labour: The Munitions Acts, State Regulation and the Unions, 1915-1921* (Oxford: Clarendon, 1987). Son kaynak, savaş dönemi sanayi ilişkileri mekanizmasının çoğunlukla nasıl işçinin avantajına çalıştığına ilişkin ayrıntılı bir inceleme sunmaktadır.

34 J. Horne, *Labour at War: France and Britain, 1914-1918* (Oxford: Clarendon Press, 1991), 5. Bölüm.

35 Fridenson, "The Impact of the First World War on French Workers"; Horne, *Labour at War*, 63-83, 176-196; Feldman, *Army, Industry and Labor in Germany*, 120-123; J. A. Moses, *Trade Unionism in Germany from Bismarck to Hitler, 1869-1918* (Londra: George Prior, 1982), C. 1, 10. ve 11. Bölümler.

36 Feldman, *Army, Industry and Labor in Germany*, 1-4. Bölümler; Kocka, *Facing Total War*, 46.

37 Feldman, *Army, Industry and Labor in Germany*, 525-527.

38 Robert, *Les Ouvriers*, 291-406; K. Amdur, *Syndicalist Legacy: Trade Unions and Politics in Two French Cities in the Era of World War I* (Urbana: University of Illinois Press, 1986).

39 Tomassini, "Industrial Mobilization and the Labour Market in Italy"; G. Procacci, "La Legislazione repressiva e la sua applicazione", G. Procacci, ed., *Stato e classe operaia in Italia durante la prima guerra mondiale* (Milano: Franco Angeli, 1983), 41-59 (özellikle 57).

40 L. H. Siegelbaum, *The Politics of Industrial Mobilization in Russia, 1914-17: A Study of the War-Industries Committees* (Londra: Macmillan, 1983).

41 W. G. Rosenberg ve D. P. Koenker, "Strikes and Protest in Revolutionary Russia: Worker Activism in Petrograd and Moscow Between February and October 1917", Haimson ve Sapelli, *Strikes, Social Conflict, and the First World War*, 453-477.

42 Ulusal seferberlik süreci için bkz. J. Horne, ed., *State, Society and Mobilization in Europe During the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

43 İyi sentezler için bkz. M. Rebérioux, "Le Socialisme et la première guerre mondiale", Droz, *Histoire générale du socialisme*, C. 2: *De 1875 à 1918* (Paris: PUF, 1974), 585-641; A. S. Lindemann, *A History of European Socialism* (New Haven: Yale University Press, 1983), 5. ve 6. Bölümler ve D. Kirby, *War, Peace and Revolution: International Socialism at the Crossroads, 1914-1918* (Londra: Gower, 1986).

44 Fransız ve İngiliz işçilerinin "kendi kendilerini seferber etmesi" için bkz. J. Horne, *Labour at War: France and Britain, 1914-1918* (Oxford: Clarendon, 1991), 2. Bölüm. İngiliz işçilerinin enternasyonalist gelenekleri için bkz. D. J. Newton, *British Labour, European Socialism and the Struggle for Peace, 1889-1914* (Oxford: Oxford University Press, 1985). 1914 sonbaharında Paris'te işçi ve sosyalizm hareketi için bkz. J.-L. Robert, "Mobilizing Labor and Socialist Militants in Paris During the Great War", Horne, *State, Society and Mobilization*, 5. Bölüm.

45 F. Fischer, *Germany's Aims in the First World War* (1961; İngilizce çeviri, Londra: Chatto and Windus, 1967), 2. ve 3. Bölümler; C. Schorske, *German Social Democracy, 1905-1917: The Development of the Great Schism* (Cambridge: Harvard University Press, 1955); S. Miller, *Burgfrieden und Klassenkampf: Die deutsche Sozialdemokratie im Ersten Weltkrieg* (Düsseldorf: Droste Verlag, 1974); S. Miller ve H. Potthoff, *A History of German Social Democracy from 1848 to the Present* (Leamington Spa: Berg, 1986), 5. Bölüm.

46 Savaş dönemindeki sosyal ahlak anlayışı konusu yeni araştırılmaya başlanmıştır ve karşılaştırmalı bir çalışma girişimi pek yapılmamıştır. Yine de bkz. Procacci, "Gli Effetti della grande guerra sulla psicologia della popolazione civile", 77-91 ve J. Horne, "Social Identity in War: France, 1914-1918", T. G. Fraser ve K. Jeffery, ed., *Men, Women and War* (Dublin: Lilliput, 1993), 119-135.

47 Horne, *Labour at War*, 6. Bölüm.

48 Fransa için bkz. Prochasson, *Les Intellectuels, le socialisme et la guerre*, 122-129. Britanya için bkz. J. M. Winter, *Socialism and the Challenge of War: Ideas and Politics in Britain, 1912-18* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1974).

49 Bu fenomene ilişkin, Fransa ve Britanya örneklerinin karşılaştırmasına dayanan bir çalışma için bkz. Horne, *Labour at War*, özellikle 7. Bölüm. Kamulaştırmanın önemi için bkz. J. Horne, "L'Idée de nationalisation dans les mouvements ouvriers européens jusqu' à la deuxième guerre mondiale", *Le Mouvement social*, 134 (1986): 9-36. Britanya için ayrıca bkz. D. Tanner, *Political Change and the Labour Party, 1900-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990). Almanya için bkz. Schorske, *German Social Democracy* ve Miller ve Potthoff, *History of German Social Democracy*, 5. Bölüm.

50 İşçi hareketi reformizminin uluslararası boyutu için bkz. A. Van der Slice, *International Labour, Diplomacy and Peace, 1914-1919* (Oxford: Oxford University Press, 1941) ve Horne, *Labour at War*, 8. Bölüm.

51 Almanya örneği için bkz. G. Ritter ve S. Miller, *Die Deutsche Revolution, 1918-1919* (Frankfurt am Main: Fischer Bücherei, 1968), 140-141; Maier, *Recasting Bourgeois Europe*; G. Eley, "The SPD in War and Revolution, 1914-1919", Roger Fletcher, ed., *Bernstein to Brandt: A Short History of German Social Democracy* (Londra: Edward Arnold, 1987), 64-89; E. Kolb, *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik* (Köln: Kiepenheuer und Witsch, 1972) ve E. Kolb, *The Weimar Republic* (1984; İngilizce çeviri, Londra: Unwin Hyman, 1988), 3-22. Avusturya için bkz. Otto Bauer'in savaşın hemen ardından gelen dönem için dikkat çekici kişisel anlatısı, *Die Oesterreichische Revolution* (1923), İngilizce çevirisi *The Austrian Revolution* (Londra: Leonard Parsons, 1925).

52 Horne, "L'Idée de nationalisation dans les mouvements ouvriers européens."

53 Romain Rolland, *Above the Battlefield* (1915; İngilizce çeviri, Londra: Macmillan 1916).

54 Ne tuhaf ki, Lenin'in savaş dönemi devrimci politikasına ilişkin derinlemesine bir araştırma yoktur, ayrıca Isaac Deutscher'in Troçki biyografisiyle karşılaştırılabilir

nitelikte bir Lenin biyografisi de bulunmamaktadır. Lenin ile Kautsky ve emperyalizm tartışması için bkz. M. Donald, *Marxism and Revolution: Karl Kautsky and the Russian Marxists, 1900-1924* (New Haven: Yale University Press, 1993), 188-220.

55 S. Miller, "Bernstein's Political Position, 1914-1920", Fletcher, ed., *Bernstein to Brandt*, 98.

56 Conférence socialiste internationale. Zimmerwald (Suisse): September 5-8, 1915 (Paris [1915]), 22. Aktaran kaynak: A. ve C. Sowerwine, *Le Mouvement ouvrier français contre la guerre, 1914-1918* (Paris: Editions d'Histoire Sociale, 1985), c. 5: *Le Comité pour la reprise des relations internationales*.

57 1918 yılında Kienthal Konferansı'nın Fransız sosyalist delegesi Pierre Brizon'un editörlüğünde yayımlanan, *La Vague* adlı, önemli pasifist gazetenin okurlarla ilişkisi için bkz. T. Bonzon ve J.-L. Robert, *Nous crions grâce: 154 lettres de pacifistes, juin-novembre 1916* (Paris: Editions ouvrières, 1989).

58 D. Morgan, *The Socialist Left and the German Revolution: A History of the German Independent Social Democratic Party, 1917-1922* (Ithaca: Cornell University Press, 1975).

59 Fransa için standart çalışmalar hâlâ şu eserlerdir: A. Kriegel, *Aux Origines du communisme français* (Paris: Mouton, 1964), 2 cilt, özellikle C. 1 ve R. Wohl, *French Communism in the Making, 1914-24* (Stanford: Stanford University Press, 1966). Britanya için bkz. W. Kendall, *The Revolutionary Movement in Britain: The Origins of British Communism* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1969), 174-176.

60 Kirby, *War, Peace and Revolution*, 155-156.

61 J.-J. Becker, "Jean Longuet et l'union sacrée (1914-1918)", G. Candar, ed, *Jean Longuet, la conscience et l'action* (Paris: Revue Politique et Parlementaire, 1988), 43-54 (52).

62 Diplomatik bağlam ve Wilson'cılık hakkında anahtar kaynaklar hâlâ şunlardır: A. J. Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy, 1917-1918* (New Haven: Yale University Press, 1959) ve A. J. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counter-Revolution at Versailles, 1918-1919* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1968).

63 İngiliz İşçi Partisi lideri Arthur Henderson ve Fransa'nın sosyalist silahlanma bakanı Albert Thomas, Rus geçici hükümetine tam yetkili temsilciler olarak gittiler. Başka sosyalistler Petrograd sovyetini ziyaret ettiler (Fransız Sosyalist Partisi'nden Cachin ve Moutet). Fransızların Şubat Devrimi'ne ilişkin tutumları hakkında bkz. I. Sinanoglou, "Frenchmen: Their Revolutionary Heritage and the Russian Revolution", *International History Review* 2, no. 4 (1980): 566-584 ve F. Furet, *Le Passé d'une illusion*, 3. Bölüm.

64 S. Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, 2. Baskı (Oxford: Oxford University Press, 1994), 2. Bölüm ve ordu için bkz. A. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army*, C. 1: *The Old Army and the Soldiers' Revolt (March-April 1917)* ve C. 2: *The Road to Soviet Power and Peace* (Princeton: Princeton University Press, 1980, 1987).

65 P. Broué, "La Révolution russe et le mouvement ouvrier allemand", M. Ferro ve diğerleri, *La Révolution d'octobre et le mouvement ouvrier européen* (Paris: Etudes et Documentation Internationales, 1968), 51-74 (58).

66 Robert, *Les Ouvriers*, 145-150. Mayıs-Haziran 1917'de Fransız ordusundaki isyanlar sırasında esas itibarıyla çok daha sınırlı taleplerin ifadesinde, sovyetler örneği dahil, devrim dilinin önemi için bkz. G. Pedroncini, *Les Mutineries de 1917* (Paris: PUF, 1967), 309-313.

67 S. R. Graubard, *British Labour and the Russian Revolution, 1917-1924* (Cambridge: Harvard University Press, 1956).

68 Graubard, *British Labour and the Russian Revolution*, 44-63; R. Page Arnot, *The Impact of the Russian Revolution in Britain* (Londra: Lawrence and Wishart, 1967), 117-120; A. Kriegel, "L'Opinion publique française et la révolution russe", Fay ve diğerleri, *La Révolution d'octobre et le mouvement ouvrier européen*, 75-104; Robert, *Les Ouvriers*, 217-220.

69 K. Kautsky, *The Dictatorship of the Proletariat* (1918; İngilizce çeviri, Londra: National Labour Press, 1919); Donald, *Marxism and Revolution*, 221-246.

70 İtalya için bkz. J. Cammet, *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism* (Stanford: Stanford University Press, 1967), 35-62 ve G. Arfé, *Storia del socialismo italiano 1892-1926* (Turin: Einaudi, 1965), 239-249.

71 Bu eğilimi, belli başlı Fransız devrimci sendikalistlerinin Bolşevik devrimi karşısındaki coşkuları ve daha sonra komünizmi reddetmeleri açıkça gösterir. Bkz. Pierre Monatte'ın şu kaynaklardaki yazıları: C. Chambelland, ed., *La Lutte syndicale* (Paris: Maspero, 1976) ve J. Jennings, *Syndicalism in France: A Study of Ideas* (Londra: Macmillan, 1990), 175-78.

72 Devrimci sosyalizmin bu alternatif akımları şu kaynakta incelenmiştir: A. S. Lindemann, *The "Red Years": European Socialism versus Bolshevism, 1919–1921* (Berkeley: University of California Press, 1974). Solcu Fransız entelektüellerinin kilit önem taşıyan "devrim" teriminin komünistlerin tekeline alınması karşısındaki hassasiyetlerini gösteren bir düşünce tarihi için bkz. Furet, *Le Passé d'une illusion*, 3. Bölüm ve C. Prochasson ve A. Rasmussen, *Au Nom de la patrie: Les intellectuals et la premiere guerre mondiale (1910-1919)* (Paris: Editions de la Découverte, 1996), 6. Bölüm.

73 Emek üzerine bu perspektiften yakın tarihli değerlendirmeler için bkz. C. L. Bertrand, ed., *Situations révolutionnaires en Europe, 1917-1922: Allemagne, Italie, Autriche-Hongrie* (Montreal: Centre Interuniversitaire d'études européennes, 1977); D. Geary, *European Labour Protest 1848-1939* (Londra: Croom Helm, 1981), 4. Bölüm; Haimson ve G. Sapelli, *Strikes, Social Conflict, and the First World War*, özellikle 13-21 ve Wrigley, ed., *Challenges of Labour*, 1. Bölüm.

74 Belli başlı liderler üzerinde odaklanan bir girişim için bkz. D. S. White, *Lost Comrades: Socialists of the Front Generation, 1918-1945* (Cambridge: Harvard University Press, 1992).

8. BÖLÜM
SAVAŞ, EMPERYALİZM VE SÖMÜRGECİLİĞİN SONA ERİŞİ
(Sayfa 207-230)

1 V. I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, Fransızca ve Almanca baskılara önsöz (Moskova, tarih yok), 9. Bu önsöz ilk kez *The Communist International*, no. 18'de (Ekim 1921) yayımlanmıştır.

2 Büyük devletlerin niçin savaşa girdiği, savaşın başladığı Ağustos 1914'ten bugüne uzanan sonsuz tartışmalarının konusu olmuştur. Bu kitaptaki yazıların birçoğu bu meseleye değinmektedir.

3 Almanya'nın savaştan önceki hedefleri hakkında en ünlü kaynak şudur: F. Fischer, *Krieg der Illusionen* (Düsseldorf, 1969). İngilizce çevirisi: *War of Illusions* (Londra, New York, 1975).

4 Fransa ile Almanya'nın Kongo üzerine yaptığı karışık müzakereleri anlamak için en iyi kaynak: J. C. Allain, *Agadir 1911* (Paris, 1976), 398-418.

5 İngilizlerle Almanlar arasındaki görüşmeler için bkz. J. Willequet, "Anglo-German Rivalry in Belgian and Portuguese Africa?" P. Gifford ve W. R. Louis, ed., *Britain and Germany in Africa: Imperial Rivalry and Colonial Rule* (New Haven, 1967), 245-273; P. H. S. Hatton, "Harcourt and Solf: The Search for an Anglo-German Understanding Through Africa, 1912-14", *European Studies Review* 1, no. 2 (1971): 123-145.

6 Goschen'den Grey'e, 29 Temmuz 1914, *Collected Diplomatic Documents Relating to the Outbreak of the European War* (Londra, 1915), no. 85.

7 F. Fischer, *Germany's Aims in the First World War* (Londra, 1967), 104. Eylül Programı ve önemi hakkında daha eleştirel bir değerlendirme için bkz. W. C. Thompson, "The September Program: Reflections on the Evidence", *Central European History* 11, No. 4 (1978): 348-354.

8 Fischer, *Germany's Aims*, 102-103.

9 G. R. Clerk (Başkâtip, Savaş Bakanlığı), 10 Ağustos 1914. Aktaran P. J. Yearwood, "Great Britain and the Repartition of Africa, 1914-19", *Journal of Imperial and Commonwealth History* 18, No. 3 (1990): 319.

10 Bu konuda standart kaynaklar: W. R. Louis, *Great Britain and Germany's Lost Colonies 1914-1919* (Oxford, 1967) ve J. Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East, 1914-1920* (Londra, 1969). Ayrıca bkz. C. M. Andrew ve A. S. Kanya-Forstner, *France Overseas: The Great War and the Climax of French Imperial Expansion* (Londra, 1981).

11 C. Seymour, ed., *The Intimate Papers of Colonel House* (Boston, 1928), 3: 235.

12 Albert Duchêne, "Rapport sur les accords interalliés conclus pendant la guerre pour les colonies", 20 Şubat 1918, Archives du ministère des Affaires étrangères [AE] A Paix 186.

13 Sömürgeler hakkındaki savaş hedeflerinin belirlenmesinde Fransız kolonyal partisinin rolü için bkz. C. M. Andrew ve A. S. Kanya-Forstner, "The French Colonial Party and French Colonial War Aims, 1914-1918", *Historical Journal*, 17, No. 1 (1974): 79-106; Andrew ve Kanya-Forstner, "France and the Repartition of Africa, 1914-1922", *Dalhousie Review* 57, No. 3 (1977): 475-493. Commission d'étude'ün genel sekreteri, "Suriye partisi"nin önde gelenlerinden Etienne Fournol'du. Raportörler arasında Comité de l'Afrique française'in genel sekreteri Auguste Terrier; Société des études coloniales et maritimes genel sekreteri Camille Fidel; Groupe coloniale de la Chambre'ın gelecekteki başkan yardımcısı Henri Lorin; "Fransız kolonyal politikasının beyin takımı içinde bulunan", *Le Temps*'dan Philippe Millet; genç kuşak Fransız kolonyalistlerin en etkilisi olan Robert de Caix ve Albert Duchêne bulunuyordu. Sömürgeler Bakanlığı'nın Afrika işleri masasının eski başkanı olan Duchêne *Bulletin du Comité l'Afrique français*'de şöyle tanımlanıyordu: "l'un des meilleurs et des plus anciens ouvriers de l'expansion africaine." ["Afrika'daki yayılmanın en iyi ve en kıdemli emektarlarından biri."]

14 Bkz. C. M. Andrew ve A. S. Kanya-Forstner, "La France a la recherche de la Syrie intégrale, 1914-1920", *Relations Internationales*, no. 19 (Güz 1979), 263-278.

15 Andrew ve Kanya-Forstner, "France and the Repartition of Africa", 478-479. Terrier, Fransız Hindistan'ı ile Yeni Hebridler'deki Fransız toprakları ile Sierra Leone ve Altın Kıyısı değiş tokuşunu önermişti. Nijerya'yı alma önerisi, Fransız Batı Afrikası genel valisi Marie-François Clozel'den gelmişti. Clozel, Nijerya karşılığında Britanya'ya ne önerileceğini açıklamamıştı.

16 Bkz. özellikle Yearwood, "Great Britain and the Repartition of Africa", 316-341. Örneğin 1915'te Sömürgeler Bakanı Lewis Harcourt bütün Togoland ve Kamerunlar'da Fransızlara daha fazla toprak verilmesi karşılığında Cibuti'nin ve Yeni Hebridler'deki Fransız topraklarının alınmasını önermişti. Alternatif bir önerisi de, Kamerunlar'ın neredeyse tamamı ve Yeni Hebridler'deki İngiliz topraklarının karşılığında Togoland'ın ve Dahomey'in alınmasıydı. Harcourt, "The Spoils", 25 Mart 1915, aktaran Louis, *Germany's Lost Colonies*, 59-60.

17 Hiçbir sonuç getirmeyen bu öneri şu kaynakta incelenir: B. Digre, *Imperialism's New Clothes: The Repartition of Tropical Africa, 1914-1919* (New York, 1990), 105-118, 150-160. Ayrıca bkz. Louis, *Germany's Lost Colonies*, 73-74, 150-152.

18 İtalyanların sömürgecilik emelleri için bkz. R. L. Hess, "Italy and Africa: Italian Colonial Ambitions in the First World War", *Journal of African History* 4, no. 1 (1963): 105-126.

19 Bonar Law, War Committee minutes, 22 Şubat 1916, Public Record Office, Cabinet Office Papers [CAB] 42/9.

20 Bu paylaşmanın ayrıntıları için bkz. P. Yearwood " 'In a Casual Way with a Blue Pencil': British Policy and the Partition of Kamerun, 1914-1919", *Canadian Journal of African Studies*, 27, no. 2 (1993). 218-244.

21 Bu harekâtlara ilişkin en yararlı kaynak Louis, *Germany's Lost Colonies*, 2.-3. Bölümler.

22 Sykes-Picot Antlaşması ve ardından yaşanan gelişmeler hakkında çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Nevakivi, *Arab Middle East*, yararlı ve yanlışsız bir anlatısını sunar. Fransız belgelerine dayalı en eksiksiz değerlendirme şu kaynakta bulunur: Andrew ve Kanya-Forstner, *France Overseas*. İngilizlerin 24 Ekim 1915'te Şerif Hüseyin'e bulundukları vaatler, Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı bir Arap isyanı çıkarması karşılığında ödenen bedeldi. Söz konusu isyanla Arabistanlı Lawrence ünlü olacaktı. Vaatlerin Filistin'i kapsayıp kapsamadığı, o günden beri şiddetli, hatta zaman zaman hakaretlerle dolu tartışmaların konusu olmuştur. Konuyu en eksiksiz şekilde ele alan eser şudur: Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and Its Interpretation, 1914-1939* (Cambridge, 1976). Çok farklı bir görüş için bkz. A. L. Tibawi, *Anglo-Arab Relations and the Question of Palestine, 1914-1921* (Londra, 1977). Ayrıca Isiah Friedman ile A. J. Toynbee arasındaki tartışma için bkz. "The McMahon-Hussein Correspondence and the Question of Palestine" ve "The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Reply", *Journal of Contemporary History* 5, No. 2, 4 (1970): 83-122, 185-201. Britanya'nın Siyonistlerle ilişkileri için başka kaynakların yanı sıra şu eserlere bakılabilir: L. Stein, *The Balfour Declaration* (Londra, 1961); I. Friedman, *The Question of Palestine, 1914-1918* (Londra, 1973); M. Vereté, "The Balfour Declaration and Its Makers", *Middle Eastern Studies* 6, no. 1 (1970): 48-76.

23 Sömürgeler Bakanı Henri Simon, tam telafi edici karşılık için iki İngiliz sömürgesinin alınması olasılığını dışlamamıştı, ama aklında tam olarak ne bulunduğunu açıklamamıştı. Quai d'Orsay'in (Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın) Afrika masasının başı de Peretti della Rocca, Nijerya karşılığında Ortadoğu'da büyük tavizlerde bulunmanın uygun olduğunu düşünüyordu, ama bu görüşü bakanlıktaki daha üst düzey yetkililer paylaşmadılar. Simon'dan Dışişleri Bakanlığı'na [M. A. E.], 17 Aralık 1918, no. 304, Archives nationales, Section Outre-Mer [ANSOM] Affaires Politiques [AP] 1044; Note de la sous-direction d'Afrique, tarih yok. [1 Aralık 1918], AE Afrique 116; "Observations a/s de la note de la sous-direction d'Afrique", 16 Ocak 1919, AE Tardieu MSS 5.

24 İngilizlerle Fransızlar arasında Tanca konusunda yürütülen müzakereler için bkz. Andrew ve Kanya-Forstner, *France Overseas*, özellikle 173-174, 185, 192-193, 214, 223-226, 233-235.

25 Doumergue-Simon, 13 Kasım 1918; tarih yok. [11 Mart 1919], ANSOM AP 96.

26 Eastern Committee tutanakları (Robert Cecil), 9 Aralık 1918, CAB, 27/24.

27 Fransız Batı Afrika'sı genel valisinden sömürgeler bakanına [M. C.], 5 Aralık 1928; Londra maslahatgüzarından M. A. E.'ye, 16 Ocak 1929, M. A. E.-M. C. içinde, 30 Ocak 1929, ANSOM AP 517/15.

28 Mallet'ten Drummond'a, 23 Aralık 1916, aktaran J. S. Galbraith, "British War Aims in World War I: A Commentary on 'Statesmanship' ", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 13, no. 1 (1984): 30. Wilson'ın çeşitli barış girişimlerine İngilizlerin karşılıkları konusunda bkz. S. J. Kernek, *Distractions of Peace During War: The Lloyd George Government's Reactions to Woodrow Wilson, December, 1916-November, 1918*, Transactions of the American Philosophical Society, NS 65, Kısım 2 (Philadelphia, 1975).

29 H. W. V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris* (Londra, 1920-1924), 1: 193, 195.

30 Bu gelişmeler için bkz. Rex Wade, *The Russian Search for Peace: February-October 1917* (Stanford, 1969); C. J. Smith, Jr., *The Russian Struggle for Power, 1914-1917: A Study of Russian Foreign Policy During the First World War* (New York, 1956).

31 *Journal Officiel, Débats parlementaires, Chambre*, 5 Haziran 1917; "Address of Prime Minister Lloyd George at Glasgow on Peace Terms", 29 Haziran 1917, aktaran Digre, *Imperialism's New Clothes*, 97; Temperley, *Peace Conference*, 1: 227.

32 Duchêne, Rapport no. 8, 11 Ocak 1918, ANSOM AP 1044.

33 Sykes-Wingate, 3 Mart 1918; Sykes-Picot, 3 Mart 1918, PRO Foreign Office Papers [FO] 800/221 Sykes MSS.

34 Bildirge metni Nevakivi, *Arab Middle East*, 264'te bulunur. Bu bildirgede iki devlet, "Türkler tarafından bu kadar uzun süredir ezilen halkların eksiksiz ve kesin kurtuluşuna, ayrıca otoritelerini yerli halkların inisiyatif ve özgür tercihinden alan ulusal yönetimlerin kurulmasına" tam bağlılıklarını ifade ediyordu.

35 Commission d'étude tutanakları, 24 Haziran, 1 Temmuz, 4 Kasım 1918, ANSOM AP 97.

36 Doumergue-M. C., 13 Kasım 1918, ANSOM AP 96; M. C.-M. A. E., 5 Aralık 1918, ANSOM AP 1044.

37 Balfour-Lloyd George, 29 Kasım 1918, House of Lords Records Office, Lloyd George MSS F3/3/45.

38 Doğu Komisyonu tutanakları, 2 Aralık 1918, CAB 27/24.

39 Dörtler Konseyi tutanakları, 21 Mayıs 1919, P. Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Quatre, 24 mars-28 juin 1919* (Paris, 1955), 2: 139.

40 R. Poincaré, *Au service de la France* (Paris, 1928-74), xi, 112 (2 Şubat 1919 tarihli günlük kaydı).

41 Clemenceau'nun bu tavizler karşılığında ne elde ettiği açıklığa kavuşturulamamıştır. Lloyd George'a göre, anlaşma koşulsuzdu ve Britanya'nın Ortadoğu'yu ele geçirmesinde oynadığı başat rolü Clemenceau'nun kabul edişini yansıtıyordu. Ama bu iddiaya Clemenceau şiddetle karşı çıkmıştı. İddia görünüşe bakılırsa pek inandırıcı görünmemektedir. Clemenceau'nun en yakın çalışma arkadaşlarından André Tardieu, daha sonra, başbakanın Ren üzerindeki Fransız taleplerine İngilizlerin destek vermesine dair güvence aldığını ileri sürmüştü. Oysa Quai d'Orsay arşivlerindeki bir kayda göre, İngiliz desteğine ilişkin güvenceler Ortadoğu'daki Fransız taleplerini de

kapsamaktaydı: "L'accord loyal et entier proposé par M. Lloyd George et accepté par M. Clemenceau comprend deux termes: une concession sur Mossoul, que nous faisons largement; et, en contrepartie, un appui sans restrictions des délégués anglais à la conférence pour les revendications françaises sur la Syrie et la Cilicie. " [M. Lloyd George tarafından önerilen ve M. Clemenceau tarafından kabul edilen anlaşma iki koşulu kapsıyor: Musul konusunda bir taviz ki bu konuda büyük ölçüde taviz veriyoruz; buna karşılık, konferansta Fransızların Suriye ve Kilikya konusundaki taleplerine İngiliz delegelerden sınırsız destek.] D. Lloyd George, *The Truth About the Peace Treaties* (Londra, 1932), 2: 1038; Lloyd George-Clemenceau, 19 Ekim 1919; Clemenceau-Lloyd George, 9 Kasım 1919, *Documents on British Foreign Policy* 4, no. 334, 357; A. Tardieu, "Mossoul et ses pétroles", *L'Illustration*, 19 Haziran 1920; Note a/s d'une entente franco-anglaise sur la question de la Syrie, 10 Şubat 1919, AE A 1096/6.

42 Yüksek Şûra tutanakları, 6, 13, 15, 27 Şubat 1919, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; Paris Peace Conference* 3: 889-894; 1024-1038; 4: 2-5, 161-170.

43 Bu olayın en eksiksiz anlatısı şu kaynaktadır: H. N. Howard, *An American Inquiry in the Middle East: The King-Crane Commission* (Beyrut, 1963). 1919 yazında bölgeyi gezen komisyonun raporuna göre, bölge nüfusunun çoğunluğu Filistin ve Lübnan dahil birleşik bir Suriye'nin Amerikan mandası olmasını istiyordu. Halkın ikinci tercihi bir İngiliz mandasıydı; bir Fransız mandası kabul edilemezdi. Ne var ki, komisyonunun bulgularının, Ortadoğu mandalarının nasıl paylaşıldığı üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Amerikan hükümeti, komisyon raporunu müttefiklerine bile bildirmedi.

44 Kanada, Avustralya, Güney Afrika ve (Prenslikler dahil) Hindistan'a ikişer delegelik ayrıldı, Yeni Zelanda'ya ise bir delege verildi. Ayrıca ülkelerin baş delegeleri bir panel oluşturdular. Panelden bir kişi, her zaman, Britanya İmparatorluğu delegasyonunun bir üyesi olarak görev yapmak üzere seçiliyordu. Barış konferansında Dominyonlar için bkz. M. Hankey, *The Supreme Control at the Paris Peace Conference 1919* (Londra, 1963), 3.-4. Bölümler. Avustralya ve Yeni Zelanda'nın özel çıkarları şu kaynakta ele alınır: R. C. Snelling, "Peacemaking 1919: Australia, New Zealand and the British Empire Delegation at Versailles", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 5, No. 1 (1975-1976): 15-28.

45 G. L. Beer, *African Questions at the Paris Peace Conference* (New York, 1923), 179.

46 "The Pan-African Congress: A Report", *Crisis* 17, no. 1 (Mayıs 1919). Fransız ve İngiliz hükümetlerinin tutumları için bkz. AE Afrique 27'deki yazışmalar.

47 Emir Halid hakkında bkz. C.-R. Ageron, "L'émir Khâled, petit-fils d'Abd el Kader, fut-il le premier nationaliste algérien?" *Politiques coloniale au Maghreb* (Paris, 1973), 248-88. Emir Halid, 1830'lu ve 1840'lı yıllarda Fransız istilasına karşı direnişe liderlik eden Cezayirli milliyetçi kahraman Abdülkadir'in torunuydu. Fransız vatandaşı olmak, kişiyi Fransız hukukuna tabi kılıyordu; dolayısıyla Fransız vatandaşı olan bir Cezayirli Müslüman erkeğin birden fazla eşi olamazdı.

48 "The Pan-African Congress: A Report", *Crisis* 17, No. 1 (Mayıs 1919).

49 Bkz. W. J. Duiker, *The Rise of Nationalism in Vietnam, 1900-1941* (Ithaca, 1976), 196.

50 Aktaran W. R. Louis, "The United States and the African Peace Settlement of 1919: The Pilgrimage of George Louis Beer", *Journal of African History* 4, No. 3 (1953): 421.

51 Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, 22. Madde.

52 Bu mandater devletlerin belirlenmesi konusunda bkz. Louis, *Germany's African Colonies*, 4. Bölüm; C. M. Andrew ve A. S. Kanya-Forstner, "France and the Disposition of Germany's African Colonies, 1914-1922", *Etudes africaines offertes à Henri Brunschwig* (Paris, 1982), 209-223.

53 Bu hikâye bütünüyle uydurma olmayabilir. Clemenceau, daha genç olduğu günlerde korkulan bir düellocuydu.

54 Ortadoğu mandalarının dağılımı konusunda bkz. Nevakivi, *Arab Middle East*, 7.-12. Bölümler; Andrew ve Kanya-Forstner, *France Overseas*, 8.-9. Bölümler.

55 Rusya'nın yenilgisinin sebepleri Fuller'ın bu kitaptaki makalesinde ele alınmaktadır. Fuller'ın vardığı sonuçlardan bazıları, Rusya'nın askeri performansı hakkında İngilizcede en tanınmış eserde varılan sonuçlarla tam bir karşıtlık oluşturmaktadır. Bkz. Norman Stone, *The Eastern Front, 1914-1917* (Londra, 1975).

56 Brest-Litovsk Antlaşması hakkındaki klasik çalışma şudur: J. W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, March 1918* (Londra, 1938). Ayrıca bkz. R. K. Debo, *Revolution and Survival: The Foreign Policy of Soviet Russia, 1917-18* (Toronto, 1979), 7. Bölüm.

57 Digre, *Imperialism's New Clothes*, 186-196.

58 Hess, "Italy and Africa", 119-126.

59 İşçi Partisi'nin Aralık 1917'de yayımladığı "Memorandum on War Aims"de şu talep dile getiriliyordu: "Bütün muharip devletlerin bir Afrika imparatorluğu hayallerinin tamamen açıkça terk edilmesi ve Avrupa Devletlerinin Tropik Afrika'daki mevcut kolonilerinin Milletler Cemiyeti'nin kuracağı Uluslararası Otorite'ye devri." Ama bu öneri, "fazla ileri ve fazla maceracı" (Sidney Webb) bulunarak kısa sürede terk edildi. Bkz. Louis, *Germany's Lost Colonies*, 86-92. Ayrıca bkz. S. N. Gupta, *Imperialism and the British Labour Movement, 1914-1964* (Londra, 1975), 2. Bölüm.

60 Fransızların sömürge imparatorluklarına bakışı üzerinde savaşın etkisi için bkz. C. M. Andrew ve A. S. Kanya-Forstner, "France, Africa, and the First World War", *Journal of African History* 19, No. 1 (1978): 11-23.

61 Örneğin bkz. R. von Albertini, *Decolonization: The Administration and Future of the Colonies, 1919–1960* (New York, 1971). Ama daha yakın tarihli bir incelemenin yazarı şu noktaya işaret etmeyi gerekli görmüştür: "Birinci Dünya Savaşı'nın sonu, Avrupa sömürgeciliğinin sona erişi sürecinin bir tarihçesine başlamak için bir ölçüde erken bir nokta gibi görünebilir." R. F. Holland, *European Decolonization, 1918-1981: An Introductory Survey* (Londra, 1985), 1.

62 Cezayir hakkında bkz C.-R. Ageron, *Les Algériens musulmans et la France* (Paris, 1968), 2: 1140-1189; G. Meynier, *L'Algérie révélée: La guerre de 1914-18 et le premier quart du XX siècle* (Cenevre, 1981). Batı Afrika'nın savaşa katkısı hakkında temel eser M. Michel, *L'appel à l'Afrique: Contributions et réactions à l'effort de guerre en AOF (1914-1919)* (Paris, 1982). Ren Bölgesi'ndeki Afrikalı askerler hakkında bkz. K. L. Nelson, "The 'Black Horror' on the Rhine: Race as a Factor in Post-World War I Diplomacy", *Journal of Modern History*, 42, No. 4 (1970): 606-627; S. Marks, "Black Watch on the Rhine: A Study in Propaganda, Prejudice and Prurience", *European Studies Review*, 13, No. 3 (1983): 297-334.

63 Hindistan'ın katkısı hakkında özellikle bkz. J. M. Brown, "War and the Colonial Relationship: Britain, India and the War of 1914-18" ve S. D. Pradhan, "Indian Army and the First World War", D. C. Ellinwood ve S. D. Pradhan, ed., *India and World War I* (Manohar, 1978). Ayrıca bkz. K. Jeffrey, " 'An English Barrack in the Oriental Seas'? India in the Aftermath of the First World War", *Modern Asian Studies*, 15, no. 3 (1981): 374.

64 Andrew ve Kanya-Forstner, *France Overseas*, 141-142. Savaşın sonucunun belirlenmesinde bir faktör olarak gıda sıkıntısının önemi konusunda bkz. A. Offer, *The First World War: An Agrarian Interpretation* (Oxford, 1989).

65 Michel, *L'appel à l'Afrique*, 5. Bölüm.

66 Ageron, *Les Algériens musulmans*, 2: 1150-1157.

67 Nijer'deki isyanlar için bkz. A. Salifou, *Kaoussan ou la révolte sénoussiste* (Niamey, 1973); J.-L. Dufour, "La révolte touareg et le siège d'Agadès (13 décembre 1916 - 3 mars 1917)", *Relations internationales*, no. 3 (1975): 55-77; F. Fuglestad, "Les révoltes des Touareg du Niger (1916-17)", *Cahiers d'études africaines*, 13, No. 1 (1973): 82-120.

68 Konu hakkında standart kaynak: G. Shepperson ve T. Price, *Independent African: John Chilembwe and the Origins, Setting, and Significance of the Nyasaland Native Rising of 1915* (Edinburgh, 1958).

69 Özerlik Derneği hakkında bkz. H. F. Owen, "Towards Nation-Wide Agitation and Organisation: The Home Rule Leagues, 1915-18", D. A. Low, ed., *Soundings in Modern South Asian History*, (Berkeley, 1968), 159-195.

70 Ageron, *Les Algériens musulmans*, 2: 1141. Dört Komün hakkında bkz. M. Michel, "Citoyenneté et service militaire dans les quatre Communes de Sénégal au cours de la Première Guerre mondiale", *Perspectives nouvelles sur le passé de l'Afrique noire et de Madagascar: Mélanges offerts a Hubert Deschamps* (Paris, 1976), 299-314.

71 Diagne'nin misyonu hakkında bkz. M. Michel, "La genèse du recrutement de 1918 en Afrique noire française", *Revue française d'Histoire d'Outre-Mer*, 58, No. 4 (1971): 433-450. Cezayir reformları hakkında bkz. Ageron, *Les Algériens musulmans*, 2: 1203-1204.

72 Montagu Bildirgesi'nin arka planı ve önemi hakkında bkz. Brown, "War and the Colonial Relationship."

73 Yukarıda ana hatlarıyla sunulan bu sav en çarpıcı şekilde şu kaynaklarda ortaya konur: J. A. Gallagher, "Nationalisms and the Crisis of Empire, 1919-1922", *Modern Asian Studies* 15, no. 3 (1981): 355-368 ve J. A. Gallagher, *The Decline, Revival and Fall of the British Empire* (Cambridge, 1982), özellikle 86-99.

74 Büyük Lübnan'ın yaratılması konusunda bkz. L. Lohéac, "Le Liban à la Conférence de la paix", maîtrise d'histoire, Paris-Nanterre, 1972 ve L. Lohéac, *Daoud Ammoun et la création de l'Etat libanais* (Paris, 1978).

75 Fransız-Türk ilişkileri hakkında bkz. Andrew ve Kanya-Forstner, *France Overseas*, 9. Bölüm; S. R. Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement* (Londra, 1978).

76 Halep, Şam, Lazkiye ve İskenderun 1922'de birleştirildi, ama Lazkiye 1925'te federasyondan çıkarıldı. Lazkiye ve Cebel-i Dürz Suriye Cumhuriyeti'ne 1936'da katıldı, ama 1939'da bir kez daha Suriye'den koptular. İskenderun, 1938-1939'da Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parçası haline geldi.

77 İsyan hakkında bkz. J. L. Miller, "The Syrian Revolt of 1925", *International Journal of Middle East Studies*, 8, No. 4 (1977): 545-563.

78 Popüler, ama aynı zamanda akademik nitelik taşıyan bir değerlendirme için bkz. D. S. Woolman, *Rebels in the Rif: Abd el Krim and the Rif Rebellion* (Stanford, 1968).

79 Duiker, *Nationalism in Vietnam*, 8. Bölüm.

80 Aşağıdaki analiz büyük ölçüde şu kaynaklara dayanmaktadır: J. Darwin, "Imperialism in Decline? Tendencies in British Imperial Policy Between the Wars", *The Historical Journal* 23, No. 3 (1980): 657-79 ve K. Jeffrey, "Sir Henry Wilson and the Defence of the British Empire, 1918–22", *Journal of Imperial and Commonwealth*

History 5, No. 3 (1977), 270-293. Bu genel yaklaşıma, eleştirmenlerinden bazıları tarafından "imparatorluk tarihinde ustalıklı manevra okulu" adı takılmıştır. Bkz. B. R. Tomlinson, "The Contraction of England: National Decline and the Loss of Empire", *Journal of Imperial and Commonwealth History* 11, No. 1 (1982): 58-72.

81 Gandi, kampanyasına Ocak 1922'de son verdi. Kısa süre sonra isyana teşvikten altı yıl hapse mahkûm edildi, ama 1924 yılında salıverildi.

82 Ageron, *Les Algériens musulmans*, 2: 1211-1224.

83 Kısa bir özet için bkz. Andrew ve Kanya-Forstner, *France Overseas*, 243-244.

84 Aktaran A. P. *Thornton, Imperialism in the Twentieth Century* (Minneapolis, 1977), 136.

85 "Theses on the National and Colonial Question adopted by the Second Comintern Congress", 28 Temmuz 1920; Executive Committee of the Communist International, "Manifesto on the Nationalist Movement in French North Africa", Mayıs 1922; "Theses on the Eastern Question adopted by the Fourth Comintern Congress", Kasım 1922; "Theses of the Fourth Comintern Congresss on the Negro Question", 30 Kasım 1922. J. Degras, ed., *The Communist International, 1919-1943* (Londra, 1971 [1956]), 1: 138-144, 351-352, 382-393, 398-401.

86 "Manifesto of the Communist International to the Proletariat of the Entire World", 6 Mart 1919, a.g.e., 43; "Theses on the National and Colonial Question", 28 Temmuz 1920, a.g.e., 141: "Komünist Enternasyonal'in tüm ulusal sorun ve sömürge politikaları, esas olarak, toprak sahipleriyle burjuvazinin devrilmesini amaçlayan ortak devrimci mücadelede bütün ulus ve ülkelerin işçi ve emekçi sınıflarını bir araya getirmeye dayanmalıdır. Kapitalizme karşı zaferi ancak böylesi bir birlik sağlayabilir. Kapitalizm yıkılmadan, ulusal baskının ve eşitsizliğin ortadan kalkması mümkün değildir." "Theses on the Revolutionary Movement in Colonial and Semi-Colonial Countries" başlıklı metni kaleme alan Finlandiyalı komünist O. Kuusinen, 1928 yılında, "bir bütün olarak sömürgelerdeki çalışmaların" Komintern'in faaliyetlerinin en zayıf yönü olduğunu kabul etti. A.g.e., 2: 526.

87 Aktaran R. Rathbone, "World War I and Africa: Introduction", *Journal of African History* 19, no. 1 (1978): 4-5.

88 H. Lyautey, "Coup de barre", 18 Kasım 1920, aktaran H. Grimal, *Decolonization: The British, French, Dutch and Belgian Empires, 1919-1963* (Londra, 1978), 100.

89 A. Sarraut, *Grandeur et servitude coloniales* (Paris, 1931), 19. Sarraut, önce Ocak 1920'den Mart 1924'e kadar, ardından Haziran 1932'den Eylül 1933'e kadar sömürgeler bakanı olarak görev yapmıştır.

9. BÖLÜM
SAVAŞ, BARIŞ VE ULUSLARARASI DEVLET SİSTEMİ
(Sayfa 231-266)

1 Bu yazı, şu anda konu hakkında en ayrıntılı makale derlemesi olan şu kaynağın yayımlanmasından önce tamamlanmıştı: Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman ve Elisabeth Glaser, ed., *The Treaty of Versailles: A Reassessment After Seventy-Five Years* (Cambridge, 1998).

2 Ian Clarke, *The Hierarchy of States* (Cambridge, 1989), s. 157.

3 Niall Ferguson, *The Pity of War* (Londra, 1998), s. 441.

4 Stephen A. Schuker, "Origins of American Stabilization Policy in Europe", Hans-Jürgen Schröder, ed., *Confrontation and Cooperation: Germany and the United States in the Era of World War I, 1900-1924* (Providence, 1993), s. 398. Ayrıca bkz. Schuker, *The End of French Predominance in Europe* (Chapel Hill, N.C., 1976).

5 Bkz. Elisabeth Glaser-Schmidt, "German and American Concepts to Restore a Liberal World Trading System After World War I," Schröder, *Confrontation and Cooperation*, 353-357.

6 S. Schuker, "Origins of American Stabilization Policy in Europe," s. 402.

7 S. Schuker, "American Reparations to Germany, 1919-1933", Gerald D. Feldman, ed., *Die Nachwirkungen der Inflation auf die deutsche Geschichte, 1924-1933* (Münih: R. Oldenbourg, 1985), s. 371.

8 Cab 32/47, 11109/1/18 Memorandum Respecting the Policy of Locarno Presented to the Imperial Conference 1926.

9 K. Middlemas ve J. Barnes, *Baldwin: A Biography* (Londra, 1969), s. 729.

10 Memorandum by Harold Nicolson, 20/2/25, DBFP, 1. seri, c. 27, dok. 205.

11 Owen O'Malley belgeleri, yazarın özel koleksiyonu, tarih 1925.

12 K. Hildebrand, "The Transformation of the International System, from the Berlin Congress (1878) to the Paris Peace Treaty (1919-1920)", R. Ahmen, A. M. Birke ve M. Howard, ed., *The Quest for Stability : Problems of West European Security, 1918-1957* (Oxford, 1993), s. 32-33.

13 H. James, *A German Identity, 1770-1990* (Londra 1989), s. 134.

14 Christopher Seton-Watson "1919 and the Persistence of Nationalist Aspirations", *Review of International Studies* (1989), 15, 316.

10. BÖLÜM
İNSANLAR VE MİTOSLAR ÜZERİNE: TARİHİN VE DÜNYA SAVAŞI'NIN KULLANIMI VE SUİİSTİMALİ
(Sayfa 267-295)

1 Holger H. Herwig, "Clio Deceived: Patriotic Self-Censorship in Germany After the Great War", *International Security* 12 (Güz 1987): 7. İlkin bu makalede dile getirilen izlekler şu kitabımda geliştirilmiştir: *The First World War: Germany and Austria-Hungary, 1914-1918* (Londra, 1997).

2 Joseph Campbell, *The Power of Myth* (New York, 1988). Ayrıca bkz. William H. McNeill, "Mythistory or Truth, History and Historians", *Mythistory and Other Essays* (Chicago, 1985), 3-22.

3 Aktaran Eckart Klessmann, "Als politischer Zeitkritiker neu entdeckt: Hermann Hesse", *Die Zeit: Zeitmagazin* 15 (14 Nisan 1972), 10.

4 Lawrence Martin, ed., *The Treaties of Peace, 1919-1923* (New York, 1924), 1: 123.

5 Alman "vatansever sansürlerinin" hikâyesi şu kaynaklarda anlatılır: Ulrich Heinemann, *Die verdrängte Niederlage: Politische* Öffentlichkeit *und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik* (Göttingen 1983); Wolfgang Jäger, *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debatte 1914–1980 über den Ausbruch des Ersten Weltkrieges* (Göttingen, 1984); Erich J. C. Hahn, "The German Foreign Ministry and the Question of War Guilt in 1918-1919", Carole Fink, Isabel V. Hull ve MacGregor Knox, ed., *German Nationalism and the European Response,*

1890-1945 (Norman, Oklahoma, 1985), 43-70 ve Hermann J. Wittgens, "War Guilt Propaganda Conducted by the German Foreign Ministry During the 1920s", Canadian Historical Association, *Historical Papers* (1980). Almanya'nın *Beyaz Kitap*'ının benzerleri Avusturya-Macaristan'ın *Kırmızı Kitap*'ı, Britanya'nın *Mavi Kitap*'ı, Fransa'nın *Sarı Kitap*'ı ve Rusya'nın *Turuncu Kitap*'ıydı.

6 Herwig, "Clio Deceived", 12.

7 Imanuel Geiss, ed., *Julikrise und Kriegsausbruch 1914* (Hanover, 1964), I: 33-34.

8 Wittgens, "War Guilt Propaganda", 231.

9 Sidney B. Fay, *The Origins of the World War* (New York, 1928), 2 cilt.

10 Harry E. Barnes, *The Genesis of the World War: An Introduction to the Problem of War Guilt* (New York, 1927) ve *In Quest of Truth and Justice: De-Bunking the War Guilt Myth* (New York, 1927).

11 Bernadotte Schmitt, *The Coming of the War, 1914* (New York, 1930), 2 cilt.

12 Wittgens, "War Guilt Propaganda", 238-239, 240-245.

13 Hermann Kantorowicz, *Gutachten zur Kriegsschuldfrage 1914*, Immanuel Geiss, ed. (Frankfurt, 1967).

14 Herwig, "Clio Deceived", 34-36.

15 A.g.e., 36.

16 John Röhl, ed., *1914: Delusion or Design? The Testimony of Two German Diplomats* (Londra, 1973), 37-38. Ayrıca bkz. Helmuth von Moltke, *Erinnerungen. Briefe. Dokumente 1877–1916. Ein Bild vom Kriegsausbruch, erster Kriegsführung und Persönlichkeit des ersten militärischen Führers des Krieges*, Eliza von Moltke, ed. (Stuttgard, 1922). Elde bulunan az sayıdaki belge, Moltke'nin küçük oğlu Adam tarafından toplanmıştır.

17 Hubatsch bile bunu kabul eder: Walther Hubatsch, *Hindenburg und der Staat. Aus den Papieren des Generalfeldmarschalls und Reichspräsidenten von 1878 bis 1934* (Göttingen, 1966), 53. Freiburg'daki Federal Askeri Arşiv'de bulunan Hindenburg Belgeleri, yalnızca "kendi anılarından oluşan" Mertz von Quirnheim'ın kitaba ilişkin notlarını içerir.

18 Egmont Zechlin, "Ludendorff im Jahre 1915. Unveröffentlichte Briefe", *Historische Zeitschrift* 211 (1970): 318.

19 Karl Dietrich Erdmann, ed., *Kurt Riezler: Tagebücher, Aufsätze, Dokumente* (Göttingen, 1972). Erdmann'ın 1930'lı yıllara ait yakın tarihlerde ortaya çıkarılan mektupları, kendisinin Nazilere mesafeli durduğu yolundaki iddialarını geçersiz kılmıştır. Belgelerin orijinalliğine ilişkin tartışma için bkz. Bernd Sösemann, "Die Tagebücher Kurt Riezlers: Untersuchungen zu ihrer Echtheit und Edition", *Historische Zeitschrift* 236 (1983): 327–369. Erdmann'ın cevabı: "Zur Echtheit der Tagebücher Kurt Riezlers: Eine Antikritik", a.g.e., 371-402. Ayrıca bkz. Bernd F. Schulte, *Die Verfälschung der Riezler Tagebücher. Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte der 50ier und 60ier Jahre* (Frankfurt, 1985), 9, 146.

20 Cyrill Falls, *The Great War* (New York, 1959), 36.

21 Marc Ferro, *The Great War, 1914-1918* (Londra, 1973), 70.

22 Franz Baron Conrad von Hötzendorf, *Aus meiner Dienstzeit, 1906-1918* (Viyana, 1923), C. 4, 304.

23 Bkz. Rudolf Jerábek, "Die österreichische Weltkriegsforschung", Wolfgang Michalka, ed., *Der Erste Weltkrieg: Wirkung, Wahrnehmung, Analyse* (Münih, 1994), 954-946.

24 Winston S. Churchill, *The Unknown War: The Eastern Front* (New York, 1931), 132.

25 Graydon A. Tunstall Jr., *Planning for War Against Russia and Serbia: Austro-Hungarian and German Military Strategies, 1871–1914* (New York, 1993), 189.
26 Peter Broucek, "Militärgeschichte in Österreich von 1918 bis 1938/45", *Vorträge zur Militärgeschichte*, C. 4: *Militärgeschichte in Deutschland und* Österreich *vom 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart* (Bonn, 1985), 97.
27 A.g.e., 98.
28 Tunstall, *Planning for War*, 222.
29 Paul von Hindenburg, *Out of My Life* (Londra, 1933), 61.
30 Max Hoffmann, *War Diaries and Other Papers*, C. 2: *War of Lost Opportunities* (Londra, 1929), 41-51.
31 Holger H. Herwig ve Neil M. Heyman, ed., *Biographical Dictionary of World War I* (Westport, 1982), 188.
32 Dennis E. Showalter, *Tannenberg: Clash of Empires* (Hamden, Conn.: Archon Books, 1991), 134.
33 Reichsarchiv, *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*, C. 2: *Die Befreiung Ostpreussens* (Berlin, 1925), 230.
34 A.g.e., 325-330.
35 A.g.e., 242-243.
36 Showalter, *Tannenberg*, 348.
37 Falls, *Great War*, 186.
38 B.H. Liddell Hart, *The Real War, 1914-1918* (Boston, 1930), 215.
39 A. J. P. Taylor, *The First World War: An Illustrated History* (Londra, 1963), 94.
40 Ferro, *Great War*, 75.
41 Bkz. Herwig, *First World War*, 183 vd.
42 German Werth, *Verdun. Die Schlacht und der Mythos* (Bergisch Gladbach, 1979), 11, 399.
43 Paul von Hindenburg, *Aus meinem Leben* (Leipzig, 1920), 140.
44 Bkz. antlaşmanın 225 ve 226. maddeleri; Martin, *Treaties of Peace*, I: 119-120; ayrıca bkz. Werth, *Verdun*, 396.
45 James L. Stokesbury, *A Short History of World War I* (New York, 1981), 145.
46 Hermann Wendt, *Verdun 1916, Die Angriffe Falkenhayns im Maasgebiet mit Richtung auf Verdun als strategisches Problem* (Berlin, 1931), 243.
47 Werth, *Verdun*, 117. Konu hakkında en yeni çalışma Alain Denizot, *Douaumont 1914-1918: Vérité et légende* (Paris, 1998), 39 vd.
48 Aktaran Werth, *Verdun*, 117. Ayrıca bkz. Eugen Radtke, *Douaumont: Wie es eigentlich war* (Berlin, 1934).
49 Jean Norton Cru, *Du Témoignage* (Paris, 1967), 76; İngilizcesi için bkz. *War Books: A Study in Historical Criticism* (San Diego, 1976), 31-32.
50 Josef Stürgkh, *Im Deutschen Grossen Hauptquartier* (Leipzig, 1921), 110.
51 Max Domarus, *Hitler: Reden Und Proklamationen, 1932-1945* (Münih, 1965), C. 4, 1933.
52 *Stenographische Berichte über die öffentlichen Verhandlungen des 15. Untersuchungsausschusses der Verfassunggebenden Nationalversammlung nebst Beilagen* (Berlin, 1920), C. 2, 701. Ayrıca bkz. Joachim Petzold, *Die Dolchstoßlegende. Eine Geschichtsfälschung im Dienst des deutschen Imperialismus und Militarismus* (Doğu Berlin, 1963), 45-46 ve John G. Williamson, *Karl Helfferich, 1872-1924: Economist, Financier, Politician* (Princeton, 1971), 309-311. Bahsi geçen İngiliz general ya Frederick Maurice ya da Neill Malcolm'dur.
53 Hindenburg, *Aus meinem Leben*, 403.

54 Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Münih, 1939), 182-183.

55 Sayılar şu kaynakta hesaplanmıştır: Wilhelm Deist, "Der militärische Zusammenbruch des Kaiserreichs. Zur Realität der 'Dolchstosslegende' ", Ursula Büttner, ed., *Das Unrechtsregime. Internationale Forschung* über *den Nationalsozialismus* (Hamburg, 1986), 1: 112-118. Alman birliklerinin Rusya'dan Fransa'ya nakli konusunda bkz. Tim Travers, "Reply to John Husey: The Movement of German Divisions to the Western Front, Winter 1917-1918", *War in History* 5 (1998): 367-370.

56 Aktaran Wilhelm Deist, ed., *Militär und Innenpolitik im Weltkrieg, 1914-1918* (Düsseldorf, 1970), 2: 796, n. 35. 16 Temmuz 1917 tarihli mektup.

57 Aktaran Albrecht von Thaer, *Generalstabsdienst an der Front und in der O. H. L. Aus Briefen und Tagebuchaufzeichnungen 1915-1919*, ed. Siegfried A. Kaehler (Göttingen, 1958), 235.

58 Reichsarchiv, *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*, C. 14: *Die Kriegführung an der Westfront im Jahre 1918* (Berlin, 1944), 763, 768.

59 22 Temmuz 1970'de Wiesbaden'de Niemöller'le yapılan görüşmenin notları.

60 Werner T. Angress, "Das deutsche Militär und die Juden im Ersten Weltkrieg", *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 19 (1976): 136-137.

61 Aktaran Werner Jochmann, "Die Ausbreitung des Antisemitismus", Werner E. Mosse, ed., *Deutsches Judentum in Krieg und Revolution, 1916-1923* (Tübingen, 1971), 440-441. Kleist'ın sözleri şu kaynakta yer alır: *Germania an Ihre Kinder* (1813).

62 Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viyana , I PA Cabinet des Ministers, Protokoll 1913-1915, no. 592.

63 Jerábek, "Die österreichische Weltkriegsforschung", 961.

64 Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv, Conrad Archiv, B Flügeladjutant, C. 3 ve a.g.e., Büro Generalstab 91.

65 Bayerisches Hauptstaatsarchiv-Kriegsarchiv, Münih, MA 3076, Militär-Bevollmächtigter Berlin. 9 ve 18 Temmuz 1914 tarihli raporlar.

66 Aktaran Marc Trachtenberg, *History and Strategy* (Princeton, 1991), 99; bu sözlerin orijinali şu kaynaktadır: *New York Times*, 11 Mart 1976. Kissinger aynı boş iddiaya *Diplomacy* (New York, 1994) adlı kitabının 7. ve 8. Bölümlerinde de yer vermiştir. Ayrıca bkz. Ole R. Holsti, "The 1914 Case", *American Political Science Review* 59 (1965): 365-378 ve *Crisis, Escalation, War* (Montreal, 1972).

67 Örneğin bkz. Robert A. Divine vd. ed., *America, Past and Present* (Glenview, Ill., 1987), 698; Arthur S. Link vd. ed., *The American People: A History*, C. 2: *Since 1865* (Arlington Heights, Ill., 1981), 654 ve George Brown Tindall, *America: A Narrative History* (New York, 1988), 985.

11. BÖLÜM
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN KÜLTÜREL MİRASI
(Sayfa 297-310)

1 Colin Ross, *Wir draussen: Zwei Jahre Kriegserleben an vier Fronten* (Berlin: Ullstein, 1916), 11. Birinci Dünya Savaşı'nda dört cephede çarpışan Ross, savaştan sonra üretken bir gezi yazarı oldu. Kitaplarından biri "iç yolculuk" hakkındaydı: *Der Wille der Welt: Eine Reise zu sich selbst* (Leipzig, FA Brockhaus, 1932). Bu kitabın 31. sayfasında bu gezgin yazarın şunu yazması şaşırtıcı değildir: "Dünyanın isteği değişimdir."

2 Egon Friedell, *Abschaffung des Genies. Essays bis 1918*, Herbert Illig, ed., 2. Baskı (Viyana: Löcker Verlag, 1984), 260.

3 Thomas Carlyle, "On History Again", *Critical and Miscellaneous Essays*, 7 cilt (Londra: Chapman and Hall, 1890), 4: 212-213, 220. Ayrıca bkz. G. P. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century*, 2. Baskı (New York: Longmans, Green, 1913), 324.

4 Friedrich Meinecke, "Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik", *Historische Zeitschrift* 125 (1922): 248-283, özellikle 249. Daha yeni bir kaynak için bkz. Utz Haltern, "Geschichte und Bürgertum: Droysen – Sybel – Treitschke", *Historische Zeitschrift* 259 (1994): 59-107.

5 Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History* (Londra: G. Bell and Sons, 1931), 3-4.

6 G. W. Prothero, *The National Review*, Aralık 1894, 461, aktaran Lord Acton, *The Study of History* (Londra: Macmillan, 1895), 131. Carlyle 1830'da şöyle demişti: "Bütün bilimlerin kökünde tarih bulunur." "On History", *Critical and Miscellaneous Essays*, 2: 253.

7 Stuart Wallace, *War and the Image of Germany: British Academics, 1914-1918* (Edinburgh: John Donald, 1988), 59.

8 Gilbert Murray, "Oxford and the War", *Faith, War, and Policy: Addresses and Essays on the European War* (Boston: Houghton Mifflin, 1917), 212.

9 Ernest Barker vd. *Why We Are At War: Great Britain's Case* (Oxford: Clarendon, 1914). Ayrıca bkz. şu kitap bölümü: "Historians and the War", Wallace, *War and the Image of Germany*, 58-73.

10 Otto Hintze, Friedrich Meinecke, Hermann Oncken ve Hermann Schumacher, ed., *Deutschland und der Weltkrieg* (Leipzig: Teubner, 1915). Klaus Schwabe, "Zur politischen Haltung der deutschen Professoren im Ersten Weltkrieg", *Historische Zeitschrift* 193 (1961): 601-634. Ayrıca bkz. Klaus Schwabe, *Wissenschaft und Kriegsmoral: Die deutschen Hochschullehrer und die politischen Grundfragen des Ersten Weltkrieges* (Göttingen: Musterschmidt, 1969), özellikle 23. Wolfgang Jäger, *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland: Die Debatte 1914-1980 über den Ausbruch des Ersten Weltkrieges* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984), 14-43. Herbert Flaig, "The Historian as Pedagogue of the Nation", *History* 59, no. 195 (Şubat 1974): 18-32.

11 Aktaran Robert Wohl, *The Generation of 1914* (Cambridge: Harvard University Press, 1979), 217.

12 Oswald Spengler, *Man and Technics: A Contribution to a Philosophy of Life*, Çev.: C. F. Atkinson (New York: Knopf, 1932). Ayrıca bkz. Spengler'ın Paul Reusch'a 28 Eylül 1931 tarihli mektubu, *Spengler Letters, 1913-1936*, Çev. ve Ed.: Arthur Helps (Londra: Allen & Unwin, 1966), 260-261.

13 Gottfried Benn, "Expressionismus", *Sämtliche Werke*, ed. Gerhard Schuster, Band IV / Prosa 2 (Stuttgart: Klett-Cotta, 1989), 79, 82.

14 Walter Benjamin, "Theses on the Philosophy of History", *Illuminations*, Ed.: Hannah Arendt, Çev.: Harry Zohn (New York: Schocken, 1969), 255-262. Bu tezler hakkında bkz. Gerhard Kaiser, *Benjamin, Adorno: Zwei Studien* (Frankfurt am Main: Athenäum, 1974), 1-77.

15 Heinz Dieter Kittsteiner, "Walter Benjamins Historismus", Norbert Bolz ve Bernd Witte, ed., *Passagen: Walter Benjamins Urgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts* (Münih: Wilhelm Fink Verlag, 1984), 163-197, özellikle 171. Benjamin'de şimdi'nin sürekli bir acil durum olarak görülmesi için bkz. Richard Wolin, *Labyrinths: Explo-*

rations in the Critical History of Ideas (Amherst: University of Massachusetts Press, 1995), 55-82.

16 Egon Friedell, *Cultural History of the Modern Age*, çev. Charles Francis Atkinson (New York: Knopf, 1954), 3: 467.

17 "Bir fabrikadan yüz tane rapor o fabrikanın gerçekliğini sunmaz, ebediyen o fabrikadan yüz görüş olarak kalır. Gerçeklik bir kurgudur." Siegfried Kracauer, *Die Angestellten: Aus dem neuesten Deutschland* (1929; yeni baskı: Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1971), 16.

18 Pierre Drieu la Rochelle, *Interrogations: Poèmes* (Paris: Éditions de la Nouvelle Revue Française, 1917), 32.

19 James Longenbach, *Modernist Poetics of History: Pound, Eliot, and the Sense of the Past* (Princeton: Princeton University Press, 1987), 9.

20 Walter C. Sellar ve Robert J. Yeatman, *1066 and All That* (Londra: Methuen, 1930), v, 111-115. Kitap 1955 yılına dek 38 kez basılmıştı. Bu kitap, konusu bakımından dolaylı biçimde de olsa, ruhu ve havası bakımından bir savaş kitabıydı ve Robert Graves'in *Goodbye to All That* adlı eserinden esinlenmişti, ona benzer bir kitap olarak yazılmıştı.

21 Butterfield, *Whig Interpretation*, 132.

22 Paul Valéry, *History and Politics*, Çev.: Denise Folliot ve Jackson Mathews (New York: Pantheon, 1962), 114.

23 Ann Louise Shapiro, "Fixing History: Narratives of World War I in France", *History and Theory*, Theme issue 36 (1997), 117.

24 Michel Serres, "L'Univers et le lieu", *L'Arc* 72 (Aix-en-Provence, tarih yok), 65.

25 Lucien Febvre'in şu kitaba yazdığı önsöz: Charles Morazé, *Trois essais sur histoire et culture* (Paris: Armand Colin, 1948), vii-viii.

26 "Otorite modern dünyadan kaybolmuştur" diye yazmıştır Hannah Arendt. "What is Authority?" *Between Past and Future* (New York: Viking, 1968), 91.

27 C. Vann Woodward 1969'da Amerikalı Tarihçiler Birliği'nde yaptığı başkanlık konuşmasında şunları söylemiştir: "Duvarlarına hangi çağdaş ressamların tablolarını asarlarsa assınlar veya raflarına hangi modern edebiyat eserlerini koyarlarsa koysunlar, bu sanatlara damgasını vuran ruhtan pek az şey, tarihçilerin yazdıkları monografilere girmiş görünüyor." C. Vann Woodward, *The Future of the Past* (New York: Oxford University Press, 1989), 17.

28 Almanya ile modernizm tartışmasına son zamanlardaki en ilginç katkılar arasında Peter Fritzsche'nin eserleri sayılabilir: *A Nation of Fliers: German Aviation and the Popular Imagination* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992); "Machine Dreams: Airmindedness and the Reinvention of Germany", *American Historical Review* 98 (1993): 685-710; "Landscape of Danger, Landscape of Design: Crisis and Modernism in Weimar Germany", Thomas W. Kniesche ve Stephen Brockmann, ed., *Dancing on the Volcano: Essays on the Culture of the Weimar Republic* (Columbia, S.C.: Camden House, 1994), 29-46; "Nazi Modern", *Modernism/Modernity* 3, no. 1 (1996): 1-21.

29 Aktaran: Pierre Lavedan, *French Architecture* (Harmondsworth: Penguin, 1956), 227.

30 Corona Hepp, *Avantgarde–Moderne Kunst, Kulturkritik und Reformbewegungen nach der Jahrhundertwende* (Münih: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1987); Klaus-Jürgen Sembach vd., *1910: Halbzeit der Moderne* (Stuttgart: Hatje, 1992); Kenneth E. Silver, *Esprit de Corps: The Art of the Parisian Avant-Garde and the First World War, 1914-1925* (Princeton: Princeton University Press, 1989), 6-9; Pierre Assouline,

An Artful Life: A Biography of D. H. Kahnweiler, 1884-1979, Çev.: Charles Ruas (New York: Grove Weidenfeld, 1990), 52.

31 James D. Steakley, *The Homosexual Emancipation Movement in Germany* (New York: Arno Press, 1975), 49; Lillian Faderman, ed., *Lesbian-Feminism in Turn-of-the-Century Germany*, Çev.: Brigitte Eriksson (Weatherby Lake, Mo.: Naiad, 1980); George L. Mosse, "Nationalism and Respectability: Normal and Abnormal Sexuality in the Nineteenth Century", *Journal of Contemporary History* 17, no. 2 (1982): 221-246 ve Samuel Hynes, *A War Imagined: The First World War and English Culture* (Londra: Bodley Head, 1990), 223-224.

32 Arthur Schopenhauer, "Über Geschichte", *Die Welt als Wille und Vorstellung*, *Arthur Schopenhauer Werke in zwei Bänden*, Ed.: Werner Brede (Münih: Hauser, 1977), 2: 44-53.

33 Jacob Burckhardt, *Historische Fragmente*, *Gesamtausgabe*, Ed.: Albert Oeri ve Emil Dürr (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1929), 7: 225, 426-427; *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, a.g.e., 7: 4 ve *The Letters of Jacob Burckhardt*, Çev. ve Ed.: Alexander Dru (Londra: Routledge, 1955), 97.

34 Geoffrey G. Field, *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain* (New York: Columbia University Press, 1981), 177, 262.

35 Klaus Dockhorn, *Der deutsche Historismus in England* (Göttingen: Vandenhoeck, 1950), 217.

36 James C. McClelland, *Autocrats and Academics: Education, Culture, and Society in Tsarist Russia* (Chicago: University of Chicago Press, 1979), 61-62.

37 J. Franklin Jameson, "The American Historical Review, 1895-1920", *American Historical Review* 26 (1920): 2. Fransız tarihçileri üzerinde Alman etkisi hakkında bkz. Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography* (Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1979), 44-45 ve Claude Digeon, *La Crise allemande de la pensée française (1870-1914)* (Paris: Presses Universitaires de France, 1959), 374.

38 Guglielmo Ferrero, *Europe's Fateful Hour* (New York: Dodd, Mead, 1918), 55.

39 Irvin S. Cobb, *Paths of Glory: Impressions of War Written at and Near the Front* (New York: George H. Doran, 1915), 177-178.

40 Walter Harich'in mektubu. Philipp Witkop, ed., *Kriegsbriefe deutscher Studenten* (Gotha, 1916), 70.

41 R. H. Tawney. Aktaran Fritz Stern, "Historians and the Great War: Private Experience and Public Explication", *Yale Review* 82, No. 1 (Ocak 1994): 40.

42 Ernst von Salomon, *The Outlaws*, Çev.: Ian F. D. Morrow (Londra: Cape, 1931), 84-85. D'Annunzio'nun Fiume macerası da benzer heveslerle ve çelişkilerle doluydu: Michael A. Ledeen, *The First Duce: D'Annunzio at Fiume* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977).

43 Lt.-Gen. Marie du Parquet, *L'Aventure allemande en Lettonie* (Paris, 1926), 38. Aktaran: Hannsjoachim W. Koch, *Der deutsche Bürgerkrieg: Eine Geschichte der deutschen und österreichischen Freikorps, 1918-1923* (Berlin: Ullstein, 1978), 146.

44 T. S. Eliot, *Collected Poems: 1909-1962* (Londra: 1963), 194.

45 W. H. Auden, *The Double Man* (New York: Random House, 1941), 22.

46 Bkz. Karl Heinz Bohrer, *Die Ästhetik des Schreckens: Die pessimistische Romantik und Ernst Jüngers Frühwerk* (Münih: Carl Hanser Verlag, 1978) ve *Plötzlichkeit: Zum Augenblick des ästhetischen Scheins* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981).

47 Emmanuel Berl, *Interrogatoire* (Paris: Gallimard, 1976), 137-199.

48 Bu değişim hakkındaki literatür bir hayli geniştir. En seçkin çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory* (New York: Oxford

University Press, 1975); Eric Leed, *No Man's Land: Combat and Identity in World War I* (New York: Cambridge University Press, 1979); George L. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars* (New York: Oxford University Press, 1990) ve Robert Wohl ile Samuel Hynes'ın yukarıda referans verilen eserleri. Jay Winter şu kitapta farklı bir yorum sunar: *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).

49 H. M. Tomlinson, *Waiting for Daylight* (New York: Knopf, 1922), 108.

50 Fussell, *The Great War and Modern Memory*, 320.

51 Frederick Karl, *Franz Kafka: Representative Man* (New York: Ticknor & Fields, 1991).

52 Robert G. L. Waite, *Psychopathic God: Adolf Hitler* (New York: Basic Books, 1977), 45. Dorothy Thompson Hitler'le tanıştıktan sonra onun hakkında şunları söylemiştir: "Tutarsız, lafazan ve kendine güvensiz biri. Küçük adamın tam bir örneği." "Good Bye to Germany", *Harper's Magazine*, Aralık 1934, 12-14, aktaran: Walter C. Langer, *The Mind of Adolf Hitler* (New York: Basic Books, 1972), 52.

53 Carroll Carstairs, *A Generation Missing* (Londra: Heinemann, 1930), 208.

54 Richard Cobb, *French and Germans, Germans and French: A Personal Interpretation of France under Two Occupations, 1914-1918/1940-1945* (Hanover, N. H.: University Press of New England, 1983), xv.

55 Ernst Troeltsch, "Über die Maßstäbe zur Beurteilung historischer Dinge", *Historische Zeitschrift* 116 (1916): 1-47. Troeltsch, 1923'teki ölümüne kadar bu fikirleri geliştirmeye devam etti. Bkz. *Der Historismus und seine Probleme* (Tübingen: Mohr, 1922) ve "Das Wesen des modernen Geistes", *Aufsätze zur Geistesgeschichte und Religionssoziologie*, Ed.: Hans Baron (Tübingen: Mohr, 1925), 297-337. Troeltsch, Mart 1923'te İngiltere'de verdiği bir dizi konferansta şu noktaya dikkat çekmiştir: Tarihsel görecilik, Britanya'da "Bizde, Kıta Avrupa'sında olduğundan daha az ağırlık" taşıyordu: *Christian Thought: Its History and Application*, Çev.: Ernst Barker vd. (Londra: University of London Press, 1923), 43.

56 Peter Novick, *That Noble Dream: The Objectivity Question and the American Historical Profession* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988); ayrıca bkz. Jacques Revel ve Lynn Hunt, ed., *Histories: French Reconstructions of the Past*, Çev.: Arthur Goldhammer vd. (New York: New Press, 1995).

DİZİN

ABD 9-10, 15, 19, 26, 28-32, 60, 71, 77-78, 81-85, 153, 156, 158, 166-67, 214-15, 221, 223, 227, 237, 242-245, 248-253, 256, 272, 290, 304
Abdülkerim 227
Afganistan 225-26
Alekseev, Gen. M. V. 37, 42, 56, 58, 61
Algeciras Sözleşmesi 210, 220
Alman Sosyal Demokrat Parti 196
Almanya 7-8, 16-17, 20-21, 24-34, 36-37, 39, 46, 48, 53, 56, 62, 65-67, 70-72, 74-75, 77-79, 81-82, 85-86, 113, 152, 156, 158-59, 162, 166, 174, 179, 182, 192-93, 207, 220, 226, 234-237, 240, 243, 250, 255, 268- 270, 272, 278, 285, 289-90, 292, 302-303, 305
Alsace-Loraine 66, 68, 75, 78, 84, 135, 143, 216
antikahraman 65, 308
antimilitarizm 177, 195
antisemitizm 30
Anzak 139
Arnavut 261
Aron, Raymond 17
askerileştirilmiş sosyalizm 147
Asquith, H. H. 73
Atatürk (Mustafa Kemal) 226-27, 239, 253
Auden, W. H. 308-309
Avustralya 212, 219, 223, 225
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 4, 7, 20-22, 33, 35, 37, 46, 48, 57, 67, 69, 71-74, 77-79, 124, 134, 156, 163, 174, 239, 272, 274, 276, 278, 294
Azerbaycan 239, 241

Baldwin, Stanley 100, 109, 115, 247, 252
Balkanlar 21, 23, 55, 57, 67, 71-73, 177, 207, 222, 276, 293
Baltık devletleri 241, 261
Batı Afrika 209-10, 222-224
Batı Cephesi 6-7, 29, 31, 40, 47, 51-52, 60, 64, 70, 79, 83, 91-92, 126, 128-130, 136, 208, 214, 222, 288
Beard, Charles A. 272
Beer, G. L. 218-19
Bekaa Vadisi 277
Bela Kun 253
Belçika 5, 17, 24, 27, 51, 66, 68, 72-73, 75, 79, 84, 126, 190, 207-208, 211, 219-221, 269, 279, 290
Benjamin, Walter 300
Benn, Gottfried 299, 301
Berchtold, Leopold von 292-93
Berlin 20-21, 24, 37, 46, 52, 66, 70, 72, 76, 79, 81, 83, 179, 220, 236, 253-54, 268-271, 276, 282, 288, 293-94, 309
Berlin Duvarı 231
Berlin Kongresi 21-22
Besant, Annie 224
Bethmann Hollweg, Theobald von 20, 25, 27, 69, 72-76, 208, 270, 273, 291
Birleşmiş Milletler 264
Bismarck, Otto von 285
Bolşevikler 32, 38-39, 79, 140, 147, 165, 197, 199-200, 214, 229, 241-42, 307
Bosna-Hersek 22, 74
Brandis, Cordt von 286-87
Brest-Litovsk Antlaşması 27, 28, 34, 39, 82, 199, 220
Rus Çarlığı 21, 23, 27, 139, 153, 238, 241
Britanya 4, 8, 17, 19, 21-22, 24-30, 32, 36, 38, 47-48, 54, 60-61, 65-67, 69, 71-81, 84-86, 127, 135, 139, 156-57, 160, 164, 167, 173-74, 182, 184-187, 192, 196, 202, 208-209, 211-12, 216, 219, 221, 223, 225-26, 228, 230, 233, 236, 245, 249-251, 253-54, 257, 261, 269, 272, 301, 303
Brooke, Rupert 123-24
Bruce Raporu 264
Brusilov, Gen. A. A. 49-50, 52-53, 59, 61, 70
Budapeşte 23, 253
Bulgaristan 6, 57, 62, 87, 261
Burckhardt, Jacob 304
Butterfield, Herbert 298, 301

Cambridge Üniversitesi 123, 299
Cebel Lübnan 217, 227
Cezayir 222-23, 228
Chamberlain, Austen 251, 254, 304
Chaplin, Charlie 309
Chilembwe isyanı 224
Churchill, Winston 52, 69, 71, 248, 255, 275
Class, Heinrich 291-92
Clemenceau, Georges 16, 68, 80-81, 84, 186, 216-17, 219-20, 235-36, 244, 246, 257
Cobb, Irvin 305, 309
Conrad von Hötzendorf, Franz 274
Curzon, Lord 209, 216, 255, 261

Çad Gölü 208, 211
Çanakkale 35-36, 54-56, 222
Çekoslovakya 239-40, 247, 269
Çinhindi 222-224, 227-230

Dahomey 208, 211
Dallolio, Gen. Alfredo 166, 168, 188
Danilov, Gen. 37
Danimarka 54, 269
Darwin, Charles 26, 298
De Gaulle, Charles 285
demografi 4
Diagne, Blaise 244
Doğu Afrika 211-12, 220, 222, 225
Doğu Cephesi 6, 32-33, 51-53, 55, 60, 69, 77, 273, 293
Dolchstosslegende 289-292
Dyagilev, Sergey 124

Eisner, Kurt 270
Eliot, T. S. 308
Endonezya 229
Estonya 239, 241

Falkenhayn, Gen. Erich von 25, 59, 74-76, 294
Farrar, Lancelot 64, 74
Fas 72, 176, 194, 207, 210
Faysal, Kral 217, 227-28
Febvre, Lucien 301
Ferdinand, Arşidük Franz 22, 70, 290, 293
Ferrero, Guglielmo 305
Filistin 209-10, 213, 217, 220, 225
Finlandiya 220, 239, 241
Fischer, Fritz 24, 69, 76, 272, 293
Fitzgerald, F. Scott 65
Foch, Mareşal Ferdinand 70, 290
Fransa 4-5, 8, 18-20, 25-26, 28-29, 32, 36, 38, 47-51, 54, 59-61, 64-65, 68-81, 84-86, 94, 125-26, 135-137, 140- 41, 143, 145-46, 148, 152, 156, 164, 166-67, 172-174, 177, 179-182, 184-187, 192, 199-202, 207-213, 215-217, 219-222, 224, 226-27, 230, 235-36, 243, 245, 250-253, 261, 269, 285, 288, 290, 302, 305, 309
Freud, Sigmund 23, 127
Friedell, Egon 298, 300-301

Galiçya 35, 46, 48, 51, 59, 134, 275-76
Gandi, Mahatma 226, 228-29
Gelibolu 36, 54, 64, 109, 124
Goethe 124
Goltz, Gen. von der 241
Güney Afrika 21, 209, 212, 219, 225
Gürcistan 239, 241

Habsburg İmparatorluğu 29, 234, 238-39
Halévy, Elie 8
Halid, Emir 218
Haupt, Hans Joachim 286-87
Heidegger, Martin 310
Helfferich, Karl 288
Hess, Rudolf 268, 283
Hesse, Hermann 269
Hindenburg, Mareşal Paul von 68, 76, 161, 166, 187, 273, 279-283, 285, 288-89, 291-92
Hindenburg Planı 161
Hindistan 73, 209, 211, 217, 222-226, 228-29
Hindistan Ulusal Kongresi 224
Hirschfeld, Magnus 302
Hitler, Adolf 16, 24, 29-30, 32, 58, 62, 124-25, 134, 232, 248, 256, 259-60, 266, 283, 285, 288-89, 304, 307, 309
Hoffmann, Max 280-81
Hohenzollern monarşisi 290
Ho Şi Min 218, 229

Irak 69, 86, 220, 228
Isherwood, Christopher 309

II. Enternasyonal 172, 174, 176-77, 192
İngiltere 7, 20, 24-25, 27-28, 57, 59, 65, 70, 73, 124-25, 152, 166-67, 172, 199, 213, 216, 254, 299-300, 302, 305
İran 69, 212, 225-26, 228, 255
İran-Irak Savaşı 69
İrlanda 17-18, 226, 228
İstanbul 35-37, 55-57, 67, 209, 220, 226
İtalya 16, 21, 26, 35, 47, 65, 67, 72, 78-80, 84-86, 93, 106, 112, 126, 139-40, 165-66, 173, 179-80, 183-185, 188, 193, 197, 202, 211, 213, 221, 238-39, 257, 267, 305

Jakobenizm 184, 190
Japonya 21, 67, 85, 219, 233, 243-44
Jaurés, Jean 19, 175, 177, 194
Jilinskiy, Y. G. 36-37
Johnston, Sir Harry 229
Josef, Franz 23, 124, 126, 134
Jünger, Ernst 93, 95-96, 103-105, 107, 109, 113, 130-31, 134, 136, 284, 307-308

Kafka, Franz 308
Kanada 223
Kantorowicz, Hermann 271-72
Kautsky, Karl 174, 194-95, 199, 270
Kellogg-Briand Paktı 232
Kennan, George 231
Kerenski, Aleksandr 146-47, 198
Keynes, John Maynard 68, 231
Kızıl Ordu 32, 140, 147, 241
Kilikya 212, 227
Kissinger, Henry 231, 294
Kitchener, Herbert Horatto 19
Kohl, Helmut 285
Komünist Enternasyonal 198, 229
Kuhl, Gen. Hermann von 289
Kurlandiya 34
Kuzey Afrika 210, 221, 223, 227

Leed, Eric 92, 95-97, 99, 123
Lemberg Muharebesi 276
Lenin 29, 38-39, 79, 147, 168, 176, 194, 199-200, 207, 229, 242, 255, 260, 309
Letonya 239, 241
Liebknecht, Karl 176
Litvanya 34, 239
Lloyd George, David 16, 60, 80-81, 84, 167, 186, 209, 215, 217, 219-20, 235-237, 244, 246, 255, 257
Lozan Antlaşması 240
Lozan Barış Konferansı 253
Ludendorff, Gen. Erich 28, 30, 76, 83, 160, 273, 279-281, 288, 291, 298
Ludwig III, Bavyera Kralı 294
Luxemburg, Rosa 176
Lüksemburg 66, 247
Lyautey, Hubert 230
Lyotard, Jean-François 120, 133

Madagaskar 223
Masurian Gölleri 280-81
Mavera-i Ürdün 212, 220, 225
Mezopotamya 55, 209, 212, 228
Mısır 225-26, 228
Milletler Cemiyeti 80, 217-219, 221, 223, 237, 240, 244-248, 251, 258, 260, 262-264
Milletler Cemiyeti Sözleşmesi 232, 244, 246, 262
Mittelafrika 207-208
Mitterrand, F. 285
Moltke, Eliza 273
Moltke, Helmut von 155, 273, 279, 292, 294
Moskova 24, 180, 253-255
Mussolini, Benito 106, 112, 168, 247, 256, 309
Musul 217

Napoléon Savaşları 28
Nasyonal Sosyalizm 131, 177, 256
Niemöller, Martin 291
Nietzsche, Friedrich Wilhelm 26, 130, 304
Nijer 223-24
Nijer Irmağı 208, 223
Nijinski, Vatslav 124
Nikolay, II. 34, 37, 47, 78, 144-45, 280
Nivelle, Gen. Robert 47
Nyasaland 224

Orlando, Vittorio Emmanuele 257
Ortadoğu 26, 56, 80, 132, 207, 209-212, 215, 217, 222, 227
Osmanlı İmparatorluğu 6, 67, 70, 85, 209, 215, 219-224
Otuz Yıl Savaşı 7, 16
Owen, Wilfred 125
Oxford Üniversitesi 298-99

Paris Barış Antlaşması (1919) 242
Paris Barış Konferansı 68, 85, 229, 243, 261
pasifizm 171, 195, 197, 200
Petain, Gen. Philippe 141, 146, 227
Petersburg *ayr. bkz.* Petrograd 24, 50, 72-73, 75, 179
Petrograd *ayr. bkz.* Petersburg 34, 36, 50, 58, 76, 78-79, 182, 197-98
Pilsudski 254
Polonya 34, 36, 39, 66-67, 69, 75, 77, 79, 220, 239-241, 253-54, 261, 269, 275-76, 278, 283
Portekiz 207-208, 210-11, 220
Pound, Ezra 306
Princip, Gavril 22
Prusya 27-28, 35, 45-48, 51, 83, 109, 143, 159-60, 166, 186, 190, 273, 278-282, 286, 291-92, 307

Quirnheim, Mertz von 273, 289

Radtke, Eugen 286-87
Ranke, Leopold von 153, 298, 300-301
Ratzenhofer 275-278
Remarque, Erich Maria 128-29, 137
Ren Bölgesi 75, 79, 84, 222, 248
Rennenkampf, P. K. 279-281
Ritter, Gerhard 69, 272
Rivers, W. H. R. 128
Romanya 6, 44, 49, 52, 67, 239, 261, 290
Rus-Japon savaşı 35, 280
Rusya 4-5, 7, 9, 20, 23-24, 31-38, 42-44, 46-50, 52-53, 56-62, 66, 71-73, 76-79, 85, 146-47, 152-53, 156, 168, 172-73, 182, 188, 197-199, 220, 223, 226, 228, 239, 241-42, 253-256, 272, 274-276, 278, 290, 294, 297, 302, 304-305

Saarland 75
Saddam Hüseyin 96
Samsonov, Gen. A. V. 279-281
Saraybosna 25, 63, 73, 272, 293
Sarraut, Albert 230
Sassoon, Siegfried 128, 137
Sayda 227
Schlieffen, Kont von 154-55, 158,
Schlieffen planı 27-28, 94, 279
Schmitt, Bernadotte 271
Schopenhauer, Arthur 304
Schröder, Gerhard 272
Seeckt, Gen. Hans von 290-91
Seeley, Sir John 304
Senegal 222, 224
Sırbistan 4-7, 22-24, 28, 33-34, 67, 72, 239, 270, 272, 274-276, 278, 293
Silezya 35, 48, 282
Simon, Henri 217, 219
Singapur 21
Soğuk Savaş 10, 22, 70, 86, 152, 154
Somme Muharebesi 15, 59, 102
Soutou, Georges-Henri 69
Sovyetler Birliği 9, 32, 86, 121,152-53, 226, 231, 241, 248, 254-55, 260-61
Spender, Stephen 309
Spengler, Oswald 299
Stalin, Josef 62, 147, 254-55, 307, 309
Straub, Johann 275-76, 278
Stravinski, Igor 124
Stresemann, Gustav 251, 272
Stülpnagel, Gen. Carl-Heinrich von 285
Sudan 228
Sur 227
Süveyş Kanalı 225
Swinton, Ernest 108
Suriye 210, 212, 217, 219-20, 222, 227-28

Şerif Hüseyin 213, 217

Tannenberg 45, 278, 280-283
Tawney, R. H. 306
Tilak, Bal Gangadhar 224
Timbuktu 208
topyekûn savaş 4, 6-8, 11, 43, 68, 125, 127, 139, 144, 160, 232
Trablusşam 227
Troçki, Leon 38, 82, 176, 229, 242
Türkiye 220, 226, 240-41, 253

Ukrayna 66, 220, 241, 261

Valéry, Paul 301
Verdun 47-48, 75, 97, 100, 126, 143, 227, 268, 283-286, 288
Verdun Muharebesi 97, 126, 283
Versailles Antlaşması 16, 28, 235, 237, 245, 258, 268-69, 285

Vietnam 10, 217, 229
Viyana 23-24, 33, 37, 52, 69, 72, 77, 79, 85, 231, 233, 268, 270, 272, 274-276, 278, 292-93
Viyana Kongresi 233

Weber, Max 267
Wilhelm, II. 73, 76, 84, 125, 166, 173, 270-71, 273, 276, 279, 286, 290, 294, 304
Wilson Prensipleri 214-15, 218
Wilson, Woodrow 16, 27, 81-85, 193, 197, 214-218, 229, 235, 237, 239, 242, 244-247, 257-58, 260-61, 263, 265

yapıbozum 121, 308
Yedi Yıl Savaşı 16
Yeni Zelanda 212, 214, 219, 225
yönetimsellik 140, 147
Ypres 83
Yugoslavya 9, 239, 261-62
Yunanistan 261, 302

Zaglul, Saad 226
Zimmermann, Arthur 293
Zimmerwald 193-197